

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MODERNLEŞMENİN VE DEVLETÇİ EKONOMİ POLİTİĞİN KIRSAL KESİM
ÜZERİNE ETKİLERİ(1929-1939)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Recep BOZTEMUR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi:.....

Yukarıdaki sonucu onaylım.
Prof. Dr Temuçin Faik ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu araştırmada, 1929-1939 yılları arasında Türk tarım kesimini dönüştürmek, modernleştirmek ve buhran nedeniyle uğradığı ekonomik kayıpları geri kazandırmak için uygulanan tarım politikaları, dönemin ekonomik politikalarıyla ilişkili olarak incelenmeye çalışılmıştır. İthal ikameci sanayi politikalarına uygun olarak ülke içinde sanayinin yerleşmesi ve hammadde-pazar endişelerini ortadan kaldırması için tarım kesimini destekleyici ve modernleştirici uygulamalara gidilmiştir. Destekleme alımları, tarımsal kredi piyasası oluşturma çabaları ve kırsal kalkınma projeleri gibi uygulamalar bu kapsamda değerlendirilmiş ve bu döneme ait kaynakların ayrıntılı bir taraması ile arşiv belgelerinden elde edilen rakamsal veriler ve bölgesel raporlar üzerinden istenilen sonuca ne ölçüde ulaşıldığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Küçük ve orta büyüklükteki köylüleri kalkındırma adına yapılan düzenleme ve girişimlerin, planlama aşamasından uygulamaya geçtikten sonra maddi yetersizlik, uygulama hataları, yanlış planlama ve örgütlenme sorunları, yetişmiş eleman yetersizliği ve diğer nedenlerle istenen başarıya tam olarak ulaşılamadığı ve kırsal kesimde istenen ekonomik ve kültürel dönüşümün sağlanamadığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Köy, 1929 Krizi, Devletçi Ekonomi, Buğday, Mubayaa, Pamuk, şeker, Kredi, Kırsal Kalkınma, Salgın Hastalık, Eğitmen.

Abstract

This study analyzes the policies practised for the transformation and modernization of the Turkish agriculture in the years 1929 and 1939, and for recovery of the economic damage emerged in 1929 in Turkish economy. The study also tries to examine the relations between agricultural policies and the economic politics of the period. The basic determinative policy of the period, the import substitution for industrialization required the implementation of the policies for the modernization of the agriculture in order to support industrialization in the country and to remove the fear of market and raw materials. In this regard, the thesis examines the practices of support purchases, efforts for creating an effective agricultural market and rural development projects; and tries to understand to what degree the expected results were acquired in the light of data from the Republican archives, the detailed scanning of the sources of the period and the regional reports. The thesis concludes that the political arrangements for the development of small and middle sized peasants did not reach the expected success entirely due to the economic inadequacy, various errors of implementation, wrong planning and disorganization, the lack of agricultural experts and the other reasons. The thesis also claims that the desired economic and cultural transformation in rural Turkey could not be succeeded in the period of 1929 and 1939.

Key words: Agriculture and village policies, the 1929 Depression, Etatist economy, wheat, purchase of support, cotton, sugar production, credit, rural development, epidemic disease, rural educators.

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülke nüfusunun yüzde sekseni kırsal kesimde yaşamaktaydı. Tarımla uğraşan bu nüfus kitlesine Osmanlı döneminden gelen mirasın en önemli özelliği adaletsiz bir biçimde dağılmış toprak mülkiyeti ve pazar ekonomisinin bölgelere göre farklılık göstermesiydi. Akdeniz ve Ege Bölgesinde üreticiler ve büyük toprak sahipleri kapitalist tarım yapıyorlar ve dünya ekonomisiyle bütünleşiyorlardı. Ülkenin diğer bölgelerinde ise üreticiler daha çok kendi ihtiyaçlarını karşılamak için hububat üretimi yapmaktaydılar. Üretimde istikrarsızlık ve modern tarım usulünün yaygınlaşması çözülmesi gereken sorunlar olarak beklemekteydi. Cumhuriyetin kurulmasından sonra ülke toparlanmaya, savaş nedeniyle yaşanan kayıplarını telafi etmeye ve atıl kapasitesini tekrar harekete geçirip ihracat artırmaya çalışmaktaydı. İşte bu aşamada gelişen ekonomik buhran, Türk ekonomisinde ve tarımında bir kırılma noktası oluşturdu. Buhran, ülkenin her alanında hissedilen bir ekonomik durgunluk, yavaşlama ve geriye gidişe neden oldu. Ülke ekonomisinin can damarı olan tarım kesimi de buhrandan etkilendi ve sonuçları itibariyle üreticiler üzerinde büyük bir ekonomik darbe etkisi yarattı.

Genel olarak 1929 buhranının Türk ekonomisi üzerindeki etkileri, özel olarak tarım kesimi üzerindeki yıkıcı etkileri ve tarım kesiminin ekonomik ve toplumsal sorunları konuları çeşitli araştırmalar tarafından incelenmiştir. Bu araştırmada da, bu konu Türk köylüsünün devletçi ekonomi politikalarından önceki döneme ait bir fotoğrafını ve duruşunu göstermek amacıyla yer almıştır. Her ne kadar giriş bölümünde Türk tarımının yapısını anlamak için Osmanlı İmparatorluğundan cumhuriyet dönemine kadar geçirdiği değişim verilmişse de birinci bölümde inceleme alanı 1929 yılı ile başlamakta 1939'da son bulmaktadır. Ekonomik buhran ile farklılaşma sürecine giren ülke ekonomisi, 1939'dan itibaren Avrupa'da başlayan savaş ortamı nedeniyle kendisine buna göre hazırlanmış ve savaş durumu ekonomiyeye de yansımıştır. Önceki döneme göre farklı bir yapı arz ettiği için savaş yıllarında tarım politikalarına girilmemiş, tez 1939'da bitirilmiştir. Bazı konularda 1929-1939'i aşan tarihli makaleler kullanılmışsa da bu makalelerin konularına ilişkin uygulamaların önceki tarihlerde başladığı gözlerden uzak tutulmamalıdır. Buhrana yönelik bilgiler, rakamsal verilerin yanı sıra, yerel ve ulusal basın, Birinci Ziraat

Kongresi Raporları ve bu süreçte ekonomik sıkıntının geldiği son noktayı, sefalet nedeniyle çekilen sıkıntılar ve (köylülerin açlıktan ölmesi) gibi çarpıcı bilgiler, kırsal kesimden merkeze ulaşan umumi müfettişlik raporlarından ve arşiv belgelerinden derlenmiştir.

Ülke ekonomisinde ciddi anlamda bir yapı değişikliğinin gereği herkes tarafından kabul edilmiş bir gerçektir. Ekonomik çöküntüden ülkeyi çıkartacak sistem, ferdin yapamayacağını devletin yaparak özel sektöre öncülük edeceği ılımlı devletçiliktir. Bu sistemin en önemli özelliği ithalatı ikame edecek olması idi. İşte bu aşamada tarım kesiminin önemi ortaya çıkmaktaydı. En başta sıkıntıdan kurtarılması gereken bu kesim, hem sanayiye kaynaklık edecek, hem de pazar olacaktı. Araştırmamızın hareket noktası da burada başlamaktadır. İlimli devletçilik döneminde buğday, şekerpancarı ve pamuk üreticilerinin üzerinden tarım politikalarını mercak altına alarak tarımsal modernizasyon anlamında uygulanan değişiklikler takip edilmiştir. İnceleme konusu olarak bu üç ürünü üreten köylülerin seçilmesine neden olarak, tarımsal nüfusun önemli bir kısmını oluşturması, ülkenin birbirinden farklı bölgelerinde üretilmesi ve böylece uygulanan politikaların farklı bölgelerde ne şekilde etkilendiğinin anlaşılabilmesi düşüncesi, kurulan yerli sanayiye hammadde temin etmesi, modernizasyon politikalarının etkilerini ölçmemize yarayacak istatistik, materyal ve bilgi bolluğu, diğer tarımsal ürünlerin lokalliği ve yeterli bilgi bulunmaması gibi düşünceler yatmaktadır. Ayrıca kırsal kesimi ilgilendiren Orman Kanunu, Tütün İhisarı, tarımsal sulama, bataklık kurutma faaliyetleri ve tarımsal eğitim gibi alt konular, ülke geneli için yeterli veri elde edemeyeceğimiz düşüncesi ile araştırma dışında bırakılmıştır. Yine araştırdığımız dönemde gündeme gelen toprak reformu tartışmaları, konunun başlı başına bir tez olabilecek kadar geniş olması nedeniyle tezin kapsamı dışında tutulmuştur.

Tezde Türk köyünde modernleşmenin niteliği, ele alınan konular ve alt sektörler itibariyle değerlendirilmiştir. Araştırma, bu modernleşmenin istenilen düzeyde gerçekleşmediği, uygulanan politikaların iyi niyetli girişimlerine karşın başarısız olduğu noktasındadır. Bu iddiayı kanıtlayacak temel veriler ilgili bölümlerde bulunmaktadır.

Araştırmada geçen bazı teknik terimlerin açıklanması, konunun ve ulaşılmak istenen sonucun daha iyi anlaşılması için yararlı olacaktır. *Küçük, Orta ve Büyük*

Köylülük tabirleri, altı boş veya sadece işletmenin sahip olduğu arazinin büyüklüğünü göstermek için kullanılmamıştır. Bu terimler sınıflı kırsal yapının birer ürünüdürler ve şu şekilde tanımlanmışlardır; Küçük Köylülük, sahibi olduğu küçük ve verimsiz arazisini ilkel ve teknolojik olmayan tarım araçları ile işleyen, gelirini artırmak için toprak kiralayan ve toprağını kiraya verebilen, geçimini zar zor karşılayabilen köylülerdir. Küçük köylüler, toprak kiralayıp tarımsal üretim ile ekonomik artık yaratma yoluna girdiğinde eline geçen sınırlı artık ürünü tefeci ve aracılara kaptırarak toprak işçisi olmaya yakın konumdadır. Günümüz Türkiye'sinde köylü ailelerin büyük çoğunluğu küçük köylü durumundadır. Bunlar kendi topraklarında, herhangi bir işgücü kullanmadan aile üyelerinin emeği ile üretimde bulunan, zaman zaman ücretli işçilik yapan sınıftır. Küçük köylü, tüketiminin büyük çoğunluğu kendisi üretmekte, üretmediklerini de temin etmek için pazara üretim fazlasını satmaktadır. Araştırmanın hareket noktası olan küçük köylülük, hükümetin, uyguladığı çeşitli politikalarla dönüştürmeye çalıştığı en önemli kesimdir. Orta Köylü ise, sahip olduğu tarım işletmesini, küçük köylülere göre daha iyi tarım araçları kullanarak işleten ve belli zamanlarda işgücü kullanan ve belli bir üretim fazlası elde eden kesimdir. İşletmesini geliştirmek isteyen orta köylü, ihtiyaç duyduğu sermayeyi temin ettiği tefeci ve aracılar nedeniyle toprağını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu durumda girdiler için gerekli sermayeye sahip işletmelere katılmak zorunda kalmışlardır. Türkiye'de kırsal kesimde gerek aile sayısı, gerek işlenen toprak alanı bakımından konuya bakıldığında, bu kategorinin toplam köylü aileler içindeki yeri yüzde 45,2, kontrol edilen topraklar içindeki payı yüzde 64,97'dir. Büyük Köylü ise; toprak üzerinde emek harcamadan yaşayan ve üreticilerden elde ettiği artık ürünle yaşamaktan çok toprak işleri ilgilenmeyen gruplardan farklı olarak, toprak üzerinde emek harcayan, geniş imkanlarla toprağını işleyen ve toprak mülkiyetine sahip olan gruptur. Büyük köylülerin birçoğu işlediği toprakların bir kısmını kira ile kullanmaktadır¹.

Hükümetin tarım kesimini dönüştürme konusunda yaptığı ilk girişim Buğday Mubayaası Kanunudur. Kısaca, buhran nedeniyle düşen buğday fiyatlarını makul bir seviyeye yükseltmek ve hatta az çok refah vermek için hükümetin buğday piyasasına

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Köylülüğün Maddi Temelleri-(Üretim Güçleri ve Mülkiyet İlişkileri Açısından)**, Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.177-183; Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, İmge Yayınları, Ankara 2004, s.88-89.

girmesi olarak adlandırabileceğimiz bu uygulamanın sonuçları ve altında yatan temel etkenin ne olduğu konusunda yeterli sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu konuda çalışanlar sadece gerekçeleri açıklamış ve uygulama süresince toplanan buğday miktarı gibi rakamsal verilerden hareket etmişlerdi. Oysa uygulamanın amacı, bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırmak, tarımsal üretimi belli bir düzeyin üzerine çıkarıp stokları her zaman dolu tutmaktır. Bu tezde bu hedefin nasıl gerçekleştiğini Cumhuriyet Arşivi'nden alınan belgelerle ortaya konulmaya çalışıldı. Özellikle ülkenin uzak ve ulaşımın yetersiz olduğu yerlerde kanunun ne şekilde uygulandığı, amacın ne ölçüde sonuca yansıdığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bir köylü işletmesinin büyümesi, gelişmesi, pazara açılması ve pazar için üretim yapar bir aşamaya geçmesi eğer kendi imkanları yeterli değilse dışarıdan parasal desteklerle yapılmaktadır. Bu destek banka veya gayri resmi kurumlar tarafından üreticiye verilen kredilerden oluşmaktadır. Ülkemizde resmi kredi piyasası Mithat Paşa zamanından beri faaliyet göstermektedir. Hükümetlerin, tarım kesimini dönüştürme yolundaki politikalarında en önemli merkezlerden biri olan Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri, üretimin her aşamasında köylülere destek vermeyi amaçlarken teşkilat yapısı ve uygulamaları, üreticilere yansıyan yapısal sorunları, krediye muhatap olanların gözüyle son derece çarpıcı bir şekilde ortaya konmuştur. Resmi yayınlardan elde ettiğim rakamsal veriler, araştırma eserlerden aldığım bilgiler dışında ülkede kooperatif teşkilatını yaygınlaştırmak için faaliyet gösteren Karınca ve Kooperatif gibi dergilerin yayınları, bu tezde kredi piyasasını aracısız ve doğrudan incelememi sağlamıştır.

Türkiye'nin en büyük zenginlik kaynağı olan tarımı modernleştirmek, daha etkin metotlarla üretim değerlerini yükseltmek ve gıda maddeleri bakımından ülkeyi kendine yeter bir duruma getirmek için Tarım Bakanlığı tarafından yerli ve yabancı uzmanlara hazırlatılan köy kalkınma projeleri, daha önce parça parça olarak çeşitli araştırmalarda ele alınmıştır. Bu konu, tarım kesiminin ne ölçüde modernleştiğini araştıran bu tezde, ülke koşullarına en uygun tarımsal metotlara ulaşmayı amaçladığı ve döneme göre oldukça ileri projeler olduğu için yer almıştır. Adı geçen projeler, Tarım Bakanlığı tarafından bir arada basılmış ve devlete ait uygulama çiftliklerinde yapılan denemelerden elde edilen tecrübelerin büyük çiftliklerden başlayarak ülke geneline yayılması amaçlanmıştır.

Bu tezde Türk köyünde modernleşme, köylülerin özel yaşamı, beslenme sorunları, salgın ve hastalıklarla mücadele konuları üzerinden de ele alınmıştır. Ayrıca modern anlamda eğitimin köydeki faaliyeti ve kalkınmadaki rolü açısından köylerde ortaya çıkan değişim ele alınmıştır.

Bu tezde incelenen dönem, soyadı kanunundan önceki yılları da kapsadığı için o dönemde eser veren ve araştırmamızda kullandığımız yazarlardan soyadları bilinenler parantez içinde gösterilmiştir. Ayrıca ay isimleri de orijinal haliyle verilmiştir. Bunun yanı sıra tefeci yerine “*murabahacı*”, tekel yerine “*inhisar*” gibi eski kelimeler kullanılmış, ayrıca anlatımlardaki özgün ifadeler anlaşılır olduğu ölçüde metinde belirtilmiştir. O dönemde uygulanmaya çalışılan arı Türkçe politikası doğrultusunda kullanılan, “*saylav, şarbay, ilbay, kamun, Mubayaa,*” gibi kelimeler değiştirilmeden aynen verilmiştir.

Araştırmaya kaynak teşkil eden en önemli merkez Milli Kütüphanedir. Ülkemizin en büyük kütüphanelerinden biri olan Milli Kütüphane, sahip olduğu zengin kitap koleksiyonu ile araştırmacılara yeni ufuklar açmakta, çok yönlü bir inceleme ve araştırma ile çok değerli bilgilere ulaşılabilir. Kütüphanenin süreli yayınlar bölümünde yer alan dergiler, özellikle Cumhuriyet tarihi araştırmaları için eşsiz bir hazine teşkil etmektedir. Oldukça zengin bir yayıncılık faaliyetinin olduğunu tespit ettiğimiz 1930’lu yıllar boyunca özellikle Türk tarımı ve köylüsüne yönelik olarak çıkmış süreli yayınlar, resim, fotoğraf ve çok değerli bilgileri ile araştırmacılar için başka bir örneği olmayan zenginlik ve kolaylık sağlamaktadır. Bu çerçevede *Köye Doğru, Kooperatif, Dönüm, Karınca, Muallimler Mecmuası ve Türk Ekonomisi* dergileri bu çalışmaya ışık tutan süreli yayınlardandır. Ancak bu imkanlardan yararlanmak için kütüphanede çok iyi bir araştırma yapılması gerçeği gözlerden uzak tutulmamalıdır. Kütüphanenin web sitesinin yanı sıra süreli yayınlar için dahili bilgisayarların etkin olarak kullanılması çok önemlidir.

Ankara’da bulunan Cumhuriyet Arşivi de cumhuriyet tarihi çalışmalarında kesinlikle ihmal edilmemesi gereken bir merkezdir. Ülkenin farklı köşelerinden gelen tarım ile ilgili raporlar, uygulamaların ne şekilde cereyan ettiğini gösteren yazışmalar ve rakamsal bilgiler, bu tezin çalışılması sırasında son derece faydalı ve yönlendirici olmuştur.

Araştırma aşamasında materyal bulma umuduyla başvurduğum bazı resmi makamların (Tarım Bakanlığı, Tarım Kredi Kooperatifleri gibi) ellerindeki belge ve bilgilerin, kütüphane ve arşivden temin ettiğim bilgilerden daha zengin olmadığını tespit ettim. Yaptığım kişisel görüşmelerden de bunu doğrular nitelikte cevaplar aldım.

TBMM Kütüphanesi, araştırmamda özellikle yerel ve ulusal basın yönünden çok faydalı oldu. Türkiye'nin en büyük gazete koleksiyonuna sahip olan süreli yayınlar bölümü, uygun çalışma koşulları ile de araştırmamı kolaylaştırdı. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi de en çok yararlandığım merkezlerdendi. Çalışanların yardımsever tutumları çalışmamı kolaylaştırdı. Bu nedenle yukarıda adı geçen arşiv, kütüphane ve merkezlerde bana yardımcı olan ve adlarını burada sayamayacağım görevlilere bu tezin sonuçlandırılması için gösterdikleri yardımlardan ötürü teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında, ilk olarak yoğun iş temposuna rağmen her zaman bana vakit ayıran, kaynak konusunda yardımcı olup yol gösteren, tez danışmanım Doç. Dr. Recep Boztemur'a teşekkür ederim. Ayrıca tez izleme komitesi üyelerine de katkılarından ötürü şükranlarımı sunarım.

Fatih TUĞLUOĞLU

Ankara 2007

Özet	ii
Abstract	iii
Önsöz	iv
İçindekiler	ix
Kısaltmalar	xii
Tablo Listesi	iv
GİRİŞ	
CUMHURİYETİN DEVRALDIĞI TARIM EKONOMİSİ	1
1. Osmanlı Tarım Ekonomisi ve Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme	1
2. Osmanlı-Türk Tarımında Bölgesel Farklılıklar	8
3. İzmir İktisat Kongresi ve Sosyal Sınıflar	13
4. 1920'li Yıllarda Türkiye'de Tarım Ekonomisi	17
BİRİNCİ BÖLÜM	
LİBERAL EKONOMİDEN DEVLETÇİ EKONOMİYE GEÇİŞ SÜRECİ	26
1. BÜYÜK BUHRAN VE TÜRK EKONOMİSİ	26
2. BÜYÜK BUHRANIN TÜRK TARIMINA ETKİLERİ	32
3. YENİ EKONOMİK MODEL ARAYIŞLARI VE DEVLETÇİLİK POLİTİKASI	46
3.1. Devletçiliğe Giden Süreç ve Tartışmalar	46
3.2. Piyasalara Devlet Müdahalesi ve Kurumsal Düzenlemeler	54
3.3. Sanayi Planı Hazırlama Girişimleri	60
3.4. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	63
3.4.1. Dokuma Sektörü	64
3.4.2. Şeker Sektörü	74
Bölüm Sonu Değerlendirmesi	87

İKİNCİ BÖLÜM	
DEVLETÇİ EKONOMİK SİSTEMDE TARIM KESİMİNİN YERİ VE BU KESİME YÖNELİK UYGULAMALAR	91
1.HÜKÜMETİN BUĞDAY ÜRETİCİLERİNİ BUHRANDAN KURTARMA PROJESİ VE BUĞDAY MÜBAYAASI	91
1.1. Buğday Mubayaası Uygulamasının Sonuçları	109
2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TARIMSAL KREDİ POLİTİKASI VE RESMİ KREDİ PİYASASI OLUŞTURMA ÇABALARI	112
2.1. Memleket Sandıkları ve İtibar-ı Zirai Birliklerine Giden Süreç	112
2.2. Zirai Kredi ve Alım Kooperatifleri	118
2.3. Tarım Kredi Kooperatifleri	125
2.4. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri	132
2.5. Tarımda Makineleşme Çabalarında Yeni Bir Aşama: Zirai Kombinalar İdaresi	138
3.KÖY KALKINDIRMA PROJELERİ VE KÖYCÜLÜK	142
3.1. Bir Siyasi İdeoloji Olarak Köycülük	142
3.1.1 Köycü Söylemin Temel Özellikleri	145
3.1.2. Küçük Aile İşletmelerinin Önemi	147
3.1.3. Milli Kültür Merkezi Olarak Köyler	148
3.1.4. Köylülerin Eğitimi	149
3.2. Köy Kalkındırma Projeleri	157
3.2.1. Kuru Tarım Usulünün Önemi	160
3.2.2. Bir Tarımsal Verimlilik Karşılaştırması: Atlı veya Makineli Ziraat	165
3.2.3. Hedeflenen Projeler/Yapılması Gerekenler	167
3.2.4. Türk Tarımını Modernleştirecek Kurumsal Bir Öneri: Agronom Teşkilatı	172
3.2.5. Köy Kalkınma Bankası Projesi	176
3.2.6. Tarımsal Üretimde Extensive-İntensive Ziraat Tartışması	178
Bölüm Sonu Değerlendirmesi	182

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRK KÖYÜNDE MODERNLEŞME	186
1.KÖYDE AİLE	186
1.1. Köylülerin Özel Yaşamı	186
1.2. Kadının Statüsü	192
1.3. Beslenme	195
2. KÖY YAŞAMINI DÜZENLEMİYİ AMAÇLAYAN UYGULAMALAR	203
2.1. İdeal Cumhuriyet Köyü	203
2.2. Köye Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Köy Eğitimleri Projesi	212
2.2.1. Köyde Eğitim Sorunları	216
2.2.2. Köy Öğretmenlerinin Sıkıntıları	224
2.2.3. Köy Eğitiminde Farklılaşma	225
2.2.4. Köy Eğitimleri Projesi	230
2.2.5. Köy Eğitimleri Uygulamasının Sonu	236
3.KÖYLERİN SAĞLIK DURUMU VE KURUMSAL DÜZENLEMELER	243
3.1. Çocuk Ölümleri	243
3.2. Sıtma Mücadelesi	244
3.3. Frengi-Verem Mücadelesi	255
3.4. Sağlık Alanında Kurumsal Düzenlemeler	263
Bölüm Sonu Değerlendirmesi	271
Sonuç	274
Kaynakça	281
I-Kitap ve Makaleler	281
II- Arşiv Belgeleri Bibliyografyası(Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-BCA)	300
III- Diğer Resmi Belgeler(Düster 3. Tertip)	298
Ekler	303
Özgeçmiş	328

KISALTMALAR

Age: Adı geçen eser.

Agm: Adı geçen makale.

Agt: Adı geçen tez.

A.Ü.S.B.F: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

BBYSP: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.

Bkz.: Bakınız.

C: Cilt.

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası.

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi.

Çev: Çeviren.

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü.

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı.

DSO: Devlet Sanayi Ofisi.

HF: Halk Fırkası.

Koop: Kooperatif.

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı.

MTTB: Milli Türk Ticaret Birliği.

ODTÜ: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

s: Sayfa.

S.: Sayı.

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

TMO: Toprak Mahsulleri Ofisi.

TSKB: Türkiye Sanayi Kredi Bankası

TSMB: Türkiye Sanayi Maadin Bankası.

TTK: Türk Tarih Kurumu.

Yay: Yayınları.

ZB: Ziraat Bankası.

Tablo Listesi

1-1927-1932 yılları arasında Samsun piyasasında tütün fiyatları.	33
2-1927-1932 yılları arasında Mersin piyasasında pamuk fiyatları.	33
3-1927-1932 yılları arasında İstanbul piyasasında buğday fiyatları.	34
4-1927-1935 yılları arasında Eskişehir piyasasında buğday fiyatları.	34
5-1927-1931 yılları arasında iç ticaretle mal değişim oranları(1 kg şeker için).	37
6-1927-1931 yılları arasında iç ticaretle mal değişim oranları(1 lt petrol için).	37
7-1914-1929 yılları hayat pahalılığı karşılaştırması.	37
8-1927-1935 dönemi İzmir piyasasında üzüm fiyatları.	39
9-1927-1935 dönemi Giresun piyasasında fındık fiyatları.	39
10- 1927-1935 döneminde yapılan mensucat ve iplik ithalatları.	64
11- 1925-1936 döneminde Adana Pamuk Borsasında pamuk hareketleri.	65
12- 1924-1933 döneminde iç piyasada yapılan dokuma üretimi.	66
13- BSP kapsamındaki dokuma sanayinin kapasite oranları.	72
14- 1933-1938 döneminde pamuk ipliği tüketimi.	73
15- Sanayi ürünlerinde yerli üretim ve ithalat oranları.	86
16- 1926-1931 yılları arasında buğday ekilen arazi miktarı.	91
17- 1929-1939 döneminde İç Anadolu Bölgesinden alınan buğday verim oranları.	92
18- Buğday Mubayaası Kanunu ile ZB'nin satın aldığı buğday miktarları.	102
19- 1932-1938 döneminde serbest ve resmi piyasada buğday fiyatları.	103
20- 1930-1931 döneminde Zirai Kredi Kooperatiflerinin performansı.	120
21- Balkan ülkelerinde nüfus başına tüketilen buğday miktarı.	159
22- Türkiye'de tarım yapılan ve yapılmayan toprakların oranları.	179
23- 1935-1936 döneminde Orta Anadolu'da bir çiftçi ailesinin gelir oranları.	196
24- 1935-1936 döneminde Orta Anadolu'da bir çiftçi ailesinin gider oranları.	196
25-1935-1936 döneminde Orta Anadolu'da bir çiftçi ailesinin gıda masrafları.	197
26- Orta Anadolu'da hububat satın alınmayan bir yılın gıda masrafları.	197
27- Türk köylüsü ve çeşitli ülkelerin işçi sınıfının yıllık gıda masrafları.	198
28-1936 yılından farklı gelir gruplarına sahip köylü işletmesi bütçeleri.	199
29- Çeşitli gıdalardan alınan günlük kalori miktarları.	201

30- 1927 yılında bazı şehirlerin köylerine ait okuma yazma oranları.	215
31- 1927-1933 döneminde faaliyet gösteren öğretmen okullarının mezun listesi.	228
32- 1937-19239 döneminde mevcut iki öğretmen okulun mezun listesi.	229
33- Köy öğretmenleri hakkında köy halkıyla yapılan anketin sonuçları.	239
34- 1942'de Anadolu'da tespit edilen bir kasabada hasta ölüm nedenleri.	243
35- 1917-1925 döneminde Türkiye genelinde sıtmal hastaların oranı.	247
36- 1920-1921 döneminde Antalya'da doğum-ölüm oranları.	248
37- Tokat ve ilçelerinde frengili hasta oranları.	258

GİRİŞ

CUMHURİYETİN DEVRALDIĞI TARIM EKONOMİSİ

1.Osmanlı Tarım Ekonomisi¹ ve Dünya Ekonomisiyle Bütünleşme

Osmanlı yönetim sistemi, çağdaşı devletler gibi tarım ekonomisine dayanmakta, dış etkilerin olmadığı bir ortamda yerleşik tarımsal üretim yapan köylülerden vergiyi, belirli görevler karşılığında merkezden atanan memurlar eliyle toplayan bir mekanizmadan oluşmaktaydı. Köylüden artık ürünü toplayan memurlar statülerini miras yoluyla değil merkezi otorite tarafından atanmış olmalarıyla kazanmışlardı. Bu özelliğinden dolayı yetkileri kanunlar çerçevesinde belirlenmişti ve gerektiğinde toprakları ellerinde alınabilmekteydi.

14. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Rumeli’de Osmanlı siyasi düzeni kurulmuş ve siyasi istikrar sağlanmıştı. 16. yüzyıla kadar kuruluş döneminde yapılan merkez ve taşra ordusunun gücüyle Avrupa ve dünya siyasetine yön veren Osmanlı İmparatorluğu, fetihler ilerledikçe savaş ve ordu örgütlenmesinde değişiklik yapmak

¹ Osmanlı üretim sisteminin tarihte yer etmiş toplumsal kurumlar arasında nereye yerleştirildiği sorusu üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Osmanlı toprak sisteminin niteliği, ortaçağ Avrupa’sındaki gibi feodal sistemin bir türevi olup olmadığı veya Marx’ın doğu toplumlarının üretim yapılarını açıklamak için kullandığı Asya Tipi Üretim Tarzı(ATÜT)’e benzerlik göstermesi de tartışılan bir konudur. Osmanlı toprak sisteminin feodaliteye yakınlığı konusunda bkz: Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni**, İstanbul: Tekin Yayınları 2001; İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye’de Köy İktisadiyatı**, İstanbul: İletişim Yayınları 1991; Hüseyin Avni Şanda, **Reaya ve Köylü**, Ankara: Habora Kitabevi 1975, İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu’nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller**, İstanbul: Yurt Kitap Yayın 1969. Osmanlı üretim biçiminin feodal olduğu şeklindeki görüşlerin yanı sıra, doğu toplumları için geliştirilen yeni bir üretim biçiminin Osmanlı toprak sistemine de uygulanmak istendiği görülmüştür. Bu konuda bkz: Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**, Ankara: Ar Yayın Dağıtım 1998; İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması-Batılılaşma**, İstanbul: Bağlam Yayınları 2003; Muzaffer Sencer, **Osmanlı Toplum Yapısı**, İstanbul: Ant Yayınları 1969; Osmanlı üretim biçiminin kendine özgü olduğunu savunanlar, Fuad Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002; Ömer Lütfi Barkan, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri**, Ankara: Devlet Basımevi 1939; Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadi Tarihi I**, Barış Yayınları, Ankara 1999; Halil Cin, **Mülk Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşmesi**, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1987; Mehmet Ali Kılıçbay, **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**, Teori Yayınları, Ankara 1985; Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, İmge Yayınları, Ankara 2001.

durumunda kalmıştı. Ateşli silah kullanabilen piyade askerlerinin 6neminin artması, tımarlı sipahileri ikinci plana d6ř6r6m6ř, maaşlı ordunun 6l6eğini b6y6tm6ř ve devletin harcamalarında artış g6r6lmeye başlamıştı. Ayrıca 16. y6zyılda t6m Akdeniz havzasında g6r6len n6fus artıřı² tahıl 6r6nlerinin fiyatlarına baskı yapmaya bařlamıřtı³. Artan n6fusun yiyecek ihtiyaçını yeni tarım arazileri açarak bir dereceye kadar karşılamak m6mk6nd6, ancak tarımsal 6retim esnek olmaması nedeniyle artan talep karşılanamadı. 6lke içinde artan n6fus yoğunluğu İstanbul'da sarayın ve yeniçerilerin de ihtiyaçlarının artmasına yol açmıştı. Artan t6k6tim maliyetlerini karşılamak için daha fazla gelir elde edilmeliydi. Devam eden savaşlar ve fiyatlardaki artış sonucu kabaran harcamaları karşılayabilmek için devlet, tarım kesiminden aldığı vergileri artırmaya çalışmış, ancak bu durum tarım kesimindeki denetimin merkezi otoritenin elinden çıkmasına neden olmuştu. Fiyatlarla yaşanan aşırı y6kselme, sabit gelirli tımarlı sipahilerin de mali durumlarını bozmuş ve mali baskının artmasıyla g6revlerini s6rd6remez duruma getirmiřti⁴. Sipahilerin terk ettikleri topraklar, devlet tarafından daha fazla gelir getireceği d6ř6ncesiyle iltizam yoluyla satışa çıkarılmış ve bu topraklar taşrada n6fuzlu kişilerin eline geçmişti. Tımarlı sipahilerin boşalttığı toprakları ele geçirerek taşrada etkinliğini artıran yerel idareciler, kırsal kesimde bulunan işsiz kitleleri etrafına toplamıřtı⁵. Bu kalabalık grupların-leventlerin ihtiyaçlarının karşılanması k6ylerin daha fazla baskı altına

² 16. y6zyılda şehirlerin n6fusunda g6r6len artışlar için bkz: 6mer L6tfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **T6rkiyat Mecmuası**, X, İstanbul 1953, s.22.

³ Fiyat artışlarının Osmanlı Maliyesi 6zerinde bıraktığı etkiler için bkz: 6mer L6tfi Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında T6rkiye’de Fiyat Hareketleri”, **Bellekten**, XXXIV, S.136, 1970, s.585; 16. y6zyılın ortalarından itibaren Avrupa’da artan buğday fiyatları, Avrupalı t6ccarların Osmanlı pazarlarına y6nelmelerine neden olmakta ve i piyasalardan daha y6ksek fiyatlarla buğday ve diğer 6r6nleri almaktaydılar. Bu durum, 6lkenin 6nemli şehirlerini beslemek için oluşturulan sistemin sarsılmasına neden olmuş, ancak sağlanan servetlerin cazibesi nedeniyle y6neticilerin de bu yolla kaçak ticarete y6neldikleri g6r6lm6řt6r. Fakat tahıl ihracatı, Osmanlı merkezlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasını tehlikeye d6ř6r6nce etkin bir denetim mekanizmasıyla bazı 6r6nlerin ihracına yasak getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zeki Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)” **İstanbul 6niversitesi Edebiyat Fak6ltesi Tarih Araştırma Merkezi, Bekir K6t6koğluna Armağan**, İstanbul 1991, s. 286.

⁴ Akdağ, **T6rkiye’nin İktisadi...**, s. 298–299.

⁵ İktisadi bunalım sonrasında toprağını bırakarak k6ylerden ayrılan işsiz insanlar iş aramak veya sığınmak için b6y6k şehirlerde ve medreselerde toplanmışlardı. Bu gruplar b6y6k şehirlerde tedirgin bir ortam oluşturmuşlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Akdağ, **T6rkiye’nin İktisadi...** s.318–320; çiftlerini terk eden geç n6fusun bir kısmı da taşrada n6fuzlu beylerin ve idarecilerin etrafında toplanmaya başlamıştı. Mustafa Akdağ, “Genel izgileriyle XVIII. Y6zyıl T6rkiye Tarihi”, **Ankara 6niversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fak6ltesi Tarih Araştırmaları Dergisi** IV, S.6–7, 1966, s. 205.

alınmasına, köylerin yağmalanmasına ve sonuçta köylerin boşalmasına yol açmıştı⁶. Ortaya çıkan iktisadi buhran sonrasında devletin temel vergi birimi olan küçük köylülüğün büyük zarar görmesi ve taşrada merkezi otoritenin gücünü kaybetmesi üzerine ülkenin çeşitli bölgelerinde yerel memurlar iktisadi ve siyasi açıdan güçlenmeye başlamışlardı. 17. ve 18. yüzyılda devlet, bazı ayanları, muhassıl ve mütesellim olarak atamış ve bu yolla onları devlete bağlamayı düşünmüştü. Fakat gerçekte bu atamalar ayanların güçlerini daha da artırmış ve bölgedeki yerel idarecileri ekonomik açıdan kendileriyle işbirliğine zorlamıştı. Gittikçe kısalan görev sürelerinde mümkün olan en fazla çıkarı elde etmek için rüşvet alarak ve menfaat elde etmeye çalışmışlardı⁷. İltizam yoluyla köylülerden vergiyi toplayan mültezimler, elde ettikleri siyasi konumu, siyasi bir güce dönüştürecek imkânı da elde etmişlerdi. Bu kişiler devletin tanıdığı resmi vergi tahsildarı sıfatının yanı sıra, Avrupa'dan gelen buğday, darı, pamuk ve tütün gibi ticari ürün talebine cevap verebilmek için büyük çiftlikler kurmaya ve elde ettikleri malikâne sistemiyle dünya ekonomisiyle bütünleşmeye başlamışlardı. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da tahıl fiyatlarında görülen yükseliş ve yeni gelişen sanayileri için gerekli hammaddenin sağlanması düşüncesi Avrupalı tüccarları Osmanlı İmparatorluğuna yöneltmişti. Taşrada topraklarını genişleten ayanlar, dünya ekonomisinden gelen taleplere yetişebilmek için çiftliklerinde pazara yönelik tarım yapmaya başlamışlardı. Pazara yönelik üretim yapmak için gerekli olan ucuz işgücünün emek kıtlığının yaygın olduğu Osmanlı coğrafyasında temin edilmesi gerekmektedir. Gittikçe yaygınlaşan eşkiyalık ve yağma faaliyetleri, köylüleri çevrelerinde otorite olan ayanlara sığınmaya yöneltmişti. Köylüyü borçlandırmak yoluyla kendine bağlayan mültezimler, köylülere devlete olan vergileri dışında kendi çiftliklerinde çalışma

⁶ Köylülerden vergilerin mültezimler eliyle toplanmaya başlanması devletin, üretici sınıf ile arasındaki bağlantının büyük zarar görmesine neden olmaktadır. Mültezimler, gelirlerini en kısa zamanda en yüksek düzeye çıkarmaya çalışmaktaydı. Bu amaç için çeşitli yöntemler kullanarak köylüleri baskı altına alan mültezimlere karşı köylüleri etkin bir biçimde koruyacak adalet mekanizması da bulunmamaktaydı. Mustafa Akdağ, **Celali İsyancıları 1550-1603**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları 1963, s. 171-176; Necdet Sakaoğlu, "Mültezimlerin Aşar Toplama Yöntemleri", **Tarih ve Toplum**, S.25, 1986; Avcioğlu, **age**, s. 65-67.

⁷ Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, Ankara: TTK Yayınları 1994, s.59-96. İltizamları mukataa olarak ele geçiren güçlü yerel aileler taşrada merkezden bağımsız bir şekilde kendi yönetimlerini kurmuşlardı. Bazı ayanlar bölge halkının desteğine de sahip olmuşlardı. Sivas ve yöresinde belli bir süre etkinlik kuran bir ayan hakkında hazırlanmış bir çalışma için bkz; Necdet Sakaoğlu, **Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1998. Sakaoğlu, ülkenin tümünde yaşanan yönetsel ve ekonomik bozulmanın halk üzerinde bıraktığı etkileri kitabının giriş bölümünde çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. Sakaoğlu, **age**, s.25-27.

yükümlülüğü de getirmişlerdi. Mültezimler, vergilerini alamadıkları durumda devletin askeri kuvvetlerini kullanmış, buna karşın devlet de mültezimin hesaplarını kontrol etme hakkına sahip olmuştu. Ancak bu hak, mültezim ile yerel otoritenin aynı kişide toplandıkları durumda etkinliğini tamamen kaybetmişti⁸.

Taşra merkezlerinde etkinliklerini Bab-ı Âli'ye kabul ettiren ayanlar, siyasi konumlarını iktisadi güçlerle birleştirip, mevcut durumlarını sağlama almaya çalışmıştır. Herhangi bir vilayete atanan bir vali de görevini sürdürebilmek için kendisine, zenginleşmiş mültezim tabakasının desteğini aramayı amaç edinmişti. Böylece iltizam, ekonomik ve siyasi güç elde etmenin başlıca aracı olmuştu⁹.

Ayanlar, iltizam yöntemiyle vergileri toplayarak taşrada politik güç olarak sivrilmişler, Avrupa pazarları için üretim yaparak, kapitalizmle bütünleşmeye çalışmalarına karşın ülke genelinde küçük köylüler bağımsızlıklarını sürdürmüşlerdi. Ayanlar, kendi bölgelerinde siyasi nüfuzlarına karşın tarımda alternatif bir emek kullanım sistemi geliştirememiş, kurdukları siyasi yapıyı destekleyecek yeni bir üretim sistemine geçememişler ve merkezi devletin mahalli birer kopyaları olarak kalmışlardı. Bab-ı Âli'nin vergi sistemini tabana yaymak için küçük köylülüğü koruyucu politikalar uygulaması ve ülkedeki üretim araçlarının durumu tarımda kapitalizme geçişin ilk aşaması olan köylünün topraksızlaşmasını önlemişti. Ayrıca çiftlik sahiplerinin kısa dönemli çıkarları için köylü üzerinde kurdukları baskıcı rejim yerel halkın tepkisini çekmekte gecikmemiş, devletin merkezi otoriteyi kurmak için hareket geçmesi üzerine küçük toprak mülkiyeti etkinliğini sürdürmeye devam etmişti. Küçük köylülerin topraklarını bırakıp, ayanın/büyük çiftçinin toprağında çalışması, tarıma açılacak toprakların bolluğu¹⁰ ve emek kıtlığı nedeniyle gerçekleşmemiş, küçük köylülük Osmanlı tarımında etkinliğini devam ettirmiştir¹¹.

⁸ Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi-Ondokuzuncu Yüzyıl**, İstanbul: Belge Yayınları 1993, s.22–29; Huri İslamoğlu-Çağlar Keyder, “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı -Bir Öneri” **Toplum ve Bilim**, S.1, 1977, s.71.

⁹ Özkaya, **age**, s.59–96.

¹⁰ Osmanlı İmparatorluğunda ekili topraklar, ülke genelindeki toprakların çok az bir bölümünü oluşturmaktadır. Toprak kullanımında ortaya çıkan bu verimsizlik problemi düşük nüfus yoğunluğu başta olmak üzere birçok sebebe dayanmaktadır. 19.yy'da Anadolu'da toprakların % 6,7, Rumeli'de ise % 8,3'ü ekilmektedir. Tevfik Güran, **19. yy Osmanlı Tarımı**, İstanbul: Eren Yayınları 1998, s.67.

¹¹ Çağlar Keyder, “Türkiye’de Ortakçılık Döngüsü ve Küçük Köylü Mülkiyetinin Pekişmesi”, **Yapıt**, S.11, 1985, s.92. Suraiya Faroqhi, büyük toprakların Balkanlarda görülebilmesine karşın, bu tür çiftliklerin 16. ve 17. yüzyıl Anadolu coğrafyasında pek önemli yer tutmadığını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Çev: Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1993, s.298.

Osmanlı İmparatorluğunda faaliyet gösteren köylüler, genellikle kendi tüketimleri için hububat, meyve ve sebze üretimi yapıyorlardı. Ayrıca hayvan yetiştirerek sütünden ve yününden yararlanıyorlardı. 19. yüzyılın başında Anadolu'da köyler ile şehirlerin arasında son derece sınırlı bir bağ bulunmaktaydı. Kırsal alanlarda yaşayanlar ihtiyaçlarını kendi üretimlerinden veya köy içinden karşılamakta, köylüler ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra arta kalan bölümünü yerel pazarlara götürerek, karşılığında da tüketim malları almaktaydılar. Tarım ve şehirlerde loncalar kontrolünde yapılan küçük sanayi üretimi Osmanlı İmparatorluğunun en önemli üretim faaliyetlerini oluşturmaktaydı. Dışa kapalı bir anlayışla düzenlenen bu sistem zamanla iç ve dış etkilerle değişmeye başlamıştı. Artan nüfusa paralel olarak hem ülke içinden hem de Avrupa'dan tarımsal ürünlere talep artmıştı. Ayrıca köylüler vergilerini ödeyebilmek için ürünlerini pazara götürmeye başlamışlar, değerlendirilen tarımsal ürünlerin karşılığında tüketim mallarına yönelmişlerdi. İthal tüketim mallarının cazibesine kapılanlar, daha çok nakit para için daha çok çalışmaya ve daha çok toprağı tarıma açmaya başlamışlardı. Bununla yetinmeyen bazı köylüler, kendi topraklarının dışında ürünün bir bölümünü vermek karşılığında başkalarının topraklarında ortakçılık da yapmaya başlamışlardı¹².

Kırsal kesimde pazara yönelik üretimde artış görülmesine karşın, üretimin bileşiminde tahıllardan sanayi ürünlerine doğru bir geçiş yaşanmamıştı. Tahıl, Osmanlı toplumunda geleneksel gıda maddesi olması nedeniyle üretilen ve ihraç edilen ürünler arasındaki önemini hiç kaybetmemişti. Piyasalar için yapılan üretimdeki artışa karşın, ulaşım imkânları aynı şekilde gelişmemişti. Karayollarıyla yapılan ticaret, yolların yetersizliği ve taşıma araçlarının ilköllüğü nedeniyle düşük seviyelerde kalmıştı¹³. Anadolu'da tarımsal üretiminin gösterdiği artışa ve köylülerin yaşantılarında yaşanan değişime karşın, geçimlik üretim yapan köylüler büyük çoğunluğu oluşturmaktaydı. Tarımda ticarileşmenin ülkenin diğer bölgelerine göre daha gelişkin olduğu Batı Anadolu'da da büyük aileler güçlerini, vergileri iltizamla toplamaları ve bölge ticaretinde söz sahibi olmalarından elde etmişlerdi. İzmir'de bulunan Fransız Konsolosuna göre 18. yüzyılda İzmir ve çevresinde Araboğulları ve

¹² Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700–1922**, İstanbul: İletişim Yayınları 2004, s.196–198.

¹³ Osmanlı çiftçisini geçimlik üretim yapmaya iten etkenlerin başında nakil imkânlarının yetersizliği ve maliyetlerin yüksekliği gelmekteydi. Ankara ve çevresinde nakliye masraflarının yüksekliği nedeniyle ekilebilir toprakların % 80'i boş bırakılmaktaydı. Güran, **age**, s.70.

Karaosmanoğulları önemli aileler olarak göze çarpmaktaydı. Karaosmanoğulları güçlerini 19. yüzyılda da sürdürmüştü¹⁴. Bu büyük arazilerin sahipleri genellikle şehirlerde oturmakta ve topraklarını ortakçılık yoluyla köylülere kiralarak işletmeyi tercih etmişlerdi. Bu köylüler kendi topraklarının yanı sıra kiraladıkları toprakları da ekmişlerdir. Ücretli işçi kullanarak tarımsal üretim yapmak, toprak bolluğu/emek kıtlığı ve devletin büyük çiftliklerin güçlenmesini önlemek için uyguladığı politikalar nedeniyle yaygınlaşmamıştı. Ekilebilir toprakların bolluğu da küçük köylülerin kendilerini güvende hissetmelerine neden olmuştu. Pazara gidecek yolların açılması veya talep artışı gerçekleştiğinde yeni toprakların sıkıntısızca üretime sokulabilmesi küçük üreticilerin, ücretli işçiliğin yaygınlaşma ihtimali karşısında direnme ve pazarlık yapma güçlerini artırmıştı. Bu nedenle, kırsal alanlardaki üreticiler her zaman çoğunlukta kalmış ve ücretli işçi çalıştıran büyük kapitalist işletmeler Çukurova dışında yaygınlaşmamıştır¹⁵.

19. yüzyılda Osmanlı tarımında pazar için yapılan üretimin artması köyleri kapalı yapıdan çıkarmış, şehirlerle, büyük toprak sahipleriyle ve tefecilerle ilişki kurmalarına yol açmıştı¹⁶. Bu ilişkilerin pazar için üretimin yaygınlaştığı ve devletin otoritesinin taşrada zayıfladığı 17. ve 18. yüzyıllarda köylünün aleyhine işlemiştir. Merkezi otoritenin güçlü olduğu dönemlerde ücretli tarım işçiliğinin yaygınlaşması engellenmiş ve devletin temel vergi mükellefi olan küçük köylülük varlığına devam etmişti. Ancak çeşitli sebeplerle merkezi otorite zayıfladığında, büyük toprak sahibi ailelerin güçlenmesi nedeniyle devlet gelirlerinde azalma görülmüştü. 1858'de çıkarılan Arazi Kanunnamesiyle “bir köy ve kasabanın tüm topraklarının bütünüyle bir kişiyi adına kaydedilmesini” zorlaştıran bir hüküm getirerek toprakların güçlü ve nüfuzlu kişilerin elinde toplanmasını önlenmesi amaçlanmıştı. Bu yasa tam olarak uygulanamamışsa da 19. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu tarımında küçük köylülük

¹⁴ Kasaba, *age*, s.89'den aktaran Gilles Veinstein, “Ayan de la Region d'İzmir et Commerce du Levant(Deuxime Moitie du XVIIIe Siecle)” *Etudes Balkaniques*, XII, 3, 1976, 74–75.

¹⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 2005, s.98–101.

¹⁶ Şevket Pamuk'un kitabının ek bölümünde yer alan ve İngiltere'nin Trabzon Konsolosu Palgrave tarafından 1869–1870 yıllarında “Anadolu Köylüsünün Yaşam Koşulları” isimli raporunda “...bankacılığın veya başka saygın kredi kuruluşunun bulunmadığı Anadolu'da borçlanmak demek genellikle Ermeni bir tefecinin eline düşmek demektir” ifadesi yer almaktadır. Pamuk, *Bağımlılık ve Büyüme...* s.187; Ermeni tefecilerin yaygınlığı konusunda ilginç bir örnek için bkz: Şanda, **Reaya ve Köylü**, s.117 aktaran Mehmet Pesendi, *Ortakçı Destanı*, Kütahya: Mustafa Hakkı Basımevi 1930.

hâkimiyetini devam ettirmişti¹⁷. Tarım ekonomisine geçimlik üretim yapan köylüler hâkim olsa da pazara yönelik üretimin yapıldığı Batı Anadolu ülkenin en fazla dünya ekonomisiyle bütünleşen bölgesi olmuştu. Yabancılara toprak satışına imkân tanıyan 1866 fermanından sonra, yabancı uyruklu tüccarlar büyük miktarlarda arazi satın alarak tarımsal üretime başlamışlardı¹⁸. İngiliz yatırımcılar, üretim yaptıkları topraklarının verimi artırmak için önemli miktarlarda tarım aleti ithal etmişler, kapitalist üretim ilişkilerini yerleştirmek istemişler, ancak Batı Anadolu'nun toprağının bol, emeğin kıt yapısı nedeniyle İngiliz yatırımcılar istedikleri mülkiyet ilişkilerini oluşturamamışlardı¹⁹. Bölgelerinde üretim ve mülkiyet yapısındaki küçük köylülüğün hâkimiyetini kıramayan İngiliz yatırımcılar, zamanla işletmelerini tasfiye etmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunun siyasi bağımsızlığını tümüyle kaybetmediği için küçük köylülük etkinliğini devam ettirmiştir.

Dış pazarlar için tarımsal üretimin yaygınlaşması toprak sahipleri ile köylüler arasında yapılan ortakçılık ilişkilerinde değişikliklere neden olmuştu. Toprakları işleten köylüler, pazara açılmanın getirdiği ürün bağımlılığı nedeniyle toprak sahibinin istediği ürünü yetiştirmeye başlamışlardı. Tarımsal üretimin yaygınlaşmasına yönelik olarak İngiliz ve Alman yatırımcıların beklentilerine karşın ücretli emek bu bölgede de yaygınlaşmamıştı. 1858 Arazi Kanunnamesinin küçük köylülüğü koruyan tavrı ve ülke genelinde tüm köylü ailelerin az çok toprak sahibi olmaları, büyük toprak sahiplerini, köylülerle ancak ortakçılık anlaşmalarıyla kullanmak durumunda bırakmıştı. Köylüler, kendi mülk topraklarını işledikten sonra ek gelir temin etmek için kira ile toprak işletme yoluna gitmişler, ekim ve hasat zamanlarında ise çalışma tercihlerini kendi mülklerinden yana kullanmışlardı²⁰.

¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", **Tanzimat I**, İstanbul 1999, s.369.

¹⁸ 1868 yılında İzmir yakınlarında tarım yapılan tüm toprakların en az üçte biri İngilizler tarafından satın alınmıştı. İngiliz yatırımcılardan A.O.Clarke Kuşadası'nda 72.000 dönüm, Asia Minor Company Nazilli'de 36.800 dönüm ve Baltazzi ailesi de 82.000 dönüm arazi satın almıştır. Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara: Savaş Yayınları 1982, s.79–81.

¹⁹ Kurmuş, *age*, s.80; Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları 1999, s.65.

²⁰ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993, s.18–19; Çelik Aruoba, "Tarımda Geleneksel Geçimlik Kesim, Büyüklüğü, Yapısı, İşleyişi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXVIII, S.3–4, 1973, s.191–195; Korkut Boratav, "Küçük Üreticilikte Bölüşüm Kategorileri" **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXVII, S.4, 1971, s.228.

2.Osmanlı-Türk Tarımında Bölgesel Farklılıklar

19. yüzyılda gerçekleşen sanayi devriminden sonra Avrupa ekonomilerinde sınaî üretimin ve sınaî malların ağırlığı artmaya başlamış, Osmanlı İmparatorluğunda ise tarım etkinliğini sürdürmeye devam etmiştir. Osmanlı ülkesinde farklı iklim, ulaşım ve üretim ilişkileri bakımından bazı bölgeler birbirinden ayrılmıştır. Batı Anadolu bölgesi elverişli iklim ve ulaşım koşulları ile diğer bölgeler arasında öne çıkmıştı. Batı Anadolu ve Çukurova bölgesinin tarımsal kapasiteleri, pazara ve ihraç limanlarına yakınlığı nedeniyle bu bölgelerin üretim ve mülkiyet yapılarında değişiklikler olmaya başlamıştı. Bölgenin coğrafi yapısı da İzmir'in hinterlandının tarımsal üretimini limana ulaştırması imkânına sahipti. Bütün uygun koşullardan sonra Ege bölgesinin dünya ekonomisiyle bütünleşmesini hızlandıran olay demiryollarının işletmeye açılması olmuştu. İngilizler, demiryolu güzergâhlarını üretim bölgelerinden limana gidecek şekilde tasarlayarak, bölgenin tarımsal üretimini en kısa yoldan ihraç edilmesini amaçlamışlardı²¹.

Osmanlı İmparatorluğunda bölgeler arasında görülen coğrafi ve iklim farklılıkları, tarımsal üretim faaliyetlerinde ve toprak tasarruf biçimlerinde belirleyici olmaktaydı. Batı Anadolu ve Çukurova'da pamuk üretimi için ücretli işçiler kullanılırken, incir, üzüm, tütün ve haşhaş küçük aile işletmelerinde üretilmekteydi. Aynı şekilde Karadeniz Bölgesinin en önemli ihracat ürünü olan tütün ve fındık da aile işletmelerinin elinden çıkmaktadır. Pamuk gibi tarımsal metanın Çukurova'daki üretiminde ücretli işçiler kullanılmasına karşın ülkenin diğer bölgelerinde toprakların görece bolluğu nedeniyle topraksız köylülük bulunmamakta, geçimlerine yetmeyecek kadar az toprağa sahip olanlar ise toprak kiralama yoluna gitmekteydiler. 1870 yılında köylülerin kiraladıkları büyük mülkler, ülke genelinde tüm işlenebilir toprakların % 10'unu oluşturmaktaydı. İşlenebilir toprakların % 60'ı ise küçük işletmelere aitti ve ortalama altı hektar büyüklüğünde olan bu topraklar doğrudan

²¹ A.D.Noviçev, **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi**, Çev: Nabi Dinçer, Ankara: Onur Yayınları, , 1979, s.15; Kurmuş, **age**, s.37.

sahipleri tarafından işletilmektedir. Özel mülkiyetle tasarruf edilen toprakların geri kalanı ise sabit kira ve ortaklık yöntemiyle işletilmektedir²².

Batı Anadolu bölgesi ürettiği tarımsal ürünler yoluyla Avrupa ile ticari ilişkiler kurmuş ve Avrupa'da gerçekleşen sanayi devrimi sonrasında artan hammadde ve gıda ihtiyacı üzerine bölgenin önemi artmıştı. Üretim maliyetlerinin düşük olduğu Anadolu'dan Avrupa'ya tütün, kuru üzüm, incir, pamuk, ipek ve zeytinyağı ithalatı artış göstermişti²³. Avrupa'nın artan hammadde ve gıda talebi karşısında²⁴ İzmir limanına iç kesimlerden geleneksel taşıma metotlarıyla ve yetersiz yolları kullanarak yapılan teslimatın hızlandırılması için İngiliz yatırımcılar, İzmir-Aydın demiryolunun yapımına karar vermişlerdi. Bu demiryolu hattının, yapılması düşünülen bağlantı hatlarıyla Avrupa'nın ihraç mallarının Anadolu içlerine kadar pazarlanması gerçekleştirilecekti²⁵. İzmir-Aydın demiryolunun İngilizler tarafından yapılmaya başlanması bölge tarımını kendi kendine yeten bir anlayıştan çıkartmış, pazarın ihtiyaçlarına göre hareket eder hale getirmişti.²⁶

Osmanlı köylüsünün üretimini kendi imkânlarıyla sürdürmesini engelleyen faktörlerden birisi de zirai üretimin hava şartlarına bağlı olmasının getirdiği sorunlardı. Tarımın geleneksel yöntemlerle sürdürüldüğü Anadolu'da üretim dalgalanmaları çok kötü sonuçlara neden olmaktaydı. Kıtık yıllarında gerçekleştirdiği üretim ile tüketim harcamalarını zorlukla karşılayabilen çiftçi üst üste gelen kıtlık dönemlerinde tohumluk bulamamakta, üretim araçlarını ve tarlasını elinden çıkarmak durumunda kalmaktaydı. Çeşitli sebeplerle ortaya çıkan sermaye ihtiyacını kendi imkânlarıyla karşılayamayan çiftçi, resmi-örgütlü kredi piyasasının oluşmadığı ortamda özel kişilerden borç alma yoluna gitmekte ve bu borçluluk

²² Pamuk, **Bağımlılık...** s.103–104.

²³ 1839 yılında İzmir limanından yapılan toplam ihracatın değeri 1.434.240 sterlin iken, bu rakam 1862 yılında 4.518.680 sterline çıkmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kasaba, **age**, s.103.

²⁴ Avrupalı dokuma sanayicilerinin pamuk ihtiyacı Amerikan İç Savaşının başladığı dönemde daha da artmıştı. Amerika'dan pamuk temin etme imkânları daralan Avrupalı dokuma sanayileri, Osmanlı pamuğuna talep göstermeye başlamışlardı. Amerikan pamuğunun rekabeti karşısında gerileyen Osmanlı Hükümeti pamuk üretim ve ihraç imkânlarını artırmak için, oluşan yeni durumda pamuk tarımını yaygınlaştırmak için boş toprakları tarıma açarak pamuk üretimine başlayan çiftçilere beş yıllık aşar muafiyetleri tanıdı. Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası (1839–1876)" **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071–1920) Kongresi Tebliğleri**, Editör: Osman Okyar, Ankara 1980, s.274.

²⁵ Kurmuş, **age**, s.44.

²⁶ İzmir-Aydın demiryolunun faaliyete geçmesinden sonra, 1884'de 140.090 köylü tarafından 192.262 dönüm arazide 22.479.950 ton olarak yapılan tütün tarımı, 1911'de 243.691 köylü tarafından 814.162 dönüm arazide yapılmaya başlanmış ve üretim de 63.496.575 ton'a çıkmıştı. Tökin, **Türkiye'de Köy...**, s.35.

ilişkisi tarım kesiminde sosyal ve ekonomik değişikliklere yol açmaktaydı. Batı Anadolu bölgesinde topraksız köylülük olmasa da yeterli sermaye imkânlarına sahip olmayan aileler büyük mülk sahibi ailelerin topraklarını kiralama yoluna gitmekteydi²⁷. Bu mülklere sahip olanlar ise yıl boyunca emek gerektiren tarımsal faaliyetler için ucuz işgücü olan ortakçı aileleri tercih etmekteydi²⁸. Toprak sahibi, arazisini kiraladığı ortakçısına tarım aletleri ve nakit olarak da “dayama” adı altında borç para vermekteydi. Hasat döneminde, kiracı ile mülk sahibi arasında paylaşılan ürün, köylünün üretim ve tüketim ihtiyaçlarına yetmediği için köylü piyasaya borçlanmıştı. Bu durumda köylü taşrada banka işlevi gören tefecilerden yüksek faizle ve ipotek karşılığında borç almıştı. Köylünün borç aldığı tefeciler, genelde çevredeki zengin çiftçilerden ve büyük toprak sahiplerinden oluşmaktaydı. Böylece borcunu ödeyemeyen köylünün tasfiyesine ve küçük köylü işletmelerinin büyük toprak sahiplerinin elinde toplanmasına giden süreç başlamaktaydı²⁹.

19. yüzyılda Batı Anadolu bölgesinin yanı sıra tarımın en fazla ticarileştiği ve kapitalist üretim ilişkilerinin geliştiği bölge Çukurova’dır. 1870’lerde geniş toprakları ellerine geçirmeye başlayan mülk sahipleri, pamuk hasadı döneminde ciddi biçimde ücretli işçi açığı ile karşı karşıya kalmışlardı. Mali tabanını genişletmek isteyen devlet, konar-göçer aşiretleri yerleştirmeye zorlamış ve çeşitli bölgelerden Çukurova’ya göçü teşvik etmiştir. Hasat mevsiminde yüz bine yakın göçmen işçi Harput, Bitlis, Musul gibi uzak şehirlerden kalkarak çalışmak için

²⁷ 1840 yılında Fransa’nın Tarsus Konsolosuna göre bölgedeki ekili alanların genişliği emek ve sermaye yokluğu nedeniyle her yıl azalmaktaydı. 1844’de Konya ovasında yetersiz yerleşmeden dolayı sınırlı miktarda ziraat yapılmaktaydı. Pamuk üretiminin değer kazandığı Adana ve Aydın vilayetinde bile arazilerin değeri düşük seviyelerdeydi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Charles Issawi, **The Economic History of Turkey 1800–1914**, Chicago: The University of Chicago Press, 1986, s. 206–207.

²⁸ Eskişehir, İzmir, Adana çevrelerinde birkaç bin hektar genişliğinde büyük çiftlikler bulunmaktaydı. Bu çiftlikler yeterli sermaye ve tarım araçlarına sahip olmayan küçük köylüler tarafından şehirde oturan sahiplerinden kiralanarak işletilmekteydi. Bunun dışında kalan ve işlenen toprakların yüzde 5 ve 10’nu oluşturan topraklar ise köy nüfusunun yüzde 65-70’ni oluşturan küçük köylüler tarafından işletilmekteydi. Büyük mülkiyetin görülmediği Orta ve Kuzey Anadolu’da ise kendi toprağından sağladığı gelire yaşamayan küçük köylüler hazineye ait toprakları kiralamaya yönelmektedir. Y.N. Rozaliyev, **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri**, Çeviren: Azer Yaran, Ankara. Onur Yayınları 1979, s.23–31.

²⁹ Pamuk, **Bağımlılık...** s.113–114; Avcıoğlu, **age**, s. 180; Korkut Boratay, **100 Soruda Gelir Dağılımı, Kapitalist Sistemde, Türkiye’de, Sosyalist Sistemde**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972, s.124; Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, İstanbul: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma: Kongresi Neşriyatı 1938, s.103–104.

Çukurova'ya gelmişti³⁰. Hızlı bir üretim artışının yaşandığı bu bölgenin ticarileşmesi, demiryolunun Mersin ve Tarsus'a ulaşmasıyla daha da artmıştı. Hattı işleten Anadolu Demiryolu Şirketi, Alman sermayesiyle bölgedeki toprak sahiplerine yüksek kaliteli tohum kullanmaları ve Almanya'dan tarım aletleri ithal edebilmeleri amacıyla krediler açmıştı³¹.

Batı Anadolu ve Çukurova bölgelerinin uygun ulaşım imkânlarına sahip olmaları nedeniyle tarımsal ürünlerini ihraç ederek ticarileşmelerine karşın Orta Anadolu bölgesi bu imkânlardan yoksun kalmış ve 19. yüzyılın sonuna kadar kapalı tarım ekonomisinin dışına çıkamamıştı. Ayanların ortadan kaldırılmasıyla merkezi otoritenin hâkimiyeti pekişmiş ve bölgede küçük mülkiyet yapısı tekrar ağırlık kazanmıştı. Deve kervanlarının yüksek taşıma maliyeti üretilen ürünlerin dış pazarlara ulaşmasını engelleyen bir özellik iken emek kıtlığı da geniş toprakların işlenmeden atıl bir şekilde ortada kalmasına neden olmuştu. Ancak 1890 yılından itibaren İstanbul'u Eskişehir, Ankara ve Konya'ya bağlayan demiryolunun yapılmasıyla bölgenin İstanbul ve dış pazarlar için üretiminde artış görülmeye başlanmıştı. Ayrıca Balkanlar'dan ve Karadeniz'in kuzeyinden gelen göçmenlerin demiryolu hattı boyunca yerleştirilmeleri de devletin küçük ve orta mülkiyete dayanan tabanını güçlendirmişti. 20. yüzyıldan itibaren Orta Anadolu Bölgesi Almanya için hububat ambarı olarak görülmeye başlanmış ve bu amaçla Anadolu hattının Bağdat'a kadar uzatılması planlanmıştı³².

Türkiye'de tarımsal üretiminin yaygınlaşması ve giderek Anadolu tarımının Avrupa pazarlarıyla bütünleşmesi köylüleri daha fazla piyasanın içine çekmiş,

³⁰ Çukurova'ya hasat zamanında çalışmaya, çoğunluğu Orta Anadolu yaylaları ile Doğu vilayetlerinden ülkenin en fakir köylüleri gelmekteydiler. Bu köylüler hasat döneminden sonra köylerine dönen ve çok az bir ücretle çalışan bu işçilerin ulaşım araçlarına verecek paraları olmadığı için yaya olarak bölgeye ulaşmışlardı. Bu tür işçilerin yanı sıra çeşitli sebeplerle topraklarını ve üretim araçlarını kaybetmiş köylüler de Çukurova'da çalışma imkânı bulmuşlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Tökin, **Türkiye'de Köy...**, s.136.

³¹ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul: İletişim Yayınları 2005, s.220.

³² Almanlar bölgede üretimi artırmak için 5 milyon dolarlık yatırım yapmışlar, Osmanlı hükümeti de yurtdışından hububat tohumları ve tarım araçları getirerek bölgenin potansiyelini canlandırmayı ve üretimi artırmayı hedeflemişlerdi. Muhteşem Kaynak, "Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Eklemlenme Sürecinde Osmanlı Demiryollarına Bir Bakış" **Yapıt**, S.5, 1984, s.77; Donald Quataert, "Limited Revolution: The Impact of the Anatolian Railway on Turkish Transportation and the Provisioning of İstanbul", **Business History Review**, LI, 1977. Alman emperyalizminin Türkiye'ye girişi konusunda şu kaynağa da bakılmalıdır; Lothar Rathman, **Berlin - Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, Çev: Ragıp Zarakolu, İstanbul: Belge Yayınları, 1982; İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

günlük hayatlarında daha fazla para kullanmalarına neden olmuştu. Köylü üretimini devam ettirmek veya genişletmek için nakit paraya ihtiyaç duymaktaydı. Bankalar gibi örgütlü kredi kuruluşlarının bulunmadığı ortamda ihtiyaç sahibi köylüler, örgütsüz kredi piyasasına-tefecilere başvuruyordu. Tefecilerin köylüye yüksek faizle verdikleri borç para karşılığında gayrimenkulleri ele geçirdikleri, ülkenin çeşitli bölgelerinde tefeciler tarafından köylülerin borçlarına karşılık el konulan binlerce dönüm arazi bulunduğu görülmekteydi³³.

Osmanlı İmparatorluğunda tarım yapılan bölgeler arasında tarımda ticarileşmenin en az görüldüğü bölge Doğu Anadolu bölgesiydi. Demiryolunun bulunmaması nedeniyle uzak pazarlarla ilişki kuramayan bölge halkı, hasadın iyi olduğu yıllarda ellerinde kalan fazla ürünü İskenderun limanına ulaştırmaktaydı. Ancak bu yıllarda ürünlerinin fiyatları da düştüğü için köylü borçlarını tefecilere ödeyememekte, kötü hasat sezonlarında ise kıtlık ile karşıya kalmaktaydı. Merkezi otoriteye uzak kalan bu bölgede güçlü ailelerin ele geçirdikleri geniş topraklardaki fiili hâkimiyetleri 1858 Arazi Kanunnamesiyle yasal olarak kabul edilmişti. Ancak geniş topraklarda yeterli miktarda ucuz işgücü ve uzak pazarlar için ulaşım engeli nedeniyle tarımda pazar için üretime geçilememişti. Bu durum küçük köylülerin varlığına dair bir işaret olsa da bölgenin toplumsal yapısı ve ağalık düzeniyle kurulan nedeniyle, köylüler büyük toprak sahiplerinin tebaası sayılmaktaydı. Toprak ve diğer üretim araçları aşiret reislerinin mülkiyeti altındaydı. Köylü, aynı zamanda tefeci olan aşiret reisleriyle girdiği borçluluk ilişkisi nedeniyle arazisini yitirmiş, maraba olarak toprak sahibinin arazisine bir kulübe yaparak sığınmıştı. Köylü, angarya çalışma, vergi ödeme gibi yükümlülükleri de üstlenmişti³⁴.

Birinci Dünya Savaşına giden süreçte tüm dünyada sanayileşme yaygınlaşmış ve ticarete büyük canlılık görülmüştü. Sanayi Devrimiyle Avrupa'da hammadde ve tarım ürünlerine karşı oluşan aşırı talep, sanayileşmiş ülkelerle, tarım ürünleri ihracatçısı ülkeler arasında büyük refah farklılıklarına yol açmıştı. Osmanlı

³³ Tefecilerin köylülerin arazilerine el koyma süreçleri üretilen ürünlere veya borçlu köylünün dayanma kapasitesine göre değişmektedir. Örneğin Aydın'da tüccarlar, hasattan önce köylülere nakit para vererek onları kendilerine bağlamakta üretici elde ettiği ürününü kendisine avans veren tüccara getirmektedir. Tüccar, köylünün tütününü üzerinde yaptığı sıkı bir değerlendirmeyle % 20–25 oranında iskarta ve indirim düşerek köylünün ürününü ucuza kapatmış olmaktadır. Köylü ise daha önce kendisine avans veren tüccarla alışveriş yapmayı kadirşinaslık olarak değerlendirmektedir. Tökin, **Türkiye'de Köy...**, s.148–149.

³⁴ Pamuk, **Bağımlılık...** s.119–121; Avcioğlu, **age**, s.178.

İmparatorluğunda da dünya ticaretinde görülen canlanmanın etkisiyle 20.yüzyılın başında ekonomide büyüme gerçekleşmiş ve yaşanan toprak kayıplarına karşın zirai üretim hacmi dünya üretiminin üzerinde gerçekleşmişti. Ancak Dünya Savaşının başlamasından Milli Mücadele'nin sonuna kadar tarımsal nüfusta azalmış ve toplam üretimde önemli düşüşler yaşanmıştı³⁵.

3. İzmir İktisat Kongresi ve Sosyal Sınıflar

20. yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğunun ekonomisi, kendi kendine yeten bir yapıdan, çeşitli aşamalardan geçerek dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecine girmiş ve hammadde ihraç eden, mamul mal ithal eden bir yapıya dönüşmüştü. Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğunda kapitülasyonlar yoluyla elde ettikleri ticari ayrıcalıklarla Avrupa kökenli sanayi ürünleri iç piyasaya büyük ölçüde egemen olmuşlardı. Kapitalist ülkelerle girilen ticari ilişkiler, dış borçlanmalar, imtiyazlarla ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları ve etkisi daha fazla hissedilen kapitülasyonlar ile Osmanlı İmparatorluğu yarı sömürge haline gelmişti. Ülke ekonomisini içinde bulunduğu durumdan kurtarmak, ekonomik anlamda dönüşümü gerçekleştirmek, çeşitli engeller nedeniyle mümkün olmamıştı. İktisadi gelişmenin nasıl sağlanacağı konusunda yapılan tartışmalar, II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte aydınlar arasında hız kazanmış, Türkiye'de kapitalist anlamda sermaye birikiminin sağlanmasını amaçlayan ve bu konuda devletin desteğinin gereğine işaret eden görüşler ortaya çıkmıştı. Devletin müdahalesiyle milli sanayinin geliştirilebileceğini savunan milli iktisat görüşü, Osmanlı İmparatorluğunun giderek sömürgeleşmesine varan açık kapı liberal ekonomi politikalarına tepki olarak savaş yıllarında uygulamaya konulmuştu³⁶. Bu amaçla Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmış, 1916 yılında da yeni gümrük tarifesi ile milli burjuvazi için uygun bir ortam yaratmak istenmişti.

Milli iktisat, savaşın yarattığı olağanüstü koşullardan yararlanarak devlet desteğiyle bir yerli burjuvazinin yetiştirilmesi gerektiğini bunun modernleşme ve

³⁵ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara: TTK Yayınları, 1994, s.4.

³⁶ Bu konuda en kapsamlı çalışma için bkz: Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)** Ankara: Yurt Yayınları, 1982.

kalkınma için gerekli olduğu iddia edilmişti. Savaş yıllarında ordu ve donanmanın gereksinimlerinin karşılanması, İstanbul ve diğer şehirlerin beslenmesi ve bu dönemde enflasyon ortamı devlet eliyle zenginleştirme politikası için uygun ortam yaratmıştı³⁷. Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecinde ve ekonomisinin iflasında yabancı sermayenin ve yerli işbirlikçilerinin oynadığı rol milli mücadele döneminde ve sonrasında lider kadronun ekonomik bağımsızlık, yabancı sermaye ve dış ticaret konularında temkinli olmalarına yol açmıştı. Milli Mücadelenin, emperyalizme ve onun ülkeyi sömürgeleştirme girişimlerine karşı kazanılması, bu dönemde yabancı sermayeye karşı bir duruş sergilenmesini gerektirmemişti. Geçmişte Osmanlı ekonomisine yönelik müdahaleler, karar alma sürecinde ve ekonominin çeşitli aşamalarında etkin bir biçimde kendini gösteren yabancı sermaye, lider kadroyu, ekonomik bağımsızlık konusunda oldukça dikkatli hareket etmeye yöneltmişti. Yeni dönemde ülkede yatırım yapmak isteyen yabancı sermayenin, devletin yargı ve maliye erkinin denetimini bütünüyle kabul etmesi istenmişti³⁸.

Milli Mücadelenin savaş aşamasının bitmesinden sonra Lozan'da nihai barış için görüşmelerin kesintiye uğradığı bir dönemde, 17 Şubat 1923'de, İzmir'de ülkenin çeşitli yörelerinden gelen tüccar, esnaf, sanayici ile işçi ve köylü temsilcilerinin katılımıyla bir iktisat kongresi toplanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın açılış konuşmasını yaptığı kongreye Rus Büyükelçisi Aralof, Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilof da katılmıştı. Kongre, Milli Mücadele aşamasında pek bir birliktelik sergilemeyen, İstanbul ve İzmir'in tüccarını Ankara'nın muzaffer komutanlarıyla bir araya getirmişti. Ayrıca kongre, o aşamada devam etmekte olan Lozan Konferansı'na, Ankara Hükümetinin sadece siyasi konularda değil, iktisadi konularda da ülkenin desteğine sahip olduğu imajını vermişti. Kongrenin amacı, uygulanması düşünülen iktisat politikalarına, tüccar, sanayici ve diğer sınıfların onayını alarak, onlara kendi meşruiyetlerini kabul ettirmektir. Kongreye katılan gruplar kendi sınıf çıkarlarıyla ilgili talepler hazırlamışlardı. İstanbullu sanayici ve tüccarlar, yeni dönemde ulus temelli bir siyaset anlayışının hüküm süreceğini düşünerek Milli Türk Ticaret Birliğini(MTTB) kurmuşlardı. MTTB, birliğin amacını, batı sermayesiyle Türkiye arasında aracılık yapan gayrimüslim tüccarın ekonomik

³⁷ Avcıoğlu, **age**, s.369.

³⁸ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 2003, s.153.

hayattaki etkinliğinin azaltmak ve gayrimüslim tüccar yerine Türk tüccarının yerleşmesi için çalışmak olarak belirlemişti. Buna göre yeni dönemde Avrupa ile ekonomik ilişkiler eskisi gibi korunmalı ancak bu ilişkilere artık Türk tüccarlar aracılık etmeliydi³⁹. Bu belirleyici ve temel isteğin yanı sıra Milli Türk Ticaret Birliği, bazı tamamlayıcı uygulamaların da hayata geçirilmesini istemişti. Bu istekler arasında, yerli sermayenin ülke ihtiyaçlarını temin etmesi için himaye edici bir gümrük sisteminin kurulması, tekel sisteminin kaldırılması, Türk sahilleri arasında kabotaj hakkının Türk bayrağı taşıyan gemilere verilmesi, milli bir banka kurulması, yabancı sermayenin ülkeye zarar vermeyecek bir biçimde kabul edilmesi, ticaret okullarının açılması ve ticarete yönelik konularda ve vergilerde düzenleme yapılırken ticaret ve sanayi odalarından görüş alınması gibi istekler yer almıştı⁴⁰. Sanayi grubu ise yerli sanayinin gelişebilmesi için hükümetin gümrüklerde korumacı bir sisteme geçmesini ve Teşvik-i Sanayi Kanununun geliştirilerek yürürlüğe konulmasını istemişti. Çiftçiler, iç bölgeleri limanlara bağlayacak demiryolunun yapılmasını, rejî idare ve yönteminin kaldırılmasını, kırsal kesimde asayişin sağlanmasını, tarım alet ve gereçlerinin ithalinin gümrük vergilerinden muaf olmasını ve aşar vergisinin kaldırılmasını istemekteydiler⁴¹. İşçi grubunun istekleri ise şu esaslardan oluşmaktaydı: Amele yerine işçi denilmesi, sendika ve grev hakkının tanınması, günlük çalışma süresinin sekiz saat olarak sınırlanması, daha uygun çalışma koşulları için düzenlemeler yapılması ve ülke içinde açılacak bütün işlerin Türk işçilere ayrılması.

İktisat Kongresinde tartışılan en önemli konulardan biri de yabancı sermaye sorunu oldu. Yeni dönemde yabancı sermayeye bakışın şekilleneceği bu aşamada Milli Türk Ticaret Birliği bu konuda rapor hazırlamış ve hükümete iletmişti. Buna göre yabancı sermayeden uzak kalmanın zamanın koşullarında mümkün olmadığı ancak bu sermayenin ülke için zararsız şekillerde kullanılması, yerli sermayeye bırakılacak sektörlerde yabancı sermayenin girmemesinin sağlanması istenmişti.

³⁹ Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1971, s.142; Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Yayınları, 2001, s.45.

⁴⁰ Ökçün, **age**, s.145-155.

⁴¹ Ökçün, **age**, s.390-394.

Ayrıca yabancıların yerli ortaklarla birlikte kârma şirket kurması, kurulacak şirketlerde yerli-yabancı sermayenin oranları da belirlenmişti⁴².

Kongrede alınan kararların tavsiye niteliği taşımasına karşın İstanbul kökenli Türk tüccar ve sanayicilerin istekleri büyük ölçüde gerçekleştirilmiş, bu grubun gayrimüslim tüccarlara göre daha fazla destek göreceği yeni bir dönem başlamıştı. Bu ölçüt artık ilerleyen yıllarda ilerleyen yıllarda ekonomi politikasına damgasını vuracaktı. Bu amaçla 1924 yılında ticaret kredilerinin sağlanması için İş Bankası, 1925 yılında kredileriyle sanayiye desteklemesi için Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, 1927 yılında da Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılmıştı. Tarımda büyük mülkiyetin önünde duran hukuki bağlar da Medeni Kanun ile ortadan kaldırılmış, Anadolu'dan ayrılan azınlıklara ait büyük toprakları ele geçiren büyük ailelerin bu topraklara resmen sahip oldukları bir süreç başlamıştı⁴³. Çiftçi kesimi için aşar vergisi kaldırılmış, kaldırılması istenen rejî idaresi ise devletleştirilme yoluna gidilmiş, işçiler ile ilgili olarak kongrede alınan kararlar ilerleyen süreçte ters yönde uygulanarak verilmesi istenen sendika kurma ve grev hakkı yasaklanmıştı⁴⁴.

İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlara baktığımızda, Milli Mücadele döneminde Sovyetler Birliği ile yaşanan yakın ilişkilerin bu aşamadan sonra devam etmeyeceği, batı dünyası ile ilişkileri yeniden başlatmak için liberal politikalara dönüleceği, özel sektöre verilen desteklerle daha anlaşılır olmaktaydı. Bu çerçevede işçi ve köylü grubunun isteklerinin ilerleyen dönemde uygulamaya konmaması da anlamlıydı.

Stefanos Yerasimos'a göre Milli mücadeleden sonra milli olan burjuvazi, Avrupa burjuvazisiyle arasındaki mesafeyi kapatmak için devletin yardımına ihtiyaç duymaktaydı. Hızlı bir sermaye birikimini sağlamak için devlet eliyle millileştirmeler yapılmalı, iç piyasaya himayeci politikalarla milli sanayiciler için kârlı duruma getirilmeliydi. Burjuvazinin bu amaçlarına ulaşabilmesi için bürokrasinin kendi yanlarında olması gerektiği şeklindeki düşüncelerini siyasi kadroya İzmir İktisat Kongresi ile iletme imkânı bulmuşlardı⁴⁵.

⁴² Ökçün, *age*, s.430–436.

⁴³ Ali Gevgili, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989, s.46–47.

⁴⁴ Tezel, *age*, s.152.

⁴⁵ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, III, Çev: Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s.82–83.

4. 1920'li Yıllarda Türkiye'de Tarım Ekonomisi

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlıdan devraldığı ekonomik yapı son derece zayıf, istikrarsız ve dışa bağımlıydı. Milli gelirin büyük çoğunluğunu oluşturan tarım, son derece geri ve ilkel yöntemlerle yapılmakta, tarımsal üretimin hava şartlarına bağlı olarak üretim yıldan yıla değişiklik göstermekteydi. Ülkenin temel ihtiyaç maddelerini karşılamaktan uzak olan sanayi sektörünün üretimi ise son derece düşük seviyelerdeydi. Şeker, pamuklu dokuma, çay, patates gibi temel ihtiyaç maddelerinin çok sınırlı tüketimi için dahi ithalat yapılıyordu. İthalatta görülen dışa bağımlılık ihracat için de geçerliydi. İhracatta yaşanan aşırı yoğunlaşma Türk ekonomisini uluslararası krizlere açık bırakmakta ve iklim şartlarında yaşanan değişimler, bitki ve hayvan hastalıkları hububat üretiminde büyük istikrarsızlıklara neden olmaktaydı. Bu nedenle sık sık hububat ithaline ihtiyaç duyuluyordu⁴⁶.

Cumhuriyetin ilan edildiği dönemde Türkiye'de toprakların az sayıda toplandığı dikkat çekmekteydi. Köylülerin yüzde 76'sının verimli toprakların yüzde 7,3'üne sahip olduğu ve yine tüm köylülerin tarım araçlarından yoksun olduğu ortaya çıkmaktaydı⁴⁷. İç Anadolu ve Orta Anadolu bölgelerinde 10 dekardan küçük işletmelerin, tüm işletmelerin yarısına yakın bir bölümünü oluşturduğunu, bölge koşullarının sertliği, üretilen ürünleri ve teknolojinin geriliğini dikkate aldığımızda bölgedeki işletmelerin köylülere geçimlik gelir sağlamaktan uzak olduğu anlaşılmaktaydı⁴⁸.

⁴⁶ Gülten Kazgan, **Türk Ekonomisinde Krizler (1929–2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2005, s.51.

⁴⁷ Devlet, toprak dağılımındaki adaletsizliklere karşın elinde bulunan miri toprakları, topraksız köylülere ve göçmenlere dağıtma yoluna gitmişti. Bu şekilde 1923–1934 arası dönemde 711.322.5 hektar toprak dağıtılmıştı. Dağıtılan topraklar göçmenlerde aile başına 3,1 hektar, göçebelerde ise 1,7 hektar olmuş ancak bu miktarlar dağıtılan arazinin kuru olduğu düşünüldüğünde geçimlik arazi miktarının altında kalmıştı. Bununla beraber tarımda makine kullanımının başlamasıyla tarım yapılan toprakların ülke yüzölçümüne oranı artış göstermişti. Buna göre; 1927 yılında ülke yüzölçümünün %4,86'sı işlenirken, 1934 yılında % 10,2'si işlenebilmekteydi. Yakup Kepenek, **Gelişimi Üretim Yapısıyla ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Savaş Yayınları 1984, s.72.

⁴⁸ Devlet İstatistik Enstitüsü(DİE), **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmesinin 50.Yılı**, Ankara: DİE Yayınları 1973, s.24; SSCB Bilimler Akademisi, **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi**, İstanbul 1979, s.141; P.Zhukovsky, **Türkiye'nin Zirai Bünyesi(Anadolu)**, Tercüme Edenler: Celal Kıpçak, Haydar Nouruzhan, Sabir Türkistanlı, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı 1951, s.130.

Ülkenin en önemli gelir grubunu oluşturan tarım ürünlerinin üretimini ve ihracatını artırmak, devletin tarım politikasının temel amaçlarından birisiydi. Savaş öncesinin üretim düzeyine ulaşarak, ülkenin temel ihtiyaç maddelerini satın alacak gerekli dövizin tarım ürünlerinin ihracıyla sağlanabileceği düşünülmekteydi. Hükümetler bu amaçla, tarım yapılan toprakların alanını genişletmek istiyor, üretime açılan tarlalar üzerinde, savaş kayıpları nedeniyle oluşan emek boşluğunu ortadan kaldırmak için traktör kullanımını yaygınlaştırmayı hedeflemiş ve köylülerin çalıştıkları toprakların mülkiyetine sahip olması için yeni Medeni Kanunun hazırlıklarına girişmişti. Üretilen tarımsal ürünlerin en kısa yoldan pazarlara ve ihrac limanlarına ulaştırılması için demiryollarının inşa edilmesine başlayacaktı. İlerleyen süreçte tek tek uygulanmaya başlayacak bu politikalarla devlet, savaşın Türk ekonomisine verdiği zararları ortadan kaldırmayı hedeflemekteydi⁴⁹.

19. yy'da Rum ve Ermeniler sahibi oldukları büyük topraklarda kapitalist tarım yapmaya başlamışlar, topraklarının verimliliğini çeşitli makineler kullanarak üretimlerini artırmayı hedeflemişlerdi. Birinci Dünya Savaşından önceki on yılda Çukurova'da bin orak makinesi, yüz harman makinesi ve seksen beş buharlı pulluk bulunmaktaydı⁵⁰. Müslüman olmayan çiftçilerin elindeki büyük topraklar savaş sonrasında Türk müteşebbislerinin eline geçmişti. 1923 yılında çıkarılan bir kanunla hem çekim hayvanlarının hem de çeşitli şekillerde kullanılan diğer hayvanların ithalinden alınan vergi kaldırılmıştı. Hükümet tarımdaki işgücü eksikliğini gidermek için bir çift öküzü olan çiftçiye en az yüz dönüm toprak işlemekle yükümlü tutuyor, savaş yetimleri, dulları ve sakatlarına ait topraklarda her köylünün her hafta bir gün çalışma şartını getiriyordu. Devlete ait teşebbüslerde sermayenin ilk 5000 lirası için en az 250 dönüm, ilave her 1000 lira için de 25 dönüm toprak işlenmesi zorunlu tutulmaktaydı. İşgücünü artırmayı hedef alan bu kanun ile köylüler tarım makineleri için Ziraat Bankası kredilerinden yararlanabilecekti. Hükümet traktör alımları için 1 milyon liralık kredi ayırmıştı⁵¹.

Hükümetin emek kıtlığını ziraat makineleri ve aletleri kullanılarak ortadan kaldırma çabaları, dünya piyasasında tarım aletleri teknolojisinin ve pazarın geliştiği ve yaygınlaştığı bir döneme denk gelmişti. Çeşitli ülkelerden makine üreticileri,

⁴⁹ Keyder, **Dünya Ekonomisi...** s.47.

⁵⁰ İssawi, **age**, s.68.

⁵¹ Keyder, **Dünya Ekonomisi...** s.33–34; Silier, **age**, s.11; Timur, **Türk Devrimi...** s.91.

Türkiye'deki temsilcileri aracılığıyla kampanyalar düzenleyerek satışlarını artırmaya çalışmışlardı. Hükümetin tarımda makine kullanımını teşvik ederken uyguladığı politikada şu özellikler dikkat çekmekteydi: Geniş topraklara sahip büyük çiftçiler ile daha önceden makine kullanan çiftçileri ve yardımcılarını askerlikten muaf tutulmuş, makinelerde kullanılan akaryakıt ve yağ gibi kimyevi maddelerin gümrük, istihlak ve inhisar vergilerinden muaf tutulması kararlaştırılmış ve ayrıca hükümetin satın aldığı traktörler uygun şartlarda çiftçilere kiralanmıştı. Hükümet, 1926–1929 döneminde bu kanun kapsamında çiftçilere 6,3 milyon lira ödeme yapmıştı⁵². Hükümet bu uygulamasıyla toprak bolluğuna karşın emek kıtlığının yaşandığı Türk tarımını geliştirebilmek için okul ve istasyonlar açmış yeni ziraat tekniklerini anlatmış anlatılmış ayrıca alet ve makineleri tanıtarak çiftçilere örnek olmaya çalışmış, Avrupa ve Amerika'ya uzmanlar göndermişti. Tarımsal üretime katkıda bulunmak amacıyla hükümet 26 Nisan 1338 tarih ve 1525 numaralı kanun ile küçük suç ve kabahatlerden mahkûm olan çiftçilerin tarım yapılabilir araziye sahip olduklarını belgeledikleri takdirde hasat mevsiminde bir ayı geçmeyecek bir süre için tahliye edilmelerine karar vermişti. Bu kanun 21 Haziran 1338 tarihinde yapılan bir düzenleme ile mahkûmların hasat mevsiminde serbest kalacakları süre üç aya çıkarılmıştı⁵³. Diğer taraftan makineli tarımı özendirmek için Ziraat Bankası çiftçilere uygun şartlarda kredi vermekte, elinde traktör veya diğer makinelere sahip olan ve geniş arazileri işleyen büyük çiftçilerin de daha verimli çalışmasını ve daha fazla ürünün piyasaya verilmesini desteklemekteydi⁵⁴. Hükümet ziraatçıların ve bağcılarının ihtiyacı için yurtdışından Ziraat Bankası kanalı ile ithal edilecek çeşitli yedek parçalar, kimyasal madde ve ilaçların da gümrük ve tüketim vergilerinden muaf tutulmasına dair bir kanunu uygulamaya koymuştu⁵⁵.

Tarımda uygulanan makine kullanımını teşvik politikasının bir parçası olarak hükümet 22 Şubat 1926 tarihinde “Ziraat Makinelerinde ve Ziraatta İstimal Olunan Mevad-ı Müştaiile”nin gümrük vergisinden muaf tutulmasına ilişkin kanun ile

⁵² Silier, *age*, s.19–20; Tezel, *age*, s.417–418.

⁵³ “Cünha ile Mahkûm Eşhasın Ziraatla İştigal Etmek Üzre Tahliyeleri Hakkında Kararname” 26 Nisan 1338, Kanun no: 1525, **Düstur 3.Tertip**, III, 23 Nisan 1336–28 Şubat 1337, s.67. Bu kanunun bir uygulaması için bkz: “Hasat Zamanında Mahpuslar, **Vakit**, 22 Temmuz 1933.

⁵⁴ Zvi Yehuda Hershlag, **Turkey The Challenge of Growth**, Leiden: E.J. Brill 1968, s.50.

⁵⁵ “Ziraatta Müstamel Olup Hariçten İthal Edilecek Mevaddın Gümrük ve İstihlak Resmine Dair Kanun” 12 Nisan 1339, Kanun no: 329, **Düstur 3.Tertip**, III, 14 Teşrinisani 1929–15 Teşrinievvel 1930, Ankara 1930, s.73.

traktör ve diğer tarım makinelerinin kullandığı akâryakıtlar konusunda çiftçiler lehine bir düzenleme yapılmıştı. Buna göre traktör ve diğer aletlere sahip olan çiftçilerin makine ve arazi bilgileri kayıt altına alındıktan sonra ödeme yapılması kararlaştırılmıştır⁵⁶. Bu uygulamadan sonra traktör sayısı artmaya başlamış ve 1923’de 220 den 1929 yılında 2000’e ulaşmıştı⁵⁷. Traktör ve tarım makinelerinin merkezden başlayarak güneye ve batıya doğru yayılmaya başlamış ve sonuçta bazı bölgelerde toplanmıştı⁵⁸. Sadece Adana ilinde sayısı 100’ü bulan Fordson traktörlerinin, Amerika gibi uzak bir ülkeden ithal edilmesi ileride bazı sıkıntıları da beraberinde getirecekti. Ülke içinde üretme imkânı olmayan traktörlerin kullanılmaya başlanılmasından 5–6 yıl sonra yedek parça sorunları baş göstermiş, buhran zamanında yedek parça ithalatı yapılamadığı için bu traktörler kullanılmaz duruma düşmüşlerdi⁵⁹.

Dünya ekonomik buhranının Türkiye’yi etkilemeye başlamasıyla hükümet dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalmış, tarımda makineleşmeyi teşvik etmek amacıyla uygulanan politikayı kaldırmıştı. Bu politikanın çiftçilere vereceği zarar, traktör başına belli bir tazminat ödenmesiyle karşılanacaktı. Bu karar uyarınca 1932–1934 döneminde çiftçilere 3,5 milyon lira ödenmişti⁶⁰.

Cumhuriyet döneminin başlangıcında tarım kesiminde yapılan düzenlemelerin en önemlisi Aşar vergisinin kaldırılmasıdır. Osmanlı İmparatorluğundan kalan aşar, tarım ürünlerinden hasat zamanında, aynî olarak kanunen 1/8 oranında, ancak uygulama aşamasında ise 1/4’e kadar çıkan bir oranda uygulanmaktaydı. Devlet, vergiden üst düzey bir verim alabilmek için tahsilâtı mültezimler vasıtasıyla yapmaktaydı. Ancak bu durum, tahsil sırasında bazı sıkıntı ve şikâyetlere neden olmaktaydı. Köylüler, mültezimin payını istemek için fiyatların

⁵⁶ “Ziraat Makinelerinde ve Ziraatta İstimat Olunan Mevad-ı Müştaiile ve Muharrike ile Müstahzarat-ı Kimyeviye Rüşumu Hakkında Kanun” 22 Şubat 1926, Kanun no:752, **Düstur 3.Tertip**, VII, 4 Teşrinisani 1341–27 Teşrinievvel 1926, s.727.

⁵⁷ DPT, **Kalkınan Türkiye 1923–1968**, Ankara: DPT Yayınları 1969, s.44.

⁵⁸ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı**, Ankara: DİE Yayınları 1974, s.85–86.

⁵⁹ Şevket Raşit Hatipoğlu, **Türkiye’de Zirai Buhran**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, 1936, s.14; Reşat Aktan, “Zirai Makineleşme Hadisesinin Ekonomik Analizi” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, IX, S.1, 1954, s.37.

⁶⁰ Tezel, **age**, s.48; Yıllık tazminat ödemelerinin 750.000 TL’yi geçmemek üzere toplam 3 milyon TL ödeme yapılması kararlaştırılmıştı. “Ziraat Makinelerinde Kullanılan Mevaddı Müştaiile Hakkındaki 757 ve 1527 Numaralı Kanunlara Müzeyyel Kanun” 10 Haziran 1930, Kanun no: 1710, **Düstur 3. Tertip**, XI, 14 Teşrinievvel 1929–15 Teşrinievvel 1930, Ankara 1930, s.1852–1855.

değişmesini beklemesinden ve bu nedenle ürünün bir kısmının çürüyüp yok olmasından şikâyet etmekteydiler. 1926 yılından itibaren kaldırılan bu vergiden sonra köylünün elinde daha fazla artık ürün kalmaktaydı. Ürünün sekizde birlik kısmı vergiye gitmeyip köylüye kaldığından daha önce sadece üretimleriyle kendi tüketimlerini karşılayabilen köylü, yeni durumda pazarla dolaysız ilişkiye girmişti. Daha önce pazarla ilişkisi mültezime ödediği vergi kanalıyla gerçekleşen köylü, aşar ve mültezim aradan kalkınca pazar ekonomisine girmeye başlamıştı⁶¹. Aşar Vergisini kaldıran hükümet, tarım kesimine uyguladığı teşviklerle üretimi artırmayı, pazara daha fazla ürünün çıkmasını sağlamayı ve böylece 1925 yılında ithalatın yüzde 20'sini oluşturan gıda maddesi ihtiyacını karşılamayı amaçlamaktaydı. Büyük çiftçilerin daha fazla yararlandığı anlaşılan bu düzenlemeden sonra tarım kesimine uygulanacak yeni verginin nakit olarak ve pazarda satılacak ürünlerden alınması düşünülmekteydi⁶². Toprak Mahsulleri Vergisinin tahsil oranı aşar ile aynı değerde olacağından bütçede 12 milyon TL civarında azalma olacağı tahmin edilmiş bu amaçla arazi ve canlı hayvan vergilerinin oranları artırılmıştı. Toprakların değerine göre alınan vergi oranı sekiz kat artırılarak yüzde 0,6'dan yüzde 4,8'e yükselmişti⁶³. Canlı hayvan vergisi de her küçükbaş hayvan için belli bir miktarda alınan vergiydi. 1926'dan 1929'a kadar daha çok gelir getirmesi için birçok defa düzenlenen verginin hükümet gelirlerindeki oranı yüzde 12'ye yükselmişti⁶⁴.

⁶¹ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, **Birinci Köy ve Ziraat Kongresi**, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları 1931, s.62-70.

⁶² Aşar vergisinin yerine ikame edilmesi planlanan Toprak Mahsulleri Vergisinin toplanması için oluşturulacak bürokratik mekanizmanın vergi gelirlerinin önemli bir kısmını kullanacağı düşünüldüğünden bir yıl sonra vergi kaldırılmış, yerine arazi vergisi ile tuz, pul, şeker ve gazyağı, pamuklu ve yünlü dokumalardan alınan tüketim vergileri önemli ölçüde artırılmıştır. Çağlar Keyder-Faruk Birtok, "Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950" **Birikim**, S.22, 1976; Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, s.54; Keyder, **Dünya Ekonomisinde...** s.44-45; Silier, **age**, s.35-39.

⁶³ Aşar vergisinin kaldırılması, ülke ekonomisinde dolaysız vergiler yerine dolaylı vergilerin payını artırmıştı. Bu şekilde bir yapı değişikliğiyle vergi yükü kırsal alanlardan kentlere doğru kaymıştı. Aşar vergisinin kaldırılması ile köylülerin dolaysız vergiler içindeki payı yüzde 35,3'den yüzde 10'na kadar azalmıştı. Nevin Coşar, **Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926-1950)** İstanbul: Bağlam Yayınları 2004, s.30-31. Ayrıca bkz: Ertuğrul Baydar, "Aşarın Kaldırılması(Belgeler)" **Maliye Dergisi**, S.34, Temmuz-Ağustos 1978, 31; Aşar vergisinin kaldırılması konusunda farklı bir değerlendirme için bkz: Mehmet E.Palamut, "Aşar ve Düşündükleri" **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, XIII, Prof. Dr. S.F. Ülgener'e Armağan, İstanbul 1987.

⁶⁴ Türk araştırmacılarının büyük çoğunluğu, aşar vergisinin kaldırılmasıyla köylünün elinde daha fazla ürün kaldığını ve böylelikle pazara açılacağını ifade ederek hükümetin doğru karar verdiğini ifade etmektedirler. Köylülerin verginin tahsili aşamasında mültezimlerle yaşadığı sıkıntılar, verginin kaldırılmasını haklı gösterse de verginin niteliğinde yapılacak bir takım düzenlemeler ile daha verimli bir duruma getirileceği iddia edilmektedir. Buna göre verginin aynî yerine parasal vergiye dönüştürülmesi, potansiyel üretim değerleri ve işletme büyüklüğüne göre değerlendirilmesi

Hükümet, tarımda üretim koşullarının düzeltilmesi ve üretimin artırılmasına yönelik uygulamalara gitmeye başlamıştı. Tarımda mülkiyet ilişkilerinin bir düzene sokulması için çalışmalar yapılmış ve toprakta özel mülkiyeti pekiştirecek bir sistem hedeflenmişti. 1925 Kadastro Yasası ile 1926 Medeni Kanunu ile kişilerin tasarrufunda bulunan topraklara tam mülkiyet hakkı tanınmış ve kamulaştırmalarda değer pahasının peşin ödenmesi koşulunun uygulanması fiili mülkiyet, özel mülkiyete dönüştürülmüştü⁶⁵. Fiili mülkiyetin özel mülkiyete dönüştürülmesi, Rum ve Ermenilerin ülkeden ayrılmasından sonra onların topraklarına el koyan, çevrelerinde tanınmış büyük çiftçiler ile murabahacı ve geniş toprakları ellerinde tutanlara yaramış, tasarruflarında tuttıkları toprakları kendi mülkleri olarak kaydettirmişlerdi. Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde görülen feodal yapıyı daha da güçlendiren Medeni Kanun, küçük köylünün durumuna bir düzelme getirmemiş, ayrıca kötü topraklardan kurulu, sermayeden yoksun küçük işletmelerin de büyük çiftçilerin eline geçmesinin yolu açılmıştı. İşletmesinden daha fazla gelir alabilmesi yeni üretim araçlarına ve daha fazla sermayeye ihtiyaç duyan küçük köylü, aynı zamanda tefeci olan büyük çiftçiden borç alıyor, imkânları borcu ödemeye yetmediği için üretim araçlarını ve toprağını kaybediyordu. Devletin muhacirlere verdiği topraklar, yeni sahipleri tarafından ıslah edildikten sonra toprağın sahibi çıkmakta, ıslah edilmiş toprağa el koyuyordu⁶⁶.

Osmanlı İmparatorluğunda tarımsal üretim değerleri 1914 yılında en yüksek değerlere ulaşmıştı. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında işgücünde görülen büyük kayıplar nedeniyle tarımsal üretimde büyük düşüşler yaşanmıştı. Savaş sırasında dünya piyasasında tarım ürünleri lehine görülen gelişmeler ve büyük tarım ülkesi Rusya'nın dünya piyasasından çekilmesi Türk ihraç ürünlerinin dış pazarlarda değerini artırmıştı. İşgücünün tarıma dönmesi, uygun hava koşulları, hükümetin tarım kesimine uyguladığı teşviklerle tarım ürünleri ithalini ortadan

durumunda üretimi artırıcı ve tarım kesiminin hızlı bir şekilde piyasa ekonomisine geçişini hızlandıracağı ifade edilmektedir. Piyasa ekonomisinde giderek daha fazla rant ile karşılaşan olan köylülerin feodal bağlardan da kurtulmasına zemin hazırlanacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz: İzzettin Önder, "Aşarın Kaldırılması ve Tarım Kesimine Uygulanılan Vergiler" **75 Yılda Köylerden Şehirlere, Bilânço 98**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1999, s.73-74.

⁶⁵ Silier, **age**, s.17.

⁶⁶ Bu konuda birçok örnek bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Avcıoğlu, **age**, s.482-483; Tökin, **Türkiye'de Köy...**, s.183.

kaldırmak istemesi de üretimde büyük artışlara neden olmuştu⁶⁷. 1923–1929 arasında tarım sektörünün üretimi sabit fiyatlarla yüzde 115 artarken, imalat ve ticaret sektörlerinde büyüme ise yüzde 56 ve yüzde 71 oranında kalmıştı⁶⁸. Tarımsal ürünlerde görülen artışlarda uygun iç ve dış koşullarının yanı sıra, ulaşım masraflarının ucuzlaması da önemli ölçüde etkili olmuştu. Ülke geneline yaygınlaşan demiryolları ve yeni taşıma tarifesi tarımsal üretimi kamçulamış, 1924’de trenle taşınan buğday miktarı 47,5 milyon kilo iken bu rakam 1926’da 105,7 milyon kiloya 1929/1930 da ise 148,5 milyon kiloya yükselmişti⁶⁹.

Hububat çeşitleri Türk tarımının geleneksel ürünleri olarak oldukça yaygınlık kazanmıştı. Ülkede tarım yapılan toprakların yarısında buğday üretimi yapılmıştı. Üretilen buğday, şehir ve kasabalarda oturan nüfus ile köylerin ekmek ve unlu gıda ihtiyacına ayrılıyordu. Birinci Dünya Savaşından önce bol ürün alınan senelerde 3 milyon ton buğday üretilmiş ve bunun bir kısmı da ihraç edilmişti. Ancak savaş sonrasında Türkiye, buğday ihracatçısı ülkeler arasından çıkmış, 1924 yılında 18 milyon, 1925 yılında ise 20 milyon lira değerinde buğday ithal etmişti. Ancak ithalatın yaşanmadığı yıllarda bile iç piyasada sık sık fiyat dalgalanmaları yaşanmıştı. Çiftçinin gelirinin istikrarsız olması, onun meslekten soğumasına neden olmakta ve geleceğe yönelik yapacağı yatırımlara engel oluyordu⁷⁰.

Pamuk bir sanayi bitkisi olarak Türkiye’nin üretimi sürekli artan ürünlerinden biri olmuş ve ülkenin dünya ekonomisi ile bütünleşmesinde önemli roller üstlenmişti. Pamuk üretimi geniş araziler üzerinde ve yüksek verimliliğinden dolayı büyük çiftçilerin eliyle yapılmakta ve tamamına yakın bir kısmı piyasaya arz edilmekteydi. Ayrıca hükümetlerin makineli tarım ve Ziraat Bankası kredilerinden de en fazla yararlanan ürün oluyordu. Tarımda makineleşme için yapılan teşvikler sonucu 1925 yılında 100 adet traktörün bulunduğu Çukurova’da ve diğer bölgelerde üretim yapılan alanlar ikiye katlanmış ve üretimde 1913 değerlerine yaklaşmıştı⁷¹. Bu

⁶⁷ Cemil Çalgüner, **Türkiye’de Hububat Ekonomisi**, Ankara 1954, s.79.

⁶⁸ Tuncer Bulutay, Yahya Sezai Tezel, Nuri Yıldırım, **Türkiye’nin Milli Geliri 1923–1948**, Ankara 1974, s. 48.

⁶⁹ Keyder, **age**, s.40–41.

⁷⁰ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, **Birinci Köy...** s.810–812; Reşat Aktan, **Türkiye’de Ziraat Mahsulleri Fiyatları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1955, s.76–84.

⁷¹ İzmir ve Adana bölgelerinin 1913 yılı pamuk üretim miktarları 155 bin balya idi. Cumhuriyet döneminde ise pamuk üretimi 1924 yılında 120 bin balyaya ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şevket

dönemde pamuğa yabancı ilgisi de belirmiş, 1925 yılında bir Manchester firması bölgede bir çırçır fabrikası kurmuştu. Pamuk üretiminin büyük bir kısmı ihraç edilmekte olduğu için dünya piyasalarına hâkim olan fiyatlarla işlem görmekteydi. 1927 yılına kadar 180 bin ton olan pamuk üretiminin yüzde 40'ı ihraç edilmekteydi. İlerleyen yıllarda yurtiçinde pamuğun işlenmesiyle pamuk ihracatı daha azalmıştır⁷².

19. yüzyıldan itibaren en önemli ihraç ürünlerimizden biri olan tütün, bu özelliğini cumhuriyet döneminde de sürdürmüş ve tütün üretimi 1927 yılında 69,9 milyon kg ile Türkiye tarihinin en yüksek rekoruna ulaşmıştı⁷³. Ancak bu yıldan itibaren azalmaya başlayan tütün üretimi yapılan arazi 50 bin hektarın altına düşmüştü. 1925–1926 döneminde tütün fiyatı kilo başına 65 kuruş civarındaydı. 1928 yılına kadar bu fiyat seviyesini koruyan tütün bu yıldan itibaren düşmeye başlamış ve 1926 yılı fiyatının altına inmişti. Türkiye'nin yüksek kaliteli tütünleri dünya piyasasında kolayca alıcı bulmaktaydı⁷⁴. Dünya tütün üretiminin yüzde 5,6'sını karşılayan Türkiye'nin ihracat gelirleri zaman zaman hava koşulları ve bitki hastalıkları ile düşmekteydi. Tütün ihracatında görülen artışlar, hükümetin tütün ticaretini elinde tutan Fransız sermayeli tütün rejisine el koyması üzerine azalmaya başlamış yeni tekel idaresi ülke içinde üretilen tütünlerin bir kısmını iç tüketime ayırmaya başlamıştı. Ayrıca tütün tarımında daha etkili yöntemler kullanarak ve yeni makineler getirerek üretimin artırılması amaçlanmış, makineler için yedek parça fabrikası kurulmuş ve hasat sonrası tütünlerin daha iyi şartlarda bekletilmesi için yeni ve sağlıklı depolar inşa edilmişti⁷⁵. Bu uygulamaların sonucunda tütün üretimi 1927 yılında 70 bin tona ulaşmıştı.

Pamuk ve tütün ile birlikte fındık da Türkiye'nin ihracat gelirlerini artıran önemli bir üründü. Türk fındıkları, Avrupalı çikolata sanayicilerinin ihtiyaçları için

Süreyya Aydemir, **Cihan İktisadiyatında Türkiye**, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları 1931, s.35.

⁷² Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **1930 İstatistik Yıllığı**, Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı 1930, s.329–331; Silier, **age**, s.33.

⁷³ Üretimine 1884 yılında 10.823 köyde 192 bin dönüm arazide başlanan tütün rekoru, ilk yıl 22 milyon kilo civarında olmuştur. Türkiye'de tütün üretimi Samsun, Sinop, Trabzon, Artvin, İzmir, Akhisar, Manisa, Muğla, Denizli, Bursa, İzmit, Balıkesir, Düzce ve Trakya'da yapılmaktadır. Aydemir, **Cihan İktisadiyatında...** s.27.

⁷⁴ Dünya tütün ihtiyacının yüzde 5,6'sını karşılayan Türkiye, ihracatını İtalya'nın Trieste limanı üzerinden Almanya, ABD, Çekoslovakya ve Avusturya'ya yapmaktaydı. Aktan, **Ziraat Mahsulleri...** s. 211–214; Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, **Birinci Ziraat...** s.7.

⁷⁵ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, **Birinci Ziraat...** s.123–127, 10–15; T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **1929 Dış Ticaret İstatistikleri**, Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı 1929, s.89–90; T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **1930 Dış Ticaret...** s.177.

İtalyan tüccarların aracılığıyla taze olarak ihraç edilmekteydi. 1927 ve 1928 yıllarında 75 milyon kilo ihraç edilen fındıkların dünya piyasasında pazar sıkıntısı olmadığından, 1931 yılında Ankara’da toplanan Birinci Ziraat Kongresinde, Türkiye’nin ihraç gelirlerinin, artırılması için fındık üretiminin yaygınlaştırılması önerilmekteydi⁷⁶. Ege bölgesinde yaygın bir şekilde tarımı yapılan incir ve kuru üzüm, Cumhuriyet döneminde önemini kaybetmeye başlamıştı. Milli Mücadele sırasında bölgedeki bağların zarar görmesi ve yeni bağların üretime başlama süresinin uzunluğu üretimi azaltmıştı. Ayrıca Yunanistan ile yapılan mübadele ile bu iki ürünün üretiminde ve pazarlanmasında söz sahibi olan Rum köylülerin ve tüccarların ülkeden ayrılması, ihracatımızın azalmasına da önemli bir etken olmuştu. Ancak yine de 1927 yılında incir ve üzüm üretim değerleri 1913 yılı düzeyine yaklaşmıştı⁷⁷.

Türkiye’nin en önemli ihraç kalemlerini oluşturan geleneksel ihraç maddelerinin üretimi, sağlanan barış ortamında Anadolu’nun erkek nüfusunun toprağına dönmesi, uygun hava koşulları ile tarım kesimine yönelik teşviklerle artış göstermiş savaş yıllarının kıt tarımsal üretim değerleri aşılmış ve savaş öncesi değerlerine ulaşılmıştır. 1928 yılının kötü hasat yılına kadar tarım ürünlerinin ihraç edilme oranı 1914 yılı değeri olan yüzde 20’yi bulmuştu. 1927 yılında fındık üretiminin dörtte üçü, tütünün yüzde 62’si, pamuğun yüzde 40’ı dış pazarlarda satılmıştı⁷⁸.

⁷⁶ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, **Birinci Ziraat...** s.515–519.

⁷⁷ T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **1930 İstatistik...** s.182; Keyder, **Dünya Ekonomisi...** s.51–52.

⁷⁸ T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **1930 İstatistik...** s.177.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİBERAL EKONOMİDEN DEVLETÇİ EKONOMİYE GEÇİŞ SÜRECİ

1.BÜYÜK BUHRAN VE TÜRK EKONOMİSİ

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikası, Lozan Antlaşması ile getirilen sınırlamalar nedeniyle II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi ekonomik gelişmenin, piyasanın serbestçe işlemesiyle elde edileceği düşüncesine dayanmaktaydı. Bu nedenle devlet iktisadi hayata doğrudan müdahaleler yapamamaktaydı. Lozan ile getirilen sınırlamaları aşabilmek için milli tüccar yetiştirme projesi çerçevesinde siyasi ve bürokratik kadroya yakın girişimcilerin devlet imkânlarıyla desteklenmesi düşünülmüş ve gümrük vergilerini yükseltme imkânının olmadığı 1929 yılına kadar tekel uygulamalarıyla gelir kayıplarını azaltma yoluna gidilmişti. Lozan Antlaşması'na bağlı ticaret sözleşmesinin beşinci maddesiyle 24 Nisan 1928 tarihine kadar Türkiye, Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Yugoslavya'ya 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı gümrük tarifelerini uygulamayı kabul etmişti¹. Lozan Antlaşmasıyla bağımsızlığını kabul ettiren Türkiye, ticaret sözleşmesiyle ithal malları yerli mallarla farklı oranlarda vergilendirme ve kamu gelirlerini artırmak amacıyla yüksek fiyat uygulamaları hakkında mahrum kalmış ve iç sanayisini koruma konusunda bağımsız hareket edememişti. Ancak bu yetersizliklere karşın Türkiye, bu sıkıntıları aşmak için farklı uygulamalara giderek ithal ürünlerin iç piyasadaki yaygınlığını tüketim vergisinin oranlarını artırarak azaltmaya çalışmıştı. O dönemde iç piyasada tüketilen pamuklu dokumaların yüzde 95'inin Avrupa'dan ithal edildiği dikkate alındığında tüketim vergilerinin artırılmasının hayat pahalılığını artırdığı ortaya çıkmıştı.

Lozan Antlaşması'nın engelleyici hükümlerden kurtulmak için başvuru bir diğer uygulama ise birçok malın ve hizmetin üretimini, ithalini ve satışını devlet

¹ Zvi Yehuda Hershlag, **Turkey The Challenge of Growth**, Leiden: E.J. Brill 1968, s.21-23.

tekeline almaktı. Böylece yabancı şirketlerin ekonominin önemli alanlarından çekilmesi amaçlanarak bu şirketlerin oluşturduğu boşluğu yönetiminde CHP'nin üst düzeyinden birçok önemli kişi bulunan imtiyazlı şirketlerin doldurması amaçlanmıştı. Bu şirketler çeşitli malzeme, tüketim malları ve hizmetlerinin dağıtımını ve bayındırlık işleri sayesinde büyük servetler elde etmişlerdi. İstanbul ve İzmir limanlarının işletilmesi, şeker ithali ve üretimi² gibi işler özel şirketlere verilmişti. 1923 yılında barut ve patlayıcı maddeler alanında çalışan Fransız şirketi millileştirilmiş, 1924 yılında İngiliz-Fransız sermayeli Tütün Reji'sinin faaliyet süresinin bitiminin ardından, tütün ve mamullerinin işleme ve dağıtım ayrıcalıkları kurulan Tekel şirketine verilmişti. Ayrıca kurulan şeker şirketine üretim, ithal, dağıtım işlemleri verilerek bu alanda yerli sermayenin geliştirilmesi amaçlanmıştı³.

Birinci Dünya Savaşı'nda Amerikan sanayisi genişleme sürecine girmiş, modern üretim yöntemleriyle üretimde sınırsız değerlere ulaşılmıştı. Amerikan ekonomisinde görülen üretim patlaması, savaş sonrasında da devam etmişti. Amerikanın yanı sıra savaş dışında kalan birçok ülke de savaşan devletlere tarım ürünleri sağlamak için üretimlerini artırmışlar, Rusya'nın dünya piyasalarından çekilmesinin oluşturduğu boşluğu doldurmak istemişlerdi. Ancak 1929'a giden süreçte Avrupa ülkeleri ve Rusya yeniden dünya piyasalarına çıkarak tarım ürünleri rekabetini artırmışlardı. Dünya tarım ürünleri piyasasında rekabetin artması ile fiyatlar düşüş eğilimine girmiş, hammadde üreten ülkeler zarar görmeye başlamıştı.

² Alpulu ve Uşak Şeker Fabrikalarının kurulma aşamasında kabul edilen 5 Nisan 1341(1925) tarihli ve 601 sayılı *Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun* ile ülke içinde şeker fabrikası kurmak için hükümetten izin şartı getirilmiş, bu izni alan şirketlere ise imtiyaz ve muafiyetler sağlanmıştı. Buna göre; Şeker fabrikası, Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanmasa sağlanmış, üretilen şekerler sekiz sene müddetle tüketim vergisinden muaf tutulmuş ve fabrika kurulan bölgede 25 yıl süre ile rakip şeker fabrikalarının kurulması önlenmişti. **Düster 3. Tertip**, VI, Teşrinisani 1340- Teşrinievvel 1341, Ankara 1934, s.193.

³ Türkiye'de tüketilen şekerin tamamı yurtdışından ithal edilmekteydi. Ülke içinde şeker sanayinin kurulması için yapılan çeşitli girişimlere hükümet destek vermiş ve 1923 yılında Uşak'ta Terakki Ziraat TAŞ kurulmasına Sanayi ve Maadin Bankası yüzde 30 hisse ve kredi olanaklarıyla yardım etmiştir. 1925 Haziran ayında Alpulu Şeker Fabrikasının hazırlıklarına girişilmiş ve Ziraat ve İş Bankası da fabrikanın hissedarı olmuştur. Ayrıca CHF Mebusları, Faik(Kaltakkıran) Faik (Öztrak) ve Şakir (Kesebir) da Alpulu Şeker Fabrikasına ortak olmuştur. Yeni kurulan şeker sanayini dış rekabetten korumak için hükümet 1926 yılında şeker üretim, ithalat ve dağıtımını devlet tekeline almıştı. Alpulu Şeker Fabrikasının iç rekabetten zarar görmemesi için İstanbul ve Trakya bölgesinde başka bir şeker fabrikası kurulması engellenmiş, fabrika ayrıca 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunundaki imtiyaz ve muafiyetlerden de yararlanmıştı. Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul: Gerçek Yayınevi 1974, s.111; Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni I**, İstanbul: Tekin Yayınevi 2001 s.379.

İhracatında aşırı yoğunlaşma görülen Türk ekonomisi, 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren dış pazarlarda ciddi bir rekabetle karşılaşmıştı. Savaş sonrasında restorasyon sürecinin bitmesinin ardından ABD ve Rusya dünya piyasasına girmeye başlaması, özellikle ABD'nin iç piyasasını korumak için ithal ettiği ürünlere gümrüklerde muayene şartı getirmesi, dünya piyasalarında tarım ürünleri ve diğer hammadde fiyatlarında en üst seviyenin görüldüğü 1925'ten sonra başlayan fiyat düşüşleri Türkiye'yi olumsuz etkilemiş, dış ticaret dengesi de bozulmaya başlamıştı. Tarımsal üretimin yıldan yıla artmış olmasının getirdiği baskıyla fiyatlarda dönem boyunca düşüşler yaşanmıştı. Amerikalı ve Avrupalı alıcıların Türk tütünlerini daha ucuza almak için tütün alımında yavaş davranmaları ve bankaların mal karşılığı kredileri kesmeleri üzerine tütün ihracatı büyük bir darbe yemiş ve toplam ihracat değerleri içinde tütünün payı 1926'da yüzde 36'dan 1927'de yüzde 27'ye düşmüştür. 1928 yılında önceki yıllardan alınan stoklar, yerli ve yabancı şirketlerin tütün alımlarını durdurmalarına yol açmıştı. 1927 ve 1928 yıllarında yaşanan kötü hasatların ardından üretimin 1926 yılının ancak yarısı kadar olması üzerine 1929 yılında 18 milyon TL tutarında hububat ithal edilmişti⁴.

1923–1929 döneminde Türk tarımında görülen üretim artışı sanayi ve imalat sektöründe görülmemiş, yönetici kadronun milli burjuvazi oluşturma adına uyguladıkları bazı politikalar ve millileştirmeler ülkeye yabancı sermaye girişini yavaşlatmış, 1927 yılından itibaren de yabancı sermayenin ülkeyi terk etmeye başladığı görülmüştü. Yabancı şirketler 1928'de 3,9 milyon TL, 1929'da 15,5 milyon TL'yi yurtdışına transfer etmişlerdi. Kısa vadeli ticari kredilerin azalması ile ithalat ve ihracatın finansmanını zorlaştırmış, kredi olanaklarının ortadan kalkmasıyla ihracatta görülen daralma birçok firmanın iflasına neden olmuştur⁵. Tarım ürünlerinin satışı zorlaşmış, fiyatlar üretim maliyetlerini karşılayamayacak seviyelere düşmüştü.

Birinci Dünya Savaşında tarımsal ürünlerin üretiminde olağanüstü oranlarda artış görülmüştür. Rusya'nın yaşanan karışıklıklar sonucunda dünya ticaretinden

⁴ Âli İktisat Meclisi, **Âli İktisat Meclisi Raporları**, Ankara: Âli İktisat Meclisi Umumi Katiplik Neşriyat Serisi 1932, s.5–7.

⁵ Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde 1927–1935 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler" **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu 14–16 Ocak 1977**, İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları 1978, s.241–242.

çekilmesi üzerine tarım ülkeleri üretimlerini geniş sahalara yaymışlar ve savaşan devletlere ihracatlarını artırmışlardı. Ancak savaştan sonra Avrupa ve Rusya tarım ürünleri piyasasına tekrar dönmüşler, ayrıca ABD, Kanada, Arjantin ve Avustralya gibi buğday ihracatçıları da tarım yapılan arazilerini genişletmişlerdir. Tarım ürünleri piyasasında 1921'den önce önemli stoklar oluşmaya başlamış, fiyatlar düşme eğilimine girmişti. 1925'te tekrar yükselişe geçen buğday fiyatları savaş sonrasının en yüksek seviyesine çıkmıştı. Hububatta yaşanan üretim artışlarının neden olduğu fiyat düşüşleri aşmak isteyen Avustralya gibi büyük tarım ülkesi ekim alanlarını yüzde 22 oranında artırarak üretimlerini çoğaltma yoluna gitmiş, ancak bu aşamada Sovyetler Birliğinin büyük dampingle piyasaya girmesi nedeniyle fiyatlar daha da düşmüş ve piyasalarda tarım ürünlerine karşı bir doygunluk ortaya çıkmıştı⁶.

Tarım ürünleri piyasasında yaşanan kriz ve savaşın büyük zarar verdiği Avrupa ekonomilerinin restorasyonunu sağlayan ABD kaynaklı para akışının Wall Street'te yaşanan kriz sonucu kesilmesiyle bunalım başta Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm dünyaya yayılmıştı. Merkez, kapitalist ülkeler geniş çaplı bir buhranın içinde bulunurken, Birinci Dünya Savaşı sonunda farklı bir sistemle yoluna devam eden ve sosyalist bir ekonomi kuran Sovyetler Birliği, buhrandan etkilenmeden kapalı bir yapı ile kalkınmasını sürdürmüştü. Buhranın etkilerinden kurtulmaya çalışan ülkeler de Sovyetler örneğinden etkilenmişlerdi. Ekonomik kriz sonrasında her ülkenin kendi kabuğuna çekilmesi dünya ticaret hacmini daraltmış ve bütçe denkliliğine dikkat edilmesi nedeniyle işsizlik önemli ölçüde artmıştı. O zamana kadar görülmemiş ölçülere varan işsizlik, kapitalist ülkelerde yeni uygulamaların başlatılmasına neden olmuştur. ABD'de Yeni Uğraş programı çerçevesinde devletin iktisadi hayatı yönlendirdiği ve işsizlere devlet eliyle iş imkânlarının yaratıldığı dönem başlamıştır. Avrupa'da ise buhranı yenmek için uygulanan politikalar rejim değişikliklerine neden olmuş ve faşist yönetimler işbaşına gelmişlerdi.

1929 yılı kapitalist ülkeler için yoğun ekonomik sıkıntılar ile başlarken, Türkiye bu yıla büyük beklentilerle girmişti. Türk hükümeti yıl içinde gerçekleşecek gelişmelerle ekonomisine yön verecek politikaları uygulamaya koyacaktı. Beklenen gelişmelerden ilki uygun hava koşullarının da etkisiyle tarım ürünlerinde rekoltenin

⁶ Atıf Güray-Vahdi Yurtmen, **Buğday Krizinde Türkiye**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 1937, s.11-12; İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara: ODTÜ Yayınları 1977, s.13.

yüksek olacağı düşüncesiydi. Tarımsal üretimin yüksek olması ihracat gelirlerinin yüksek olmasına ve böylece ülkenin özlemini duyduğu iktisadi atılımları yapmasına imkân sağlanacaktı. İkinci bekleyiş ise bu yıla kadar gümrük vergilerini Lozan Anlaşması gereğince 1916 değerlerinde tutan Türkiye'nin bu oranları artıracığı ve gümrükleri düzenleme konusunda bağımsız olacağı düşüncesinden kaynaklanıyordu. Hükümetin tarımsal üretimin artışı konusundaki beklentisi büyük ölçüde gerçekleşmiş, 1923–1925 arasında 1 milyon ton olan buğday üretimi 1928–1929 döneminde 2 milyon tona yükselmişti. Aynı yıl içerisinde gümrük vergilerinin de artırılarak, yerli sanayinin korunacağı, ithalat imkânlarının azalmasıyla yabancı şirketlerin ülkeye yatırım yapacağı düşünülmüştü. Ancak ortaya çıkan para krizi sonrasında yerli ve yabancı tüccarların tarım ürünleri ihracında kullandıkları mal karşılığı kredilerin azalması nedeniyle ihraç ürünleri, köylünün elinde kalmış ve yıldan yıla üretimde azalma görülmüştü. İhraç gelirlerinin düştüğü bu aşamada kötü hava şartlarının etkisiyle hububat üretimi 1927 ve 1928'de oldukça azalmış, bu nedenle 1929'da hububat ithal edilmişti.

Hükümetlerin büyük önem verdiği ulaştırma politikası yeni demiryolu hatlarının yapımıyla devam etmekteydi. Haydarpaşa Limanı, Mersin-Adana Hattı ve Anadolu Demiryollarının millileştirilme sürecinin ekonomi üzerinde oluşturduğu döviz ve fon talebi de hükümetin sıkıntılarını artırmaktaydı. 1929 yılı yaklaşırken uygun koşullarda ithalat yaparak stoklarını tamamlamak isteyen tüccarlar nedeniyle dış ticaret açığı artmıştı⁷. Bu aşamada Osmanlı borçlarının ilk taksidinin ödeme zamanı da gelmiş ancak hükümet borç erteleme ilan etmek zorunda kalmıştı. Türkiye'nin iç koşullarından kaynaklanan sıkıntılar Dünya ekonomik bunalımıyla birleşince Türk ekonomisi gerilemeye başlamıştı. Bunalımın Türk ekonomisi üzerindeki en büyük etkisi, ülkenin en büyük ihraç kalemlerini oluşturan tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesiyle kendini göstermişti. Mallar itibariyle ihracatın dağılımına baktığımızda ihracatta tütünün payı yüzde 36'dan yüzde 27'ye düşmüş, kuru üzüm ve incirin payı yüzde 19'dan yüzde 12'ye düşmüş ve ürünlerin üretim

⁷ Âli İktisat Meclisi, *age*, s.15; 1929 yılında dış ticaret açığı, 101 Milyon TL'ye ulaşmıştır. Yahya Sezai Tezel, “1923–1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisat İlişkileri” **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu 14–16 Ocak 1977**, İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları 1978, s.239.

bölgesinde kriz daha da derinden hissedilmişti. Bu dönemde tarımın GSMH' deki payı altı ay içinde cari fiyatlarla yüzde 10'dan fazla düşüş olmuştı.

Gümrük duvarlarının yükseltilmesinden önce yapılan spekülâtif ithalat, Türk parasının değerini düşürmüştü ve piyasalarda para darlığına neden olmuştı. Büyük buhranın sebep olduğu fiyat ve talep düşüşleri yaşamın her alanında hissedilmeye başlanmıştı. İthalat baskısı altında 100 milyon TL'lik dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalan Türkiye, 1929 yılında gümrükleri istediği gibi düzenleme hakkında sahip olacaktı. Bu gelişmeler üzerine hükümet iktisadi hayata müdahale ederek TL'nin değer kaybını önlemek için 27 Mayıs 1929 tarihli Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu ile 20 Şubat 1930 tarihli Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarmış ve döviz piyasası devlet kontrolüne alınmıştı⁸.

⁸ Tekeli-İlkin, **1929 Dünya Buhranında...**, s.82; Kazgan, **agm**, s.244.

2.BÜYÜK BUHRANIN TÜRK TARIMINA ETKİLERİ

Birinci Dünya Savaşından sonra tarım ürünleri üretiminde ve toplam talepte artışlar ortaya çıkmış, geleneksel tarım ürünleri ihracatçısı olan Türkiye de bu değişimden etkilenmiş ve ziraat mahsullerinin fiyatlarında yükselme başlamıştı. Hububatın yanı sıra tütün, pamuk, yün, afyon, üzüm, incir fiyatlarında üretici lehine değişimler, savaş yıllarının çiftçiye verdiği tahribatı ortadan kaldırma konusunda yeni imkânlar sunmuş ve bu dönemde köylülerin yaşantısında olumlu gelişmeler gözlenmişti.

Tarım ürünleri ihracatı ile kapitalist dünya ekonomisine katılan Türk ekonomisinde tarımsal ürünleri organize bir şekilde köylüden alarak ilgili yerlere ulaştıracak düzenli ve istikrarlı bir örgüt bulunmadığı için üreticilerin gelirleri mevsimsel dalgalanmalara ve arz talep dengesine göre şekillenmekte ve ekonomik anlamda istikrara ulaşılamamaktaydı. Bu şartların hüküm sürdüğü Türk tarımında 1929 Ekonomik Buhranı, mahalli krizlerin arkasından girmeye başlamış ve dış ticarete yaşanan fiyat düşüşleri nedeniyle zor durumda kalmıştı. Tarım ürünlerinin fiyatları yüzde 30 oranında düşüş göstermiş, piyasa için üretim yapan üreticilerin gelirlerinde büyük gerilemeler gözlenmiş ve genel anlamda bir hoşnutsuzluk ortaya çıkmıştı. 1929 yılında İstanbul borsasında 17 kuruşa satılan buğday buhranın Türkiye'ye ulaşmasıyla 1929 sonlarında 12 kuruşa, 1930'da ise 6 kuruşa inmişti. Buğdayın üretim maliyetinin 16 kuruş olduğu bir ortamda buğdayın mahalli piyasalarda 3 kuruşa kadar düştüğü görülmüştü⁹. Buğdayın yanı sıra Türkiye'nin ana ihraç maddeleri olan afyon, pamuk ve tütünde de fiyat düşüşleri ortaya çıkmış, 1932 ve 1933 yılları üreticiler için oldukça kötü geçmişti. İzmir ve Samsun bölgelerinde tütün üreticileri, Ege bölgesinde Afyon yetiştiricileri ve Adana, İzmir, Aydın bölgesinde pamuk üreticileri çaresiz duruma düşmüşlerdi. Aşağıdaki tablolar buhran yıllarında Samsunda tütün ve Mersinde pamuk fiyatlarındaki değişimi göstermektedir:

⁹ Âli İktisat Meclisi, *age*, s.24.

Tablo 1. 1927-1932 Yılları Arasında Samsun Piyasasında Tütün Fiyatları¹⁰.

Yıllar	Fiyat/Kuruş	Endeks
1927	234	100
1928	164	70,4
1929	131	55,9
1930	139,6	59,6
1931	97,5	41,6
1932	78	33,3

Tablo 2. 1927-1932 Yılları Arasında Mersin Piyasasında Pamuk Fiyatları¹¹

Yıllar	Fiyat/Kuruş	Endeks
1927	72,2	100
1928	88,1	114,1
1929	78,8	101,1
1930	45,2	58,5
1931	37,0	47,8
1932	40,5	52,5
1933	30,2	39,1

Tütün, pamuk ve afyon fiyatlarının düşmeye başlamasının ardından bu ürünlerin Türkiye'nin dış ticaretindeki payları da düşmüştü. 1926 yılında yüzde 46,9 olan oran 1929'da yüzde 38,9'a 1934 yılında ise yüzde 30,8'e inmişti¹².

Tüm tarım ürünlerinde yaşanan fiyat düşüşleri nedeniyle oluşan gelir kayıplarını telafi etmek için daha fazla üretim daha fazla gelir düşüncesiyle fiyat düşüşlerinin etkileri azaltılmaya çalışılmış ancak beklenen sonuç elde edilememişti. Sanayi ürünlerinin tarımına ayrılmış bölgeler de hububat üretimine dönerek kendi ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamışlardı. Sanayi ürünleri üreten köylülerin de kendi ihtiyaçları için hububat tarımına yönelmelerine karşın ülke genelinde buğday üretim alanlarının genişliğinde yıllara göre büyük farklılıklar gözlenmişti. Mesela 1926 yılında 6.332.821 hektara varan hububat ekim genişliği 1927 yılında 3.909.318 hektara düşmüştü. Giderek daha düşük değerlere inen hububat ekim genişliği ancak 1934 yılında 1926 değerlerine yaklaşmıştı. Ekim genişliğinin yıllar itibariyle bu

¹⁰ Şevket Raşit Hatipoğlu, **Türkiye'de Zirai Buhran**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 1936, s.31.

¹¹ Hatipoğlu, **Zirai Buhran...**, s.31.

¹² **Aynı eser**, s.37.

şekilde değişim göstermesinde meteorolojik gelişmeler, işletmecilikteki düzensizlikler ve hububat pazarında yaşanan büyük depresyonun etkisi vardı. Çoğalan arz nedeniyle hububat fiyatları sürekli bir düşüş eğilimine girmiş 1931, 1932, 1933 yıllarında Anadolu'nun şehirlere uzak mntıklarında buğdayın okkası 2 kuruşa kadar düşmüştü¹³. Aşağıdaki tablolar İstanbul ve Eskişehir piyasalarında buğday fiyatlarında yaşanan değişimi göstermektedir:

Tablo 3. 1927-1932 yılları arasında İstanbul Piyasasında Buğday Fiyatları¹⁴

Yıllar	Fiyat/Kuruş	Endeks
1927	12,9	100
1928	14,5	112,4
1929	13,5	104,6
1930	8,6	67,1
1931	5,0	38,9
1932	5,3	41,1
1933	5,9	45,7
1934	4,5	34,6
1935	5,9	45,8

Tablo 4. 1927-1935 Yılları Arasında Eskişehir Piyasasında Buğday Fiyatları¹⁵

Yıllar	Fiyat/Kuruş	Endeks
1927	13,6	100
1928	15,5	113,9
1929	14,5	106,6
1930	6,2	45,9
1931	3,7	27,6
1932	4,6	33,6
1933	3,9	29,2
1934	3,7	27,2
1935	3,7	27,2

¹³ Hacızade Mirza, "Buğday Fiyatlarının Tanzimi" **Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, Ankara 1931, s.811; Şevket Raşit Hatipoğlu, **Türkiye Ziraatında Hububatın Yeri ve Ehemmiyeti**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 1937, s.7.

¹⁴ Hatipoğlu, **Zirai Buhran...** s.40.

¹⁵ **Aynı eser**, s.41.

Türk insanının en önemli geçim kaynağını oluşturan tarım kesiminde ortaya çıkan fiyat düşüşleri üretici sınıfın alım gücünü azaltmış, tarıma bağlı olan sektörlerde ticaretin durgunlaşmasına yol açmıştı. Üreticiler, tarım dışı girdilerin tarımsal ürünlere göre daha az düşmesi nedeniyle yeniden üretimin masraflarını karşılayamaz duruma düşmüşlerdi. Yeni ekim döneminde üretim masraflarını karşılayacak sermayeyi her yerde aramaya çalışmışlardı¹⁶. Buhranın bütün şiddetiyle sürdüğü 1930 yılında köylünün kredi ve para ihtiyacı konusunda Yeni Asır Gazetesinde çıkan haberlerden birkaç tanesine örnek olmak üzere burada yer vermek meselenin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktı.

“...Ziraat Bankaları kredi kooperatifi mevcut olan mahallerde herhangi suretle olursa olsun bir yardım ve ikrazatta bulunmayacaktır ve nitekim bulunmuyor. Çiftçimiz kendi bankasının... Kapısından biz sana yardım edemeyiz, git memleketindeki kooperatife dahil ol, ihtiyacını oradan temin et cevabını alınca köyüne dönüp bu kooperatifin erkanı ile temasa geçiyor, ihtiyacını kooperatiften temin edebileceği için buna hissedar olmak ve kaydedileceği hisse miktarının dörtte birini peşinen tediye eylemek ve ayrıca da beş lira da duhuliye vermek mecburiyetinde kalınca bilfarz kuvve-i ameliyesininin müsait olabileceğini derpiş ve kendi ihtiyacını da teemmül ederek iki yüz liralık bir hisse kayıt olunmak için ortaklığa dahil olmaktadır. Bu iki yüz liradan ortaklık için ber muceb-i nizamname, peşinen dörtte birini vermek mecburiyetindedir ki elli lira eder beş lira da duhuliye verir ki ceman elli beş lira tesviye eyler. Bu bedbaht çiftçi elli beş lirayı ayda yüzde on faizle merhametsiz bir muhtekirden istikraz ederek kredi kooperatifine yatırır 20–30 gün sonra bu kooperatifin meclis-i idaresine müracaatla kendisine ikrazat yapılmasını rica eder. Meclis-i idare; sana ancak hissene nispetinde yani iki yüz lira verebiliriz, fakat bir kefil getir der, bin müşkülâtle o da ortaklardan olmak kaydıyla bir kefil bulabilir. Nihayet bu zavallıya iki yüz lira verirler ve bu iki yüz liranın yüzde onunu sermaye-i asliyene zam edeceğiz diye tevkif ederek eline yüz seksen lira teslim ederler ve buna da azami dört buçuk ay için ikrazat lütfünde

¹⁶ Ziraat Bankasının küçük köylüye yönelik kredi politikası uzun süre eleştirilmişti. Özellikle köylülerin bu konudaki şikâyetleri yerel gazetelerin yanı sıra ulusal gazetelere de yansımıştı. Bu konuda Cumhuriyet gazetesinin çeşitli sayılarında da şikâyetler bulunmaktaydı. Zonguldak Ereğli çiftçilerinin Ziraat Bankasından, Edirneli çiftçilerin ise Ziraat ve Osmanlı Bankasının köylülere yönelik uyguladığı kredi politikasını eleştiren şikâyet ve yardım isteyen haberleri için bkz; **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1930 ve 19 Haziran 1930.

bulunurlar. Köylü eline geçen bu yüz seksen liradan 60–65 lirasını ortak kaydolmak üzere faizle para istikraz ettiği murabahacıya götürüp teslim eder geride elinde 120 lira kalır. Bu para ile bin bir ihtiyacından hangisini temin edebilir. Eline bu suretle ancak 120 lira geçebilen bu ortak dört beş ay sonra kooperatife maafaiz 210 lira yatırır. Bir kaç ay sonra tekrar istikraz müracaatında bulunduğu zaman henüz Ankara'dan emir gelmemiştir, aylar geçer, ikinci taksit müddeti hülul eder, tekrar elli lira yatırır ikinci bir istikrazın da yine yüzde on sermaye-i asliyene zam edeceğimiz diye parasını keserler... Para bulup ortaklığa giremeyen zürra Ziraat Bankasından ber mucib-i kanun, mazhar-ı muavenet olamayınca başvuracağı yer neresidir? Pek tabii olarak seneliği yüzde yirmi faizle iş yapan insafsız faizciler değil mi?”¹⁷

Yeni Asır gazetesinde yer alan bir diğer örnek, tohumluk sıkıntısı çeken köylülerin tarım kredi kooperatiflerinden şikâyetini dile getirmekteydi. Şikâyetini gazeteye yazan köylü bu kurumların varlığını ve kuruluş gerekçesine uygun davranışlar içerisinde olup olmadığını sorgulamaktadır:

“...Seydiköyünde hiç kimseye tohum verilememiştir. Evvelce tohum ihtiyacımızı lütfen tespit eden muhtar ve kooperatifçi Abdullah Efendiye tohum için müracaatta bulunmuş isek de sizin tütünleriniz mademki satılamamıştır, o halde borcunuzu ödeyemeyeceğiniz için vermekte biraz düşüneceğiz cevabında bulundular... Muavenetini esirgemeyen ve esirgemeyeceğini vaktiyle teşekkül eden kooperatiflerden maksat nedir? Bunların teşekkülü bize böyle mi müfit olacaktır...”¹⁸

Buhran ile beraber ihraç ürünlerinin fiyatlarında büyük ve ani düşüşler gözlenirken ithal malların iç piyasadaki fiyatlarında pek değişiklik olmamıştı. Makine ve sanayi hammaddeleri üzerinde vergiler düşük kalmakla beraber ithal tüketim mallarına uygulanan gümrük vergileri artırılmıştı. Bu gelişme ile ithalatın büyük bölümünü oluşturan tüketim mallarını yurt içinde üretmek daha kârlı hale gelmişti¹⁹. Aşağıdaki tablolarda gümrüklerde yapılan düzenlemeler ve buhran sonrasında iç ticarete mal değişim oranlarını göstermektedir:

¹⁷ Aydın Gençlerinden Ziya Gökalp, “Köylü Irkımızın Köküdür”, **Yeni Asır**, 18 Kânunuevvel 1930.

¹⁸ “Buhranı Artıran Sebepler”, **Yeni Asır**, 22 Kânunuevvel 1930.

¹⁹ Orhan Kurmuş, “1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler” **ODTÜ Gelişme Dergisi-Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı**, 1978, s.197.

Tablo 5. 1927-1931 Yılları Arasında İç Ticarete Mal Değişim Oranları (Bir Kilo Şeker İçin)²⁰

Yıllar	Buğday/Kg	Arpa/Kg	Mısır/Kg	Pamuk/Kg
1927	3,75	5,96	6,61	32,20
1928	4,11	5,20	6,45	30,15
1929	3,23	4,93	4,68	29,06
1930	4,76	8,36	7,19	27,33
1931	7,76	10,5	11,41	31,40

Tablo 6. 1927-1931 Yılları Arasında İç Ticarete Mal Değişim Oranları (Bir Litre Petrol İçin)²¹

Yıllar	Buğday/Kg	Arpa/Kg	Mısır/Kg
1927	1,62	5,27	2,86
1928	1,47	2,36	3,40
1929	1,70	2,48	2,35
1930	2,23	3,91	0,35
1931	3,46	4,67	5,08

İstatistik Umum Müdürlüğünün hazırladığı hayat pahalılığı istatistikleri ile 1929 yılına ait gıda maddeleri mahrukat, tenvirat, tathirat, giyecek ve ev kirası gibi değerlerde yaşanan değişimleri 1914 yılı ile karşılaştırmaktaydı. Bu tablodan hareketle İstanbul'da bazı zorunlu ihtiyaç maddelerinde gerçekleşen fiyat değişimleri-hayat pahalılığı gösteren tablo hazırlanmıştır:

Tablo 7. 1914-1929 Yılları Hayat Pahalılığı Karşılaştırması²²

	1914 Temmuz/Kuruş	1929 Ağustos/Kuruş	1929 Eylül/Kuruş ²³
Ekmek	1,87	21,57	21,25
Şeker	3	57	57
Kahve	12	186	190
Tuz	1,50	12,50	12,50

²⁰ Hatipoğlu, **Zirai Buhran...** s.57-62.

²¹ Aynı eser, s.57-62.

²² Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı 1929**, II, Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı 1929, s.230-231.

²³ Tabloda ev kirası ve elbise bedelleri aylık olarak hesaplanmış, diğer ürünler ise okka olarak verilmiştir.

Petrol	1,50	32	32
Kömür	0,50	7	7,50
Elbise	152	2366	2366
Ev kirası	150	2500	2500

Yukarıdaki tabloda verilen tüketim mallarından şeker ve kahve fiyatları en çok artan gıda ürünleridir. 1929 yılında kadar iki adet şeker fabrikasının kurulduğu Türkiye’de şeker üretimi istenilen seviyeye çıkarılmadığı için şeker ithalatının önüne geçilememişti. Hammaddesi pamuk Türkiye’de üretilen dokuma ürünlerinin yurtdışından ithal edildiğinden bu dönemde aylık elbise harcamaları çok yüksek oranda artış göstermişti. Şeker ve pamuklu dokumanın yaygın kullanımına karşın, fiyatlardaki artış bu endüstri kollarının ülke içinde üretimini zorunlu kılmaktadı.

Yukarıdaki değerlerin görüldüğü buhran yıllarından önce, tarımsal üretimin en üst seviyelere çıktığı 1914 yılında köylü bir okka buğday ile bir arşın basma, iki buçuk okka ile bir okka şeker bir okka buğday ile bir okka gazyağı alabilmekteydi. Ancak köylünün alım gücünün düştüğü buhran yıllarında bir arşın basma için sekiz on kilo buğday ve bir kilo gazyağı için de yedi sekiz kilo buğday vermek durumunda kalmıştı. Köylü ürettiği mahsulün alım gücünün düşmesi nedeniyle şeker yememek, gazyağı yakmamak, elbisesinin üzerine “seksen yama vurarak” idare etmek zorunda kalmıştı²⁴.

Türk tarım ürünlerinin fiyatlarında yaşanan keskin düşüşlere karşı üzüm, fındık, tütün gibi mamullerde fiyatlar buhrana uzun süre dayanmışlar ve bu ürünlerin fiyatları daha geç tarihlerde düşmeye başlamıştı. İzmir piyasasında üzüm fiyatları 1927 yılında 34,6 kuruştan düşmeye başlamış ve ancak 1931 yılında elde edilen bol ürünün ihraç edilmesi nedeniyle fiyatlar 33,3 kuruş ile 1927 yılı fiyatlarına yaklaşmış, ancak 1932 senesinden itibaren sert düşüşler başlamış ve giderek azalan üzüm fiyatları 1935 yılında 9,2 kuruşu bulmuştu. Aşağıdaki tablo yıllar itibariyle İzmir borsasında üzüm fiyatlarında yaşanan değişimi göstermektedir:

²⁴ Yorgaki Effimiadiis, **Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye**, İstanbul 1935, s.185; Bu konuda Ülkü Dergisinde bir dizi makale yayınlanmıştır: Stajyer Hâkim Yalçın, “Kadınhanı Köylüsü Nasıl Borçlandı” **Ülkü**, II, S.12, İkincikanun 1934, s.431–432; Köy Muallimi Nuri, “Kütahya’da Alayund Köyü”, **Ülkü**, S.8, Eylül 1933, s.152; Trakyalı Ali Galip, “Köylü” **Ülkü**, S.10, İkinciteşrin 1933; A.Süreyya İzgör, Giresun Çayır Köyü, **Ülkü**, S.32, Birinciteşrin 1935, s.148–150.

Tablo 8. 1927-1935 Dönemi İzmir Piyasasında Üzüm Fiyatları²⁵.

<u>Yıllar</u>	<u>Fiyat/Kuruş</u>	<u>Endeks</u>
1927	34,6	100
1928	28,4	82
1929	28,8	83,3
1930	26,6	76
1931	33,3	96,3
1932	26,4	76,5
1933	12,7	36,5
1934	11,8	34
1935	9,2	26,6

Karadeniz bölgesinin ihraç ürünü olan fındık Giresun piyasasında 1927 yılında 30 kuruşa satılmıştı. İyi ürün yıllarında daha fazla yapılan ihracat nedeniyle 1929 yılında 43,5 kuruşa çıkan fındık fiyatları yüksek seviyesini 1931 yılında kadar korumuş ancak 1932’de yaşanan kötü hasat²⁶ nedeniyle fiyatlar düşüş eğilimine girmiş ve 1934’te 17,6 kuruşa düşmüştü. Aşağıdaki tablo yıllar itibariyle Giresun piyasasında fındık fiyatlarını göstermektedir:

Tablo 9. 1927-1935 Dönemi Giresun Piyasasında Fındık Fiyatları²⁷

<u>Yıllar</u>	<u>Fiyat/Kuruş</u>	<u>Endeks</u>
1927	30	100
1928	31,9	106,3
1929	43,5	145
1930	34,8	116
1931	29,8	98
1932	18,4	61,3
1933	19	63,3
1934	17,6	58,7
1935	22,2	74

²⁵ Hatipoğlu, **Zirai Buhran**,...s.44.

²⁶ 1931–1932 sezonunda yaşanan kuraklık nedeniyle üreticilerin mahsul alamadığı, buhranın da etkisiyle tütünden de ellerine para geçmediği, İzmir Urla, Çeşme, Kemalpaşa, Seferihisar’ın köylerinde açlık başladığı Urla’dan Bağcı Hasan ve arkadaşları tarafından şikâyet edilmiş ve Kızılay’dan yardım talep edilmişti. BCA: 030.10.184.266.10/13 Kanunusani 1932.

²⁷ Hatipoğlu, **Zirai Buhran**,...s.44.

Diğer önemli ihraç ürünü olan tütün fiyatları piyasalarda diğer tüm ürünlerden daha sağlam durumdaydı. Dünya piyasalarında yarı tekel bir durumda bulunan Türk tütünü yüksek fiyatını dış pazarlarda sürdürmüş ve iç piyasada da Tekel İdaresinin kontrolü ile fiyat istikrarını korumuştur²⁸.

Ege bölgesinin üreticilerinin en önemli geçim kaynağı olan incir, diğer ürünlerden farklı olarak iç ve dış gelişmelerden etkilenmişti. 1929 yılından itibaren yükselen gümrük vergisi nedeniyle Amerikalı alıcılara işlenmemiş incir yüzde otuz, işlenmiş incir ise yüzde altmış fazla fiyata satılmıştı. Türk incirinin perakende fiyatını zayıflatan bu uygulamanın yanı sıra ABD gümrüklerinde başlayan sağlık muayenesi işlemleri de Türk incirlerinin bu ülkeye ihracını zorlaştırmıştı²⁹.

İncir, üzüm ve fındıkta yaşanan fiyat düşüşlerine rağmen bu ürünler hububata karşın dünya pazarlarında uzun süre istekle alıcı bulabilmişlerdi. Bu ürünler dünya piyasalarında lüks tüketim malı olarak kabul edilmiş ve fiyatlarını, alıcı ülkelerde lüks tüketime yönelik alım gücünün düştüğü aşamaya ve ithalatçı ülkelerin milli ekonomilerini korumak için gümrük sınırlamalarına başvurmasına kadar muhafaza etmişti. Bu aşamadan sonra tek ürünle hayatta kalmaya çalışan üreticiler³⁰ düşük ürün gelirlerine karşın yüksek maliyet, yüksek tüketim harcamaları ve vergilerle³¹ karşı karşıya kalmışlardır. Acil paraya ihtiyaç duydukları bu aşamada ise Ziraat Bankasının kredi politikası da tepki çekmişti³².

İç ve dış pazara açılarak tarımsal üretim yapan Ege, Marmara ve Çukurova bölgelerinde buhran nedeniyle üretimde azalma görülmüştü. Geçimlik üretim yapan kapalı ekonomiye sahip bölgelerde ise fiyat düşüşleri olmakla beraber üretim

²⁸ Reşat Aktan, **Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1955.s.221–238.

²⁹ Topçuzade Nazmi, “İncirlerimizin Rekabet Mücadelesi” **Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, Ankara 1931, s.494–502.

³⁰ Tarımsal üretim yapan üreticiler, mahsullerinin satış fiyatları maliyet fiyatının altına düşünce kitlesel yoksullukla karşı karşıya kalmışlardı. Mesela 1932 yılı başında İzmir Urla ve Kemalpaşa’da 50 kuruşluk tütün, üreticiden 10 kuruşa alınmıştı. Bu fiyat düşüşlerinde ekonomik buhranın yanı sıra ihracatçı tüccarın mahsulü köylülerden piyasa fiyatının da altında almaya çalışmasının da rolü bulunmaktaydı. Tökin, **Türkiye’de Köy...**, s.143.

³¹ Halkın vergiler konusundaki şikâyetleri basına da yansımıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: “Vergilerin Azaltılması ve Halkın Memnuniyeti”, **Son Posta**, 2 Teşrinievvel 1930.

³² Buhran dönemi ve öncesinde Ziraat Bankasının köylü ile münasebetleri çoğu zaman sorunlu olmuştu. Üreticilerin, kendi bankaları olan Ziraat Bankasının sıkıntılı zamanlarda kendilerine yardım etmediğine dair şikâyetleri hakkında bir dizi yazı için bkz: “Ziraat Bankasının Yardımı-Bu İş Dururken Ticari İş Yapılmalı Mı?” 26 Teşrinisani 1930, “Köylü Borcunu Nasıl Ödüyor? Muhtekirlerin Eline Düşüp Borca Batarak” 27 Teşrinisani 1930, “Ziraat Bankasının Tahsil İşleri-Bu Da Tam Manasıyla Zirai Bir Hatadır” 29 Teşrinievvel 1930, “Ziraat Bankasının İhmali Yüzünden Giresonda Müstahsillerin Zararı” 7 Kânunuevvel 1930 **Son Posta**.

alanlarında gerileme olmamıştı. Üretim yapılan alanların azalmamasında daha önce sanayi ürünleri üretimine ayrılmış alanların da geçimlik üretime dönmesi etkili olmuştu. Dışa kapalı iktisadiyata sahip üreticiler, dış piyasadaki dalgalanmalardan az etkilenmişlerdi. Buna karşın pazar için üretim yapan üreticiler, dış piyasalara duyarlı olmuşlardı. Fiyat seviyesinin düştüğü buhran yıllarında ise kredi ve vergi borçlarının ödenebilmesi için daha fazla üretilmesi ve satılması gerekecekti. Tarım dışı girdilerin arttığı bu ortamda, ülkenin tamamına hitap edecek bir örgüte sahip olmayan Ziraat Bankasından kredi alamayan üreticiler tefecilerin aylık faizi yüzde 7' e olan kredilerine yönelmişlerdi. Ayrıca ürünlerini pazara götürürken kullandıkları demiryolu taşıma ücretleri de yükselmişti. Ürün fiyatlarının düştüğü ortamda bu tür artışlar üretimde ciddi yaralar açmıştı³³.

Köylülerin kendi ihtiyaçlarını ve piyasaya olan borçlarını karşılayabilmek için ürününü hasattan hemen sonra her ne fiyata olursa satma düşüncesi ürün fiyatlarının düşük seviyelere inmesine neden olmuştu. Üretim maliyetlerini karşılamaktan çok uzak olan miktarda eline para geçen üretici, yeniden üretimi sağlayabilmek için acilen sermayeye/krediye ihtiyaç duymuştu. Ancak Ziraat Bankasının verdiği kredilerin geri dönmemesi üzerine³⁴ banka, köylüye kredi vermemeye başlamış ve nedeniyle çiftçiler uzun vadeli kredi ihtiyaçlarını tefecilerin yüksek faizli kredileriyle karşılamışlardı. Hemen her köyde bulunan tefeciler, pazar için üretim yapan büyük köylüler, kendisi şehirde oturan arazisini kiracılıkla veya ortaklıkla işleten tüccardı. Ziraat Bankası köylüye vermediği krediyi büyük çiftçiye veya tüccara rahatlıkla vermekte, tüccarın eline geçen Ziraat Bankası kredisi, yüksek faizli tefeci sermayesi olarak köylüye verilmekteydi³⁵. Dönemin şartlarında köylülerin yüksek faizli kredileri ödemesi mümkün değildi. Bu durumda tefeci

³³ Tekeli- İlkın, **1929 Dünya Buhranında...** s.87; Yusuf Saim Atasagun, **Türkiye’de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası**, İstanbul 1943, s.224. Vergi ve kredi borçlarının yanı sıra köy yaşamının getirdiği sulama vergisi gibi ücretler de Anadolu’nun buğday üreticisi köylüleri üzerinde ağır bir yük olarak kalmaya devam ediyordu. Elif Akçetin, “Anatolian Peasants in the Great Depression 1929–1933” **New Perspectives on Turkey**, Fall 2000, Vol: 23, s.86.

³⁴ Ziraat Bankası, verdiği kredi karşılığında köylüden aldığı ipotekli gayrimenkulleri müzayedelerde açık artırma yoluyla satmaya başlamıştı. İzmir’de yayın yapan ve hükümete yakın bir çizgide olan Anadolu gazetesinde bu dönemde sık sık köylülerin menkul ve gayrimenkullerinin satıldığı müzayedelerle ilgili haberler çıkmıştı. **Anadolu**, 19 Aralık 1930’dan aktaran Cem Ermence, “Politics of Discontent in the Midst of the Great Depression: The Free Republican Party of Turkey(1930)” **New Perspectives on Turkey**, Fall 2000, Vol:23, s.34.

³⁵ Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**, İstanbul 1945, s.43; TC Ziraat Bankası, **Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888–1938**, Ankara: Ziraat Bankası Yayınları 1938, s.24.

köylünün borcuna karşılık işletmesine el koymaktaydı. Köyde geri ödenmeyen borçlar sayesinde topraklarını genişleten tefeci, topraklarına yenilerini katmakta ve köyde vücuda gelen artı değerler şehir veya kasabaya gelmekte, köye ise tefeci kredisi yoluyla tekrar dönmekteydi³⁶.

1930 yılında Anadolu'da bir seyahate çıkan Mustafa Kemal Atatürk de bu sıkıntıları yerinde incelemişti³⁷. Atatürk'ün seyahatinde bulunan İstanbul Liman Şirketi Genel Müdürü Ahmet Hamdi Başar, halkın şikâyet ve sıkıntılarını canlı bir şekilde anlatmaktadır. Başar'a göre köylünün sıkıntıları üç başlık altında toplanmaktadır; ürünün piyasalarda para etmemesi, yüksek kalan vergiler ve kredi bulunamaması. Başar, köyün gittikçe fakirleştiğini, yaşanmayacak duruma geldiğini, buğday fiyatlarının düşmesi nedeniyle yaşam standardının çok düştüğünü "köylünün sırtına giyecek ve boğazına sokacak bir şey bulamadığını" buna karşın yüksek vergi oranlarında değişme olmadığını belirtmekteydi. Ayrıca Ziraat Bankasının havale için lira başına üç kuruş aldığını, hatta havale işlemi yapmadığı, en küçük havalelerden bile asgari 125 kuruş aldığını ifade etmekteydi³⁸. Ekonomik buhran Türkiye'de köylülerin ve diğer sınıfların iktisadi ahlakına büyük darbe vurmuştu. Köylülerin yaşam standartlarında ciddi düşüşlerin gerçekleşmesi, onları buhranın etkilerinden sıyrılmak için radikal önlemler aramaya itmişti. Aydın Söke'ye bağlı Sercin köyünde bazı köylüler yöredeki büyük ve zengin çiftliklere saldırarak ele geçirdiklerine dair haberler bölge basınına yansımıştı³⁹. Bu tür bunalım ve çaresizliklerin⁴⁰ yanı sıra ülkenin çeşitli yerlerinde açlıkla mücadele eden ve hayatını kaybeden köylülerin bulunduğu da bir gerçektir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulduğumuz açlıktan

³⁶ İsmail Hüsrev (Tökin), "Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri" **Kadro** S.3, Mart 1932, s.34; İsmail Hüsrev (Tökin), "Toprak Rantı", **Kadro**, S.4, Nisan 1932, s.14.

³⁷ Atatürk'ün bu seyahati 18 Kasım 1930–4 Mart 1931 tarihleri arasında Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Malatya, Konya, Afyon, Samsun, Trabzon, İstanbul, Edirne, Kırklareli, Bursa, İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir, Muğla, Antalya, Mersin ve Adana'ya yapılmıştı.

³⁸ Ahmet Hamdi Başar, fiyat düşüşleri nedeniyle halkın alım gücünü olmamasının hayvancılıkla geçinen köylüleri de etkilediğini belirtmektedir. "...Trakya'da süt 6-7 kuruşa düşmüş, çünkü bir teneke peynir, İstanbul'da ancak 6 liraya satılabiliyor. Bunun 90 kuruşu navluna 2 lirası da teneke, usta ve imaliye masraflarına gidiyor. Onun için 6 kuruştan fazlaya süt alınırsa onunla peynir yapmak kabil değildir, peynir de yapılmazsa süt satılamıyor, peynirciler, hayvan sahipleri zararda, hayvanlar bu zarar karşısında sayım vergisini veremeyecek halde olduklarını söylüyorlar, vergi için çok tazyik yapılmakta, hayvanlar satılmaktaymış, snra tahsildeki haksızlıklardan da sık sık şikâyet olunuyor. Mesela Karahıdır köyünde hayvanlar hastalanmış kordon altına alınmış, böyle olduğu halde bu hayvanlardan da cebren vergi tahsis edilmiş..." Başar, *age*, s.45-95.

³⁹ "Türkiye'de Yağmagerlik Yaptırılmaz" **Hürriyet(İzmir)** 11 Kanunuevvel 1930.

⁴⁰ Anadolu'dan İstanbul'a gelen işsizlerin ve hamalların kendilerini açlıktan kurtarılmazsa hırsızlık yapacaklarına dair haberler için bkz: "Hırsızlık Yapacaklarmış", **Akın(Mersin)** 24 Mayıs 1931.

kaynaklanan ölümler ile ilgili belgeler buhran sonrası (1929–1934) dönemde yoğunlaşmaktaydı. Bu belgelerden bazıları örnek olması açısından buraya alınmıştır:

“Bayazıt Vilayetine bağlı Tuzluca kazası ahalisinin memurin ve jandarmanın un ve buğdaysızlık yüzünden sıkıntı çektikleri, ahalinin bir kısmının ot ile gıdalarını temin ettikleri, kışın şiddetli olması nedeniyle, ahali tohumluklarını tüketmiş, açlık tehlikesi başlamıştır...”⁴¹ “...İktisadi buhran nedeniyle Eskişehir Vilayetinin İsmetpaşa Nahiye merkezinde ve köylerde açlığa meskûn muhacirler bulunduğu...”⁴² “Kuraklık yüzünden açlığa maruz kalan (Artvin) Şavşat Pınarlı Köyünde Hilal-i Ahmer yetkililerinin tetkikatının uzaması nedeniyle Tufan oğlu Battal ve Mehmet oğlu Rızanın açlıktan öldükleri ve aile efradının açlıktan ot yedikleri...”⁴³ “...Konya... Ereğli Kazası Ayrancı Nahiyesi mıntıkasında on beş köyde halk ekme bulamayacak bir dereceye gelmiştir...”⁴⁴, “...Tirebolu'nun Buğdalızir(?) Köyünde alıktan dört kişinin öldüğü, Hilal-i Ahmerce muktezi yardımın teşrii Giresun Vilayetinden bildirilmiş...acilen ifası Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyasetine yazılmıştır...”⁴⁵

Sayıları çoğaltılabilecek olan bu tür belgelerin ülkenin birbirinden farklı bölgelerinden gelmiş olması buhranın tüm yurttaki şiddetli biçimde hissedildiğini göstermektedir. Kuraklık nedeniyle üreticilere dağıtılan ödünç tohumluk ve buğdayların geri ödenmesi mümkün olmamış, bakanlar kurulu kararı ile köylülerin borçları bir sene ertelenmiş ve yine gerekli buğday ihtiyaçlarının karşılanması kararlaştırılmıştır⁴⁶.

Türk köylüsü ekonomik buhran ile birlikte tüketim alışkanlıklarında değişiklik yapmak durumunda kalmıştı. Buhran yıllarından önce dış pazarlar için üretim yaparak elde ettiği gelirle ihtiyaçlarını şehir ekonomisinden karşılayan köylü yeni dönemde pazar ile ilişkilerini asgariye indirerek ihtiyaçlarını aile ve köy içinden karşılamıştı. Giyecek maddelerinden elbise, kumaş, pazen, patiska, basma ve bez

⁴¹ BCA:030.10.184.269.2/10 Mayıs 1933.

⁴² BCA:030.10.120.858.7/13 Mayıs 1933.

⁴³ BCA:030.10.184.266.12/20 Haziran 1934.

⁴⁴ “Ekmek Bulamayacak Halde Yardım İstiyor”, **Son Posta**, 28 Teşrinievvel 1930.

⁴⁵ BCA:030.10.120.858.5/27 Mayıs 1930.

⁴⁶ Bu konuda bir örnek; “...Konya köyleri, çiftçilerine 358 ton, Ankara'nın Polatlı kazası köyleri için 160 ton tohumluk buğday verilmesi, Çubuk kazası köylülerinin tohumluk ihtiyaçlarının temini, Kars Vilayeti, Posof kazası çiftçilerine geçen yıl verilen tohum...” borçlarının gelecek yıla ertelenmesi, yine gerekli buğdayların verilmesi hakkında kararname çıkarılmıştır. BCA:030:10.18.01.02.53.26.6/9 Nisan 1933.

tüketimlerini en az seviyeye indirmişti. 1925–1928 döneminde Seyhan, Ege ve Karadeniz köylüleri ipekli çorap ve fantezi iskârpın kullanmakta iken buhran yıllarında köylü bu alışkanlıklarından vazgeçerek yiyecek maddeleri tüketimi bile azaltma yoluna gitmişlerdi. Köylü, şeker ve tuz ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamamış, çay, kahve gibi keyif verici madde tüketimlerini tamamen terk etmişti. Aydınlatma için petrol kullanmaktan birçok köyler vazgeçmiş, geceleri ışıksız oturmaya başlamışlardı. Yakacak maddelerden olan kibrit dikkatle ve tasarrufla kullanılmıştı⁴⁷.

Tarım ürünlerinin nispeten elverişli fiyatlarla satıldığı 1923–1928 döneminde gerek yeni işletmeler gerekse eskilerini onarma, daha teknolojik tarım aletleri ile donatma yolundaki yatırımlarda artış olurken, buhran ile birlikte bu yatırımlar durmuş hatta eskiden yatırılan sermaye tarımdan ayrılmaya başlamıştı⁴⁸. Topraktan aldığı mahsul ancak gıdasına yetecek kadar olan üretici, şehirden satın almak ve nakden ödeme yapmak durumunda olduğunda emeğini kullanarak vergisini ödemek zorunda kalmıştı. Niyazi Berkes, Ankara'nın çevresindeki köylerde yaptığı araştırmasında köylerde harman kalktıktan sonra 20–60 yaş arasındaki erkeklerin kanunen vermek durumunda oldukları 6 lira yol vergisini ödeyebilmek için köy erkeklerinin büyük bir kısmının yollarda çalıştığını ifade etmekteydi⁴⁹. Yol vergisinde olduğu gibi arazi ve hayvan sayım vergisinde de çeşitli sıkıntılar yaşanmıştı. Arazilerin değeri, buhran öncesinin 1/4 ve 1/5'i kadar azalmış fakat vergiye esas olan matrah, buhran öncesi tahrir değeri olduğu için, ödenmesi gereken miktarlar 1927'ye oranla 2–2,5 kat artış göstermişti. 1932 yılı gibi kötü ürün yıllarında ise artan vergileri ödemek daha da zorlaşmıştı. Ağırlaşan vergileri

⁴⁷ Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında köy romanı geleneğini başlatan “*Bizim Köy*”ün yazarı Mahmut Makal, en ünlü eserinde kibrit konusunda şunları yazmaktadır; “...köylünün pek ihtiyacı yoktur kibrite, ocağa yanmış bir tezek parçası gömdü mü, 12 hatta 24 saat sonra orada bir köz bulunur sönsen bile nasıl olsa bir komşunununki sönmemiştir. Acil ihtiyaç olmadıkça kibrit kutuda bekler...” Mahmut Makal, **Bizim Köy**, Ankara: Bizim Köy Yayınları 1970, s.20; Hatipoğlu, **Zirai Buhran...** s.98–99.

⁴⁸ Çiftçinin yetiştirdiği ürünlerin para etmemesi nedeniyle işletmeler yüzüstü bırakılmıştır. Şevket Raşit Hatipoğlu, Eskişehir, Afyon, Isparta, Burdur, Konya, İçel, Seyhan vilayetleri ile Ege ve Trakya'da bulunan işletmelerin çalışamaz duruma geldiğini modern ziraat makine ve aletlerinin ise paslanmaya bırakıldığını söylemektedir. Hatipoğlu, **Zirai Buhran...** s.86.

⁴⁹ Niyazi Berkes, **Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları 1942, s.54.

toplamak da sorun olmuş, Arazi Vergisinde tahsilât oranı yüzde 18'e kadar düşmüştü⁵⁰.

Buhran döneminde yüksek üretim maliyetleri, Ziraat Bankasından kredi temininde yaşanan sıkıntılar ve yüksek vergi oranları nedeniyle buğday üreticisi köylüler zor durumda kalmışlardı. Bu dönemde köylüler nakit para kazanmak ve yaşam koşullarını düzeltebilmek için topraklarını bırakarak çevre köylere veya büyük şehirlere giderek çoban veya işçi olarak istihdam edilmişti. Büyük şehirlerde uzun süre kalmak yerine belli dönemlerde çalışıp, para kazanmayı, ardından köylere dönmeyi amaçlamışlardı. Bu nedenle Zonguldak ve Ereğli'ye maden işçisi olarak İstanbul'daki fabrikalara da geçici işçi olarak gitmişlerdi⁵¹.

İç piyasada sürekli artan sayıda işsiz bulunması milli sanayisini kurma aşamasında olan Türk sanayicisine üretim maliyetlerini düşük tutma imkânı vermişti. Yüksek gümrük duvarlarıyla korunan iç piyasada fiyat seviyesini koruyan sanayiciler üretim girdilerini en düşük düzeyde tutma imkânına sahip olmuştu. Birinci Sanayi Planında hammaddelerinin yurtiçinden temin edilen sanayi tesislerine öncelik tanınması, tarım ürünlerinin fiyatlarındaki düşüşten yararlanarak üretim maliyetlerinde azalma meydana getirmişti. Sanayi sadece hammadde girdileri bakımından değil, kullandığı emeğin fiyatındaki düşmeler açısından da çekici bir duruma gelmişti. İç piyasada yaşanan işsizliğin, fiyat buhranı nedeniyle tarım kesiminden kopanlar ile daha da arttığı, üreticilerin arz-talep dengesine göre belirlendiği bir ortamda emeğin ucuzladığı görülmüştü. Şevket Süreyya Aydemir, İstanbul'da bulunan 7 sanayi kuruluşunda 1927 yılında 135,5 kuruş olan ortalama işçilik yevmiesinin 1935'te 115 kuruşa düştüğünü belirtmekteydi⁵².

⁵⁰ Gülten Kazgan, **Türk Ekonomisinde Krizler (1929–2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2005, s.67–68.

⁵¹ Akçetin, **agm**, s.93–94.

⁵² Şevket Süreyya (Aydemir), “İş Kanunu Cemiyetin Temel Kanunlarından Biridir” **Kadro**, S.31, Temmuz 1934, s.8–11.

3.YENİ EKONOMİK MODEL ARAYIŞLARI VE DEVLETÇİLİK POLİTİKASI

3.1.Devletçiliğe Giden Süreç ve Tartışmalar

1929 Dünya Ekonomik Bunalımına giden süreçte, kapitalist dünya sistemine hammadde ihracı ile entegre olan Türkiye, temel tüketim mallarını ithalatla karşılamaktaydı. Her yıl artan miktarlarda ve çeşitlikte yapılan mamul mal ithalatının, tarım ürünleri ve maden hammaddelerinin dışarıya satılarak karşılanmaya çalışılmasının ileride bazı sorunlara yol açacağı belli olmaktaydı. Türkiye'nin ihrac ettiği ürünlere karşı dünya pazarlarında ortaya çıkacak talep azlığı veya satın alma güclüğü, Türkiye'nin iktisadi durumunu çok zor duruma düşürecekti. Hükümetin her yıl artan ithalatı azaltarak dış ticaret açığını ortadan kaldırmaya yönelik uygulayacağı düzenlemeler o dönemde sürdürdüğü alt yapı ve ulaştırma politikasını kesintiye uğratabilirdi. Ayrıca bu dönemde ödenmeye başlanması kararlaştırılan Osmanlı borçlarının ilk taksiti de Türk parasının değerini düşüren ve dış ticaret açığını artıran önemli bir etkendi. Bu açığı kapatmak için kapitalist ülkelerden sermaye transfer etmek düşünülmüştü. Hükümet bu amaçla, satın alma gücü düşen ihrac malı tarım ürünlerinin, hammaddelerinin bir kısmını yurtiçinde değerlendirmeyi amaçlamaktaydı. Bu tür bir girişim için yabancı sermayenin gerekli olduğu düşünülüyor ve ABD'nin yabancı sermaye konusunda endişesiz başvurulacak tek ülke olduğuna inanılıyordu. 1931 yılında Maliye Bakanı Şükrü (Saraçoğlu) başkanlığındaki bir heyet Amerikalı sermayedarları Türkiye'de yatırıma ikna etmek üzere bu ülkeye gönderildi. Ancak buhranın etkisinin tüm şiddetiyle yaşandığı ABD'deki işadamları, Türkiye'den gelen yatırım tekliflerine ilgi göstermediler⁵³.

Buhran yıllarına kadar Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu sanayileşmenin özel sektör tarafından gerçekleştirileceği düşünülmüş, devletin ekonomik hayata müdahalesinin henüz bilinmediği bir ortamda son derece yetersiz kapasite ve donanımlara sahip olan yerli girişimcilere ekonomik kalkınmayı sağlayabilmesi için bazı uygulamalarla yardımcı olmaya çalışılmıştı. Osmanlı döneminden kalan sanayi

⁵³ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2002 , s.238–242.

tesislerini işletmek için kurulan 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankasına özel sektördeki sanayi ve işletmelerine kredi desteği sağlaması kararlaştırılmıştı⁵⁴. Sanayi ve Maadin Bankası ile devletin ekonomik yaşamda girişimci ve işletmeci olarak bulunmak düşüncesinden çok, sanayide ve diğer ekonomik alanlarda ortaya çıkan sermaye ve teknik bilgi yetersizliği ortadan kaldırılmak isteniyordu. Aynı yıl çıkârılan Teşvik-i Sanayi Kanunuyla mevcut ve kurulması düşünülen sanayiler için çeşitli konularda teşvikler getirilmişti. Ayrıca gümrük korumasının olmadığı 1929 öncesi dönemde iç piyasada tekel uygulamalarıyla yerli sanayilerin kurulması amaçlanmıştı⁵⁵.

1923–1931 döneminde yerli girişimciler, uygulamaya konulan teşviklere karşın sanayide kendilerinden beklenen gelişme hızına ulaşamamışlardı. Dış ticaretin gelişme dönemlerinde yaşanan refah, Türk ihraç mallarının piyasalarda buhran nedeniyle pazar kaybetmeye başlamasıyla geniş halk kitlelerinde sefalet dönüşmüştü. Dönem içinde yerli girişimcilerin desteklenerek uygulanmaya çalışılan sanayileşme politikasına karşın dış ticaret ve özellikle ithalat önemini korumuştur⁵⁶. Yerli girişimciler Teşvik-i Sanayi Kanununun getirdiği kolaylıklardan yararlanmak için ülke çıkarlarıyla ters düşen yollara sapmışlar, ağır sınaî yatırımları yerine hafif sınaî, ithalat ve ihracat gibi yüksek kârlar bırakan faaliyetleri tercih etmişlerdi⁵⁷. Sanayinin teşvik edilmesi kapsamında ücretsiz verilen araziler, arsa

⁵⁴ Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu 19 Nisan 1341, Kanun no:633, **Düstur 3. Tertip**, VI, Teşrinisani 1340-Teşrinievvel 1341, Ankara 1934.

⁵⁵ Kemalettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın, **Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, İzmit: Selüloz Basımevi, 1952, s.11–17.

⁵⁶ Halkın tüketim mallarına olan talebini karşılamak için geniş ölçüde ithalata başvurmak gerekiyordu. 1927 yılı itibariyle 187 Milyon TL olan ithalatımızın yüzde 90’ını mamul mal ve yarı mamul ürünler oluşturmaktaydı. Bu durum ülke sanayinin gelişmemiş hafif sanayiden oluştuğunu göstermekteydi. Sanayi kuruluşlarının yüzde seksen beşi az sayıda işçi ile üretim yapan tesislerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Devlet İstatistik Enstitüsü, **Sanayi Sayımı 1927**, Ankara: DİE Yayınları 1969, s.10.

⁵⁷ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, III, Çev: Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları 1992, s.114–115. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu dönemde desteklenen özel sektörün sanayileşme girişimlerini çok ağır bir biçimde eleştirmişti. Ona göre; “...*bu iktisadi ve sınaî gelişme hareketimiz öylesine irratione öylesine başı bozuk bir tarzda başlamış... Kurulan fabrikalar, yapılan tesisler o kadar pahalıya mal olmuştur ki, uzun süre, millet bunların yalnız yükünü hissetmekle kalmıştı... Oysa o devirde Avrupa öyle ağır bir iktisadi kriz içindeydi ki, birçok sanayi memleketleri, bizim en ziyade muhtaç olduğumuz şeker ve tekstil fabrikalarını söküp hurda makine fiyatına dışarıya satmak zorunluluğuna düşmüş bulunuyorlar ve o memleketlerin işsiz kalan teknisyenleri de bunları kurmak için kapılarımızı çalıp duruyordu. Fakat bizim işadamlarımız, her nedense, bu durumu görmemezlikten gelerek daha doğrusu bu fırsattan yararlanmayı istemeyerek... Dolaşık işler yaptıkları işitiliyordu: mesela, Türkiye’de kurulmak üzere limanlarımıza kadar taşınıp sokulan tekstil fabrikası makinelerinin-ithalatçılarla anlaşarak-ikinci elden başka yerlere satılması gibi. Bu, şarkvari*

spekülasyonlarında kullanılmış, gümrük muafiyetlerinden yararlanmak için ülkenin ihtiyacı dikkate alınmadan yurtdışından ithal edilen mallar çok az değişikliklerle yerli malı adı altında yüksek fiyatlarla satılmıştı. Sanayi ve Maadin Bankasından alınan krediler amacı dışında kullanılmış, devletin kurulmasına büyük bir önem verdiği şeker şirketine, dağıtma ve ithal etme tekeli verilmesi üzerine bu şirket, ülkenin ihtiyacı olan şekeri üretmek yerine yurtdışından ithal ederek yüksek kârlarla iç piyasaya sürmüştür⁵⁸.

Türkiye’de devletçi ekonomiye giden süreçte hükümetin ekonomik yaşama müdahale, anlamında ilk girişimi dış ticareti düzenleme ve kambiyo denetimiyle ilgili aldığı kararlar olmuştur. 1930 yılından kurulan Merkez Bankası ve aynı yıl çıkârılan Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile hükümete piyasayı düzenleme yetkisi verilmiştir. Bu dönemde hükümetin piyasaya doğrudan müdahale etmediği ancak yürürlüğe giren kanunlar ve Merkez Bankası vasıtasıyla iç piyasa denetlendiği görülmektedir. Ancak bu koruyucu ve himaye edici tedbirlere karşın modern ve rasyonel bir sanayi kurulamamış, uygun koşulları kısa dönemli yüksek kârlar için sömüren bazı sanayiciler toplumda huzursuzluklara neden olmuştur. 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası muhalefetinin toplumda genel kabul görmesi, Mustafa Kemal ve diğer siyasi liderleri ülkenin iktisadi alanda yeni bir atılıma ihtiyacı olduğuna inandırmıştı. İhtiyaç duyulan sanayinin özel sektör eliyle gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmış, devletin temel yatırımları bizzat yapması ve ekonomik hayatın içinde olması düşünülmüştü.

Buhrandan sonra hükümetin, ödemeler dengesini sağlayabilmek için ithalatı zorlaştırması ticari faaliyetleri cazip durumdan çıkârtarak, sanayileşme için uygun bir ortam oluşturmuştu. Yurtdışından mamul mal ithalatın zorlaşması, hammaddesi ülke içinde bulunan ürünlerin imalini gündeme getirecekti. Böylelikle uluslararası ihtisaslaşmanın az gelişmiş ülkelere verdiği mamul mal ithal etme misyonu buhran sonrası dönemde Türkiye’de sanayinin kurulması için bir fırsat oluşturmuştu.

Yerli girişimcilerin sanayileşme konusunda istenilen gelişmeyi sağlayamaması, Türkiye’de sanayinin devlet eliyle kurulması şeklindeki görüşlerin

iş ve teşebbüs hareketleri böyle alıp yürürken, öte yanda halk ise ne şekerin tadını alabilmekte, ne sırtını bir yünlü kumaş parçasıyla örtebilmekte idi”. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.97-98.

⁵⁸ Avcıoğlu, **age**, s.382-383.

ülke gündeminde ağırlık kazanmasına neden olmuştu. O döneme kadar liberal olarak adlandırılabilir bir ekonomik sistem, buhranın sebebi olarak görülmüş ve krizi aşmak için farklı bir ekonomik sistemin takip edileceği belli olmuştu. Bu yeni ekonomik model, devleti ekonomik hayatın tek belirleyicisi yapan devletçilik-etatisme'di. Resmi çevrelerce liberalizme alternatif olarak görülen devletçi iktisat politikası ne kadar ve hangi biçimlerde devlet müdahalesine imkân tanımaktaydı? Bu soru cevabı o dönemde değişik çevrelerde tartışılmış ve çeşitli fikirler ortaya çıkmıştı⁵⁹. Bu tartışmaların yaygınlaşmasında Sovyetler Birliğinin planlı sanayiye uygulama konusundaki başarısı ve kapitalist ülkelerin de buhran nedeniyle ekonomilerine müdahale ederek devlet eliyle ekonomiyi yönlendirmeye başlamaları etkili olmuştu. Türkiye'de devletçilik ferdin yapamadığı işleri devletin yapması olarak tanımlanmış daha ileri ve radikal görüşler ise “kamu çıkarının gerektirdiği her işin devlet tarafından yapılması” biçiminde ifade edilmişti⁶⁰.

Liberalizmin, buhranın gerçek nedeni olarak görüldüğü ve yeni ekonomik model arayışlarında devletin ekonomik hayata müdahalesinin ağırlık kazandığı 1930'lı yılların başlarında devletin ekonomideki konumu çokça tartışılmıştı. Bu dönemde Kadro Hareketi ve Ahmet Hamdi (Başar) kapsamlı fikirleri ile ekonomi politikalarına yön vermek istemişlerdi. Kadroculardan Şevket Süreyya, buhranın neden olduğu sarsıntıların planlı kalkınma ile düzeleceğini şöyle ifade etmektedir:

“...İstihsal nispetlilikleri, buhranlar, işsizlikler, içtimai harpler, emperyalizmin tutunma çabaları, müdahaleler, hülasa cemiyeti her gün daha fazla artan bir şiddetle, sonu bilinmez kastroflara mahkûm kılan içtimai sarsıntılar, cemiyette teknik kuvvetlerin, bu başboş ve kontrolsüz gelişmesinin neticelerinden başka bir şey değildir. Bunun içindir ki, şimdi harp sonrası inkılâplarının ve hareketlerinin en göze çarpan gayretleri, her şeyden evvel cemiyet içindeki bu tezatların ve bilhassa teknik gelişme üstündeki kontrolsüzlüğün, bir nizam, Planlı bir düzenleme ve murakebe altına alınmasıdır”⁶¹.

⁵⁹ Bu konudaki örnekler için bkz: T.Ekrem, **İktisadi Buhran Hakkında Düşüncelerim ve Gördüğüm Çare**, İstanbul 1932; Selahattin Birkan, **Türkiye'de Devletçilik: Bağımsızlık ve Refah, Liberalizm: İstismar ve Kölelik**, İstanbul 1950; Vehbi (Sarbal), **Cihan İktisat Buhranı-Bu Vaziyet İçinde Türkiye'nin Hali**, 'nden aktaran İlkin-Tekeli, “Uygulamaya Geçerken... Ek 1”.

⁶⁰ Boratav, **Devletçilik**, s.134–136.

⁶¹ Şevket Süreyya (Aydemir) “Plan Mefhumu Hakkında”, **Kadro**, S.5, Mayıs 1932, s.8.

Buhran Türkiye ve yarı sömürge ülkelerin iktisadi bağımsızlıklarını kazanması için büyük fırsat vermişti. Bu ülkelerin iç düzenleri batılı ülkelere farklı olacağı için, kendilerine özgü sosyal ve ekonomik düzenlerini kuracaklardı. Bu yeni durum onları klasik demokrasilerden ve batı kapitalizminden uzaklaştıracak, Türkiye'nin öncülüğünde, metropol ülkelerle kapitalist-sömürge ilişkileri yerine siyasi açıdan korunmuş, iktisadi bakımdan kendine yeterli bir cephe oluşturulmasına yardımcı olacaktı. Milli kurtuluş hareketlerini oluşturan bu ülkelerin sosyal sınıfları da kapitalist ülkelere farklı olacaktı. Bu ülkelerde kapitalist sınıfların bulunmayışı veya güçsüz oluşu sanayinin gelişmesini de engellemişti. Bu durumda sanayinin, ulaşım şebekesinin ve büyük kredi kuruluşlarının devletin denetimi altında, planlı bir şekilde uygulanması ekonomik kalkınmanın yanı sıra sosyal dengeyi de sağlayacaktı. Vedat Nedim, bu özelliğiyle devletçiliği şöyle tanımlamıştır; “devletçilik, milleti sınıflara bölmeden, bir zümrenin diğer zümre hesabına istismarına meydan vermeden, bütün milli kuvvetlerin bir plan dairesinde iktisadi istiklale doğru en kısa ve kolay yoldan sevk ve idaresi demektir ki bu ancak bize benzeyen milletler için bir siyaset prensibi olabilir”⁶² di. Devletin sosyal sınıfların çatışmasını önleyecek ve CHP'nin Türkiye'de uygulamaya çalıştığı imtiyazsız, kaynaşmış bir ulusun doğmasını sağlayacaktı. Bu şekilde, milliyetçilik, devletçilik ve halkçılık ilkeleri Kadrocuların elinde birbiriyle bir bütün halinde sunulmaktaydı⁶³. Vedat Nedim, Türkiye'nin iktisat anlayışının Osmanlı İmparatorluğundan farklı olduğunu, sadece hammadde üretilen yabancı sanayi ürünlerini kullanan ve emperyalist sermayenin istismarına açık olan Osmanlı tipi bir ekonomi yerine, yeni ekonomik modelin, gerek iç gerek dış piyasaların değişen şartlarını adım adım kollayan bir Türkiye ortaya çıkaracağını belirtmekteydi⁶⁴.

İsmail Hüsrev, yeni iktisat politikasının ancak bir plan çerçevesinde gerçekleştirilebileceğini ancak bu planın sosyalist sistemlerde olduğu özel mülkiyeti tasfiye edecek bir yöntem takip etmeyip milli iktisadiyatı devlet eliyle kuracak bir

⁶² Vedat Nedim(Tör) “İktisatta İstiklal”, **Kadro**, S.22, Teşrinievvel 1933, s.14–18.

⁶³ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, İstanbul: Remzi Kitabevi 2003, s.68–69.; Sınıflar arasındaki mücadele konusunda Vedat Nedim, Türk milletinin, sınıf kavgalarıyla “liyme liyme olmuş” Avrupa toplumlarını görüp sosyal bütünlüğümüz için örnek alması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Vedat Nedim(Tör), “Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti” **Kadro**, S.11, İkinciteşrin 1932, s.21.

⁶⁴Vedat Nedim(Tör), “Müstemele İktisadiyatından Millet İktisadiyatına 1” **Kadro**, S.1, İkincikanun 1932 s.10; “Müstemele İktisadiyatından...” **Kadro**, S.2, Şubat 1932, s.9.

program olacağını ifade etmekteydi. Ancak, yeni dönemde teknik, sermaye ve ihtisas bakımlarından geri olan yerli girişimcilere eskiden olduğu himaye uygulanmayacak, sınırlı bir grubun lehine işleyen bu sistem inkılâbın, milliyetçilik ve halkçılık prensipleriyle bağdaşmayacaktı⁶⁵.

Devletçiliğin niteliği konusunda ciddi görüşleriyle öne çıkan Ahmet Hamdi Başar, Kadrocuların savunduğu ilkelerden daha farklı bir ekonomik model savunmuştur. Başar, Serbest Fırka tecrübesinden sonra Atatürk ile birlikte ülke genelinde yapılan uzun geziye katılmış ve halkın sıkıntılarını yerinde görmüştür. Başar, yeni dönemde uygulanacak ekonomik modele ilişkin görüşlerini İktisadi Devletçilik adlı kitabında toplamıştır. Başar'a göre devlet, Kadrocuların savunduğu gibi toplumsal ve ekonomik yaşamda sürekli ve güçlü öge olarak kalmayacak bu dönemde devlet müdahalesi ve devlete verilen işlevler belli bir süre sonra ortadan kalkacaktır. Katı devletçi görüşlerden uzak olduğu hissedilen Başar, özel sektörün de üzerine düşen sorumlulukları yerine getiremediğini, 1920'li yıllar boyunca uygulanan himayeci politikalar sonucu elde edilen sermayenin sanayiye dönmediğini şöyle belirtmektedir:

“...sanayi himayesi için şimdiye kadar asgari hesapla 60–70 milyon lirayı bulduğuna nazaran, bugün sanayi sermayesinin hiç olmazsa bu miktarda olmasını temin ederdik. Gümrük himayesine başlandıktan sonra teessüs etmiş sanayi sermayesinin bu rakama yaklaşmak şöyle dursun, bunun yarısı hatta dörtte biri derecesinden bile henüz uzak olduğu malumdur... Teessüs etmiş sanayi, eski ve küçük tezgâhların ve esnafın yerine kaim olmak dolayısıyla hatta kadrosuna mühim miktarda yeni amele ve çırac almamıştır. Sanayi himayesiyle ameleye yeni iş sahaları açıldığına dair mühim bir delillerimiz yoktur.”⁶⁶

Başar, uygulanan gümrük korumacılığına karşın sanayicilerin yeterli gelişmişlik seviyesine ulaşamadıklarını ayrıca kurulan sanayinin istenilen büyümeyi sağlayamadıkları için sanayi tesislerine yeni işçi almadıklarını, mevcut yapıyı

⁶⁵ İsmail Hüsrev(Tökin) “Milli Kurtuluş Devletçiliği” **Kadro**, S.19, Temmuz 1933, s.30; Vedat Nedim(Tör) “Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevver Mukavemeti”, **Kadro**, S.21, Eylül 1933, s.15–20.

⁶⁶ Ahmet Hamdi (Başar) “Türkiye'nin Yeni Sanayi Himayesi”, **Kooperatif**, I, S.1, Teşrinievvel 1932, s.117.

sürdürmekten öteye geçemediklerini de belirtiyordu. Türkiye’de yerli sanayi, yetersiz sermaye birikimine ve girişimciliğine nedeniyle ülkenin acil ihtiyaç duyduğu metalleri karşılamaktan uzak ama buna karşın çeşitli ve ayrıntılı kollarda faaliyet göstermekteydi. Bu farklı kollarin her birini ayrı ayrı sanayi halinde güçlendirmeye, çeşitli himayelerle bile olsa Türkiye’nin iç pazarının yeterli olmayacaktır. Başar, uygulanan sanayileşme politikası ve elde edilen gelişmişlik seviyesi sonrasında şu soruyu sormaktadır; “...herkes, her şeyi, her memleket her istihali yapabilir mi ?”
67

İktisadi Devletçiliğin yapmak istediği ülkenin savunmasını ve halkın birinci derece ihtiyaçlarını karşılayacak sanayi tesislerini en uygun yerlerde kurmak ve bu tesisleri beslemek için her türlü liman, yol ve ulaştırma vasıtalarını bir plan çerçevesinde hazırlamaktır. Bu planın uygulama aşamasında insanın istismar edilmesinin önüne geçmek için çeşitli önlemler alınacaktı. Halk, devlet mekanizmasının gerçek sahibi olduğuna göre iktisadi devletçiliğin amacı en mükemmel şekilde ekonomik düzen kurulduktan sonra bu yeni sistemi halka mal edilerek devlet, iktisadi hayattan çekilecekti⁶⁸.

Kadrocuların ve Ahmet Hamdi Başar’ın yeni ekonomik düzenin niteliği konusundaki görüşlerinin yanı sıra hükümet çevrelerinde konuşulan özellikleriyle devletçiliği öğrenmek için CHF programına bakmak gerekecekti. CHF Genel Sekreteri Recep Peker’in fırka programının izahında; devletin vazifesi, ülke içinde asayişini temin etmek, dış devletlerle ilişkileri düzenlemek, ülke savunmasını hazırlamaktan ibaret olan devletçilik düşüncesinin tarihe kârıştığını artık yeni dönemde ülkenin iktisadi hayatına devletin müdahale etmesine karşı durmanın liberalizmin “dünyanın her tarafında hatırası kitaplarda kalan prensiplerden” olduğunu söylemekteydi. Recep Peker, CHF’nin dünyanın birçok yerinde uygulanmaya başlayan devletçilik politikasını Türkiye’nin kendine özgü şartlarına göre yorumlayarak kabul etmişti. Buna göre; devletçilik, memleketin bütün istihsal menbalarını ve vasıtalarını devletleştiren, serbest ticaret ve mülkiyet haklarını ortadan kaldırarak, devlet dışında serbest çalışmanın imkânlarını yok sayan sosyalist

⁶⁷ Ahmet Hamdi, *agm*, s.118. Başar’ın yerli girişimciler konusundaki görüşlerine Vedat Nedim de benzer örneklerle katılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Vedat Nedim (Tör) “Değişen Cihan Münasebetleri içinde Türkiye” **Kadro**, S.5, Mayıs 1932, s.15 ve “Bizde Hususi Teşebbüs’ün Zaferi” **Kadro**, S.13, İkincikanun 1933, s.13–16.

⁶⁸ Ahmet Hamdi (Başar) **İktisadi Devletçilik**, I, İstanbul 1931, s.66–67.

sistemden ayrılmaktaydı. Yeni dönemde Türk ekonomisinde devletin rolü şöyle tanımlanmaktaydı:

“ ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umum ve yüksek menfaatlerinin icap ettiği işlerde – bilhassa iktisadi sahada- devleti alakadar etmek mühim esaslarımızdandır”⁶⁹.

Bu açıklamadan hareketle devletçiliğin serbest ticareti ve vatandaşların mülkiyet hakları serbest olmasına karşın, ülkenin acil ihtiyacı olan sanayi tesislerinden özel teşebbüsün gerçekleştirememesi veya devletçe yapılması daha uygun görülen işlere devlete yaptırmak olduğu anlaşılmaktaydı. Ayrıca özel teşebbüsün en verimli bir şekilde çalışmasını temin etmek için gerekli ortamı da hazırlayacaktı.

Dönemin siyasi kadrosunun en radikal ve katı görüşleriyle tanınan unsuru parti genel sekreteri Recep Peker'di. Devletçiliğin parti programına girmesinde çok etkili olan Peker, parti dışında radikal, sol akımlar ve sınıf kavgası olarak görülebilecek her türlü görüş ve yorumlara hayat hakkı tanımayan, sert ve müsamahasız bir söylem kullanmıştı. Şevket Süreyya, liberal düşüncelere ve sol görüşlere şiddetle karşı çıkan Peker'in bu özelliğini İtalyan faşizminden aldığı iddia edilmişti⁷⁰.

Recep Peker dışında Falih Rıfki da yaptığı Rusya gezisinden oldukça etkilenerек dönmüştü. Rusya'nın plan çerçevesinde gerçekleştirdiği ekonomik kalkınmadan hareketle Türk ekonomisinin yeni dönemde bir plan dâhilinde yönetilmesini, Halk Fırkasını komünist ve faşist partilerden örnek alması gerektiğine inanmıştı⁷¹.

Başvekil İsmet İnönü, Serbest Fırka muhalefетinin yaşandığı aşamada Fethi Beyle girdiği iktisadi sistem tartışması sırasında 30 Ağustos 1930'da Sivas demiryolunun açılışında yaptığı konuşmada; “...liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu memleketin

⁶⁹ Recep (Peker), **Cumhuriyet Halk Fırkası Programlarının İzahı**, Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1931, s.13–15.

⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, I, İstanbul: Remzi Kitabevi 2000, s.396–397.

⁷¹ Falih Rıfki (Atay) **Yeni Rusya**, İstanbul 1931, s.171–172.

fitri temayülüdür...” düşünceleriyle devletçiliği her şeyden önce bir savunma unsuru olarak görmekteydi. Kadro dergisinde yayınlanan makalesinde “Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu”⁷² diyen İnönü devletçiliği yalnız Türkiye’nin sanayileşmesi için değil aynı zamanda özel kesimin varlığını koruması için gerekli görmekteydi. İsmet İnönü, devletçiliği bir doktrin olarak ele almamış, devlet sosyalizmi, sosyalizm ve komünizmin etkisinde kalmamak istemişti. İnönü Kadro’da çıkan yazısından sonra genel olarak devletçilik tartışmalarından uzak durmuştu. İnönü, bu dönemde iktisat vekili ile bu konuda pek sorun yaşamasa da Celal Bayar’ın temsil ettiği sermaye çevrelerinin hükümet politikalarına etkide bulunma girişimlerine zaman zaman sert çıkışlar yapmıştı. Bu dönemde uygulanan iktisat politikalarında söz sahibi olan Celal Bayar, bu politikaların kontrolsüz ve ölçsüz oranlarda gelişmesini önlemiş ve yerli girişimcileri de koruma misyonunu başarıyla yerine getirmişti⁷³.

3.2.Piyasalara Devlet Müdahalesi ve Kurumsal Düzenlemeler

Kapitalist ülkelerde arz-talep dengesizliği ile başlayan ve bütün dünyaya yayılan buhran, Türkiye’de tarım ürünlerinin fiyatlarında ani ve sert düşümlere neden olmuştu. Geleneksel ürünlerde görülen talep yetersizliği ile ortaya çıkan para darlığı, ithal ve sanayi mamullerinin ülke içine girişinin sınırlanmasıyla kendini daha çok hissettirmiş ve yerli ile yabancı mamullerin fiyatları arasında açılan fiyat makası kırsal kesimden kentlere kaynak transferine neden olmaktadır. Bu kaynağı değerlendirme biçimi izlenecek ekonomi politikalarına yön verecekti. Elde edilen artık, buhrandan büyük ölçüde zarar gören tarım kesimini desteklemek için veya özel kesim eliyle yatırımlara dönüşerek kullanılabilirdi. Ancak özel sektörün daha önceki tecrübelerinden bu konudaki performansı bilindiği için, ortaya çıkan artığın devlet eliyle altyapı yatırımları ve sanayi tesislerinde kullanılması planlanmıştı⁷⁴.

⁷² İsmet(İnönü) “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” **Kadro**, S.22, Teşrinievvel 1933. s.4–8

⁷³ Boratav, **Devletçilik...** s.151–153.

⁷⁴ Tekeli-İlkin, **Uygulamaya Geçerken...** s.75–76.

Buhranın neden olduğu para darlığı nedeniyle iç piyasada yaşanan ekonomik sıkıntı ülkede tasarruf fikrini gündeme getirmiş, halk az tüketmek, az harcamak ve yerli malı kullanmaya davet edilmişti. Halkı tasarrufa alıştıran, milli iktisadın gereklerine uygun biçimde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştu. Bu cemiyet ile tasarruf fikrinin ve alışkanlığının oluşturulması, bilinçli ve hesaplı harcama yaparak gelirin bir kısmını düzenli olarak biriktirmek hedeflenmişti⁷⁵. Halka, tasarruflarını geleneksel alanların yerine ulusal sermayeye yatırarak milli ekonominin güçlenmesine katkıda bulunması çağrısı yapılmıştı. Olumlu sonuç veren bu politikanın sonucunda milli bankalardaki tasarruf miktarı 1924 yılında 3.608.000 TL'den 1935 yılında 67.344.000 TL'ye yükselmişti⁷⁶.

Türkiye, krizden çıkmak için ilk aşamada para değerindeki düşüşleri kontrol altına almaya çalışmış ve ödemeler dengesini düzenleyici önlemlere başvurulmuştu. Dış ticaret açığının paranın değerini de düşürdüğü düşüncesiyle kambiyo rejimine müdahale edilmiş ve 30 Mayıs 1929 tarihinde Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu çıkarılmıştı. Bu kanun ile spekülasyon yasaklanırken, kişi ve kurumlar ihtiyaçları olmadan dolaylı veya dolaysız bir şekilde döviz alıp satmaları yasaklanmış, dövize ihtiyaç duyanların önceden saptanıp bir liste halinde belirlenmesi kararlaştırılmıştı⁷⁷. Ayrıca Türk parasının kıymetinin korunması için yeni bir düzenleme yapılarak, paranın değerini düşürmeyi amaçlayan girişimlerin önüne geçilmesi amaçlanmıştı⁷⁸.

Hükümetin piyasaları düzenleyen kanunları yürürlüğe koymasından sonra bütçe denkleğinin sağlanması ve sermaye birikiminin oluşması açısından dolaylı vergilerin oranı yükseltilmiş ve kapsamı genişletilmişti. Ayrıca maaş ve ücretlerden de vergi alınması kararlaştırılmıştı. Buna göre; genel, özel ve belediye bütçelerinden maaş alarak çalışan şahısların ücretlerinin vergiye tabi olduğu belirtilmişti⁷⁹. Geniş halk kitlesinin kullandığı alkol, tütün, sigara kâğıdı, tuz, kibrit, şeker, petrol gibi

⁷⁵ **Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi**, İstanbul: İ.Ş. Matbaası 1929, s.1.

⁷⁶ Nevin Coşar, **Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926–1950)** İstanbul: Bağlam Yayınları 2004, s.44–45.

⁷⁷ “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu”, 16 Mayıs 1929, Kanun no:1447, **Düstur 3. Tertip**, X'un devamı, Teşrinisani 1928–Teşrinievvel 1929, Ankara 1934.

⁷⁸ “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun” 20 Şubat 1930, Kanun no: 1567, **Düstur 3. Tertip**, XI, 14 Teşrinisani 1929–15 Teşrinievvel 1930, Ankara 1930.

⁷⁹ İktisadi Buhran Vergisinin, maaşı 150 TL'ye kadar yüzde 10, 151 TL'den 350 TL'ye kadar yüzde 12, 351 TL'den 600 TL'ye kadar yüzde 16, 601 TL'den yukarı olanlar için yüzde 24 oranında alınması kararlaştırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Maliye Vekâleti, Varidat Umum Müdürlüğü, **İktisadi Buhran Vergisi Kanun ile İzahnamesi ve Merbutları**, Ankara: Damga Matbaası 1931.

temel ihtiyaç maddeleri devlet inhisarına alınarak, fiyatları tekel yoluyla artırılmıştı⁸⁰. Paranın istikrara kavuşmasını amaçlayan en önemli uygulama ise Merkez Bankasının kurulmasıydı. Türk parasının değeri üzerinde etkin olacak bir bankanın kuruluşu için 1926 yılından itibaren yoğun bir çaba gösterilmişti. Türkiye'nin kredili ithalatında büyük oranda kullandığı İtalyan liretinin değerinde ortaya çıkan çalkantılar, Türk ithalatçıları zor durumda bırakmaktaydı. Buhranın başlamasıyla beraber, iç piyasalarda görülen dalgalanmalar, Türk parasına istikrar kazandırmayı isteyen çalışmaları hızlandırmıştı. 1 Ocak 1932'de çalışmaya başlayan Merkez Bankasının amacı, banka kanununun ikinci maddesinde; “memleketin iktisadi inkişafına yardım olarak konulmuş, bunun için para piyasasını ve dolaşımını düzenlemek” olarak belirtilmişti⁸¹.

Hükümetin, buhranın etkilerini azaltmak için piyasaya yönelik düzenlemelerinin ardından, ülkenin yeni dönemde izleyeceği ekonomik programın hazırlanması gündeme gelmişti. İlk olarak Âli İktisat Meclisinin bir plan hazırlığına giriştiği öğrenilmiş ancak daha sonra İktisat Vekili Şakir Kesebir bu görevi üstlenmişti. Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılara ve geri kalmışlığa bir çözüm olarak devlet eliyle sanayileşmenin tek çare olduğu, radikal tedbirlerin istendiği bu ortamda bu program ülkede büyük bir ilgi ile karşılanmıştı⁸².

İktisat Vekâleti, buhrandan çıkış olarak gördüğü, dış ticaret dengesi için ithal ikamesini sağlayacak prensiplerle programı hazırlamıştı. Program üç temel esas üzerine oturmaktaydı;

- Memleket içerisinde yetişen veya yetişebilecek ürünleri dış rekabetten gümrük himayesi ile koruma
- Ülkenin ihtiyacı olan maddeleri yetiştirme
- İthal edilecek maddelere karşı dengeyi sağlayabilmek için ihracatı artırma⁸³.

⁸⁰ Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde...** s.65.

⁸¹ Selim İkin, “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası” **Köktenci Modernitenin Ekonomi Politikasının Gelişimi II**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2004, s.190.

⁸² Buhrandan çıkış için çarelerin arandığı bu dönemde çeşitli uzmanlar tarafından hazırlanan ve farklı görüşler içeren raporlar da bulunmaktadır. M. Charles Rist, H.Schact ve Karl Müler bu uzmanlardan birkaçıdır. Örnek için bkz: Karl Müller, **Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütaleaname**, İstanbul: Vakit Gazetesinin Karilerine Hediyesi 1930.

⁸³ Şakir Kesebir, **İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor**, TBMM Azasına Mahsus, Ankara: TBMM Matbaası, 1930, s.166–173.

Bu maddelerden hareketle, programın tamamen dışa kapalı bir model öngörmediği, sadece ülkenin kendi kendine yeterli hale gelebilmesi için daha önceden ithal edilen ürünlerin ülke içinde üretimini amaçlayan, dış ticarete açık yerine denge arayan bir program ortaya konmuştu. Şakir Kesebir'in hazırladığı rapora göre, programın temel hedefi olan kendine yeterlilik için ithal ikameci sanayinin, devlet tarafından bir program ile özel sektöre verilmesi önerilmişti. Bu aşamada devlet, planın gerçekleşmesi için himaye, teşvik gibi teknik konularda özel sektörü destekleyecekti. Ancak özel sektörün tek başına altından kalkamayacağı ve milli savunma için öneme sahip sanayiler için devletin özel girişimcilere bizzat iştirak etmesi de kararlaştırılmıştı⁸⁴.

Şakir Kesebir Planı hükümetçe kabul görmemiş, Başvekil İsmet İnönü ve arkadaşları tarafından yeni bir plan hazırlanmıştı. Kesebir Planına benzer özellikler taşıyan yeni rapor, kalkınma için özel sektörün belli bir plan çerçevesinde sorumluluğu üstlenmesini, devletin de alt yapı yatırımları ile özel sektöre destek vermesini önermekteydi. Bu aşamada devletin üretici olması henüz düşünülmemişti⁸⁵.

Türkiye'de yeni ekonomik düzenin niteliği ve uygulanacak kalkınma stratejisinin yöntemi tartışılırken, batı dünyasının içine düştüğü buhranı yaşamadan kendine yeterli ve dışa kapalı bir ekonomi kurmaya çalışan Sovyetler Birliğinin plan uygulamasında sağladığı başarılar tüm dünyada dikkat çekmekteydi. Türkiye de milli mücadele döneminden beri iyi komşuluk ilişkileri içinde olduğu Sovyetler Birliğinin ekonomi politikasına ilgi duymuş ve 25 Nisan–10 Mayıs 1932 tarihleri arasında hükümetten bakanların, milletvekillerinin ve uzmanların katılımıyla oluşan bir heyet ile Sovyetler Birliğine gezi düzenlemişti. Türk heyeti, sanayi tesislerini gezmiş, Türkiye için uygun olabilecek endüstriler konusunda yetkililerden bilgi almışlardı. Türk uzmanlar, Türkiye'de kurulması düşünülen sanayi tesislerinin kolları ve ülkenin ihtiyacına göre nerelerde inşa edilmesinin uygun olacağını tespit etmek için bir Sovyetler uzmanlar heyetinin Türkiye'de inceleme yapmasını hükümete önermişti. Ayrıca Sovyetlerden faizsiz ve 20 yıl vade ile mal ihracıyla ödenecek 16 milyon TL değerinde kredi temin edilmişti.

⁸⁴ Kesebir, **age**, s.173.

⁸⁵ Tekeli-İlkin, **Uygulamaya Geçerken...** s.124.

Başvekil İsmet İnönü, başkanlığındaki Türk heyeti, Sovyetlerler Birliğinden sonra İtalya'yı da ziyaret etmişti. Faşizmin güçlenerek, toplumsal ve ekonomik hayata hâkim olduğu İtalya'da, buhranın etkilerini ortadan kaldırmak için devlet öncülüğünde sanayiciler birleştirilmiş ve sermaye birikiminin sağlanması ve sınıf kavgalarının önüne geçilmesi amaçlanmıştı. Demokratik ve liberal yönetimlerin yerini totaliter yönetimlerin aldığı 1930'ların Avrupası'nda, İtalya, Türkiye'nin dikkatini çekmekteydi. Falih Rıfkı, Sovyetler Birliğinin yanı sıra İtalya'nın da planlı ekonomi ile kalkındığını "...Türkiye'nin iktisadi kurtuluş planı adlandırılacak bir plana ihtiyacı vardır. Bu kurtuluş kavgasında hem Rusya'dan hem İtalya'dan dünyanın her tarafındaki tecrübelerden ders alacağız..." diyerek Türkiye'nin kalkınma konusunda, İtalya ve Sovyetler Birliği ardından planlı ekonomiyi benimsediğini göstermişti⁸⁶.

Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyete intikal eden sınırlı sayıdaki sanayi kuruluşlarını işletmek amacıyla kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası (TSMB) devraldığı tesisleri işletme, özel sektöre ait girişimleri, kredilerle desteklemekle görevlendirilmişti. Zaman içinde TSMB, yerli sermayenin giriştiği yatırımlara ortak olmak suretiyle destek vermiş, ancak öz kaynaklarını işletme sermayesi olarak kullandığı için kredi fonksiyonu gerçekleştirilmemişti⁸⁷. TSMB'nin başarısızlığı üzerine devlet eliyle kurulacak sanayi tesislerini yönetecek örgütlerin kuruluşunu gündeme getirmişti. Devlet işletmelerini toplu olarak idare etmek için Devlet Sanayi Odası (DSO) kurulmuş, TSMB'nin yapısında değişiklik yapılarak kredi konusunda faaliyet göstermesi için Türkiye Sanayi Kredi Bankası (TSKB) kurulmuştu. DSO, devlet eliyle kurulacak sanayiye ait fabrikaların tesisi ve işletme görevini üzerine almıştı. Bu görev fabrikaların projesinin hazırlanmasından başlayacak işletmeye

⁸⁶ Falih Rıfkı (Atay) **Moskova-Roma**, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi 1932, s.9; Tekeli-İlkin, **Uygulamaya Geçerken...** s.137-142.

⁸⁷ "İstanbul Pamuklu Mensucat Sanayi Raporu" **1930 Sanayi Kongresi, Raporlar-Kararlar-Zabıtlar**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara 1931, s.22. Kemallettin Apak, TSMB'nin başarısızlığını şöyle açıklamaktadır: "...teşebbüs ve sanayide nazım ve müessir bir rol ifa ve onların mali hissiyatını tehvin etmek ve fenni ve idari müzaheretle bulunmak maksadıyla tesis edilen bankamız, eylem 17 şirkette hissedar bulunmaktadır. Cümlesiyle ifade edilen bu gayenin tahakkukuna... Mali durum birinci derecede bir engel teşkil etmiş bu yüzden sınai muameleleri inkişaf edemediği gibi, kuruluş anında devraldığı veya taahhüt eylediği iştiraklerden başka işlere girişmemiş, bidayetten beri hissedar olduğu teşebbüslerin bir çoğu da kendilerini kurtaramadıklarından ya zamanla tasfiyeye uğramak veya banka tarafından munzam kredilerle takviye olunmak veyahut iştirak edilmek istidadını göstermiştir". Apak ve diğerleri, **age**, s.34.

açılmasıyla da devam edecekti⁸⁸. Yeni ekonomi politikasının, devlet eliyle sanayileşmeye girişmesi, ilk devletçi kurumların misyonlarını da şekillendirmişti. Özel girişimcilere sınıai işletmeler kurma aşamasında destek vermek, devletin elinde bulunan sanayi tesislerinin verimliliğini artırarak özel sektöre devretmeyi görev edinen TSMB'nin ilga edilmesi ile kurulan DSO, ileri bir devletçilik anlayışı ortaya koymaktaydı. Kanunun gerekçesinde; devletin DSO vasıtasıyla sınıai tesislerini kurup işletebileceği, devlet sermayesinin giriştiği alanlarda sıkı bir devletçilik politikasının izleneceğini (madde 4), piyasa şartlarının az sayıda fabrikaya izin verdiği alanlarda özel girişimcilerin fabrika kurmasının, devlet iznine bağlı olması (madde 6) devletin müdahaleci tavrını göstermektedir. DSO'nun kurumsallaştığı günlerde özel sektörü desteklemek amacıyla kurulan Türkiye Sanayi Kredi Bankası (TSKB) kuruluş gerekçesi; makine ve sanayi inşaat malzemesi üzerine kredi temin etmek, sanayiye işletme kredisi vermek ve milli sanayi için hammadde temin olarak belirlenmişti. Özel sanayiye kredi, makine ve hammadde yönünden desteklemeyi amaçlayan bu banka özel sektör tarafından tepki ile karşılanmıştı⁸⁹.

Devletçi kurumların ortaya çıkması ve devletin ekonomik hayata daha fazla müdahale etmesi, daha önce elde edilen birçok ayrıcalığın geri alınması özel sektörün menfaatlerinin yeni dönemde nasıl korunacağı sorusunu gündeme getirmişti. Bu rahatsızlıklar sonucu İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey özel sektörün hedefi haline gelmiş, Mustafa Şeref Bey, İş Bankasının, kâğıt fabrikası kurma girişimine DSO'nun altıncı maddesi nedeniyle sıcak bakmadığı için istifa etmek zorunda bırakılmıştı. İktisat Vekilinin istifası üzerine özel sektöre yakın duran, İş Bankasının Genel Müdürü Celal Bey, İktisat Vekili olmuştu. DSO ve TSKB ile endişelenen özel sektör, Celal Bey'in göreve başlamasıyla rahatlamış, devletçiliğin radikal unsurları törpülenmiş ve özel sektörü ürkütmeyecek seviyeye çekilmişti. Bu amaçla DSO ve TSKB ilga edilmiş, bu iki kuruluşun yerine 3 Haziran 1933 tarihinde

⁸⁸ *Devlet Sanayi Ofisi Teşkili Hakkında Kanun*, 3 Temmuz 1932 Kanun No:2058, **Düştur 3. Tertip**, XIII, Teşrinisani 1931- Teşrinievvel 1932, Ankara 1932.

⁸⁹ Stefanos Yerasimos, TSKB vasıtasıyla verilecek kredilerde izlenecek yöntemi manidar bulmuştur. Sanayi kuruluşlarına kredi verilmesi, bir sınıai işletmesinin kurulmasının Bakanlar Kurulu iznine bağlı bulunması, desteklenecek girişimcilerin ve sektörlerin tercih yetkisinin kendi elinde toplanması(madde 2) nedeniyle bazı kişi ve grupların kollanacağını düşünmekteydi. Yerasimos, *age*, s.128. Bu süreçte yaşanan tartışmalar ve özel sektörün Celal Bayar üzerinde etkili olma girişimleri için bkz: Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası II, (1933-1935)** Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993, s.LIX-LX.

Sümerbank kurulmuştu⁹⁰. Sümerbank'ın kuruluş gerekçesinde; özel sektörün daha önceki gelişmelerden dolayı olumsuz etkilendiğini istenilen amaca ulaşamadığı için yeni bir örgütlenmeye ihtiyaç duyulduğu belirtilmişti. Bankanın hareketli sermayesinin yarısının özel sanayi kuruluşlarına kredi olarak verme zorunluluğu hükmü getirilerek, özel girişimcilerin kredi ihtiyaçlarının önceki döneme göre daha iyi karşılanması amaçlanmıştı⁹¹. Sümerbank, DSO'dan devralacağı fabrikaları işletme ve özel sanayi kuruluşlarında bulunan devlet hisselerini işletmek, devlet sermayesi ile kurulacak bütün sanayi tesislerinin proje aşamasından inşa ve üretime hazır hale gelinceye kadar meşgul olmak ve memleket için gerekli sanayi tesislerine sermayesinin izin verdiği ölçüde katılmak ve sanayicilerin kredi ihtiyaçlarını karşılamak ile görevlendirilmişti. Sümerbank'ın kuracağı ve destek vereceği sanayi tesislerinde şu kriterlere öncelik verilecekti:

- Ana iptidai maddeleri memleketimizde yetişen ve henüz istihsal miktarı, istihlaki karşılamayan sanayi,
- Ham ihracat mallarını mamul veya kısmen mamul hale koyarak kıymetlendiren ve sürümünü kolaylaştıran sanayi,
- Mamulâtı memleket dâhilinde büyük mikyasta istihlak olunan ve hammaddeleri henüz memlekette yetişmemekle beraber teessüsleri halinde iptidai maddelerinin de memlekette yetiştirilmesi mümkün olan sanayi,
- Ham iptidai maddeleri memlekette bulunmadığı gibi yetiştirilmesi de kabil olmayan fakat imal safhalarının memlekete temin edeceği faydalar ehemmiyetli miktara baliğ(olan) sanayi⁹².

3.3.Sanayi Planı Hazırlama Girişimleri

Türk ekonomisinde yapılan kurumsal düzenlemelerin ardından sanayi planı hazırlıklarına başlanmıştı. Sovyetler Birliği ve İtalya'dan temin edilen toplam 50 milyon TL'lik krediyle finanse edilmesi düşünülen planda temel ilke olarak, yerli hammadde kullanarak bol miktarda kullanılan maddelerin ülke içinde üretilmesi olarak belirlenmişti. Özellikle pamuklu tekstil sanayinin planda üzerinde durulan önemli bir konudur. Bu fabrikaların mevcut üretime yönelik çalışan küçük ev

⁹⁰ **Sümerbank Kanunu**, Ulus Basımevi, Ankara 1934, s.1.

⁹¹ Boratav, **age**, s.266–267.

⁹² **Sümerbank Kanunu**..., s.2.

sanayisini destekleyecek santral fabrikalar olması düşünülmüştü. Planın hazırlıkları için davet edilen Sovyetler uzmanlar heyetinin başkanı Orlof çalışmaya başlarken verdiği demeçte “...bize tevdi edilen vazifenin diğer mühim noktası da tesis edilecek fabrikaların memleket mevadd-ı iptidaiyesini kullanmasını temin etmek olacaktır” diyerek hazırlanan planın temel hedefinin yerli üretimin ithalatı karşılayacak seviyeye çıkarılması olduğunu ortaya koymaktaydı⁹³.

Hazırlıkları yapılan sanayi planında önemli yer işgal etmesi düşünülen pamuklu mensucat sanayi için Sovyetler Birliği uzmanlardan heyet 12 Ağustos 1932 tarihinde Türkiye’ye gelerek Türk uzmanlarla beraber ülke içinde geniş çaplı bir geziye çıkmışlardır. Gruplar halinde yapılan bu gezide İzmir, Adana gibi önemli pamuk ekim alanları, Sarayköy, Denizli ve Burdur gibi ev dokumacılığının yaygın olduğu yöreler ve pamuklu dokuma fabrikası kurulması düşünülen Eskişehir, Konya, Malatya, Kayseri, Nazilli, Ereğli, Afyonkarahisar, Tire ve Ödemiş bölgelerinde incelemelerde bulunmuşlardı⁹⁴.

Sovyetler uzmanlar heyetinin hazırlayıp İktisat Vekâletine verdiği rapor Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına temel teşkil etmişti. Planın hazırlık aşamasında Türk uzmanların da katkısı olmuş, buhran sonrasında ortaya çıkan ve genel ekonomik modelin niteliklerine ilişkin tartışmalar ve hedefler raporda yer bulmuştu. Sanayi planını hazırlayanlar iç ve dış piyasada buhran koşulları nedeniyle sanayileşmeyi bir fırsat olarak değerlendirmekteydiler. Buna neden olarak üç önemli faktör ortaya konmuştu:

- Buhran koşulları nedeniyle ortaya çıkan döviz sıkıntısı
- Buhran nedeniyle düşen hammadde fiyatlarına karşın, yerli üreticiye daha kârlı faaliyet alanları bulma düşüncesi
- Sanayileşmiş ülkelerde devam eden buhran nedeniyle ihtiyacı hissedilen fenni ve teknik tesisatın çok müsait şartlarda temin edilme ihtimalleri⁹⁵

Kurulacak fabrikalarda göz önünde tutulacak temel hedefin iç pazarın ihtiyaçlarının karşılanması olduğu önceden açıklanmıştı. İthal ikamesi esasına

⁹³ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, II, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1993, s.19.

⁹⁴ Tekeli-İlkin, **Uygulamaya Geçerken...** s.158.

⁹⁵ Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara: TTK Yayınları 1972-Raporlar 1.Kısım Birinci Kanun, s.10-11.

dayanan bu politika için ülke içinde yer seçiminde planın temel hedefleriyle çelişmeyen bir yöntem izlenmişti. Ülkeyi gelişmişlik düzeyine göre iktisadi bölgelere ayıran bir uygulama vardı. Buna göre sanayi kuruluşlarını Orta Anadolu Bölgesinde kurarak hem milli savunma gereksinimleri hem de bölgeler arasında denge kurmak amaçlanmaktaydı⁹⁶. Hershlag'a göre ekonomik refahı, ülkenin her köşesine ulaştırma düşüncesi, uzak yörelere fabrika kurarak, köylülerin sezon sonunda fabrikalarda çalışmalarının sağlanarak gelirlerinin artırılması amaçlanmıştır⁹⁷.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının hedefleri şu şekilde açıklanmıştır:

- Sanayi tesislerinin genişliğinde memleket ihtiyaçları esas alınmış, sanayi mamulleri ihracı amaç olarak düşünülmemiştir.
- Sanayi programının temel hedefi, ülke içerisinde bulunan hammaddeleri değerlendirmektir.
- Kurulacak sanayi tesisleri, özel girişimcilere ve sermayeye de geniş ve faydalı imkânlar temin edecektir⁹⁸.

1933 yılında pamuklu kumaş ihtiyacının yüzde 72'sini ithalat yoluyla karşılanan Türkiye'de, mensucat sanayinin büyük önem taşıdığı ortadaydı. Bu ithalata son verebilmek amacıyla 4000 dokuma tezgâhlı 3 adet kombina inşa edilmesi, küçük ve ev sanayinin yerine mensucat fabrikalarının kurulması Sovyetler uzmanlarının hazırladıkları raporda bulunmaktaydı. Uzmanlar, Türkiye gibi buhrandan yaygın işsizlikle çıkan bir ülkede ilk aşamada pamuk ithalinin uygun olacağını, köylerinden kalkıp gelen işsiz köylülerin ve el tezgâhlarından ayrılan işçilerin ithal edilecek pamukların yerli dokuma fabrikalarında işlemesini tavsiye etmişlerdi. Bu şekilde mensucat ithalatı azaltılmakla kalmayıp, işsizliğin önüne geçileceği ve fazla iplik üretimi ile de ev sanayine hammadde temin edileceğini belirtmişlerdi. Kombinaların kurulması için düşünülen şehirler ise; Eskişehir, Denizli, Sarayköy, Konya, Malatya, Kayseri, Afyonkarahisar ve Nazilli olarak belirlenmişti. Bu şehirler, ücretler, hammadde ve enerji kaynaklarına yakınlık, su ve altyapının mevcudiyeti, ulaşım imkânlarının durumu(şose ve demiryolu), inşaat

⁹⁶ Yatırımların belli bir bölgede toplanmayıp yurdun dört köşesine dağıtılması-Malatya'dan Nazilliye kadar birçok şehrin ismi fabrika kurulacak şehirlerin arasında geçmesi- kapitalizmin mantığına aykırı olduğu için eleştirilmiş, ancak bu serpiştirilmenin, Kemalist rejimin sosyal kaygılarla güçlü bir işçi sınıfının doğmasını önlemek düşüncesinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Yayınları 1997, s.153-154.

⁹⁷ Zvi Yehuda Hershlag, **Turkey: An Economy in Transition**, The Hauge: Van Keulen 1958, s.136-140.

⁹⁸ İnan, **Devletçilik İlkesi... Raporlar...** s.12-13.

malzemesinin niteliği ve deprem tehlikesi gibi faktörlerle ayrıntılı olarak incelenmişti⁹⁹.

3.4. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Sovyetler uzmanların hazırladığı rapor üzerinde İktisat Vekâletince yapılan değişikliklerin ardından İktisat Vekâletince ortaya konan sanayi planı beş ana sektörden oluşmaktaydı. Bu sektörler şu şekilde belirlenmişti:

- Dokuma
- Kâğıt
- Maden
- Porselen
- Kimya

Bu şekilde belirlenen ana sektörlerin yapımı için plan döneminde yaklaşık 44 milyon TL'nin gerektiği ortaya çıkmıştı. Ancak planın uygulama aşamasında bu miktar 65, sonunda ise 100 milyon TL'ye çıkarılmıştı. Planda yer bulan yatırımlardan en büyük bölümünü pamuklu dokuma ve demir-çelik sektörleri oluşturmaktaydı¹⁰⁰. Planın finansmanında Sovyetler Birliğinden alınan ve dokuma sanayinde kullanılması planlanan 10,5 milyon TL kredi ile her yıl bütçeden 6 milyon TL tahsisatın kullanılması kararlaştırılmıştı. Programın 41,5 milyon TL tutarındaki kesimini Sümerbank, 2,4 milyon TL'lik kesimini oluşturan sömük, cam, şişe ve kükürt sanayine ilişkin sanayi tesislerini ise İş Bankası tarafından kurulması planlanmıştı¹⁰¹.

Birinci Beş Yıllık Sanayi planında yapılması kararlaştırılan tesisler, birbirinden farklı şubeler olarak belirlenmiş ve ülkenin dışa bağımlılığını azaltarak kısa zamanda ortadan kaldırmayı amaçlamıştı. Bu amaca ulaşmak için yurt içinde bulunan hammaddeleri değerlendirme hedefleyen bir sistem kurularak kendi kendine yeterli bir ekonomiye ulaşılacağı düşünülmüştü. Bu düşüncenin en belirgin

⁹⁹ T.C. İktisat Vekâleti, **Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii Hakkında Verilen Sovyetler Müttehassısları Tarafından Verilen Rapor**, Ankara 1933, s.10–20.

¹⁰⁰ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında kurulması düşünülen sektörlerin alt şubeleri için bkz: Ek 1.

¹⁰¹ Yakup Kepenek, **Gelişimi Üretim Yapısıyla ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Savaş Yayınları 1984, s.70.

hissedildiği sektör pamuklu dokuma ve mensucat sektörüydü. 1930'lı yıllara kadar ithalatımızın yüzde 70'i gibi oldukça yüksek bir miktarını oluşturan pamuklu dokuma ve yan sanayi kollarının Türkiye'de kurulması dış ticaret açığının ortadan kaldırılmasını sağlayacak ve pamuk üreticilerine devamlı bir kazanç kaynağı oluşturacaktı. Plan kapsamında uygulanmaya başlayan diğer sanayi de tesisleri köylüleri doğrudan ilgilendirmemekte, dolaylı olarak günlük yaşantılarıyla ilintiliydi. Türk köylüsünü doğrudan ilgilendiren dokuma sektörüne ve her ne kadar planda yer almasa da kırsal kesimle ilişkisi su götürmez bir gerçek olan şeker sanayine bu bölümde diğer sektörlerle göre daha fazla yer verilecekti.

3.4.1. Dokuma Sektörü

Osmanlı İmparatorluğunun hammadde ihraç eden, sanayi mamulü ithal eden iktisadi yapısını devralan Türkiye'nin, ekonomik yaşamda bu özelliği en çok hissettiği alan pamuklu dokuma sektörüydü. 1929 yılına kadar artan bir tempoda ilerleyen pamuklu dokuma ithalatı en yüksek seviyesine, gümrük tarifelerinin yükseltileceği yıl yapılan spekülatif ithalatla çıkmıştı. Artan pamuklu mensucat ithalatı, dış ticaret açığının daha fazla kendini göstermesine neden olmakta ve Türk lirasının değerini de düşürmekteydi. Aşağıdaki tablo mensucat ve iplik ithalatlarını ve harcanan parayı göstermektedir.

Tablo 10. 1927-1935 Döneminde Yapılan Mensucat ve İplik İthalatları¹⁰².

	Mensucat		İplik	
	Miktar(Ton)	Kıymet(Milyon TL)	Miktar(Ton)	Kıymet(Milyon TL)
1927	20.209	45.368	3.915	5.461
1928	19.586	46.628	3.700	5.862
1929	22.954	53.201	4.358	6.664
1930	14.292	28.499	2.635	3.767
1931	17.444	28.309	3.354	4.209

¹⁰² İnan, *Devletçilik İlkesi... Raporlar...* s.23-24.

1932 13.337 16.686 3.485 3.835

Dokuma sektöründe kullanılan ipliğin ithalatı ise 1929 yılında en yüksek seviyesine çıkmış, ancak buhran nedeniyle alım gücünün düşmesi ve ithalatın sınırlandırılması nedeniyle azalmaya başlamıştı. Ancak artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla pamuklu kumaş yapımında kullanılan ipliğin ithalatı 1930'lı yılların başından itibaren tekrar yükselmeye başlamıştı. Türkiye'de yaygın olarak kullanılmasına karşın pamuk Türkiye'de yeterince işlenmemekte büyük bir kısmı yurtdışına ihraç edilmekteydi. En fazla pamuk tarımının yapıldığı Adana'da pamuk borsası 1912'de kurulmuş, ayrıca İzmir, İstanbul, Mersin'de de pamuk satışı yapılmaktaydı. Aşağıdaki tablo Adana Pamuk Borsasından çıkan pamuğun ne şekilde kullanıldığını göstermektedir:

Tablo 11. 1925-1936 Döneminde Adana Pamuk Borsasında Pamuk Hareketleri¹⁰³.

Yıllar	İhraç(Ton)	İçeride Kullanılan Miktar(Ton)
1925	56.000	10.023
1926	45.098	3.244
1927	58.232	3.531
1928	43.186	6.245
1929	86.702	8.494
1930	69.829	14.425
1931	71.112	14.042
1932	16.808	19.048
1933	17.019	16.430
1934	86.422	15.893
1935	93.742	23.993
1936	83.770	30.278

¹⁰³ Necati Turgay, **Türkiye'de Pamuk Yetiştirilmesi, Endüstrisi, Ticareti**, Ankara: Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, 1947, s.99.

Üretilen pamukların rekoltesinin düzensiz olduğunun gözlemlendiği 20'li yıllarda pamuk tarımında ihracatın büyük yer tuttuğu anlaşılmaktaydı. 1925 yılından itibaren düzensiz de olsa yüksek seyreden pamuk ihracatı en yüksek seviyesine 1929 yılında ulaşmış, buhran ile birlikte dış piyasalarda pazar kaybetmeye başlamıştı. Pamuk, ülke genelinde kötü ürün alınan 1932–1933 döneminde en düşük seviyede ihraç edilmişti. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında dokuma sektörüne ağırlık verilmesine karşın 1933 yılından sonra da pamuk ihracatı artarak devam etmişti. Pamuk ihracatındaki bu düzensizlikler bu ürünün ülke içinde işlenen miktarının artışıyla açıklanabilmekteydi. 1926 yılından itibaren düzenli bir artış eğilimine giren ülke içinde pamuk kullanımı 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanununun da yürürlüğe girmesiyle daha da çoğalmıştı. Sanayide devlet kapitalizminin başlamasından önce özel sektörün kullandığı pamuk miktarı 1932'de 19.848 ton ile en yüksek seviyesine ulaşmıştı. Tarımda kötü ürün yılı olarak bilinen 1932–1933 yılına ait pamuk üretiminin az olması etkisini 1933–1934 yıllarında azalan pamuk tüketimi ile göstermişti. Sümerbank'ın kurduğu dokuma fabrikalarının üretime geçmesinin ardından pamuğun yurtiçinde kullanma miktarı düzenli olarak artmış ve 1936 yılında 30.278 ton'a ulaşmıştı¹⁰⁴.

Devlet eliyle kurulan dokuma fabrikalarından önce iç piyasaya üretim yapan özel girişimciler de gelişme istidadı göstermişti. Teşvik-i Sanayi Kanununun da desteğiyle¹⁰⁵ sayıları artan firmaların sayısı 9353' idi. 48.025 kişiyi istihdam eden özel sektörün üretimini gösteren tablo şu şekildedir:

Tablo 12. 1924–1933 Döneminde İç Piyasada Yapılan Dokuma Üretimi¹⁰⁶

Yıllar	Pamuklular(Ton)	Yünlüler(Ton)	İpekliler(Ton)
1924	1.000	430	2
1927	2.470	563	2,7
1928	2.617	593	15
1929	3.773	763	31

¹⁰⁴ Turgay, **Türkiye'de Pamuk...** s.105.

¹⁰⁵ Teşvik-i Sanayi Kanununun dokuma sektörünü ilgilendiren konulardan, örneğin makine ve hammadde muafiyetlerinden tam olarak yararlanılamadığı, bürokratik uygulamaların sanayicileri rahatsız ettiği belirtilmektedir. "İstanbul Pamuklu Mensucat Sanayi Raporu", **1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar**, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Neşriyatı 1931, s.24.

¹⁰⁶ Aynı eser, s.99

1930	4.226	928	44
1931	4.473	1.224	74
1932	6.655	1.694	91,6
1933	9.100	2.281	94

Özel sektör tarafından kurulan yürürlükteki himayeci uygulamalardan yararlanan ve devletçe sermayelerine iştirak edilen özel pamuklu fabrikalarının küçümsenemeyecek miktarlara ulaşan üretim yaptıkları görülmekteydi. Zorunlu bir ihtiyaç olan giyim eşyası üretimi, çoğalan ülke nüfusunun da etkisiyle sürekli olarak artmış ancak teknoloji ve sermaye yetersizliği gibi nedenlerle üretim miktarları ülkenin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak seviyeye çıkamamıştı. Ülkenin büyük bir kısmına yayılan dokuma tezgâhlarının ihtiyacı karşılayamaması 1930 Sanayi Kongresinde tartışılmıştı. Sanayi Müfettişi Vasıf tarafından kongreye sunulan raporda "...izbe köşelerde ve viran barakalarda kurulmuş olan bu tezgâhlar o kadar dağınıktır ki miktarını tamamen tespitte imkân yoktur. Piyasada revaç buldukça işlemeğe başlayan bu tezgâhlar buhranlı zamanlarda talep tenakus ettikçe faaliyetten çekilir... En ziyade Kastamonu, Merzifon, Ayıntap ve Denizli mntıklarında icrayı faaliyet eden bu tezgâhlardan iki ila üç bin kadarı, İstanbul'da mevcuttur..." . denilmekteydi¹⁰⁷. Ayrıca raporda; İstanbul, Adana ve İzmir'de bulunan imalathanelerin 2.850.000 TL değerindeki 2.250 ton ipliği kullandığı ve bunun yanı sıra 3.500.000 TL değerinde 3.000 ton ipliğin de yurtdışından ithal edildiğini ifade edilmektedir. Ziraat Vekâletine göre, geri üretim tekniklerinden dolayı önemsiz görülen bu tezgâhlar ülke genelinde büyük bir yaygınlık göstermesi nedeniyle binlerce ailenin doğrudan geçim kaynağı durumundaydılar. El dokuma tezgâhlarında kullanılan teknolojinin yükseltilmesi düşüncesi, sermaye yetersizliği nedeniyle kısa vadede çözüme kavuşturulması beklenmese de kullanılan ipliklerin daha kaliteli ve standart olması herkes tarafından dile getirilmekteydi. Türkiye'de üretilen pamuk çeşitlerinin standartlaşmamış, kalite bakımından aşağı seviyede ve bakımsız olması, üretimde sıkıntılara neden olmaktaydı¹⁰⁸. Aranılan nitelikte pamuk ipliğinin

¹⁰⁷ Vasıf, "Dokumacılık Raporu", **1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar**, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Neşriyatı 1931, s.28-29

¹⁰⁸ Türkiye'de pamuk üretiminde kullanılan tohum çeşitleri iki ana başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilki çok eskiden beri ülke içinde kullanılan yerli kapalı kozalı pamuklardır. Bu cins pamukların elyaf uzunlukları yeterli olarak değerlendirilmemektedir. Bu pamuklardan en fazla 16

bulunamaması ise hammaddelerin büyük bir kısmının yurtdışından getirilmesine neden olmaktadır. İplikler en fazla İngiltere, İtalya ve Çekoslovakya'dan ithal edilmektedir¹⁰⁹.

Pamuk üretimi Türkiye'de 20'li yıllar boyunca hava koşullarının etkisiyle oldukça istikrarsız bu durumda kalmıştı. Buhran yıllarında ise üretim değerleri sabit kalırken, kötü ürün yılı olan 1932 sezonunda tüm yılların en düşük üretimi elde edilmişti. Ertesi yıl toparlanmaya başlayan üretim, 1934'de kurulacak dokuma fabrikalarının etkisiyle artış göstermişti¹¹⁰. Ancak ülke içinde üretilen iyi kalitede pamuğun sanayi üretiminin ancak yüzde 48'ini karşılayabildiğini yüzde 52'nin ise ithalat yoluna başvurulması gerektiği ortaya çıkmaktaydı. Türkiye'nin dokuma sanayinin ihtiyacı olan iyi kalitede pamuğu temin edebilmek için her yıl 170 bin balya pamuk rekoltesine ihtiyaç bulunmaktaydı. Vedat Nedim'e göre; fert başına beş kilo pamuklu düşecek şekilde bir üretim planlamasına gidilecekse, yıllık pamuk üretimin 500 bin balya olması gerekmektedir. Ancak Türkiye'de tarımın iklim şartlarına doğrudan doğruya bağlı olması nedeniyle her yıl ortaya çıkan rekolte biribirinden uzak rakamlarla ifade edilmektedir¹¹¹. Yeni açılacak fabrikaların kullanacağı pamuk ipliği oranları şu şekilde belirlenmişti. Buna göre; 18-22 mm elyafli pamuktan 1.950 ton, 22-24 mm elyafli pamuktan 6.210 ton, 24-26 mm elyafli pamuktan 3.350 ton, 28-30 mm elyafli pamuktan 2.500 ton pamuk kullanması gerekmektedir¹¹². Ancak Türkiye'de üretilen pamukların elyaf miktarı ve kalitesi fabrikalarda üretim yapmak için yeterli değildi. Türk pamuklarının kalite itibarıyla düşük değerde olması ve dokuma üretimi için yetersiz oluşu Türkiye'de sanayi planı çerçevesinde görevlendirilen Sovyetler uzmanlar tarafından da belirtilmişti. Uzmanlar dokuma sanayine kaynaklık edecek yerli pamukların kalitesinin

numaraya kadar iplik yapılabilir. Diğer önemli pamuk türü ise Amerikan Upland cinsi pamukların yerli türlerle karıştırılmasıyla elde edilen İane olarak adlandırılan pamuklardır. Ülke içindeki cinslerle karıştırıldığı için kalitesi bozulan İane pamuklarının geliştirilmesi durumunda dokuma fabrikalarının ihtiyaçlarının karşılayabileceği düşünülmektedir. T.C. Ziraat Vekâleti, **Pamuk İşleri Çalışma Raporu**, Ankara: Ziraat Vekâleti Yayınları 1938, s.5-6.

¹⁰⁹ "İstanbul Dokumacılarının Raporu", **1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara 1931, s.39

¹¹⁰ Turgay, **Türkiye'de Pamuk...** s.105.

¹¹¹ Vedat Nedim (Tör) "Pamuk Sanayi, Pamuk Ziraatı de İnkılâp İstiyor" **Kadro** S.30, Haziran 1934, s.18.

¹¹² İnan, **Devletçilik... Raporlar**, s.27. Tablo için bkz: Ek 6.

yükseltilmesinin gerekliliği üzerinde durmuşlardı¹¹³. Ülke içi üretimi kapalı koza pamukların yerine uzun elyafli dayanıklı açık koza pamukların temin edilmesi sağlanmalıydı. Bu konu, 1930 Sanayi Kongresinde de gündeme gelmiş ve yeni dönem için pamukların ıslah edilmesi ve hazırlanan Pamuklu Mensucat Sanayi Raporuna göre, en iyi sonuç alabilecek seviyeye getirilmesi ve bu arada da mensucat fabrikalarının ile el tezgâhlarının 24 numara ve daha yukarı iplik ihtiyaçlarının temin edilmesi için her fabrikanın yıllık ihtiyacının yüzde 15'i oranında uzun elyafli pamukların Amerika'dan ithal edilmesi önerilmişti¹¹⁴. Bu bilgilerden hareketle Türkiye'nin kendisine yetecek bir dokuma sanayisini kurup yaşatması için pamuk tarımında üretim istikrarını sağlaması, ürün kalitesini belli seviyede tutması bu amaçla da pamuk üreticisini desteklemesi gerektiği anlaşılmaktaydı. Türkiye'de dokuma sanayisini ithalata gerek kalmadan besleyecek, tüm hammaddeleri ülke içinde istenilen kalitede yetiştirmek için pamuk tarımında reform projeleri gündeme gelmişti. Profesör Clark, bu amaçla Türkiye'ye gelmiş, Türkiye pamuklarının ıslahı konusunda bir Pamuk İşleri Çalışma Raporunu hazırlamış, Ziraat Vekâleti de bu rapora dayanarak pamuk yetiştirme planını 1934 yılından itibaren bu amaca yönelik kanunlarla uygulamaya koymuştu. Bu rapora göre, yerli pamukların kurulacak dokuma fabrikalarının ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olması üzerine yurt dışından getirilecek Cleveland ve Akala cinsi pamukların Nazilli, Adana ve Sakarya yörelerinde kurulacak üretme çiftliklerinde çoğaltılarak yerli üreticilere dağıtılması planlanmıştı¹¹⁵. Bu amaçla Amerika'dan 10 bin libre Cleveland 5 cinsi pamuk ithal edilerek, çoğaltılmak üzere 1600 dönüm araziye ekilmişti¹¹⁶. Ziraat Vekâleti tarafından hazırlanan Pamukçuluk hakkındaki rapora göre, ikinci yıl normal bir ürün

¹¹³ Sovyetler uzmanlar, Türkiye'de pamuk tarımının gelişmemesinin önündeki engelleri şu şekilde açıklamışlardır: İthal pamukların, yerli pamuklarla karışıp kendine özgü özelliklerini kaybetmesi, pamuk tarlalarının yeterince ıslah edilmemesi ve yabancı otlardan temizlenmemesi, iç piyasada uygulanan ve pamuk üreticilerine zarar veren fiyat politikası... Ayrıntılı bilgi için bkz: **Sovyetler Mütchassısları...**, s.5-9.

¹¹⁴ "Pamuklu Mensucat Sanayi Encümeni Raporu" **1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara 1931, s.50-52.

¹¹⁵ **Pamuk İşleri Çalışma Raporu...** s.7 Adı geçen pamuk cinslerin Amerika'dan ithal edilmesi için Ziraat Vekili Muhlis Erkmen tarafından Baş Vekaletle yazıyla müracaat edilmiş ve ithalat için döviz permisi istenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA) 030.18.01.02.41.92.5/30 Aralık 1933.

¹¹⁶ Kurulacak mensucat fabrikalarının ihtiyaç duyduğu yüksek kaliteli pamukların üretilmesi için Adana bölgesindeki üretim alanının genişletilmesi için 22.000 TL'ye 13.000 dönüm arazinin kiralanarak en kısa zamanda pamuk tarımına açılması ve üretimde 19.000 TL'lik ziraat makine ve aletleri kullanılması Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz: BCA: 030.18.01.02.45.39.17/2 Haziran 1934

elde edilmesi durumunda 1600 dönüm araziden 80 bin libre saf tohum elde edilmesi beklenmişti. Fabrikaların kullanacağı 22–26 mm uzunluğundaki 15–16 milyon kilo pamuğun üretimi için gerekli tohum miktarı 810.000 kilodur. 1933 yılında 134.948 dönüme ekildiğinde dönümde 17 kilo saf pamuk ve 34 kilo tohum alınabileceği düşünüldüğünde; 3.294 ton saf pamuk ve 4.588 ton tohum elde edilebilmekteydi. Fabrikaların kullanacağı 28–29 mm uzunluğundaki pamuk ihtiyaçlarının İzmir’de yetiştirilmesi tavsiye edilmişti. 1934 senesinde Express tipi 17735 kg saf tohumun 3.475 dönüme ekilmesiyle 3.127 ton tohum ve 1.553 ton pamuk elde edilebilmektedir¹¹⁷. Nazilli, Adana ve Sakarya bölgelerinde kurulan üretim çiftlikleri, araştırmaları sonucu bölgeleri için en uygun ve kalite itibarıyla de ihtiyacı karşılayacak pamuk çeşitlerini üretmiş ve çiftçilere dağıtmışlardı. 1937 yılında Adana ve Ege bölgelerinde açık kozalı pamuk üretimi yüksek kalite verimleri nedeniyle çiftçiler arasında da yaygınlık kazanmıştı. 1935 yılında Adana bölgesinde yüzde 25,1 olan açık kozalı pamuk ekili tarlaların oranı, 1937’de yüzde 38,8’e yükselmiştir¹¹⁸. Yapılan düzenlemelere göre pamuk tohumlarının ıslahı konusunda yapılan düzenlemeye göre; Ziraat Vekâleti, dokuma fabrikaları ve dış pazarlar için yüksek kaliteli pamuk temini amacıyla saf pamuk tohumu yetiştirmek için ülkenin çeşitli yörelerinde üretime başlamıştı. Bu amaçla çıkarılan Pamuk Islah Kanunu uyarınca, saf pamuk tohumlarının diğer çeşitlerle karışmaması için en yakın tarla ile arasında 500 metrelik bir mesafenin bulunması istenerek, saf pamuk tarımı yapılan bölgelere diğer çeşitlerin sokulmaması, bu bölgelerde kurulu çırçır fabrikalarında Ziraat Vekâletinin belirleyeceği pamuklardan başka tür pamukların işlenmesi yasaklanmıştı. Bölge dâhilinde vekâletin belirlediği pamuk çeşidinin dışında başka türleri kullanan çiftçilerin tarlaları bozularak, pamukların sökülmesi kararlaştırılmıştı¹¹⁹. Deneme üretiminin ardından çiftçilere dağılıp diğer çeşit pamuklara göre daha fazla fiyat verilerek¹²⁰ desteklenen açık kozalı pamuk üretimi

¹¹⁷ T.C. Ziraat Vekâleti, Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü, **Pamuk ve Pamukçuluk Hakkında Raporlar**, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası 1936, s.28–37.

¹¹⁸ **Pamuk İşleri Çalışma Raporu...** s.6–8; Ziraat Vekâletince dağıtılan açık kozalı pamuk tohum miktarları için bkz: Ek 9.

¹¹⁹ Pamuk Islah Kanunu 27 Kânunusani 1936 Kanun no:2903’den aktaran Necati Turgay, **Pamuk ve Türkiye Ziraatı**, Ankara: Ziraat Vekâleti Neşriyatı 1940, s.472–473.

¹²⁰ Kurulan dokuma fabrikalarına hammadde temin etmesi için üretimi teşvik edilen pamuğun Adana Borsasında satış fiyatı 1933–34 sezonunda 31.31 TL iken ertesi yıl 38.22 TL’ye yükselmiştir. Hükümet tarafından desteklenen ve yeni projelerle kalitesi yükseltilmeye çalışılan pamukların fiyatları

yaygınlık kazanmış, yüksek üretim rakamlarına ulaşılmış ve yeni kurulan dokuma fabrikalarına düzenli hammadde temin edecek süreci başlatmıştı¹²¹. Yerli dokuma fabrikalarının ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan pamuk üretimi 1934'den sonra gösterdiği düzenli artış trendini sürdürmüştü. Ancak yüksek pamuk üretimi ve ihracata karşın pamuk ipliği ithalatı de tamamen ortadan kalkmamış ve 1937–1938 döneminde 18 bin ton pamuk ipliği ithal edilmişti¹²². Uzun elyafli pamuk kullanan dokuma fabrikaların ihtiyaçlarının iç piyasadan karşılanamayıp, ithalata başvurulduğunu gösteren bu tablo, Türk pamuklarının istenen çeşit ve standarda ulaşamadığını sonucuna bizi götürmektedir.

Uygulanan pamuk tohumlarının reform projesinin ardından, bölgelere göre pamuk üretim kapasiteleri hesaplanmaya çalışılmıştır. Pamukçuluk hakkındaki rapora göre, Adana'nın bu dönemde aktif olarak üretim yapılan sahası 1.100.000 hektar olarak belirlenmiş, bu alandan yılda 80–85 bin balya ürün alınacağı, bölgeye komşu Cebelibereket ve Mersin illerinin de pamuk üretim kapasiteleri ele alındığında, toplam 1.500.000 dönüm araziden 22–24 bin ton veya 110–120 bin balya pamuk elde edileceği tahmin edilmişti. İzmir ve çevre illerin 165.423 dönüm araziden bir yılda 71.820 ton veya 35.912 balya pamuk üretileceği hesaplanmıştı. Ülkenin pamuk üretimi yapılan diğer bölgeleri olan Iğdır, Elaziz, Geyve, Akhisar, Balıkesir'de toplam üretimin 15.000 ton veya 7.500 balyayı aşmayacağı anlaşılmıştır. Ülkenin tamamında elde edilen toplam pamuk üretiminin 147.000–162.500 balya veya 295.000–325.000 ton olacağı ve bu miktarın da kurulacak fabrikaların ihtiyacını karşılamaya yeteceği belirtilmiştir¹²³.

İkinci Dünya Savaşına giden süreçte sürekli yüksek seyretmişti. Adana borsasında satılan pamuk miktarları ve fiyatları için bkz: Ek 5.

¹²¹ Pamukta yeni üretim modeli, hasat mevsiminde mevsimlik işçi gereksinimlerinde de değişikliğe neden olmuştu. Kapalı koza pamuğun toplanması çok uzun süre içerisinde yapılmakta, ürünün kalitesi hava koşullarına bağlı olarak değişmemekteydi. Ancak açık kozalı pamuklar rüzgârdan ve yağmurdan etkilenmekte, en kısa zamanda toplanması gerekmekteydi. Bu yeni durum da hasadın bir aile üyelerinin yapabileceği işgücünü aşmakta, mevsimlik işçi talebini artırmaktaydı. 1929 buhranı sonrasında tarım kesiminde ortaya çıkan işsizliğin hafifletilmesi konusunda ürün değişimini de etkisi olduğu söylenebilir. Tekeli-İlkin, **Uygulamaya Geçerken...** s.132; Pamuk üretiminde gözlenen artış için bkz: Ek 4: Türkiye'de Pamuk Üretimi. Yeni tip pamuklardan alınan ortalama pamuk randımanları için bkz: Ek 10.

¹²² 1923–39 döneminde Türkiye'ye yapılan pamuklu mensucat ve pamuk ipliği ithalatının rakamsal değerleri için bkz: Ek 8. Ayrıca bu konuda şu kaynağa da bakılmalıdır; Şevket Raşit, "Türkiye'de Yerli Endüstri ve Hammadde Meselesi", **Dönüm**, S.39, Mart 1936, s.114.

¹²³ **Pamukçuluk Hakkında Raporlar...** s.31–33. İzmir ve bölgesinin pamuk üretim kapasitesi için bkz: Ek 14. Sanayinin ihtiyacı olan uzun elyafli pamuk hammaddesini karşılamak için ülke içinde Merinos Koyunu yetiştirilmesinin teşvik edilmesi için bir kanun çıkarılmıştır. "Merinos Koyunları

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında kurulması planlanan tesislerin alt yapısını oluşturmak için yapılan bu girişimlerden sonra fabrikaların kurulmasına girişilmiştir. Türkiye'nin ilk dokuma fabrikası olan Kayseri Dokuma Fabrikasının temeli 20 Mayıs 1934'de atılmış, 1 Temmuz 1935'de tamamlanmış, aynı yılın 16 Eylül'ünde üretime başlamıştır. Fabrikanın üretim kapasitesi yıllık 30 milyon metre bezdir. Ereğli Kombinası, sanayi planının ikinci fabrikası olup 1936'da üretime başlamıştı. Nazilli Basma Fabrikası, Rusya'dan gelen makinelerle 1937 yılında üretime başlamıştı. Bakırköy Bez Fabrikasının Osmanlı döneminden kalan binaları ve teşkilatı yenilenmiş, yıllık beş milyon bez ve bir milyon kilo bez imal etme kapasitesine ulaştırılmıştı. Malatya Bez Fabrikası ise İş Bankası ve Ziraat Bankasının ortaklığında kurulmuştu¹²⁴.

Sanayi planı kapsamında dokuma endüstrisine verilecek genişlik ve ayrılacak kapasiteler şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 13. BBYSP Kapsamındaki Dokuma Sanayinin Kapasite Oranları¹²⁵.

	Tezgâh Sayısı	Sermaye(TL)
Kayseri Kombinası	1.050	5.462.000
Ereğli Bez Fabrikası	300	4.945.000
Nazilli Basma Fabrikası	650	4.548.000
Malatya Bez Fabrikası	1000	2.433.000
Bakırköy Bez Fabrikası	300	1.150.000
Toplam	3300	18.538.000

Afet İnan'a göre yukarıda adı geçen sanayi tesisleri, ülkenin ihtiyacı olan 103 milyon metre olarak belirlenen pamuklu ve 2.753 ton olan pamuk ipliği ihtiyacının yüzde 80'ini karşılamakla görevlendirilmişti. Beş fabrikanın yıllık ihtiyacı 25-27 mm ve 27-28 mm uzunlukta elyafli pamuklardan 35 bin balyaydı. Bu rakama özel

Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi Hakkında Kanun" 15 Temmuz 1934, Kanun No:2582, **Düstur 3.Tertip**, XV, s.1433.

¹²⁴ Hüseyin Avni Şanda-Halit Güleriyüz, **Türkiye'de Sanayinin İnkişafı**, İstanbul 1937, s.52; Sümerbank tarafından kurulan ve işletilen dokuma fabrikalarının faaliyetleri için bkz; Apak ve diğerleri, **age**, s.169–232.

¹²⁵ Turgay, **Türkiye'de Pamuk...** s.100.

dokuma fabrikalarının da ihtiyaçları da eklenirse toplam 50 bin balya pamuğun temin edilmesi, Ziraat Vekâletince uygulamaya konulan yeni pamuk tohumu üretme projesi tamamlanamazsa Amerika veya Mısır'dan pamuk ithal edilmesi planlanmıştı¹²⁶. Fabrikalarda üretime uygun yüksek kaliteli ve uzun elyafly açık kozalı pamukların üretiminin yaygınlaşmasıyla beslenen dokuma fabrikalarında pamuklu dokuma ve pamuk ipliği imalatı her yıl artış göstermişti. Bu artış oranı 1928'e oranla 1933'de yüzde 283'e ulaşmıştı. Artan pamuk ipliği üretimi tüketimin de artmasını sağlamıştı. Fabrikalar dışında pamuk ipliği kullanan el tezgâhlarının tüketimlerinin de artış göstermesi gerekmekteydi. Aşağıdaki tablo pamuk ipliği tüketen devlet fabrikalarının ve el tezgâhlarının kullanım miktarını göstermekteydi:

Tablo 14. 1933-1938 Döneminde Pamuk İpliği Tüketimi/1000 Ton¹²⁷.

	Fabrikalarda	Fabrika Dışında	Toplam Tüketim
1933	4,2	7,8	12,4
1934	5,3	9,7	15,0
1935	6,2	9,2	15,4
1936	8,9	9,1	18,0
1937	12,6	9,9	22,5
1938	16,1	9,9	26,0

Sümerbank'a ait fabrikalarda kullanılan pamuk miktarları düzenli olarak artarken, özel sektörün kullandığı pamuğun oranı ise ülke içerisinde sarf olunan miktarlardan çıkârılan tabloya göre son derece istikrarsızdı. Türkiye'de kullanılan pamuk miktarlarından, Sümerbank'ın kurup işlettiği fabrikaların tüketim değerlerini çıkardığımızda elde edilen rakamların özel sektörde kullanıldığı anlaşılmaktaydı¹²⁸. Yıllara göre büyük değişimin saptandığı ve Sümerbank'ın üretiminin yanında oldukça istikrarsız görülen el tezgâhları ve özel sektör üretimi kendini yenileyememiş, devlet sanayileri karşısında pazar kaybetmiş, sipariş üzerine ve

¹²⁶ İnan, **Devletçilik İlkesi... Raporlar...** s.26.

¹²⁷ Vedat Eldem, **Türkiye'de Sanayileşme Hareketi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 1948, s.15.

¹²⁸ Tablo için bkz: Ek 9.

sadece uygun piyasa koşullarında üretim yapan sektör yapısından kurtulamamıştı. İlhan Tekeli ve Selim İlkin'e göre özel sektörün kapasitesini geliştirme yerine korunmuş piyasaya üretim yapmasının nedeni, surproduksiyon nizamnamesiydi. Dışa kapatılan ve ithalat imkânları azaltılan piyasada kârlarının garantilenmiş olduğunu gören özel sektörün üretimi artırma adına bir yatırıma girişmediği anlaşılmaktaydı¹²⁹.

Ülke içinde kurulan dokuma fabrikalarına hammadde temin etmesi amacıyla desteklenen pamuk tarımı da sanayinin ihtiyacı olan yüksek kaliteli pamukları üretme konusunda kendisinden beklenen sorumluluğu yerine getirememiş, pamuklu ve iplik ithalatı yirmili yıllara göre azalmakla beraber tamamen ortadan kalkmamış, otuzlu yıllarda istikrarını korumuştur.

3.4.1. Şeker Sanayii

1930'lı yıllarda Türkiye'de tarım ve tarıma yönelik politikalar ülke gündeminin en çok tartışılan konularındandı. Tarım sektörü, ülke ekonomisinin milli gelir, döviz kazanma kapasitesini karşılaması ve işgücünün önemli bir kısmını barındırması nedeniyle ekonomi politikalarına kaynaklık etmekteydi. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBSP) çerçevesinde kurulan sanayi tesisleri ülke ekonomisini ithalata bağımlı olmaktan kurtarmayı hedeflerken tarım sektörü de sanayiye gerekli artığın hazırlanmasını sağlayacak ve sanayi mallarına karşı pazar olma misyonunu üstlenecekti.

Hükümet, uygulayacağı sanayi politikalarıyla kendine yeter bir iç pazar yaratmayı amaçlamakta ve sanayide kullanılacak hammaddelerin tarımdan sağlanmasına büyük önem vermekteydi. Bu politikanın altında buhrandan önce yaşanan buğday ithallerinin yarattığı sıkıntı bulunmaktaydı. İç piyasa için yeterli miktarda tarımsal ürün üretimi ile halkın ihtiyaçlarının, sanayileşme için gerekli döviz kullanılarak ithalat yapılmadan temin edilmesi arzu edilmemekteydi. Bu amaçla devlet, sanayi tesislerine hammadde yetiştiren sektörlerle müdahale ederek onları istenilen modele uygun şekilde dönüştürmeyi hedefliyordu. İstenilen kalitede pamuk üretimi için bu sektöre yapılan girişimlerin ardından, iç piyasa için büyük

¹²⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, S.14, 1987, s.5.

önem taşıyan şeker sanayi için de devlet bazı müdahalelere hazırlanıyordu¹³⁰. Hükümetin, şeker fabrikalarına yeterli şeker pancarı üretmesi amacıyla ihracat için üretim yapan büyük ve kapitalist çiftçilerden ziyade genelde Orta Anadolu'da faaliyet gösteren ve geçimlik üretim yapan ve pazara açılmaya başlayan küçük ve orta köylüleri desteklediğini görülmüştü. Köylü nüfusun(küçük ve orta köylülük) büyük bir kısmının hükümetin politikalarına cevap vermeye daha yatkın olması ve Anadolu'da küçük köylü mülkiyetinin yaygınlığı nedeniyle uygulanacak fiyatlara karşı direnç göstermeyeceği düşünülmekteydi. Hükümet, tarımdan elde edilen artık ürünü orta köylülerden kendisinin belirleyeceği fiyattan satın alacak, çiftçiler de önceden belirlenmiş fiyatla yapılacak garantili alım nedeniyle ürününü devlete satacaktı¹³¹. Ayrıca hükümet, şeker pancarı ziraatına yönelik geliştirici politikalarla, çiftçilere uygun tarım makine ve aletleri sağlayacak, ekonominin dışa kapanması nedeniyle traktör kullanma imkânları azalan büyük çiftçilerin aksine küçük ve orta köylülerden ziraat sahasında ve fabrikalarda emeklerini ön plana çıkartarak yararlanacaktı. Şeker pancarına yüksek bir fiyat uygulaması başlatarak çiftçiye görece bir refah sağlanabilecekti. 601 sayılı ve 5 Nisan 1925 tarihli Şeker Fabrikalarına verilen imtiyazlara ilişkin kanun ile pancar üreticisi çiftçilere vergi indirimleri yapılarak tarım cazip gösterilecekti. Tarımda oluşan görece refah ortamından, hükümetin tekel ürünlerinin fiyatları üzerinde yapacağı düzenlemelerle bu malların doğal müşterisi olan köylülerden sanayiye kaynak aktarımı yapılacaktı.

Hükümetin kurulacak sanayiye kaynaklık etmesi için dönüştürmeye çalıştığı şeker pancarı üretimi, Türkiye'de son derece yetersiz teknik imkânlarla yapılmakta, üretim istenilen kalite ve miktardan yoksun bir seviyede idi. Üretim miktarının düşüklüğüne karşın yüksek seviyede seyreden şeker ithalatını önlemek için yapılan çeşitli girişimlere karşın sonuç alınmamıştı. Sanayi kongresinde hazırlanan Şeker Encümeni Raporuna göre, ülke içinde yılda 70 bin ton şekerin tüketildiği ve ortalama hesapla 13 milyon TL ithalata harcanmaktaydı. İnsan sağlığı için çok önemli bir gıda maddesi olan şekerin ülke içinde üretilmesi uzmanlar tarafından dile getiriliyordu ancak 1920'li yıllarda kurulan şeker sanayileri ithal edilen şeker miktarını ikame

¹³⁰ Hükümetin tarım sektörünü dönüştürme projesi kapsamında buğday üreticisi köylülere yönelik uyguladığı politikalar ilerleyen bölümlerde anlatılacaktır.

¹³¹ Çağlar Keyder-Faruk Birtok, "Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950" **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 1983, s.201.

etmekten çok uzaktı. Bu dönemde kurulan Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları yetersiz üretim miktarları nedeniyle Türk halkı şeker tüketimde Avrupalı ülkelerin çok altında kalmaktaydı. Almanya’da 28 kg, İngiltere’de 38 kg, Amerika’da ise 43 kg olan yıllık tüketim Türkiye’de 5 kg civarında idi. Şeker fabrikalarının üretebildikleri yıllık 15 bin ton’u geçmemekteydi. Oysa yıllık 70 bin tonu bulan şeker tüketimin karşılanması için 55 bin ton daha ithal edilmesi gerekecek ve ithalata bağımlılığımız azalmadan devam edecekti¹³². Şeker sanayinin yetersizliği ve başlı başına yeniden yapılandırılmaya ihtiyacı olduğu konusunda hazırlanan raporların yanı sıra Şevket Süreyya’nın Kadro dergisinde yayınlanan yazısında yeni dönemde şeker sanayinden beklenen hedefleri bulmaktayız. Şeker pancarı tarımının ülke için yeni olması ve çiftçilerin bu tarımın gereklerini yerine getirme konusunda tecrübeli olmaması ve toprakların tarıma yeterince hazırlanamaması nedeniyle dönümden alınan verim oldukça düşük seviyelerde kalmıştı. Danimarka ve İsveç’te 3 ton olan dönümden alınan verim 1932’de Uşak’ta 1,24 ton, Alpullu’da ise 1,20 ton seviyesini aşamamıştı. Ayrıca toprakların çok küçük parçalara ayrılması, tarımsal verimi düşürdüğü gibi üretim maliyetinin de yükselmesine neden olmaktaydı. Halkı, pancar tarımına alıştırmak için uygulanan geniş alanda pancar ekiminin teşvik edilmesi ve hammaddeye yüksek fiyat verilmesi ile üretilen şeker, piyasalara çıktığında yüksek bir satış fiyatına neden olmaktaydı. İlhami Nafiz’e göre, Uşak Şeker Fabrikasından şeker 15–15,5 kuruş, Alpullu Şeker Fabrikasından ise 12–13 kuruş olarak çıkarken ithal şekerin 8–11 kuruşa geldiği ortaya çıkmaktaydı. Şeker üretimin rasyonelleştirilerek ülkenin kendine yeter hale getirilmesi, kişi başına tüketilen şeker miktarını artırmak amacıyla büyük bir şeker üreticisi grubunun teşkilatlandırılması ve bilimsel yöntemlerle şeker pancarı tarımında reform yapılması gerekli görülmekteydi¹³³. Şeker pancarı üretimine alışık olmayan Anadolu çiftçisini yeni ürüne alıştırmak ve yeni tarım teknolojisi, zararlılarla mücadele, gübreleme gibi yöntemleri kullanmasını istemek kolay olmamaktaydı. Yeterli kalite ve miktarda şeker pancarı elde etmek isteyen fabrikaların bu konuda köylülere yardımcı olması, çiftçinin üretim tekniği ve üretim kalitesini denetleyebilmesi için üretim aşamasından

¹³² “Şeker Encümeni Raporu”, **1930 Sanayi Kongresi Raporlar-Kararlar-Zabıtlar**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara 1931, s.235.

¹³³ Şevket Süreyya (Aydemir), “Şeker İstiklali ve 160.000 Ton Türk Şekeri”, **Kadro** 11, İkinciteşrin 1932, s.11–15; İlhami Nafiz, “Şeker Sanayimiz” **1930 Sanayi Kongresi Raporlar-Kararlar-Zabıtlar**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara 1931, s.227.

ürün fabrikaya ulaşıncaya kadar çeşitli aşamalarda uzmanların üreticilerle beraber olması gerekmektedir¹³⁴. Bu amaçla fabrika temsilcileriyle köylüler, ekilecek arazi miktarı, bakım ve hasat zamanında yapılacak işler konusunda sözleşme yapmaya başlamıştı. Walker Hines'e göre, fabrikalar, pancar tarımında önemli görülen toprağın uygun şekilde hazırlanması için kârasaban yerine pulluk sahibi olması ayrıca merdane, tırmık gibi aletlerin sağlanmasına çalışmışlardır. Şeker pancarı üreticisi köylüyü desteklemek için teknik imkânların kullanılmasının yanı sıra fiyat politikasının da köylü lehine kullanılması, tohumların ücretsiz ve avansların ise faizsiz olarak verilerek tarımın cazip gösterilmesi tavsiye edilmiştir. Pancara uygulanan yüksek fiyat politikasına devam edilerek fabrikaların fedakârlığa katlanması daha kaliteli ve yeterli seviyede pancar için önemli olduğu düşünülmüştür¹³⁵.

Şeker pancarı üretimine yönelik uygulanmaya başlanan teşvik politikasının sonuçları 1927–1928 döneminden itibaren görülmeye başlanmıştı. Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarının kurulmasıyla çevre bölgelerde tarımın yaygınlık kazanması sağlanmış ve geniş toprakların şeker pancarı üretimine ayrılması ve daha çok köylü tarafından kullanılması amaçlanmıştı. Bu dönemde pancar üretimi yapan köylü sayısında artış görülmüş, fakat ekilen arazi miktarında beklenen ilerleme sağlanamamıştı. Ayrıca 1929 yılına kadar üretimde görülen büyük istikrarsızlıklar, köylülerin gerekli miktarda üretim yapamaması, kalite sorunları ve iklim koşullarının elverişsizliği nedeniyle gerçekleşmişti. Türkiye'nin Lozan Anlaşmasının ilgili hükümleri gereğince, gümrüklerinde düzenleme yapacağı 1929 yılına kadar ithal şeker fiyatlarına müdahale edememesi nedeniyle ithal şekerlere göre yerli şekerler daha pahalı bir fiyatta kalmışlardı. Ancak 1926 yılında çıkarılan ve şeker ithalatını tek elde toplayan kanun uyarınca serbest piyasa şartlarında ithalat yapılamamıştı. Teşvik-i Sanayi Kanununun destekleyici hükümlerine karşın üretimin istenilen seviyeye çıkarılamaması nedeniyle ithalat gündeme gelmişti. Bu amaçla şeker

¹³⁴ Şeker fabrikaları için yeterli miktarda hammadde yetiştirilmesi hem de köylülerin pancar tarımının özendirilmesi için Alpullu Şeker Fabrikası yakınında 1925'de Sarımsaklı ve Alpullu çiftlikleri kurulmuş, bu çiftliklerde Macaristan'da eğitim görmüş Türk uzmanlar çalışmıştı. Eskişehir ve Turhal fabrikalarının kurulması ile fabrikaya bağlı çiftlikler kurulmuştu. Habil Akıltepe, Sabri Malkoç, İhsan Molbay, **Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Ziraatı**, Ankara: Mars Matbaası 1964, s.79.

¹³⁵ Walker D. Hines, **Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933–1934**, Ankara: Köy Öğretmeni Basımevi 1936, s.255.

ithalatını tek elde toplayacak bir özel şirket kurulmuş ve ilgili kanun gereğince şeker ile ilgili bütün işler elinde toplanmıştı¹³⁶.

1929 yılından sonra Türkiye'nin gümrüklerinde yaptığı düzenlemelerin ardından iç piyasada daha fazla koruma elde eden şeker sanayinin kapasitesini artırdığı görülmekteydi. Buna göre 1929–1930 döneminde pancar üretimi yapan çiftçi sayısında yüzde 30 artış gerçekleşmişti. Aynı şekilde pancar tarımına ayrılan araziler de üç katı oranında büyümüştü. İşlenen şeker pancarı miktarı aynı yıllar arasında 53 bin tondan 158 bin tona ulaşmıştır. Şeker ithalinin oldukça yüksek seyrettiği 1926–1930 döneminin ardından ithalat keskin bir şekilde düşmeye başlamış, Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının faaliyete geçmelerinin ardından en düşük seviyesine düşmüştü. Fabrikaların, özellikle dönem başında hava koşullarının kötü gittiği sezonlarda yeterli miktarda pancar temin edememe sıkıntıları nedeniyle, aylarca süren kampanya yapmak durumunda kalmışlardı. Yıllar itibariyle şeker üretiminin genelde istikrarsız olmasının temel nedenlerinden birisi buydu¹³⁷. Milli şeker sanayinin üretime başlamasından önce kişi başına düşen şeker tüketimi ortalama 4,6 kg civarında idi. Ancak Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının faaliyete geçmesiyle yerli şeker üretimi artmasına karşın şeker tüketimi en düşük seviyesine inerek 3,3 kg'a düşmüştü. Bu dönem şeker ithalatının en alt düzeyde yapıldığı yıllardır. İthalatın başladığı 1936 yılından itibaren ülke içinde şeker tüketiminin arttığını görülmekteydi. Yerli üretimin arttığı dönemde tüketimin azalmasında en büyük etkenin şeker fiyatlarının yüksek olması olduğu ortaya çıkmaktadır. 1926–1935 döneminde yerli kristal şekerin satış fiyatı 38 kuruştur. 1935–1938 döneminde ithal edilen kristal şeker ise 25 kuruştan satılmaktaydı. Fiyatların düşük seyrettiği bu yıllarda tüketim de en yüksek miktara yükselerek, 5,7 kg'a ulaşmıştı¹³⁸.

¹³⁶ Şeker İnhisarı Hakkında Kanun, 25 Ocak 1926 ve Kanun No:724, Boratav, **Devletçilik...** s.112. Şevket Süreyya'ya göre bu şirket ithalat işiyle ilgilenmekte ve başından bir "*şeker kralı*" bulunmaktadır. Gündüz Ökçün ise Anonim Şirketler ile ilgili çalışmasında Alpullu Şeker Fabrikasının yapımını üstlenen Alman Şirketin, fabrikanın sahibi olan Türkiye ve Trakya Şeker Fabrikaları T.A.Ş. ile 1928 yılında Türk-Alman Teşebbüsat-ı İktisadiye A.Ş.'yi kurduklarını ve bu şirketin şeker ithalatıyla meşgul olduğunu belirtmektedir.¹³⁶ Habil Akıltepe ise, kurulan bu şirketin isminin Türk-Alman Ziraat A.Ş.(TAZAŞ) olduğunu ve fabrikaya "*pancar temin etmek amacıyla*" kurulduğunu ifade etmektedir. Akıltepe ve diğerleri, **age**, s.34.

¹³⁷ Türkiye'de gerçekleşen şeker pancarı üretimi, ekilen arazi ve üreticisi sayısına ilişkin tablo için bkz: Ek 15.

¹³⁸ Apak ve diğerleri, **age**, s.250.

Türkiye’de şeker üretimi en yüksek seviyesine 1936 yılında ulaşmıştı. Yılda 65 bin ton olan üretimin ilerleyen yıllarda düşmeye başladığı görülmekteydi. 1935 yılında kurulan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ile tek elden yönetilen fabrikalarda üretim azaltılmaya başlamıştı. 1936–1938 döneminde üretimin azaltılarak ithalata ağırlık verilmişti. Doğan Avcıoğlu’na göre, bu durumun sonucu olarak fabrikaların üretim kapasitelerinin daha da geliştirilerek kişi başına tüketilen şeker miktarını artırmak yerine ithalat yapmak istemelerinden kaynaklanmaktaydı. Ülke içinde üretilen şekerin pahalı, ithal edilen şekerin son derece ucuz olması bu duruma neden olmaktaydı. Şeker fabrikası açma, üretme ve ithal etme yetkisini barındıran şirket, düşük fiyatlarla ithal ettiği şekeri rekabetsiz ortamda yüksek kârlarla satma yoluna gitmişti¹³⁹. Ayrıca ithalatın tamamen ortadan kaldırılmasının gümrük vergilerinden yoksun kalınacağından üretimi belli seviyede tutup, ülke ihtiyacının bu miktarı aşması durumunda ise şeker ithalatının yapılması istenmişti. Bu amaçla, şeker ithalatıyla ilgili 2758 no’lu kanundan hareketle şeker tüketimi 50 bin tonu aştığında, vergi kaybını ortadan kaldırmak için 1936 yılı için 20 bin ton şeker ithalatı Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştı. Ayrıca Maliye Vekâleti, ithalatın kilingli ülkelerden yapılmasını istemişti. İktisat Vekâleti, 1936–1937–1938 yılı üretim miktarlarının 65 bin ton seviyesine göre ayarlanmasını, kampanyalardan fazla miktarda hammadde temin edilmesi durumunda, sonraki yıllar için üretim değerlerinin düşük tutulması ve ihtiyacın ithalat ile karşılanması istenmişti¹⁴⁰.

Türkiye’de kurulan ilk şeker fabrikası 1926 yılında faaliyete geçmişti. Uşak Terakki Ziraat T.A.Ş. adıyla 600 bin TL sermayeli bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Şirket, Nuri (Şeker) ve bölgede çiftçilik yapan 51 kişinin tarafından kurulmuştur. Çekoslovakya’dan Skoda firmasının inşa ettiği fabrika kuruluş yıllarında işletme bakımından büyük güçlüklerle karşılaşmış, bölgede pancar tarımının yaygınlaşmaması nedeniyle, pancar alım kampanyaları kısa ve verimsiz olmuştu. Çiftçinin yeni tarım tekniklerine alışık olmaması ve yeterli teknik aletlere sahip olamaması fabrikanın tam kapasite çalışmasını önlemişti¹⁴¹. İlerleyen yıllarda

¹³⁹ Avcıoğlu, **age**, s.385.

¹⁴⁰ BCA: 030.18.01.02.67.66.12/ 3 Ağustos 1936 ve 030.18.01.02.66.57.8/ 13 Aralık 1937.

¹⁴¹ Türkiye pancar ziraatı hakkında rapor hazırlayan Roemer ve Blohm, inceledikleri şeker fabrikaları arasında arazisi, pancar yetiştirmeye en elverişsiz bölgenin Uşak bölgesi olduğunu belirlemişlerdir. Yağış miktarının yetersizliği ve sulama ve diğer modern tarım metotlarının fabrika mücavir alanının ancak yüzde 10’nda bulunması nedeniyle fabrikanın uzun yıllar boyunca hammadde sıkıntısı çekeceği

çiftçilerin işlerini benimsemesi ve ürün miktarında görülen artışlarla fabrika toparlanmaya başlamışsa da genelde şirket büyük zarar etmiş ve Skoda firmasına olan borçlarını ödeyemez duruma düşmüştür. Fabrikanın mali durumunun düzelmemesi üzerine, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası alacağı karşılığında fabrikaya el koymuştu¹⁴².

Uşak Şeker Fabrikasının başarısızlığına karşın, hükümet, şeker konusunda dışa bağımlılığın ortadan kaldırılması için, ülke içinde kurulacak şeker fabrikalarını teşvik etmek amacıyla bir kanun hazırlamıştı. 5 Nisan 1925 tarihinde yürürlüğe giren 601 sayılı “Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet” adlı kanuna göre:

— Hükümetin tayin edeceği mıntıklar dâhilinde 25 sene müddetle şeker fabrikaları tesis ve işletmesi hakkında imtiyaz verilir.

— Şeker Fabrikaları, imtiyazın devan ettiği müddetçe Teşvik-i Sanayi Kanunun müsaadelerinden ve muafiyetlerinden müstefit olurlar.

— Dâhilde üretilen şekerler sekiz sene müddetle istihlak resminden muafıdır.

— Pancar ziraatı ve istihsalatı şeker fabrikasında sarf edilmesi şartı ile 10 sene müddetle mahsulât-ı araziye vergisinden muafıdır.

— Maden kömürü, linyit ve kireç imali için işletilecek taş ocakları müddet-i imtiyaziyenin devamınca vergiden muafıdır.

— İş bu kanun tarihi neşrinden itibaren 30 sene müddetle icra makamındadır¹⁴³.

Hükümet çıkardığı bu yasa ile şeker fabrikalarının yerlerini kendisinin belirleyeceği bölgelere kurulmasını istiyor ve bu fabrikaların bölgelerinde tekelleşmesi için aynı bölgede 25 yıl süreyle bir rakiple karşılaşmamasını temin ediyordu. Bu şekilde fabrikaların kârlarını da garanti altına alan hükümet, bir yıl sonra çıkaracağı Şeker İnhisarı Kanunu ile ithalatı sınırlayarak yerli girişimcileri yabancı şirketlerin rekabetinden korumayı amaçlıyordu. Ayrıca çeşitli vergilerden muafiyetler getirilmişti. En önemli husus ise 601 sayılı kanun hükümlerine göre

iddia edilmiş, bu endişeyi ortadan kaldırmak için bölgede modern ve büyük miktarda sulama tesisatının kurulması ile mümkün olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Th. Roemer- G.Blohm, **Türkiye Pancar Ziraatı Hakkında Rapor ve Türkiye Şeker Fabrikalarına Ham Madde Tedarikinin Devamlı Surette Temini Zımında Teklifler**, İstanbul 1938, s.20–21.

¹⁴² Turan Veldet Velidedeoğlu, **Türkiye Şeker Sanayi 1926–1976**, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. 1979, s.60–61; Akıltepe- Malkoç- Molbay, **age**, s.28.

¹⁴³ Akıltepe ve diğerleri, **Türkiye Şeker Sanayi...** s.26.

kurulmuş fabrikalarda üretilen şekeri, devlet satın almak durumunda kalmasıdır. Fabrikanın, devlete şeker satarken fiyat belirleme yöntemi de kanun da belirtilmişti. Buna göre satış fiyatı, ithal şeker fiyatına istihlak ve gümrük vergilerinin eklenmesiyle ortaya çıkmaktaydı. Ancak 601 sayılı kanunda yer bulan ve şekerden adı geçen vergilerin sekiz sene müddetle alınmayacağını belirten ifade uyarınca; şeker ithaline uygulanan, gümrük ve istihlak vergileri yerli şeker devlete satılırken fabrikanın payı olarak düşülmüş ve böylece himayenin doğrudan fabrikaya kazanç sağlama imkânı verilmişti¹⁴⁴.

Uşak Şeker Fabrikasıyla aynı dönemde İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikası T.A.Ş. tarafından 14 Haziran 1925 tarihinde 500 bin TL sermaye ile kurulmuştu. Alpullu Şeker Fabrikasının sermayesi şu şekilde dağılmaktaydı. Türkiye İş Bankası yüzde 68, Ziraat Bankası ve Trakya illeri özel idareleri yüzde 10, Trakya köylüsü ve özel şahıslar yüzde 22.¹⁴⁵

Alpullu Şeker Fabrikası, bölge köylülerinin pancar tarımına alışık olmaması nedeniyle yeterli miktarda hammadde temin sıkıntısı çekmiş, yapılan uzun süreli alım kampanyaları yapmasına rağmen üretimde daralmalara neden olmuştu¹⁴⁶. Bu nedenle fabrika ilk iki sene zarar etmiş ve Maliye Vekâletince 200 bin TL yardım yapılmıştı. Ancak bol ürün alındığı yıllarda ise fabrika tam kapasite çalışmıştı. 1933–1934 sezonunda 318.324 ton pancar işlenmiş, piyasaya, 22.962 ton kristal ve 15.133 ton küp olmak üzere toplam 38.095 ton şeker verilmişti¹⁴⁷.

Tümüyle devlet sermayesi tarafından kurulan bir fabrika olan Eskişehir Şeker Fabrikası merkezi Ankara’da olan Anadolu Şeker Fabrikaları T.A.Ş.’nin mülkiyetinde Eskişehir’de 5 Kasım 1933 tarihinde faaliyete geçmişti. Şirketin kuruluşunda sermaye, Türkiye İş Bankası yüzde 51, Ziraat Bankası yüzde 24,5,

¹⁴⁴ Boratav, **Devletçilik...** s.113; Rozaliyev, **age**, s.64.

¹⁴⁵ İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikası T.A.Ş.’in yönetim kurulunda görev alan milletvekilleri ise Şakir Kesebir, Faik Kaltakkıran, Hüseyin Rıfki Ardaman, Faik Öztrak, İbrahim Çolak, Tüccar Salim Nuri, M.Hayri İpar, Keresteci Ali, Fabrikatör Burhanettin, Tüccar Kasım Yolageldili. Akıltepe ve diğerleri, **Türkiye Şeker Sanayi...**, s.32.

¹⁴⁶ Roemer- Blohm, Alpullu Şeker Fabrikasının hammadde tahmin değerlendirmesini yaparken, fabrikanın üretim havzasında bulunan Meriç-Ergene bölgesinde yetersiz yağmur miktarı nedeniyle esaslı sulama tesislerinin kurulmadığı takdirde üretimde her yıl büyük dalgalanmaların ortaya çıkabileceğini savunmuştur. Roemer- Blohm, **age**, s.20.

¹⁴⁷ Alpullu Şeker Fabrikasının kapasitesi ve üretim değerleri ile ilgili tablolar için bkz: Ek 19 ve Ek 20, Akıltepe ve diğerleri, **Türkiye Şeker Sanayi...**, s.35.

Sanayii ve Maadin Bankası tarafından yüzde 24,5 oranında konulmuştu¹⁴⁸. Eskişehir Şeker Fabrikasının inşası bitmeden Turhal Şeker Fabrikasının hazırlıklarına girişilmişti. Bu fabrikanın hemen kuruluş çalışmalarına geçilmesinde şeker ithalatını ikame etme düşüncesi kadar Avrupa'daki gergin siyasi ortam ve Türkiye ile İtalya arasında gergin siyasi ilişkiler nedeniyle muhtemel bir savaş durumunda sahillerden uzak bir şehirde üretime başlayıp, ordunun şekersiz kalmasını önlemektir¹⁴⁹.

Uşak Fabrikası, üretime geçtiği 1926 yılından 1934'e kadar artan oranda çiftçiden ürün almış, ekilen arazi genişlemiş ve üretim de sürekli artmıştı. Ancak 1935 yılında fabrika kampanya yapmamıştı. Şeker ithalatının tekrar başladığı 1936–1938 döneminde ekilen arazi en küçük değerlerine inmişti. Alpullu Şeker Fabrikası da 1930'lu yıllarından başında yakaladığı yüksek tempolu üretim değerlerini, yaygın üretimi ve çiftçi sayısına dönemin sonunda kadar tekrar ulaşamamıştı. Üretim de yaşanan aksaklıklar nedeniyle başlayan ithalat karşısında ekilen arazi miktarı oldukça azalmıştı. Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları diğer fabrikalara göre daha büyük kapasiteli olarak kurulmuşlardı. Bu fabrikaların yakaladığı üretim değerleri ve kendilerine bağladıkları çiftçi sayısı daha yüksekti. Yaşanan sıkıntılara karşın Eskişehir ve Turhal Fabrikaları kapasitelerini muhafaza etmeye çalışmışlar, üretim değerlerini ithalatın yapıldığı yıllarda bile korumuşlardı.

Şeker fabrikalarının üretime başladıkları yıllarda üreticileri, pancar tarımına çekebilmek ve pancarı devamlı üretilen bir ürün olarak sunarak, fabrikaların hammadde ihtiyaçlarını garantiye almak için pancar alım fiyatlarını yüksek tutmuşlardı.

Tekeli-İlkin'e göre, ayrı şirketler olarak kurulan ve birbirinden bağımsız olarak idare edilen şeker fabrikalarının işletme konusunda bazı sıkıntılara maruz kaldıkları görülmüştü. Fabrikaların farklı şeker maliyetlerine sahip olmaları, daha fazla pazar kazanmak için rekabet ortamının doğması, şeker fiyatlarını istikrarsız bir hale getirmişti. Yerli şekerin ithal şekerlere göre daha pahalıya mal olması fabrikaların üretim kapasitesinin yükseltilmesini engellemekte ve iç talebin sınırlı seviyede

¹⁴⁸ Eskişehir Şeker Fabrikasının pancar kullanım oranları, kampanyaları ve üretim değerleri için bkz: Ek 21 ve Ek 22, Akıltepe ve diğerleri, **Türkiye Şeker Sanayi...** s.38–39.

¹⁴⁹ Turhal Şeker Fabrikasının kuruluş öyküsü, fabrikanın kurucu müdürü tarafından son derece canlı ve renkli bir anlatımla kitaplaştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Muammer Tuksavul, **Doğudan Batıya ve Sonrası**, İstanbul 1981, s.345–355. Turhal Şeker Fabrikasının yaptığı pancar alım kampanyaları için bkz: Ek 23 ve Ek 24.

kalmasına neden olmaktadır. Hükümet bu sorunlara çözüm aramak ve şeker fabrikalarını daha verimli kullanabilmek için 1934 yılında Uluslararası Şeker İstatistik Birliği Şefi Dr. Gustave Mikusch'u Türkiye'ye davet etmişti. Mikusch, hazırladığı raporda, Türkiye şartlarında şeker üretiminin pahalıya mal olmasının doğal olduğunu, tarımın ve köylünün gelişmesi için bu duruma katlanılması gerektiğini belirtmişti. Ancak şeker fabrikalarının temel sorunu sadece şekerin pahalı olması değil, fabrikalar arasında yaşanan iletişim eksikliği de çözüm bekleyen konular arasındaydı. Zaman zaman ortaya çıkan yıllık ürün fazlalığı, teknik sorunlara yardım gibi durumlarda diğer fabrikalara ulaşma sıkıntısı, şirketler arasında oluşan anlaşmazlıklar gibi sorunlar da merkezi hükümetin müdahalesini gerektirmekteydi. Mikusch'un raporundan istediği sonucu elde edemeyen İktisat Vekâleti, 18 Aralık 1934 tarihinde Şeker Rasyonalizasyon Komitesi'ni kurarak sorunlara çözüm aramaya başlamıştı. Tüm fabrikaların aynı merkezden aynı prensipler etrafında yönetilme düşüncesi ortaya çıkmış ve fabrikaların bir çatı altında toplanarak Ankara'dan idare edilmesi planlanmıştır. İnönü Projesi olarak adlandırılan bu proje ile 6 Temmuz 1935 tarihinde Sümerbank, İş Bankası ve Ziraat Bankasının eşit hisselerle 22 milyon TL sermaye ile kurdukları Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. mevcut dört şeker fabrikasını devralmıştı. Yeni dönemde şeker satış fiyatlarının yüzde 32 oranında düşürülmesi ve bu amaçla için de yavaş bir amortismanla gidilmesi önerilmişti¹⁵⁰.

Şeker fabrikalarının tek çatı altında birleştirilmesinin ardından yerli şeker üretimi artış göstermiş ve dönem sonu itibarıyla yıllık 94 bin ton seviyesine çıkmıştır. Yükselen üretim değerlerine karşın tüketimi karşılamak mümkün olmamış, aradaki fark ithalat ile karşılanmaya çalışılmıştır. İthal şekerin yerli şekerlere göre daha ucuz olması nedeniyle ithalat 1939'da 23 bin tona ulaşmıştır¹⁵¹. Mevcut fabrikalarının oldukça geniş pancar ekim sahalarına karşın, bu yıllarda çiftçilerin teknik konulardaki yetersizliği ve ekim ve toprak koşullarının uygun olmaması nedeniyle topraktan alınan verim çok az seviyede idi. Ayrıca fabrikalara ulaşımında yaşanan sıkıntılar, uzak bölgelerde şeker pancarı üretimi yapılmasını

¹⁵⁰ Tekeli-İlkin, **Uygulamaya Geçerken...** s.204.

¹⁵¹ Şeker üretimini ve tüketimini artırmanın ancak ucuz fiyatla şeker satışı ile mümkün olacağı, bu nedenle kristal şeker toptan satış fiyatının 25, kesme şekerin ise 28 kuruşa indirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Şeker İstihlak ve Gümrük Resimleri Hakkında Kanun Layihası, Kuruç, **Belgelerle Türkiye... II**, s.598. Ayrıca bkz: Cezmi Erçin, "Tuz ve Şeker", **Ülkü**, S.29, İkinciteşrin 1933, s.344-345; Bkz: Ek 16: Türkiye'de Şeker Üretimi, İthalat Değerleri.

engellemekteydi. Dolayısıyla yetersiz üretime karşın yüksek talep ithalat yoluyla karşılanmaktaydı¹⁵².

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı içinde yer almamasına karşın ülkenin acil ihtiyacı ve sanayileşmenin temel taşı olarak kabul edilip uygulamaya konulan şeker sanayinin, üretim, ithalat ve tüketim değerleri sonucunda kendisinde beklenen gelişmeyi gösteremediği, temel amaç olan ithalatı ortadan kaldırıp, yerli şekerini, iç piyasaya herkes tarafından alınabilen bir fiyata verme düşüncesi başarılı olamamıştı. Şeker pancarı üretiminde teknik yetersizlikler, üreticinin, iklim koşullarına doğrudan bağlı şartlarda ve fabrikaların ihtiyaç duyduğu kalite ve miktarda şeker pancarı üretimi yapamaması, üretim değerlerinin istikrarsız olmasına yol açmıştı. Çiftçiye garantili bir gelir kapısı olarak belirtilen pancar üretiminin de çiftçinin gözünden değerini düşürmüştü. Üretimde istenen seviyeye ulaşamaması şeker fiyatını yükseltmiş ve ithalatı cazip hale getirmişti. Üreticileri destekleme adına yüksek tutulan şeker fiyatlarına karşın, düşük kalan ithal şeker daha çok alıcı bulmuştu. Ayrıca istihlak vergisi adıyla ülke içinde üretilen şekerin kilosundan alınan vergi şekerini daha pahalandırmıştı. Bu durumdan yararlanmak isteyenler, fabrikaların satış tekellerini ele geçirdikten sonra, üretimin azaltılmasını sağlamışlar, yurtdışından çay, şeker ve kahve ithalini bir elden idare etmesi amacıyla kurulan Takas Komisyonunca getirilen ithal şekerin iç piyasada yüksek kârlar ile satarak haksız kazanç elde ettikleri görülmüştü¹⁵³. Bu durum işletmenin verimliliğini düşürerek fiyatların daha da artmasına neden olmuş, fabrikaların kuruluş amaçlarından uzaklaşmıştı¹⁵⁴.

Sanayi planı kapsamında olan ve en çok ithalatın ikame edilmesi amaçlanan dokuma sektöründe yapılan bütün reform çabaları sonucu tam anlamıyla başarı elde edilemediyse bile bu sektörde yeterli üretim kapasitesine ulaşılmıştı. Pamuklu dokuma ve pamuk ipliği sektöründe kurulan tesisler ve onları hammadde açısından desteklemek için pamuk tarımında yapılan değişim çabaları sonucunda yerli üretimi artırmak ve yükseltmek mümkün olmuş ancak ithalatın tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamıştı. 1939 yılına kadar pamuklu ve pamuk ipliği ithalatı varlığını

¹⁵² Velidedeoğlu, *age*, s.82.

¹⁵³ Takas usulü ile şeker ithal etme konusunda piyasada ortaya çıkan fiyat artışı ve ihtikar ile ilgili olarak Vakit Gazetesi, Temmuz ayı içerisinde bir çok haber yapmıştır. Örnek için bkz: “Şeker Niçin Pahalı” 3 Temmuz 1933, “Şekerde İhtikar Yok Mu?” 11 Temmuz 1933, “Şeker İhtikarı Yok Diyenlere Açık ve Delilli Cevaplarımız” 13 Temmuz 1933, Mehmet Asım, “Şeker Pahalıdır” 15 Temmuz 1933, “Şeker İşi, İhtikarın Tahkiki Ne Netice Verdi?” 18 Temmuz 1933 **Vakit Gazetesi**.

¹⁵⁴ Yerasimos, *age*, s.134.

istikrarlı bir şekilde korumuştur. Dokuma fabrikalarının ihtiyacı olan yüksek kaliteli ve uzun elyaflı pamukların üretim çalışmaları başarılı olamamış ve bu tür pamuklar yurtdışından ithal edilmişti. 1939 yılında pamuk üretimi yüksek olmasına karşın, ülke içinde üretilen ve fabrikalarda kullanılan yüksek kaliteli pamuk miktarı, Sümerbank'ın üretimde kullandığı pamuktan daha az düzeyde üretilmiş ve aradaki fark ithalat yoluyla karşılanmıştı¹⁵⁵. Aşağıdaki tablo ithal ikameci sanayi politikalarının temel alındığı sektörlerde yerli üretim- ithalat karşılaştırmasını yapmaktaydı. Gelişmekte olan ülkelerin toplumsal refahı sağlamak adına uyguladıkları ithal ikameci sanayileşme stratejisinde temel hedef olan üç beyazın halkın büyük çoğunluğunun kolayca ulaşabileceği miktarda sunulması düşüncesi Türkiye şartlarında da uygulanmıştı. Toplumun büyük bir kısmını oluşturan dar gelirli kesiminin kumaş ihtiyacının karşılanması için üretime başlayan Sümerbank'a bağlı dokuma fabrikaları Türkiye şartlarında yeterli üretim değerlerine ulaşmış ve piyasada ithal kumaşların yerini almaya başlamıştı. Yüzde 80 oranında yerli kumaşın dolaştığı piyasanın yüzde 20'lik kısmının ise ithalata terk edildiği, toplumun gelir seviyesi daha yüksek kesimlerinin ise daha kaliteli olduğu gerekçesiyle ithal kumaşlara yöneldiği anlaşılmaktaydı. İlk bakışta yüzde 80 oranındaki yerli pamuklu dokuma üretim oranı, ithalatın tam ikame edilemediği sonucuna bizi ulaştırırsa da bu durum, piyasada yerli ürünlerle ithal ürünlerin rekabetini doğuracak, ürünlerin fiyat ve kalite açısından tüketici lehine düzelmesini sağlayacaktı. Sanayi kollarının gelişmesi ile gümrük vergilerinin artırılması arasında bulunan ilişki de iddiamızı desteklemekteydi. Yurt içinde üretimi korumak amacıyla gümrük vergilerinin en yüksek oranda çekildiği şeker ve yün ipliği üretimi beklenen seviyeye ulaşamamıştı. Şeker üretimi 1937 yılından itibaren azalmaya başlamıştı. Bu yıllar şeker de ithalatın arttığı yıllardı. Gümrük vergisinin artırılmasının şeker ithalatını azalttığı gözlenmiş, fakat iç piyasada yüksek kalan şeker fiyatları nedeniyle tüketimin düşük seyrettiği görülmüştü. Aynı şekilde pamuklu ve yün ipliği üretiminde yüksek gümrük korumalarına karşın üretimin yanı sıra ithalat da devam etmişti¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ek4, Ek7, Ek8, Ek 9.

¹⁵⁶ Kurmuş, **agm**, s.198–199.

Tablo 15. Sanayi Ürünlerinde Yerli Üretim ve İthalat Oranları/1938–1939/Ton¹⁵⁷

	<u>Yerli Üretim</u>	<u>İthalat</u>	<u>Toplam</u>	<u>Yerli Üretim Oranı</u>
Pamuklu Dokuma	12,1	10,5	22,6	53,4
Pamuk İpliği	21,2	5,3	26,5	80
Yün İplik	5,5	0,9	6,4	86
Şeker	68,5	44,7	113,2	60,5

¹⁵⁷ Yalçın Küçük, **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, İstanbul: Tekin Yayınevi 1978, s.252.

Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Ferdin yapamayacağı işleri devletin bizzat yapması ifadesi ile Türkiye’de formülünü bulan devletçilik politikası, özel girişimcinin yapmasının mümkün olmadığı alt yapı tesislerini ve temel sanayi kuruluşlarının kurulmasını sağlamıştı. Demiryolu şebekesine eklenen yeni yollar, elektrik santralleri, demir-çelik endüstrisi kamu yararı düşünülerek inşa edilmiş ve özel sektörün de bu imkânlardan yararlanması sağlanmıştı. 1930’lı yıllarda devletin ekonomik hayata yaptığı müdahaleler ve harcamalarla piyasanın hareketli ve canlı olmasını sağlamış, 1929 bunalımının etkilerinin kapitalist ülkelerden önce ortadan kaldırılmasında etkili olmuştu. Devlet bu dönemde, özel sektörün alt yapısını düzenlemiş, uygun iç ticaret hadleriyle kârlı bir duruma getirmiş bir piyasada çalışması temin edilmişti. İç piyasaya yapılan müdahalelerin yanı sıra dış ticarete de büyük ticaret sermayesinin dış pazarlarda daha rahat mevki kazanması ve bir ihracatçı sınıfının yetişmesi için Dış Ticaret Ofisini kurmuştu¹⁵⁸. Ayrıca devlet sektörünün yaptığı ihaleler ve geniş çaplı yatırım programları yolu ile de özel sektör desteklenmişti. Sanayi tesislerinin inşasında çalışan müteahhitlerin gelişmesinde yararlı olurken, demiryolu ve diğer alt yapı tesislerin yapımında da çalışan özel girişimciler geniş iş imkânları elde etmişti. Çeşitli desteklerle önü açılan ve kârlılığı garanti edilen iç piyasada çalışması temin edilen özel sektör, 1920’li yıllara göre, devlet kapitalizminin uygulandığı yıllarda daha fazla sayıda işletme kurmuştu. İktisat Vekâletinin yaptığı açıklamaya göre; özel sanayide makinelere ve sabit tesislere yapılan yatırım değeri 1932’de 56 milyon TL, 1933’de 63 milyon TL, 1934’de 68 milyon TL’ye ulaşmıştır. CHP’nin yayınladığı On Beşinci Yıl Kitabına göre; 1936–1938 arasında 217 özel sanayi işletmesi kurulmuş ve 8.900 kişi istihdam edilmişti¹⁵⁹. Gelişen sanayi, kalifiye işgücü sorununu da ortaya çıkarmıştır. İşletmelerin aradığı nitelikte işçi bulunamaması Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında beklentilerin düşük düzeyde gerçekleşmesine neden olmuş, kapasiteler büyük olmasına karşın gerçekleşen üretim değerleri düşük kalmıştı. Orta Anadolu’dan işçi temin edilmesi konusundaki sıkıntılara, işçilerin topraklarından kopmaması başka bir deyişle, tarımda küçük köylü mülkiyetinin

¹⁵⁸ Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler I*, İstanbul: Tekin Yayınları 2005, s.174.

¹⁵⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *On Beşinci Yıl Kitabı*, Ankara: CHP Yayınları 1938, s.311; Tezel, *age*, s.252.

egemen olması neden olmaktadır. İşçiler, ekim zamanından sonra şehre fabrikalara çalışmaya gidiyor, kendilerine ve ailelerine yetecek kadar para biriktirip vergilerini ödedikten sonra hasat zamanı işten ayrılıyordu. Kısa süreli çalışma süresi işçinin kendini eğitmesini, çalışmanın verimli olmasını engellemekteydi. Acemi işçilerin yanlış kullanımı sonrasında makinelerin yıpranması, hammadde ve malzemelerin israf edilmesi, iş kazası riskinin artması, eğitim ve sosyal masrafların çoğalması en sonunda ise üretimin hatalı ve pahalı olması bu dönemin sorunları arasındaydı. Bu nedenle Sümerbank tarafından kurulan Kayseri Bez Fabrikasında 2.000 kişilik işçi temini için 3 bin kişinin işe alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. İşgücü açısından da fabrikada çalışmak cazip görülmemekteydi. Ücretlerin yetersizliği, sosyal güvenlik uygulamaları ile işçilerin geleceklerinin garanti altına alınmamış olması ilk başta fabrikaların işçi gözünde olumsuz bir imajla görülmesine yol açmaktaydı¹⁶⁰.

Devlet eliyle hammaddesi yurt içinde üretilen sanayilere öncelik verilmesi ile tüm tarım ürünleri üreticilerinin faydalandığı bir süreç başlamıştı. Pamuk ve şeker sanayi için gereken hammaddelerin yurtiçinde temin edilme çabası bu ürünleri ön plana çıkarmış, hammaddelerin kalite ve miktar bakımından üst seviyeye çıkarılması için hükümet tarımda reform programları uygulamıştı. Tarımı desteklemek için bilinçli olarak yüksek tutulan ürün fiyatlarından büyük çiftçilerin büyük ölçüde istifade ettiği söylenebilir¹⁶¹. Özellikle şeker sanayi için garantili alım uygulaması ve yüksek fiyat, küçük çiftçileri de olumlu yönde etkilemişti. Bu durumun, alım merkezlerin ülkenin tamamına yayılmadığı düşünüldüğünde garantili alımların tüccar ve aracılardan da yararına olduğu anlaşılmaktaydı. Buhran sürecinde önemli ölçüde düşen fiyatlar nedeniyle kendi kabuğuna çekilmek zorunda kalan orta köylüler, dokuma endüstrisinin kurulması ile artan talebi karşılamaya başlamışlar ve yüksek pamuk alım fiyatlarıyla buhranın yaralarını sarma imkânı elde etmişlerdi. Diğer tarım ürünlerinin fiyatlarında da 1934’de düzelmeye başlanmıştı. Büyük çiftçiler ise yeni durumdan oldukça yararlanmış, önemli ölçüde sermaye biriktirme fırsatı ele geçirmişlerdi. Yüksek satın alma fiyatı ile köylülere kısmen refah ve alım gücü veren

¹⁶⁰ Ahmet Makal, “Türkiye’nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri, 1930’lı ve 1940’lı Yıllar” **Toplum ve Bilim**, S.92, 2002, s.42–43.

¹⁶¹ Yalçın Küçük, tarım ürünleri fiyatlarının düşük seviyede olsa bile bu durumdan büyük çiftçilerin yine istifade edebildiğini belirtmektedir. İthal edilen malların, tarım ürünlerinin ihracıyla finanse edilebildiğini, ithalatın mal türlerine göre değiştiğini, ayrıntılı bir mekanizmaya ve tarım ürünlerinin miktarına doğrudan bağlı bir sistemin her durumda büyük toprak sahiplerine yaradığını belirtmektedir. Küçük, **Türkiye Üzerine...**, s.184.

hükümet, sanayi ürünlerinin fiyatlarını da bilinçli olarak yüksek tutmuş ve sanayinin doğal müşterisi olan köylülerin üzerinden sanayi tesislerinin finansmanı için kaynak transferi yapmaya başlamıştı. Köylülerin piyasadan satın almalarında büyük yer tutan pamuklu bez ve kumaş sanayii, 1920’li yıllara göre imalat sanayi lehine olan iç ticaret hadlerinden yararlanmışlardı. Bu açıdan, dokuma sektörünün kârlı olması özel girişimcilerin de bu alana girmelerinde önemli bir etken olmuştu. Son örnekte olduğu gibi, devlet özel girişimciliği önleyen bir tutum takınmamış, uygun iç piyasa şartlarını sağlayıp dokuma sektörünü kârlı bir duruma getirdikten sonra özel sektörün bu alana girmesini sağlamıştı. Devlet, sanayileşme programının uygulanmasında özel sektörü engelleyici bir tavır almamış, onu koruyucu ve geliştirici politikalarla desteklemişti. İnönü, Kadro’da yayınlanan makalesinde “*efradın yapabileceği bir şeyi, devletin, bahusus bizim devletimizin yapmaması, şayan-ı arzudan fazla bir şey, lazım şeydir*” diyerek uygulanan sanayi programın özel girişimi destekler mahiyette olduğuna vurgu yapmakta idi. Devletin, sanayide özel sektöre bakışını en iyi yansıtan ifade Sümerbank’ın kuruluş kanununda bulunmaktaydı. Burada, Sümerbank’ın sanayii yatırım programlarının uygulanmasında yerli işadamlarıyla işbirliği yapacağı, devletçe kurulacak sanayi işletmelerinin mülkiyetinin bir süre sonra özel girişime aktarılacağı ifade edilmekteydi¹⁶².

Özel sektörün desteklenmesine ve çeşitli uygulamalarla korunmasına karşın, bazı çevrelerin kendi çıkarlarını korumak için sanayi üretimini yavaşlatan girişimlerden uzak durmadıkları görülmüştü. Yüksek şeker alım fiyatları nedeniyle maliyeti yükselen yerli şekerlerin piyasadaki tekel durumuna karşın şeker ithalatını ele geçiren şirketler, üretim tekelini de ellerinde bulundurdukları için bu fiyatların çok altında şeker ithal ederek iç piyasada yüksek fiyatlarla satarak üretimin azalmasına neden olmuşlardı.

Devlet fabrikalarının kuruldukları bölgelerde bulunan yoğun köylü nüfusuna karşı, fabrikalar sınırlı sayıda teknik eleman yetiştirmişler ve işgücünü çokluğundan yararlanamamışlardı. Fabrikaların kırsal bölgelerde kurulması işçilerin tarladan fabrikaya yönelmesini gerektiriyordu, ancak ekim ve hasat zamanında tarlalarına dönmek isteyen işçiler nedeniyle, işgücünde mevsimlik dalgalanmalar yaşanmıştı¹⁶³.

¹⁶² Tezel, *age*, s.245–256.

¹⁶³ Robert W. Kerwin, “Türkiye’de Devletçilik 1933–1950” *Türkiye’de Devletçilik*, Derleyen: Nevin Coşar, İstanbul: Bağlam Yayınları 1995, s.113–114.

Buhran sürecinde vergilerde yapılan düzenlemeler sanayide devlet kapitalizminin finansmanın, da etkin bir şekilde kullanılmıştı. Buhran yıllarında oldukça azalan bütçe gelirlerine karşın hükümetin ihtiyaç duyduğu birikim dolaylı vergiler yoluyla karşılanmıştı. Dolaylı vergiler piyasadan alışveriş yapmak durumunda kalan ücretli ve yoksul kesimlerden alınmaktaydı. Ticaret ve sanayi çevrelerinin ödedikleri kazanç vergisi ise önemsiz miktarda kalmıştı. Kazanç vergisi 1929'da 14.309 bin TL iken 1935'de 11.990 bin TL'ye kadar inmişti. Bu dönemde hükümetin diğer bir gelir kaynağı ise tekel gelirleriydi. Tuz, gaz, tütün, ispiroto, şeker ve kibrit gibi halkın büyük çoğunluğunun kullandığı ihtiyaç maddelerinin tekel vergilerinde önemli bir yeri vardı. Buhran sonrası sefalet benzeri görüntülerin yaşandığı Anadolu'da bu ürünlerin tüketimi de azalmıştı. 1929'da tekel vergilerinin toplamı 47 milyon TL iken, 1934'de 34 milyon TL'ye ulaşmıştı. Ayrıca bu dönemde olağanüstü vergiler de yürürlüğe konarak azalan bütçe gelirlerinin telafi edilmesi amaçlanmıştı. İktisadi Buhran Vergisi, Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi, Hayvan Vergisi ve Yol Vergisi gibi hizmetli, ücretli ve yoksul sınıfların ödediği vergilerle tüccar ve sanayici kesimin zararları karşılanmaya çalışılmıştı¹⁶⁴.

¹⁶⁴ Timur, **Türk Devrimi...** s.154–156.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETÇİ EKONOMİK SİSTEMDE TARIM KESİMİNİN YERİ VE BU KESİME YÖNELİK UYGULAMALAR

1.HÜKÜMETİN BUĞDAY ÜRETİCİLERİNİ BUHRANDAN KURTARMA PROJESİ VE BUĞDAY MUBAYAASI

İnsan ve hayvan beslenmesinde büyük öneme sahip olan hububat üretimi, dünyanın bütün ülkelerinde ilkim şartlarının elverdiği alanlarda yapılmaktadır. Undan yapılan ekmek ve diğer ürünler, insanların ihtiyacını karşılayan temel gıda maddesidir. Bu nedenle hububatın dünyada üretimi ve ticareti küresel ölçekte önem taşımaktadır.

Türkiye’de tarım yapılan alanların yüzde 88’i tahıla ayrılmıştı. 1932–1941 döneminde sınaî bitkilerin ekim alanının artış yüzdesi ortalama yüzde 13 oranında genişlemişti. Fakat sınaî bitkilerin yaygınlık kazanma oranı hububat tarımı karşısında önemini artıracak kadar büyük olamamıştı. Ülke ekonomisinde büyük önemi haiz olan hububat üretimi, ülke topraklarının büyük kısmının iklim ve toprak şartları nedeniyle de tercih edilmekte idi. Hububat ekim alanında buğdaya ayrılan alan 1932–1941 döneminde ortalama 3,5 milyon hektardı. Bu alan tüm hububat sahasının yüzde 52,8’ni oluşturmaktaydı¹. Ancak bu rakam her yıl değişmekteydi. Çeşitli yıllarda buğday ekilen sahanın azalıp çoğaldığı görülmekte, şüphesiz bu durum üretim değerlerinde yıllara göre farklılıklara neden olmaktaydı. Aşağıdaki tablo 1926–1931 yılları arasında Türkiye’de buğday ekilen arazinin dönüm cinsinden değerini göstermekteydi:

Tablo 16. 1926-1931 Yılları Arasında Buğday Ekilen Arazi Miktarı².

<u>Yıllar</u>	<u>Dönüm</u>
1926	35.417.718
1927	27.383.710
1928	31.326.706
1929	27.565.641

¹ İsmail Hüsrev Tökin, “Türkiye’de Hububat Siyaseti”, **Türk Ekonomisi**, S.1, 1944, s.9–10.

² Şevket Raşit(Hatipoğlu), “Türkiye’de Buğday İstihsalatı”, **Dönüm**, S.25, Temmuz 1934, s.8.

1930	28.144.721
1931	38.610.040

Üretilen ve piyasaya çıkarılan buğdayların miktarındaki değişiklikler, pazarda fiyatın istikrarsız olmasına neden olduğu için ilerleyen yılları da etkileyecek üretim dalgalanmalarını başlamaktaydı. Ülke içinde milli sanayinin gelişmediği ve sanayinin büyük alıcı olarak tarımdan hammadde temin etme yoluna girmediği ve ihracat için ulaşım, teknik araçlar ve bilginin yeterince gelişmediği Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi için tarım ürünleri üretimi yetersiz kalmış ve köylünün ana geçim kaynağını hububat oluşturmaya devam etmişti. Bu nedenle buğday üreticisi köylüler, pazardaki fiyatlara oldukça duyarlı olmak durumundaydılar³. Hububat üretimin hayatlarındaki önemlerine karşın bu dönemde köylülerin başka ürünlerin ziraatı için gerekli teknik imkânların ve yeterli bilginin olmadığı da bir gerçektir. Hububat üretimin ülke ziraatındaki yaygınlığına karşın, tarımın teknik ve bilimsel usullerle yapılmaması nedeniyle Türkiye’de, buğday veriminde seneden seneye ve bölgeden bölgeye büyük farklılıklar ortaya çıkmaktaydı. Buğday üretimine en uygun bölge olarak gösterilen İç Anadolu bölgesinde bile buğday verimi yıllara göre büyük değişiklikler göstermektedir:

Tablo 17. 1929-1939 Döneminde İç Anadolu Bölgesinden Alınan Buğday Verim Oranları⁴.

<u>Yıllar</u>	<u>Hektardan Alınan Verim (Kental)</u>
1929	6,9
1930	5,9

³ Tarım ürünlerinin fiyatlarının oluşma aşamasında maliyetlerin ve üreticilerin rolü kısıtlıdır. O yıla ait tarımsal ürünlerin fiyatlarını maliyetler değil, piyasaya sürülen ürünlerin miktarı belirlemektedir. Ayrıca tarım ürünleri, uluslararası fiyat dalgalanmalarına da çok duyarlıdır. Tarımsal ve endüstriyel fiyatlar arasındaki en önemli fark, tarımsal üretimin, talepteki değişimlere endüstriyel üretim kadar hızlı uyum sağlayamamasıdır. Üretici talebinin düşmesi halinde sanayi, istihdam ettiği işgücünü azaltarak maliyetleri azaltıp, üretimi kısmakta ancak çiftçiler kendi işlerine son veremeyecekleri için üretimi zararına da olsa devam edecektir. Sanayi sektörü, gümrük politikaları, teşvik tedbirleri, vergi iadeleri gibi koruyucu uygulamalarla desteklenirken, tarım kesiminin daha farklı politikalarla koruma altına alınması gereklidir. Fiyat makasının üreticiler aleyhine olmaması için devletin doğrudan müdahalesi gereklidir. Ergün Kip, “Türkiye’de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hadleri”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**, Ankara: Yurt Yayınları 1988, s.136-138.

⁴ Türkiye dışında buğday tarımından hektar başına alınan verimleri gösteren karşılaştırmalı tablo için bkz: Ek 34; Refii Şükrü Suvla, “Dünyada ve Türkiye’de Buğday Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, IV, S.1, 1943. s.10–11; Şevket Raşit, “Türkiye’de Buğday İstihsalatı II”, **Dönüm**, S.27, Eylül 1934, 108.

1931	5,1
1933	5
1934	3,9
1937	14,5
1939	11,4

Tökin'e göre, buğday veriminde yıllara göre büyük istikrarsızlıkların baş göstermesinin başlıca nedenleri yağış miktarının yetersizliği ve üretimin iklim şartlarına doğrudan bağlılığıydı. Ayrıca üretilen buğdayın mahalli pazarlarda piyasaya arz edildiği dönemde fiyatlarda yaşanan büyük düşüşler de üretim miktarının değişmesinde büyük etkendi. Hububat üretim değerlerinde görülen istikrarsızlık, kimi yıllarda ülke ihtiyacının karşılanması için buğday ithalini zorunlu kılmıştı. Sık sık un ve hububat ithalatı yapılması dış ticaret açığının artması bizi tarımda kendi kendine yeterliliğin neden sağlanamadığı sorusuna getirmekteydi. Hububat üreticisi köylüler, uygun iklim şartlarında alınan yüksek verimin kendilerine fayda yerine zarar getirdiğine inandığı için üretimini kendi ihtiyacı kadar miktar ile sınırlandırıyor ve genellikle küçük işletmelerin yaygın olduğu Anadolu tarımında alışkanlık olan bu uygulama ile üretilen hububat rekoltesinin de düşük kalmasına neden oluyordu. Ülkenin çeşitli yerlerinde yaşanan kuraklık ve diğer afetler nedeniyle hububat tarımı büyük zarar görüyor ve rekolte ülke ihtiyacının çok altına iniyordu. Bu durumda ithalat gündeme geliyor ve bu üretim sistemi devam ettikçe Türkiye'de buğday fiyatı, dünya piyasası ve gümrük vergilerinden daha aşağıya çekilemiyor ülke içinde ithal buğday pahalı fiyattan satılıyordu. Bu durumun tam tersi gerçekleştiğinde ise, üretimin biraz fazla olduğu bir yılda buğdayın piyasaya arz edildiği aylarda düşen fiyatları nedeniyle köylü zarar görüyordu. Köylüler, devlet, banka ve diğer kimselere olan borcunu ödemek ve ihtiyaçlarını karşılamak için mahsulünü bir an önce piyasaya arz ederek paraya çevirmek istiyorlardı. Ülkede silo teşkilatı ve zirai kooperatifler gelişmediği için piyasada bol miktarda bulunan ve stok edilemeyen buğdayların bir an önce satılmasının gerekliliği fiyatlar bu dönemde üreticinin aleyhine düşmesine neden olmaktadır.⁵ Ama köylünün başka çaresi veya fiyatların yükselmesini bekleyecek kadar sermayesi olmadığından düşük fiyatla da

⁵ 1927-1939 yılları arasında Türkiye'de buğday fiyatları endeksi için bkz: Ek:28.

olsa mahsulünü satıyorlardı. Devamlı zarar eden ve tohum parasını çıkaramayan köylünün bu şartlarda daha fazla üretim yapmasını temin etmek mümkün olmuyordu. Fiyatların düşük seyrettiği dönemlerde köylünün kendi kabuğuna çekilerek üretimi kısması bir sonraki sene için fiyatların yükselmesine neden oluyor (buğday üreten bir çiftçinin bir yıldan diğer bir yıla üretimi değişmese bile geliri fiyat dalgalanmaları nedeniyle ortalama yüzde 28 oranında düşüş göstermektedir) ancak bu durumda ise ülkenin ihtiyacı kadar hububat üretilmiyordu. Zaten iç piyasada yaşanan sıkıntı da fazla üretimden kaynaklanmamaktaydı. Kriz, üretimin yıllara göre istikrarsız olmasının getirdiği fiyat dalgalanmalarından kaynaklanmakta, bir aşırı üretim hiçbir zaman görülmemiştir. Zirai sigorta ve fiyat istikrarı olmadığı için çiftçilerin yaşamları alt üst oluyor, aynı zamanda köylülerin büyük bir tüketici kesim olduğu dikkate alındığında bu etkenlerden tüm ekonominin zarar gördüğü anlaşıyordu. Hububat fiyatlarında yaşanan sıkıntı ve üreticinin mağdur durumu sadece tarım kesiminde kalmamakta, tüm iktisadi hayatta derin tesirler yapıyordu⁶.

Buhrana giden süreçte, hükümetlerin tarım sektörünü geliştirmek ve yurtdışından ithal edilen sanayi mamullerinin karşılığında daha fazla tarımsal ürün ihraç etme düşüncesi doğrultusunda, sektöre yönelik girişimleri (makinelik üretimin teşviki vs.) sonucunda zirai üretimin tüm sektörlerinde olduğu gibi buğday üretiminde de artış görülmüştü. Her ne kadar üretim değerlerinde görülen istikrarsızlıklara karşın, savaş döneminin sona ermesi ve nihai barışın sağlanması ile genç nüfusun toprağa dönmesi sonucu üretim yükselme trendine girmiş⁷, ayrıca demiryolu şebekesinin Anadolu'nun hububat merkezlerine ulaşması nedeniyle buğday piyasasında iç bütünlük sağlanmış, önemli zahire borsalarında fiyatlar düşmeye başlamıştı.

Büyük Buhrandan sonra dışa kapanarak milli sanayisini kendi imkânlarıyla kurma yolunu seçen Türkiye, bu dönemde sermaye birikimini artırmak ve sanayi tesislerinin finansmanı için kaynak arayışı içinde idi. Sanayiye kaynak aktarılacak en önemli sektör tarım kesimiydi. Ancak tarım kesimi buhrandan büyük yara alarak çıkmıştı ve yiyecek maddeleri üreten çiftçileri tekrar ülkenin ihtiyaç duyduğu

⁶ İsmail Hüsrev (Tökin), “Buğday İşine Bir Bakış”, **Kadro** S.30, Haziran 1934, s.25–26; Ahmet Hamdi (Başar), **İktisadi Devletçilik**, I, İstanbul Matbaası, İstanbul 1931, s.81–82; Reşat Aktan, **Türkiye’de Ziraat Mahsulleri Fiyatları**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1935, s.75.

⁷ 1925–1938 döneminde üretilen buğday rekolteleri için bkz: Ek 33.

seviyede üretime geçmeleri için çeşitli tedbirlerle desteklenmeliydi. Dış piyasalarda görülen tarım ürünleri fiyatlarının ülke içinde uygulanmasına devam edilmesi durumunda ise üreticilerin pazar için üretime son verip geçimlik üretime dönmeleri söz konusu idi. Böyle bir durumda Türkiye, tarım ürünleri ithalatı ve sonu gelmez dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalabilirdi.

Sanayileşmenin finansmanına kaynak arayışı içindeki Türkiye, tarım sektörünün içinde bulunduğu sıkıntı ve buhran koşullarından kurtarmak için tarımda destekleme alımları uygulamasını başlattı. Ülke tarımında büyük bir kesimi oluşturan, küçük mülkiyet sahibi ve buhrandan en çok etkilenen buğday üreticilerini destekleme alımlarıyla kendisine bağlamayı hedefleyen hükümet, ortalama refah sağlayacağı bu sınıf üzerinden sanayiye kaynak transferi yapmayı amaçlıyordu. Bu amacı gerçekleştirmek için hükümetin elinde iki seçenek bulunmaktaydı: İç ticarete kullanılan mübadele hadleri ve vergiler. Aşar vergisinin kaldırılmasından sonra tarım kesimini vergilendirmek için uygulanmaya başlayan vergiler buhran yıllarında ağırlığı hissedilerek şikâyet konusu olmuşlardı. Yol vergisi, arazi ve hayvan vergileri bu vergiler arasında idi. Hükümetin, tarım kesimini sanayileşme sorununa ortak etmek için kullanacağı sistem iç mübadele hadleri ile sağlanacaktı. Buhranın etkisiyle son derece düşük seviyelerde bulunan fiyatlara 1930’u takip eden yıllarda hiç müdahale edilmemiş ve dalgalanmaya bırakılmıştı. Tarımsal ürünlerde görülen fiyat düşüklüğüne karşın girdilerde yaşanan düşüşler oldukça sınırlı kalmış, yüksek gümrük duvarları nedeniyle iç ticaret hadleri tarım aleyhine yükselmişti. Hükümet bu duruma bir müdahalede bulunmamış ve tarım kesimindeki yüksek girdi maliyetlerinin sanayileşmenin finansmanına destek vereceğini düşünmüştü. Ancak bu durumun sürekli olması durumunda tarım kesiminin çökeceği ortaya çıkmakta, tarımın bilhassa hububat konusunda kendine yeter hale getirilmesi temel ihtiyaç maddelerinin sağlanması (o dönem için son derece kıymetli dövizin yiyecek ithaline harcanmamasının garanti edilmesi) için hayati öneme sahipti. İşte bu aşamada tarımın destekleme alımı veya taban fiyat uygulaması adı verilen bir mekanizma ile desteklenmesi gündeme gelecekti. Bu politikanın ardında, tarımda oluşacak görece refah seviyesi ile yerli sanayiye pazar olacağı düşüncesi de yatmaktaydı⁸.

⁸ Çağlar Keyder- Faruk Birtek, “Türkiye’de Devlet-Tarım İlişkileri 1923–1950” **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 1983, s.34–36.

DPT'ye göre tarım ürünlerine uygulanan fiyat destekleme politikasını zorunlu kılan nedenler şunlardır:

- Üretim miktarının kısıtlı olması ve iklim koşullarının tarımda en büyük belirleyici olması nedeniyle, tarım ürünleri fiyatlarının dönemsel olarak aşırı şekilde dalgalanması
- Alt ve orta sınıfların tüketimi içinde büyük yer tutan tarım ürünlerini fiyatlarında görülen artışların enflasyonist eğilimleri artırması
- Tarım ürünleri fiyatlarında görülen dalgalanmaların, üretici birliklerinin olmadığı ortamda üretici ve tüketicilerden çok aracılardan işine yaraması⁹.

Çağdaş iktisat bilimi tarafından bu şekilde açıklanan destekleme alımlarının gerekçeleri Türkiye için de geçerliydi. Tarımsal üretimin iklim şartlarına olan doğrudan bağılılığı nedeniyle fiyatlarda dönemsel dalgalanmalar görülmekte, teşkilat yetersizliği veya organizasyon eksikliği nedeniyle bu durumda üretici ve tüketici hakkıyla yararlanamamakta, bu tür olağanüstü dönemlerden, murabahacı, aracı tüccarlar faydalanmaktaydı. Bu açıdan Türkiye'de tarım ürünlerin düzenli ve istikrarlı bir fiyata satılması, bu istikrarı temin edecek bir mekanizmanın oluşturulması ülke ekonomisi için büyük öneme haizdi. Türkiye örneğine de birebir örtüştüğü için destekleme alımı uygulamasının amaçlarını aşağıya almak faydalı olacaktır:

- Tarımsal üretimi teşvik etmek, ülke ihtiyacını karşılayacak bir seviyeye çıkarmak ve tarım ürünlerinin iç piyasada daha fazla pazar bulmasını sağlamak
- Ürünlerde fiyat istikrarı ile üretici gelirinde istikrar sağlamak
- Tarımsal ürünlerde oluşan fiyat istikrarı ile tüketici fiyatlarını da belli seviyede tutmak¹⁰.

Piyasada yaşanan para darlığı ve köylünün sıkıntılı durumu karşısında Ali İktisat Meclisi de bir rapor hazırlayarak tarımda görülen eksiklikleri ortadan kaldırmayı amaçlamışlardı. Bu raporda çiftçi gelirinde meydana gelen dönemsel ve senelik istikrarsızlıkların aile işletmesine büyük zarar verdiği, bazı yıllarda buğday satış fiyatının maliyet değerinden bile aşağıya düştüğünü vurgulamış ve bunu ortadan

⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, **Tarımsal Destekleme Politikasının Esasları**, Ankara: DPT Yayınları 1971, s.31.

¹⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, **age**, s.32.

kaldırmak için bazı ülkelerde olduğu gibi buğday için belirli bir fiyat verilmesinin, mahsulün piyasada istikrar bulmasını sağlayacak böyle bir uygulamanın ancak devlet eliyle yapılabileceği ifade edilmişti. Devlet bu organizasyonda Ziraat Bankasını kullanacak, mubayaa edilecek mahsullerinin bedeli peşin ve vadeli olarak iki şekilde ödenecekti. Piyasada buğdayın bol miktarda olduğu aylarda görülen süratli fiyat düşüşlerine karşın çiftçiye mahsulünü uygun fiyatla satma imkânını vermek için kış aylarına kadar köylüyü idare edecek kısa vadeli kredilerin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Mevcut durumda bankaların köylerden uzak olması ve ödeme kabiliyetlerinin buhran nedeniyle düşmesi nedeniyle bankalar köylülere kredi açma konusunda isteksiz davranmışlardı. Köylüyü korumak için bankaların üreticilere zirai sigorta ve garanti uygulaması başlatması da raporda önemli bir nokta olarak görülmekteydi.

Elde edilen buğdayın düzenli ve mevsimin ihtiyaçlarına uygun olacak şekilde piyasaya çıkarılması için depo ve silo gibi muhafaza tesislerinin mutlaka yapılması gerekiyordu. Ayrıca her köyde veya birbirine yakın köylerde müşterek köy ambarları kurulması, köyleri kasabalara ve demiryolu hatlarına, istasyonlarına bağlayan yolların en kısa zamanda yapılarak kış mevsiminde bile kamyonların çalışmasının temin edilmesi tavsiye edilmişti¹¹.

Hükümetin buğday konusundaki ilk girişimi, Türkiye'nin yeni gümrük tarifelerini uygulamaya başladığı Ekim 1929'dan sonra gerçekleşmişti. Çevre ülkelerden Türkiye'ye ithal edilen hububatın, yerli mahsulle rekabete girmemesi için ithal buğdaya 6,5 kuruş gümrük vergisi getirilmişti¹².

Ülke içinde yaşanan bunalım üzerine İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey, hububat üreticilerinin mağduriyetini önlemek için Ziraat Bankası kanalıyla çiftçilerden hububat alınması yoluna gidilebileceğini açıklamıştı. İktisat vekilinin bu açıklaması üzerine basın bu konuya büyük ilgi göstermiş, 1931 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında konuyla ilgili birçok haber yayınlayarak adeta, hükümetin harekete geçmesi için yönlendirmeye çalışmıştı. 11 Ağustos 1931 tarihli Son Posta Gazetesi, hükümetin, Ziraat Bankası vasıtasıyla piyasaya girerek köylüden borçlarına

¹¹ BCA: 030.10.26.152.10/1931.

¹² Zahire ithalatından alınmakta olan gümrük resmi hakkında kanun için bkz: "Gümrük Tarifesi Kanunu" 1 Haziran 1929, Kanun No:1499, **Düster 3. Tertip**, X, Teşrinisani 1928-Teşrinievvel 1929, Ankara 1934, s.1646.

karşılık, ellerindeki buğdayların alınacağını duyurmuştu. Gazete, bu uygulama ile köylünün satamadığı buğdayı, elinden çıkârma imkânına ulaşacağını ve buğday piyasasına istikrar geleceğini belirtmişti¹³. Gazetelerde çıkan bu tür haberler üzerine, fiyatlarda artış yaşanmaya başlamış, bilhassa İstanbul borsasında yükselen fiyatların, şehirli halkın tükettiği ekmek fiyatları üzerine olumsuz etkileri görülmüştü¹⁴. Ziraat Bankasının piyasaya girerek, üreticiden borcuna karşılık buğday alma girişimleri, bankanın verdiği fiyatlar düşük olduğu için köylüler tarafından hoş karşılanmamış ve istenilen amaca ulaşamamıştı. İktisat Vekili Mustafa Şeref Beyin sözlerinden hareketle buğday üreticilerinin mağduriyetlerini ortaya koymak için basının yaptığı girişimler sonucu yapılması düşünülen girişim konusunda aslında hükümetin bir karar almadığı, Ziraat Bankasının da böyle bir düzenleme için hazırlanmadığı anlaşılmıştı¹⁵.

Buğday destekleme alımının hükümet tarafından uygulamaya konulduğu dönemde iç piyasada mal ve para akışkanlığı son derece azalmış ve bir “*para darlığı*” ortaya çıkmıştı. Köylünün alım gücü son derece düşmüş, borçlarını ve vergilerini ödeyemez duruma gelmişti. 3 Temmuz 1932 tarih ve 2056 numaralı *Buğday Mubayaa Kanunu* ile hükümet, hububatta yaşanan ve köylü için büyük sıkıntılara neden olan mevsimsel dalgalanmaların önüne geçmeyi hedeflemişti¹⁶. Bu dönemde buğday fiyatlarında aşırı düşüşler yaşanmaktaydı. Ankara’da 1931–1932 sezonunda buğday fiyatı, üreticinin malını piyasaya çıkardığı Ağustos ayından itibaren düşmeye başlamış ve ortalama 3.72 kuruş civarında tutunabilmişti. Hatta 1.66 kuruşa düştüğü de görülmüştü. Üreticilerin, mahsullerini piyasaya vermeye başladığı aylardan itibaren buğday fiyatları düşmeye başlamakta ve bir sonraki senenin harman dönemine kadar düşük fiyatta kalmakta, ancak Haziran-Temmuz döneminde fiyatlarda yükselme görülmekteydi. Üretici, hububatını, fiyatların en yüksek olduğu aylara kadar sermayesizlik nedeniyle bekleyememekte, piyasaya olan borçlarını ve vergisini ödemek için en kısa zamanda malını satma yolunu

¹³ 11 Ağustos 1931 tarihli Son Posta’dan aktaran Bedrettin Kolaç, “Cumhuriyet Dönemi Hububat Politikaları (1923–1950)” **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 1999, s.99.

¹⁴ Kolaç, **agt**, s.128.

¹⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara: ODTÜ Yayınları 1982, s.110–111.

¹⁶ “Hükümetçe Ziraat Bankasına Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun”, 3 Temmuz 1932, Kanun no: 2056, **Düştur 3. Tertip XII**, Teşrinisani 1931-Teşrinievvel 1932, Ankara 1932. “Hükümet Buğday Piyasasını Tanzim Edecek”, **Akşam**, 28 Haziran 1930.

seçmekteydi. Hububat fiyatlarının yükseldiği dönemlerde ise ürününü bu döneme kadar satmadan bekleten büyük çiftçi ve tüccar yararlanıyordu¹⁷.

Buğday Mubayaa Kanunu ile hükümet, Ziraat Bankasına, buğday fiyatını düzenlemek amacıyla, üreticilerin piyasaya arz edeceği buğdayı, hükümetçe temin edilecek bir fiyattan satın alma görevini vermişti. Mubayaa edilecek buğdayların elden çıkarılarak tasfiyesi sonunda ortaya çıkacak para ile hububatın depolanması silo ve depoların yapılması kararlaştırılmıştı. Bu kanun gereğince, Ziraat Bankası köylünün buğdayını 5,5 kuruştan almaya yetkili kılınmıştı. İlgili kanun hükümlerini uygulamak için buğday üretimi yapılan ve tren yolu güzergâhında bulunan bazı şehirlerde alım merkezi açmıştı. Bu alım merkezleri, Ankara, Polatlı, Eskişehir, Akşehir, Konya, Kütahya, Yerköy, Sivas, Denizli, Tekirdağ ve İstanbul olarak belirlenmişti¹⁸. Bu kanunun amacı, hububatta yaşanan dönemsel dalgalanmaları azaltmaktı. Ayrıca bu kanun ile iç piyasadaki buğday fiyatlarının olumlu olarak etkileneceğini, fiyatların istikrar kazanacağı düşünülmekteydi. Ziraat Bankası, fiyatın düşük seviyeye indiği hasat mevsiminde piyasadan alım yaparak fiyatın yükselmesini sağlayacak, fiyatlar piyasanın dengesini bozacak şekilde yükseldiğinde ise satış yaparak fiyatların düşmesini sağlayacaktı. Ziraat Bankası, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen okka başına 5,5 kuruşluk fiyattan yurt çapında açılan merkezlerde alımlara başlamıştı. Ancak bu fiyatın, buğdayın içinde çavdar ve diğer maddeler bulunursa daha düşük bir fiyattan alım yapılacağı ilerleyen süreçte çıkarılan bir kararname ile uygulamaya konmuştu.¹⁹ Alım merkezlerinin bulunduğu yörelerde dönemsel fiyat dalgalanmaları ortadan kalkmış, fiyatlarda istikrar oluşmuştu. Ancak bu durum ülkenin tamamına yaygınlaştırılamamıştı. Satın alınan buğday, tüm üretimin yüzde 1'ini karşılayacak düzeyde idi. Alım merkezlerinin sayısının yetersizliği kanunun amacının gerçekleşmesine engellemekteydi²⁰. Hükümet bu amaçla, destekleme alımı yapılan merkezlerin sayısını 20'ye çıkardı²¹.

¹⁷ Tökin, "Türkiye'de Hububat ...s.26.

¹⁸ T.C. Ziraat Bankası, **Eli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938**, Ankara 1938, s.89-91; Şevket Raşit Hatipoğlu, **Türkiye'de Zirai Buhran**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 1931, s.110.

¹⁹ Bu durumda fiyatların 3-3.50 kuruş seviyesine düştüğü görülmüştür. Atıf Güray- Vahdi Yurtmen, **Buğday Krizinde Türkiye**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 1937 s.40-41.

²⁰ "Buğday Koruma-Kemal Zaim Bey'le Mülakat", **Ülkü**, S.19, Eylül 1934, s.14-15.

²¹ 1933 yılında mevcut mubayaa merkezlerine ek olarak yedi istasyon daha açılmıştır. Bu merkezler şunlardır: Çerikli, Şefaati, Konyaareğlisi, Afyon, Zile, Adana, Dinar, Uzunköprü. İsmail Hüsrev, **Buğday İşine...**, s.26. Buğday Mubayaa Merkezlerinin sayısı ilerleyen süreçte artırılmasına karşın, ülkenin çeşitli şehirlerinden kendi yöreleri için mubayaa merkezleri kurulmasına dair istekler CHP'nin

Buğday mubayaa merkezlerinin ilk aşamada tüm yurt geneline yayılmaması ve sadece tren yolu güzergâhlarında yer alması, bu yörelerin uzağında yer alan köylülerin ürünlerinin aracı tüccarların elinde toplanmasına neden olmuştu. Mahsulü uzak köylerden toplayan tüccar veya büyük çiftçiler, taşıma masraflarına dayanacak güce sahip oldukları için, mubayaa merkezlerinde resmi fiyattan satmaya başlamışlardı²². Ulaşım masraflarının yüksekliği, destekleme alım merkezlerinin yetersizliği ilgili kanunun köylülere kazandırmayı hedeflediği menfaatin tam olarak oluşmasını önlemişti²³. Alım merkezlerine uzak yörelerde yaşayanlar mahsulünü 2,5–3–3,5 kuruşa tüccara veya şehirli esnafa satmak zorunluluğunu hissetmişlerdi. Hatipoğlu'na göre, Türkiye'de köylüler destekleme alımlarından faydalanacak durumda değillerdi. Çünkü "...köylü, şehirde kasabada tüccara veresiye alışlar ile bağlanmıştır. Mahsulünü adeta önden satmıştı. Onun içindir ki mahsulünü biraz daha düşük fiyatla da olsa bu tüccara vermek durumundaydı. Bunu yapmadığı takdirde gelen yıl için tüccardan ne ödünç para alabilir ne de veresiye alış veriş yapabilir..."²⁴. Şehirli tüccarlar ve büyük çiftçiler ise bu durumdan oldukça yararlanmışlardı. Ziraat Bankasının, hükümetçe belirlenen taban fiyatı kalite farkı gözetmeden her çeşit buğdaya uygulamaya çalışması, kaliteli buğdayın tüccarın elinde resmi fiyatın çok az bir fiyat fark (6 kuruş) ile toplanmasına neden olmuştu. Bu durum ilerleyen yıllarda düzeltilmeye çalışılmış buğdaylar ekstra ve normal olarak ikiye ayrılmış, ekstra buğday 5,5 kuruştan, normal buğday ise 5 kuruştan satın alınmaya başlanmıştı²⁵. Köylünün buğdayını resmi fiyattan satın alan Ziraat Bankası, 1932–1933 sezonunda 921.255 TL, ödeyerek, 22.476 ton buğday satın almıştı.

müfettiş raporlarına yansımaktadır. Yozgat ve Mardin'den gelen bu tür istekler için bkz: BCA: 490.01.514.2062.1/12 Mayıs 1938 ve 490.01.726.485.1/22 Şubat 1936.

²² Bu sorun, buğday mubayaa işini daha organize etmek için kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi ile çözümlenmeye çalışılmıştı. Şimendifer güzergâhında olmayan yerlerde bulunan buğday üreticilerinin mahsullerinin, en yakın şimendifer istasyonuna kadar olan ve Ofis, mahalli hükümet ve belediyenin ortak olarak tespit edecekleri yerlerde nakliye bedeli noksanı ile mubayaa edilmesi 19.9.1939 tarih ve 2/11971 no'lu kararname ile kabul edilmişti. BCA: 030.18.01.02.88.91.15/19 Eylül 1939.

²³ Destekleme alımları başladığı sırada, bazı kamu kuruluşlarının teşvik amaçlı politikaları, Buğday Mubayaa Kanununun temel amacı olan küçük köylülerin yerine büyük köylülerin desteklenmesine dönüşmüştür. Büyük miktarda buğday üreten çiftçiler, demiryollarında indirimli tarifelerden yararlanmış, Ziraat Bankası da buğday tüccarlarına yarım milyon liraya kadar kredi açmıştı. Silier, *age*, s.83. Ayrıca bkz: "Buğday İşlerindeki Yolsuzluk Tahkikatı" **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1935.

²⁴ Hatipoğlu, **Buhran...**, s.110–111; Stefanos Yerasimos'a göre, "...küçük üreticinin tamamen aracı-tefecinin elinde oyuncak olduğu, çok kere ürününü tefecilerden aldığı borcun karşılığı olarak önceden onlara devrettiği bir ekonomide, tarım ürünleri fiyatlarında devlet eliyle sağlanan bir düzelmeye küçük üreticinin işine yarayabileceğini düşünmek hayalcilik olurdu" Yerasimos, *age*, s.138.

²⁵ Hatipoğlu, **Buhran...**, s.112.

Alınan hububatın depolanması, satılıncaya kadar uygun şartlarda muhafaza edilme zorunluluğu silo ve depo sorununu ön plana getirmişti. Yeterli silo bulunmayışı mubayaa edilen buğdayın muhafazasında çeşitli sıkıntılara neden olmuş bazı şehirlerde buğdayların camilere konulduğu görülmüştü²⁶. Hatta bu konuda çeşitli vilayetlerden Ziraat Vekâletine talep gelmiş, şehirlerinde devam eden buğday mubayaası nedeniyle ambarların yetersiz kaldığı, alımın durdurulması durumunda buğday fiyatlarının düşmeye başlayacağı düşüncesinden hareketle camilere buğday konulmasına müsaade istenmişti. Ziraat Vekâleti tarafından bu durum Vakıflar Umum Müdürlüğüne sorulmuş, ancak olumsuz cevap alınmış ve buğday deposu olarak halen kullanılan Diyarbakır'daki camilerin boşaltılmasını istemişti²⁷.

Silo sorunu, hükümetin 1934 yılında çıkardığı Buğday Koruma Karşılığı Kanunu ile çözümlenmeye çalışılmıştı²⁸. Kanunun temel amacı, buğday mubayaası nedeniyle Ziraat Bankasının zararını ortadan kaldırmak ve silo yapımına katkıda bulunmaktı. Bu kanun uyarınca ülke içinde üretilen veya yurt dışından ithal edilen un ve unlu mamullerden (makârna, şehriye, irmik ve büsküvi) vergi alınacaktı. Değirmenlerde öğütülen ve piyasaya verilen unlardan vergi alınacak, ancak köylüler kendi ihtiyaçları için öğütülen buğdaydan vergi alınmayacaktır. Bu uygulama kırsal kesimde çeşitli tartışmalara neden olmuştu. Küçük köy ve kasabalara kadar uygulanan Buğdayı Koruma Vergisi (Un vergisi) buradaki çiftçiler tarafından da ödenmiş ancak mubayaa merkezlerine uzaklıkları²⁹ nedeniyle mahsullerini resmi fiyattan satamamışlardı. Ayrıca değirmenci ve zahirecilerin öğüttüğü undan alınan

²⁶ Buğday Mubayaa Kanununu uygulayan Ziraat Bankasının Müdürü Kemal Zaim Bey'e göre, "...mubayaa merkezleri kendilerine arzedilen buğdayın tamamını yersizlik yüzünden alamamış(tı)... Alınan buğdayı muhafaza noktasından daha fazla mubayaa imkânı bulamadı. Çünkü depo yoktu. Birçok şehirlerde camilere buğday koymak mecburiyeti hâsıl oldu..." "Buğday Satın Alma İşleri-Ziraat Bankası Umum Müdürü Kemal Zaim Bey'in Mecmuamıza Beyanâtı", **Karınca-Türk Kooperatifçilik Cemiyetinin Aylık Mecmuası**, S.3, Ağustos 1934, s.3.

²⁷ Diyarbakır Vilayetinin isteği ve karşı cevap yazıları için bkz: BCA:030.10.192.316.9/8 Nisan 1936; Çankırı Vilayetinin isteği ve karşı cevap yazıları için bkz: BCA:030.10.192.318.1/20 Teşrinievvel 1939.

²⁸ "Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu", **Düştur 3.Tertip**, XV, Teşrinievvel 1933-Teşrinisani 1934, Ankara 1934, s.633. Fuat Pekin, **Silolarımız**, Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Ankara 1938, s.44.

²⁹ Ziraat Bankası Umum Müdürü Kemal Zaim Bey, alım merkezlerinin sayısının artırılmamasına, silo ve depoların yetersiz olması olarak ifade ederken Urfa ve Diyarbakır örneğini vermiştir. "...Urfa ve Diyarbakır buğday üretimi itibariyle mühim bir merkez olduğu halde, buralarda hükümetçe alım merkezi açılmasına imkân görülmedi. Çünkü buralarda buğday depo etmek için kâfi yer olmadığı için alınacak buğdayların sevki icap eden Adana merkezi... Muhafaza mahalleri kendi buğdaylarına kâfi gelmeyen bir merkez olması itibariyle de vaziyet müsait değildi" "Kemal Zaim Bey'in..."**Karınca**, s.4.

vergiler, satış aşamasında köylünün unundan tahsil edilmişti³⁰. Un vergisinin tatbikatında görülen bazı hatalı uygulamalar ve köylülerin şikâyetleri üzerine hükümetçe bir karar alınarak nüfusu on binden aşağı olan ve fabrikası bulunmayan yerlerin tamamından verginin kaldırılmasına karar verilmişti. Vergi İstanbul şehri ile 64 vilayete münhasır kalmış, toplam 3478 kazanın vergiye tabii tutulmaması kararlaştırılmıştı³¹.

Buğday fiyatlarını düzenlemek ve korumak amacıyla 1932 yılında yürürlüğe konan 2056 sayılı kanun çerçevesinde, hükümet, Ziraat Bankası vasıtasıyla üreticilerin satılığa çıkardığı buğdaylardan aşağıdaki miktarlarda satın almış ve karşılığını ödemişti.

Tablo 18. Buğday Mubayaası Kanunu İle Ziraat Bankasının Satın Aldığı Buğday Miktarları³²

	TL	Kr.	Kilo
1932–1933 Kampanyası 12 merkezde	921.254.82		22.476.591
1933–1934 Kampanyası 20 merkezde	5.889.955.43		159.364.623
1934–1935 Kampanyası 39 merkezde	4.393.676.26		124.867.221
1935–1936 Kampanyası 38 merkezde	906.225.47		22.253.190
1936–1937 Kampanyası 41 merkezde	3.056.198.29		70.076.067

Yukarıda adı geçen mubayaa merkezlerinde yapılan buğday alımlarında resmi fiyat uygulanmıştı. Resmi fiyatların yanı sıra serbest piyasa fiyatları da şu şekilde oluşmuştur:

³⁰ Un Vergisi konusunda Cumhuriyet Arşivinden bulduğumuz bir belge, verginin halk üzerindeki etkisini etkili bir şekilde anlatmaktadır. “...Kayserinin Danacılar mahallesinden 15 kadar kadın toplu bir vaziyette Kayseri hükümet dairesine gelerek un fiyatlarının yüksekliğinden bahisle bu verginin indirilmesi dileğinde buldukları ve bu kadınların öğleden sonra belediye dairesine giderek aynı dileği tekrarladıkları ve bu verginin indirilmesi mümkün olmadığı kendilerine bildirilmesi üzerine (Böyle hükümet olur mu? Böyle kanun olur mu?) diye idarei kelimeler ettikleri ve aynı günde Kayserinin Develi kazası merkezinde dahi bazı kadınların toplanarak hükümet ve belediye önüne geldikleri ve un vergisinden dolayı tezellum-ı hal eyledikleri...” BCA: 030.10.104.626.24/ 14 Haziran 1934. Aynı konuda Çorum İskilip ve Bolu Mudurnu’da da protesto gösterileri yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: BCA: 030.10.104.676.24/ 3 Temmuz 1934, Oya Silier, **Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi(1923–1938)** İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları 1981. s.83; “Buğdayı Koruma...”, **Ülkü**, IV, S.19, Eylül 1934.

³¹ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, I, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1988, s.557.

³² Cemil Çalgüner, **Türkiye’de Hububat Ekonomisi**, Ankara 1954, s.152.

Tablo 19. 1932-1938 Döneminde Serbest ve Resmi Piyasada Buğday Fiyatları³³.

Yıllar	Resmi Fiyat(Kuruş)	Serbest Piyasa(İstanbul)
1932	5,50-5	4,95
1933	5,50-5	4,54
1934	3,80-4,25	4,51
1935	3,80-4,25	5,65
1936	3,80-4,25	6,03
1937	3,80-4,25	6,08
1938	3,80-4,25	5,61

Hükümetin, Ziraat Bankası kanalıyla köylüye ödediği resmi fiyatı 1935 yılına kadar piyasa fiyatından yüksek bir seviyede idi. 1935'den sonra serbest piyasada fiyatlar da yükselmeye başlamış, kaliteli buğdayların serbest piyasada resmi fiyattan daha yüksek fiyata satıldığı görülmüştü. Yıl içinde serbest piyasada buğdayın 11 kuruşa yükseldiği görülmüştü. Ayrıca dünya da tarım ürünlerinde buhran aşılmaya başlamış, New York piyasasında buğday fiyatları 1932'den sonra yüzde 15,19 oranında artış göstermişti. Ayrıca kliring usulü satışların da iç piyasada buğdayın fiyatını yükselten bir etken olduğu söylenebilirdi. İkinci kalite buğdayların fiyatları resmi fiyata yakın olduğundan bilhassa uzak merkezlerde ulaşım masrafları nedeniyle yerel pazar fiyatlarının düşük olduğu bölgelerde bu buğdaylar Ziraat Bankasınınca mubayaa edilmişti³⁴. Bu politika kapsamında 31 Temmuz 1936 tarihine kadar hükümetin zararı 3.660.600 TL olarak hesaplanmıştı. Bu miktar, ülke içinde toplam 41 merkezde yapılan buğday alımları ile ilgili olarak sevk, ulaştırma ve teknik masrafların, tüketim merkezlerine ve yurtdışına yapılan satışlardan elde edilen miktarlardan sonra ortaya çıkmıştı³⁵.

Ülkenin çeşitli yörelerinde oluşan buğday fiyatlarını araştırmak, Ziraat Bankasının mubayaası öncesinde ve sonrasında bölgeler arası fiyat farklılaşmasının nedenlerini ortaya çıkarmak açısından faydalı olacaktır. Doğu ve Güneydoğu illerini

³³ Nadir Özbek, "Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları 1932-1937" **Toplum ve Bilim**, S.96, Bahar 2003 s.235.

³⁴ Özbek, **agm**, s.235; Tökin, **Buğday İşine...**, 13.

³⁵ BCA: 490.01.25.122.2.

kapsayan Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesinin genel vaziyetini hükümete bildirmek üzere Ankara'ya gönderilen raporlara göre; Diyarbakır borsasında 1930 yılı Kânunusaninin birinci haftasında Diyarbakır borsasında buğdayın kilosu 6 kuruş olarak gerçekleşmişti³⁶. 1932 yılında ise buhranın etkisiyle düşmeye başlayan buğday fiyatları aynı dönemde gerçekleşen kuraklık ile piyasaya az miktarda mahsul çıkarılmasına karşın Diyarbakır borsasında 4.40–3.75 kuruşa satılmıştı. Bölgenin diğer illerinde ise fiyatlar şu şekilde oluşmuştu; Mardin 5, Elaziz 5, Siirt 4.50, Urfa 4, Van 6, Hakkâri 5, Muş 5 kuruş. Hakkâri ve Van dışındaki diğer şehirlerde fiyatlar, Diyarbakır borsasında gerçekleşen fiyata yakın bir seyir takip etmişti. Bu iki şehrin tarıma elverişsiz toprakları nedeniyle hububat çevre şehirlerden ithal edilmekte veya az miktarda üretildiği için fiyat daha yüksekti³⁷. Ortaya çıkan fiyatları doğru yorumlayabilmek için yıllara göre Türkiye buğday üretim değerlerini göz önüne almak gerekliydi. İklim şartlarına göre büyük iniş ve çıkışların yaşandığı Türkiye tarımında bu durum fiyatların sürekli değişim göstermesine neden olmaktadır. İktisat Vekâleti Türk Ofis Başkanlığının 1–7 Teşrinisani 1935 tarihli raporundan tarım ürünlerinin iç ve dış piyasalardaki durumu takip edilmişti. Bu fiyatlar, Ziraat Bankasının, buğday mubayaasına başladığı ve devam ettiği dönemde gösterdiği için daha da anlam kazanmaktaydı. 1935 yılı buğday üretimi önceki yıllara göre daha az olarak gerçekleşmiş ve fiyatlar yükselmişti. İstanbul zahire borsasında fiyatlar son yılların en yüksek seviyesine çıkmıştı. Ege Bölgesinde de fiyatlar 7 kuruşun üzerinde bir fiyatla satılmıştı. Buğday fiyatlarının 1935 yılı yükselişi Samsun, Amasya ve Çorum bölgesinde de hissedilmişti. Bu yükselişte toplam ürün azlığının etkisiyle tüccarların stok yapmaya çalışması etkili olmuştu. Kars bölgesinde ise fiyatlar oldukça düşük seviyedeydi. Rekolte azlığına karşın beyaz buğday 4.50 kuruş, kırmızı buğday ise 3 kuruşa satılmıştı. Fiyatların bu kadar düşmesine karşın en yakın mubayaa merkezlerinden Bayburt'a demiryolu ile ulaşımın olmaması, diğerlerinin ise (Malatya-Diyarbakır) bölgeye uzak oluşu nedeniyle fiyatların düşmesine engel olunamamıştı. Ankara'da ise yumuşak buğday 6–8,6 kuruş, sert buğday ise 6.30–8.60 kuruştan satılmıştı³⁸.

³⁶ Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler 1927–1952**, İstanbul: İletişim Yayınları 2003, s.318, Ek:8d.

³⁷ BCA: 030.10.69.457.15/1932.

³⁸ BCA: 030.10.160.127.6/ 1–7 Teşrinisani 1935. bu döneme ait buğday fiyatları Ek: 30-31-32'de sunulmuştur.

Buğday rekoltesinin önceki yıllara göre yetersiz kaldığı 1935 yılında fiyatlar, piyasa şartları gereği yükselmişti. Bazı yörelerde 10 kuruşa yaklaşmış, genelde 6–8 kuruş civarında işlem görmüştü. Ziraat Bankası mubayaalarının buğday fiyatına alt sınır çekerek fiyatların resmi fiyattan aşağı düşmesini önleme görevine bu durumda gerek kalmamış, yüksek kaliteli buğdaylar tüccarda toplanmaya devam etmişti. Ancak fiyatların hala düşük olduğu Kars gibi uzak yörelerde fiyatların resmi fiyatların da altına düşmesine engel olunamamıştı. 1937 yılında ise yıl içinde yaşanan yüksek rekolte nedeniyle fiyatlar piyasa şartları gereğince düzenli olarak düşmeye başlamış, Orta Anadolu Bölgesinde 4.50 kuruş resmi fiyat seviyesine inmiş, bölgenin en büyük buğday merkezlerinden Konya’da 3.846 kuruşa kadar düşmüştü. Bu düşüşlere karşın ihracatın devam ettiği Mersinde ise fiyatlar yüksek seviyesini korumuştur³⁹. Bu durumda, buğday mubayaası kanununun hareket noktası olan ülke genelinde buğday fiyatına istikrar kazandırma, büyük hububat borsaları dışında da küçük üreticilerin emeklerin karşılığını almalarını sağlama girişimleri konusunda istenilen başarıya ulaşılamamış, yıllara göre, üretim dalgalanmalarının önüne geçilemediği gibi, bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesi konusunda istenilen başarı sağlanamamıştı. Sayıları sürekli artırılmaya çalışılan mubayaa merkezlerine karşın, üretim miktarının yıllara göre değişim göstermeye devam etmesi, fiyat hareketlerine neden olmuş ve sonuçta, bölgeler arasında eşitsiz değerlendirmeler devam etmişti. Ayrıca uygulamadan yararlanmak için mubayaa merkezlerine ürünü teslim etme zorunluluğu, üreticinin ulaşım masraflarını yüklenmesine de neden olmuş, sonuçta köylünün eline resmi fiyattan daha düşük bir para geçmişti.

Ziraat Bankası tarafından yapılan buğday mubayaası 1938 yılında yeni kurulan Toprak Mahsulleri Ofisine (TMO) devredilmişti. TMO’ya Ziraat Bankasından farklı olarak buğdayın fiyatı belirlenirken mahalli fiyat ve kalite farklarının da göz önünde bulundurmak, İktisat Vekâletinin onayı ile uygun göreceği yerlerde un ve ekmek fabrikaları kurma, satın alma ve işletme için her türlü un ve mamulleri sanayisi ile meşgul olabilme yetkisi verilmişti⁴⁰. Ziraat Vekâleti tarafından hazırlanan ve Buğday Satışları ve Buğday Vaziyeti Hakkında Rapor adını taşıyan

³⁹ BCA: 030.10.161.131.4/ 16 Eylül 1937.

⁴⁰ **Düster 3.Tertip**, XIX, Teşrinievvel 1937-Teşrinisani 1938, Ankara 1956. ; TMO’nun faaliyetleri için bkz: Niyazi Acun, **Ziraat Tarihimize Bir Bakış-Toprak Mahsulleri Ofisinin Kuruluş Gayeleri**, İstanbul: Sinan Matbaası 1947.

raporda o döneme değin ne kadar buğday toplandığı ve ne surette harcandığını gösterilmektedir. Raporda, bankanın elinde 138 bin tona ve parasal değeri ise 13 milyon TL'ye ulaşan buğdayların depolanacak yer bulunsa dahi, buğday üretici köylüye, yeni sezonda ödenecek kaynak bulmanın zor olacağı belirtilmiştir. Bu stokların ortadan kaldırılması ve döviz ihtiyacının karşılanması, kliringlerin çözülmesi fiyatlarla buğdayların satılmasına tavsiye edilmiştir. Bu amaçla yurtdışına heyetler gönderilerek, merkezden satış yapılmış ve aracı şirketleri (İş Limited ve Vittol) 16 Haziran 1938 tarihine kadar yurtdışına yapılan satışlardan 15.895 tonu tamamen dövizli, 16.000 tonu kısmen dövizli kısmen kliringli, 10.350 ton'u ise kliringli olarak toplam 42.245 ton buğday ihraç edilmişti. Ekmek fiyatlarının düzenlenmesi ve bazı askeri birliklerin ekmek ihtiyacı ve göçmenlerle, muhtaç çiftçilerin tohumluk ve yemeklik ihtiyaçlarının karşılanması için tüketime 37.386 ton satış yapılmıştı. Bu durumda mevcut 138.125 ton stoktan dâhili ve harici satışlar ile 79.631 ton civarında buğday paraya çevrilmiş ve elde 58.494 ton buğday kalmıştı. 1938 yılı bahar döneminde mubayaa edilen miktar (6.110 ton) bu rakama ilave edildiğinde 16 Haziran 1938 tarihi itibariyle stok miktarı 64.404 ton olmaktadır. İç satışlar ise İstanbul'da 5,5–5,7 kuruştan ve muayyen fiyatlarla yapılmakta ve diğer şehirlerde nakil masrafları göz önüne alındıktan sonra fiyatlar belirlenmişti. İç piyasada 5,7 kuruşa satılan buğdayın dış piyasalara daha ucuza satılması raporda, memleketin serbest döviz ihtiyacını karşılamak amacıyla yapıldığı ifade edilmişti⁴¹.

Türkiye için tarımın, Türk tarımı için de hububatın önemi üzerinde yukarıdaki bölümlerde yeterince durulmuştu. Türk ekonomisi için hayati öneme sahip olan ve Türk insanının büyük çoğunluğunun yaşam biçimini şekillendiren buğday üretimi ve sorunları hakkında dönemin aydınları da çeşitli fikirler öne sürmüşler ve sorunun çözümü için resmi politikaya alternatif olabilecek öneriler getirmişlerdi. Ahmet Hamdi Başar, Türk köylüsünün uzun yıllardır mücadele ettiği üretim ve pazar sorunları konusunda eserler vermiş bir bürokrattı. Başar'ın, İktisadi Devletçilik, Para ve İnkılâp, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye adlı kitapları ve Kooperatif Dergisi, buhran sonrası köyün sorunlarına çare arayan bir çabanın ürünüdürler. Başar, ülke sanayisinin korunması için gümrük koruması gerekli olduğunu, geri tekniklerle yapılan hububat tarımının da “cihan piyasasının

⁴¹ BCA: 030.10.184.269.4/6.7.1938.

rekabetine serbestçe bırakılmayacağını” düşünmekteydi. Çünkü Türk köylüsü, düşen tarım ürünlerinin fiyatlarına karşı, değişmeyen mamul mal fiyatlarının yüksekliği nedeniyle zor durumda kalmış ve bu durumun devam etmesi onun üretimi kısa bir süre sonra bitirmesi anlamına gelmekteydi. Başar, Türkiye’de buğday üretim değerlerinin ülke içi talebi karşılama noktasında yıllara göre istikrarsız bir durum oluşturduğu için ortaya çıkacak iki farklı durumda nasıl davranması gerektiğini örneklerle açıklamaya çalışmıştı. Buna göre; buğday üretiminin tüketiminin fazla olması durumunda, hükümetin iç piyasanın ihtiyacından fazla olan buğdayı, dünya piyasasının altında bir fiyatla satacak, zarar edecek ancak o dönem için üreticileri fiyat buhranından koruyacak, bu durumun devamlı olması halinde ise bütçede yeni masraf kapısı açılacağı için bu politikanın uzun süre sürdürülmesinin mümkün olmadığını belirtmekteydi⁴². Başar, buğday üretimini devamlı yüksek tutup, iç piyasada fiyat buhranlarına sebep olmayacak şekilde fazla üretimin yüksek fiyatlarla ihraç edilmesini öngören ihracat primi uygulanması önerisini de sorgulamıştı. Kiloda beş kuruş ihracat primi, buğday piyasasını, mahsulün çok olduğu seneler için düzenleyecek ve üretimin artışına istikrar kazandıracak bir tedbirdi. Ancak devamlı uygulanacak bir ihracat primi politikasına devlet bütçesinin dayanmasının mümkün olmadığını da belirtmekteydi. İç piyasada buğday fiyatını korumak için Türkiye Buğday Yetiştiricileri Birliği adı altında bir organize yapı ile üreticilerin birleştirilerek, üreticiden doğrudan alınan buğdayları sınıflarına göre tasnif ederek değirmenlere gönderecek ve fiyatlarını belirleyecek bir kuruluş gerekli görülüyordu. Bu birlik buğday borsalarında örgütlenerek piyasaya çıkan buğdayı sınıflandıracak ticaret odaları, belediye ve diğer uzmanların görüşüyle tüm Türkiye geneli için bir fiyat belirleyecekti⁴³.

Başar, buğday organizasyonunun sadece iktisadi açıdan değil sosyal konularda da köylünün yaşantısını düzenleyeceği, köylünün köy kasaba ve şehirlerdeki ağa, arazi sahipleri, mütegalibe, faizci ve muhtekirlerin elinden kurtulacağını belirtiyordu. Ayrıca buğday fiyatlarının yaşanacak istikrar tarımda daha fazla teknolojinin kullanılmasını sağlayacak devlet ve ferdi birçok işte programlı çalışma

⁴² Ahmet Hamdi Başar, **İktisadi Devletçilik** I, Ankara 1932, s.93–95.

⁴³ M.Bülent Varlık, “Ahmet Hamdi Başar’da Buğday Meselesi”, **Ekonomik Yaklaşım-Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları**, II, S.6, 1981, s.98.

usulünü getirecekti⁴⁴. Ahmet Hamdi Başar'ın görüşlerine benzer öneriler getiren Yunus Nadi ise, görüşlerini Cumhuriyet gazetesinde uzun süre yazmış, temel olarak Ahmet Hamdi'nin görüşlerini desteklemiştir. Bununla yetinmeyen Yunus Nadi, Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı mektuplarla da konuyu özet bir şekilde açıklamıştır. Nadi, Türkiye'de buhrandan en fazla etkilenen buğday tarımının kendi haline bırakılmayacağını çünkü buhran ortamında köylünün zararına çalışmasının mümkün olmadığını düşünmekteydi. Bu durumda buğdayı fiyat buhranlarından korumak için un veya ekmek vergisinin alınmasını önermekteydi. Un veya ekmek vergisi ile çiftçi kendi üretimi olan buğdayı daha pahalı fiyata satma imkânına sahip olacaktı. Yunus Nadi, pahalı ekmek uygulamasına tüm halkın gönülden destek vereceğini belirtmekte Fransa, İtalya ve Yunanistan'da ekmeğin 19 kuruşa satıldığını ifade etmekteydi. Buna karşın, Türkiye'de günlük olarak tüketilen ekmeğin yalnız 2 milyon okkası üzerinden yalnız iki kuruş vergi alındığında sonuçta günde, 40 bin, ayda; 1 milyon 200 bin, yılda ise 15 milyon lira etmekte, bu fiyata köylüler lehine olmak üzere 1-2 kuruş zam yapılırsa buna kimsenin itirazının olmayacağını düşünmekteydi⁴⁵. Çiftçiyi himaye etmek için köylünün sorunlarının farkında olan liyakatli ve namuslu insanlardan kurulu, iç piyasaya çıkan hububatı kontrol edecek bir buğday ofisinin kurulmasını teklif eden Yunus Nadi, bu ofisin buğday satılan tüm zahire borsalarında örgütlenerek, buğdayı çeşitlerine göre ayıracağını ve bedeli karşılığında satın alacağını planlamaktaydı. Satın alınan buğdayın bedelinin yüzde 25'i peşin ödenecek, geri kalanı ise bono ile üreticiye verilecekti. Bonoların karşılığı Ziraat Bankasında bulunacaktı. Nadi, buğday fiyatını suni olarak yükseltecek ve devlet bütçesine katkı yapacak olan un üzerinden alınacak verginin değirmenlerde tahsil edilmesini önermekteydi. Buna göre; değirmenlerde öğütülen zahireden okka başına 1,25 ve büyük değirmenlerde öğütülen okka başına 2,5 kuruş vergi alınmasını istemektedir⁴⁶.

Ülke genelinde tüm zahire borsalarında örgütlenecek olan buğday ofisinin, köylüden piyasa fiyatının üstünde 7,5 kuruştan yapmasını önermekteydi. Nadi, Ziraat Bankasının nakliye ve diğer masrafları dikkate alarak belirleyeceği buğday fiyatı ile mubayaa yaptığında herkesin kabul edeceği bir ödemenin ortaya çıkacağını

⁴⁴ Başar, *İktisadi...* s.107-108.

⁴⁵ BCA: 030.10.135.969.2/2 Mart 1932.

⁴⁶ BCA: 030.10.135.969.2/3 Mart 1932.

düşünmekteydi. Ziraat Bankasının bu suretle almış olacağı buğday toplamının “birkaç yüz vagon, yani nihayet üç-beş bin ton zahireden ibaret olacağını” düşünmektedir⁴⁷. Yunus Nadi'nin, Cumhuriyet gazetesinde yazdığı ve daha sonra başbakana gönderdiği özet mahiyetindeki önerilerine bakıldığında, hükümet tarafından ilerleyen süreçte uygulamaya konulan Ziraat Bankası mubayaa organizasyonu ve Toprak Mahsulleri Ofisinin faaliyetlerine benzer bir yapıyı tarif etmekteydi. Ekmek fiyatlarının yükseltilmesi için önerdiği un vergisi de hükümet tarafından mubayaa masraflarını karşılamak ve silo-depo yapımını finanse etmesi amacıyla 1934 yılından itibaren işlenen unlardan alınmaya başlamıştı. Yunus Nadi, Ziraat Bankası tarafından mubayaa edilecek buğdayın üç-beş bin ton olacağı tahmininde yanılmış, banka 1932–1937 döneminde toplam 541.393 ton buğday satın almıştı. Ahmet Hamdi Başar ve Yunus Nadi'nin şikâyetlerinde, Âli İktisat Meclisinin raporlarında mutlaka düzeltilmesi gereken sorun olarak beliren fiyat istikrarı için Ziraat Bankasının mubayaa yapması, dış dünyada örneği görülen bir uygulama olarak tavsiye edilmekteydi. Köylünün mahsulünün garanti altına alınması, dönemsel fiyat dalgalanmalarına karşı korunması çok uzun yıllardan beri söylenegelen bir uygulamaydı. Depo, silo ve köyü şehirlere bağlayacak yolların yapımına önem verilmesinin istenmesi de üretim merkezlerinin tüketim merkezlerine bağlayarak ülke içinde birbirini destekleyen ekonomik bütünlük hedeflenmekteydi.

1.1. Buğday Mubayaası Uygulamasının Sonuçları

Milli sanayinin faaliyete geçmeye başladığı 1930'lu yıllarda Türkiye'de küçük köylüler, üretim araçları ve ürettiği artık ürün itibariyle kendi kendine yetmeye çalışan yapıdan sınırlı da olsa pazara açılmış bir görünüm arz etmekteydi. Buhran döneminden nasıl etkilendikleri önceki bölümlerde aktarılan köylülerin, ürettikleri hububatın mevsimsel fiyat dalgalanmalarından olumsuz etkilenmekte, örgütsüz ve birbirinden bağımsız küçük işletme olmaları nedeniyle piyasada karşılarında çıkan tüccar ve murabahacı gücün ürün alım fiyatlarını düşük tutma politikasına engel olamamakta ve devamlı artan bir borçluluk ilişkisi ile şehir ve

⁴⁷ BCA: 030.10.135.969.2/4 Mart 1932.

kasabalardaki tüccara bağlanmaktaydılar. Bu dönemde hükümetin, milli sanayinin finansmanını temin etmek için uyguladığı ve tarım kesimin aleyhine olan iç ticaret değerleri ve değerlenen Türk Lirası nedeniyle parasal ağırlığı artan vergiler ile tarım kesiminden sanayiye kaynak transferi yapmakta, köylü zor şartlarda elde ettiği artı değerlerini hükümete bırakmaktaydı⁴⁸.

Sürekli kendi aleyhine gelişen bu üretim ilişkisini köylü ne kadar devam ettirebilecekti? Hükümet, tarım kesiminden sanayiye olan tek taraflı kaynak transferi nedeniyle piyasa ile ilişkisini kesip, kendi ihtiyaçları için üretim yapacak kadar küçülen köylünün ekonomik anlamda rahatlamaları, buhran yıllarının yıkıcı etkilerinden kurtulabilmeleri ve en önemlisi de sanayi tesislerinin ürettiği mallara (şeker-dokuma) sağlam bir müşteri-pazar olmaları için suni bir fiyat politikasıyla desteklenmeleri, siyasi iktidarın büyük çiftçi gruplarına karşı bir dayanak olması açısından önemliydi. İsmail Hüsrev de bu amaçla şöyle bir açıklama yapmıştı; "... Hammadde fiyatları fevkalade sukut ettiği halde yarı mamul ve mamul maddelerin fiyatlarında aynı şiddetli sükûtlar olmamıştır. Bu durumda girişimci sanayici kazanmaktaydı. Yani sanayici kazancını köylünün mubayaatından temin edeceğine, hammadde fiyatları ile mamul arasından farktan temin etmekteydi".⁴⁹ Hükümet bu düşüncenin farkında idi ve 1932'den itibaren Ziraat Bankası vasıtasıyla buğdaya piyasa fiyatının üzerinde bir fiyat vermesi ve böylece üreticilerde görece bir refah sağlamaya ve alım gücünü yerleştirmeye çalışması, üreticilerin devlet tekellerinin ürünleri için büyük bir pazar olarak algılanmasından kaynaklanmaktaydı. Köylünün eline geçen para ile ihtiyaçları için daha fazla pazara çıkmaya ve eski (buhran dönemi) yaşantısına göre daha lüks bir tüketim ekonomisi seçmesi isteniyordu. Destekleme alımıyla, köylülerin gelirini yükseltme çabalarına karşın sanayi mamullerinin yüksek fiyatları gözden kaçmamaktaydı. Bu durumda hükümetin çiftçide oluşan tarımsal artığı devlet tekelleri aracılığıyla çektiği, tarımsal üretimin ve sanayi üretiminin birbirini tamamlamasının istendiği gözleniyordu⁵⁰. Yüksek sanayi maliyetleri nedeniyle yüksek bir seviyede kalan mamul mal fiyatlarından elde edilen kaynak, milli sanayinin hammaddelerini oluşturan şekerpancarı ve pamuk üretimi yapan çiftçilerin kullandığı makinelere tarımsal üretimin sübvansiyonuna

⁴⁸ Silier **age**, s.83–84.

⁴⁹ İsmail Hüsrev(Tökin), "İç Pazar Meselesi", **Kadro** S.33, Eylül 1934, s.18–19.

⁵⁰ Keyder-Birtek, **agm**, s.36.

aktarılmıştı. Böylece sanayileşmenin finansmanı için hububat üreticisi köylülerden elde edilen kaynakların, büyük köylülerin meşgul olduğu pamuk ve şekerpancarı tarımının desteklemesinde kullanılmıştı. Ayrıca dönemin bazı özelliklerinden büyük çiftçilerin olumlu olarak etkilendiği de ortaya çıkmaktaydı. Toprak kullanım oranının yükselmesine karşın borçluluk ilişkisi nedeniyle tarımsal işçi ücretlerinin düşüklüğü ve ortakçılık ilişkilerinin yaygınlığı büyük köylülerin yararlandığı bir ortamın devam etmesini sağlamış, ayrıca garantili ve yüksek fiyattan ürün alımları kârlarını artırma imkânı sunmuştu. Pamuklu dokuma fabrikalarına hammadde temini için ülke içinde uygulamaya konulan pamuk tohumu ıslah çalışmalarından da sonuç itibariyle yararlanan ticari tarım yapan büyük çiftçiler olmuştu⁵¹.

⁵¹ Silier, age, s.84; 1930'lı yılların sonuna doğru özellikle İkinci Dünya Savaşının hazırlıklarını yapan Almanya'da olağanüstü miktarlara ulaşan hammadde ve yiyecek stoklama girişimleri yapılmaktaydı. Almanya, Balkan ülkeleri ve özellikle Türkiye'yi ekonomik olarak kendisine bağlamak için yaptığı ikili anlaşmalar sonucu tarım ürünlerine yüksek fiyat veriyordu. Almanya'nın yüksek fiyatla, Türk tahıl ürünlerine talip olması, buğdayı kıymetli bir meta haline getirmiş, ortaya çıkan bu durumdan yüksek miktarda üretim yapan büyük çiftçiler yararlanmıştı. Oya Silier, "1930'larda Devletçilik ve Dış Ticaret" **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, VI, 1978, s.107.

2.CUMHURİYET DÖNEMİNDE TARIMSAL KREDİ POLİTİKASI VE RESMİ KREDİ PİYASASI OLUŞTURMA ÇABALARI

2.1.Memleket Sandıkları ve İtibar-i Zirai Birliklerine Giden Süreç

Bir tarımsal işletmenin yıl içerisinde yaptığı faaliyetleriyle kendini yeniden üretmesi ve bu durumun sürekli olması idealdi. Küçük üreticilerin egemen olduğu toplumlarda işletmenin ilişkide olduğu birçok faktör bu idealin gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktaydı. İşletmenin ürettiği ürünün piyasada aldığı değer yıllara göre istikrarsız bir görünüm arz etmesi, kıtlık yıllarında elde ettiği ürünle ihtiyaçlarını karşılayamamasını, ard arda gelen kötü ürün yıllarında ise vergi ve diğer borçlarını ödemek için işletmenin üretim araçlarını satarak üretimden tamamen çekilmesi sonucunu doğurmaktaydı. Üretime devam etmek istediğinde ise işletmenin kendini yeniden üretmesi için borçlanma yollarını seçmekteydi. Akriba ve yakın sosyal çevreden yapılan borçlanmanın münferit ve mevzi olarak değerlendirilip, düzenli ve bol miktarda sermayeye ihtiyaç duyulduğunda ise piyasaya devlet müdahalesi aranmaktaydı. Resmi/örgütlü kredi piyasasının gelişmediği veya yetersiz kaldığı durumda ise üretici, özel kredi piyasasından borçlanma yoluna gitmekte ve ağır şartlarda yapılan borçluluk ilişkisi nedeniyle tarım kesiminin sosyo ekonomik yapısını değiştirecek gelişmeler başlamaktaydı.

Tarımsal üretimde kredi, piyasa için üretim yapmak isteyen işletmenin daha verimli bir şekilde düzenlenmesi, topraktan elde edilen gelirin artırılmasını hedefleyen çiftçiler için ilk akla gelen araçtır. Yeni çalışma yöntemleri, yeni tarım teknikleri ve tarımsal araçların temin edilmesi için işletmenin kaynaklarının yetmediği durumlarda dışarıdan sermaye desteği aranır ve kredi arama çareleri düşünülürdü. Planlamada işletmeye bu aşamada devletçe desteklenen resmi kredi örgütü tarafından en yakın köydeki şubesi eliyle düşük faizli işletme ve donatma kredisi verilmesi en ideal olarak düşünülürken, Türkiye gibi, tarımsal üretime yön verecek resmi kurumların yetersizliği göz önüne alındığında bu boşluğu aynı köyde veya yakın kasabada bulunan büyük toprak sahibi veya Murahabacılığı meslek edinmiş kişiler doldurmaktaydı. Osmanlı arşiv belgelerinde, ağır faiz ve ödeme şartlarıyla özel şahıslardan tedarik edilen para, tohum, hayvan, arazi, tarım

araçlarının yol açtığı sıkıntılar, borçların geri ödenememesi durumunda üreticinin menkul ve gayrimenkullarına el konulması, üretim araçlarına zorla el konulması gibi olaylara rastlamak mümkündür⁵². Osmanlı İmparatorluğunda köylünün kredi ihtiyaçları için başvurduğu kaynaklar, gizli veya açıktan murabahacılık yapan tüccar, mültezim, büyük toprak sahibi, ayan gibi maddi açıdan güçlü insanlardan oluşmaktaydı. 1863 yılında kredi piyasasını devletin düzenleme yapması konusunda en önemli girişim Memleket Sandıkları Projesiydi. 1863’de Tuna Vilayetinde kurulan Memleket Sandıkları kısa sürede gelişmiş, ilerleyen yıllarda çevre vilayetlere de yayılmıştı. Sandıkların giderek genişleyerek imparatorluk coğrafyasına yayılması, özel kredi veren örgütlere karşı ciddi bir rakip olmasını sağlamıştı. Memleket Sandıkları, kaynaklarını üyelerinin tarımsal gelirlerinden elde etmekteydi. 1883’de Memleket Sandıkları’na daimi ve güçlü bir gelir sağlamak için aşar vergisinden onda bir oranında menâfi-i iane kesilmeye başlanmış ve bu vergiden dolayı sandıkların adı Menâfi Sandıkları adına çevrilmişti. Ancak bu tür düzenlemeler, kırsal kesimin bilhassa küçük üreticilerin kredi ihtiyaçlarına çözüm olamamıştır. Sandıklarda toplanan paralar son derece yetersiz miktarlarda kalmış ve bu fonlar ise gerçekten ihtiyacı olan küçük üreticiler yerine zengin ve nüfuzlu kişilerin eline geçmişti⁵³.

Menâfi Sandıklarının başarısızlığı üzerine daha sağlam mali kaynaklara dayanan, geniş bir örgüt ağına sahip ve farklı bir çalışma stratejisi olan Ziraat Bankası 1888 yılında kurulmuştu. Banka kısa sürede geniş bir taşra örgütlenmesi gerçekleştirmiş ve 1897’de 435 olan şube sayısı, 1910’da 483’e yükselmiştir. 1908’de 278 bin kişiye verilen ve 114 milyon kuruşu bulan toplam kredinin önemli bir bölümünü 500 kuruştan az olan krediler oluşturmuştu. Verilen kredinin önemli bir bölümünün 500 kuruştan aşağı miktarlarda olması, ilk bakışta bu durumdan küçük üreticilerin yararlandığı sonucuna götürse de bankanın kredi işlemlerinde hukuki çerçevede kredilerden ortakçı ve kiracıların yararlanmasına imkân vermemekteydi. Kredi alabilmek için mutlaka mal sahibi (mutasarrıf) olmak gerekmektedir. Bu şartları taşıyan bir üretici bir kefil bulmalıydı ve kredinin bir kısmını da kefile terk etmeliydi. Toprağı olan köylü ise harçların yüksekliği

⁵² Bu konuda açıklayıcı ve yol gösterici bir çalışma için bkz: Tefik Güran, “Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Kredi Politikasının Gelişmesi 1840–1910” **Uluslar arası Mithat Paşa Semineri Edirne 8–10 Mayıs 1984**, Ankara 1986.

⁵³ Güran, **Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Kredi...** s.116.

nedeniyle toprakları için tapu çıkartamıyor, tapu senedi olmadığı için bankanın istediği belgeleri veremiyordu. Ayrıca bürokratik işlerin karışıklığı ve zaman alması da üreticiyi bu işlerden uzak tutmaya yetmekteydi. Bu şartları tamamlayabilen üreticiler ise, tapu kayıtlarında düşük gösterilen arazi değerleri nedeniyle istediği kredinin çok altında kalan miktarda para eline geçmekteydi. Buna karşın özel kredi piyasasından para temin etmek için hiçbir sınırlama bulunmamakta ve köylünün servetinin birkaç katı kadar kredi temin edilebilmekteydi⁵⁴.

Ziraat Bankasının çiftçilere toprak ipoteği karşılığında tarımsal gelişmeyi sağlamak amacıyla verdiği krediler uzun vadeli olarak hesaplanmıştı. Üç yıl olarak düşünülen vade, bankanın 1924’de yeniden düzenlenmesinin ardından bir yıl olarak değiştirilmiş ve krediler işletme sermayesi olarak verilmeye başlanmıştı. Bu kredi için üreticinin toprak değeri Ziraat Bankası tarafından değerlendirmeye alınıyor ve kredi arazi değerinin yüzde 50’sine kadar çıkabiliyordu. Toprakların daha değersiz olduğu ön plana alındığı için toprak sahibi küçük çiftçilerin banka kredilerinden yararlanması güçleşiyordu. Küçük üreticiye ulaşamayan krediler, tarım ürünleri ticareti yapan ve özellikle ihracat yönelik mal toplayan tüccarlar tarafından sıklıkla kullanılmaktaydı. Bu nedenle banka 1924–1929 arasında kasabalarda bulunan 83 şubesini kapatıp, şehir merkezlerine özellikle ihraç ürünleri yetiştiren bölgelere şube açma yoluna gitmişti. 1926’dan sonra tarla değeri üretilen ürüne göre saptanan çiftçilerden, ihracat için üretim yapan üreticilerin daha kârlı çıktıkları bir gerçektir. Bu düzenlemenin ardından tarımsal üretimi yetersiz olan bölgelerdeki şubelerden alınabilecek kredi üst limiti azaltılarak en fazla 30 liraya indirilmişti. Bu rakam ancak genel merkezin izniyle yükseltilebilmekteydi. Kendisi için gerekli miktarı Ziraat Bankasından temin edemeyen küçük üreticinin gayri resmi kredi piyasasına yönelmekten başka bir çaresi kalmıyordu⁵⁵.

⁵⁴ Aynı makale, s.120–125.

⁵⁵ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923–1929**. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1982, s.153–156. Ziraat Bankasının küçük köylü işletmelerine değil de ticarethanelere kredi açmasını Ziraat Vekaletine 9 Teşrinisani 1925 tarihli bir rapor hazırlayan Schmidt adlı uzman tarafından da eleştirilmekteydi. Schmidt’e göre “...memleketin dolaştığım her tarafında itibar(kredi) bulmak müşkülâtından şikâyet olunmuştur. Zannolduğuna nazaran Ziraat Bankası elinden geldiği kadar ticarethanelere itibar açmakta ve çiftçilere pek az ve güçlülükle para vermektedir. Bana söylendiğine nazaran çiftçilerin parası ile tesis olunmuş Ziraat Bankasının, ticarethanelere para vermek suretiyle kar yolunu tutmasından evvel zürraa yardım etmesi lazımdır...” Aktaran M.Bülent Varlık, “1930–1940 Arasında Türkiye’de Tarımsal Kooperatifler Üzerine Bir Deneme” **Ekonomik Yaklaşım** I, S.3, 1980, s.101–104.

Ziraat Bankasının kendine, kredi verebileceği alan olarak ticari tarım yapılan bölgeleri benimsemesi 1937 yılına kadar devam etmiş, aynı yıl yapılan 3202 sayılı kanun ile Ziraat Bankası kurumsal değişime uğramıştı. Ziraat Bankası, bir tarımsal işletmenin sermayenin tamamlanması amacıyla işletme ve donatma kredileri adı altında kredi vermeyi taahhüt etmişti. Çevirme kredileri, tohum, gübre, ilaç ve üretimde kullanılan işçilerin ücretlerinin düzenlenmesi, hayvan yemi alımı, hayvanların bakım ve sağlığı için gerekli masrafların ödenmesi, işletmenin yıllık ve devamlı masraflarının karşılanmasını amaçlayan ve vadesi bir yılı geçmeyen kredilerdi. Donatma kredileri ise, her çeşit tarım aletleri, küçük makine, malzeme, çekim hayvanları, işletmenin hayvan mevcudunu artırmaya yarayan her türlü malzeme, vasıta ve tesisleri kapsamaktaydı. Bu krediler arasında işletme kredisi, bankaca en çok dağıtılan kredi olmuş ve vadesi bir yıl ile sınırlandırılmıştı⁵⁶.

Ziraat Bankası teşkilatının yetersiz olması ve kredi verme işlemlerinde kullandığı hukuki çerçeve gerçekten ihtiyaç sahibi üreticilere yeterince yardım yapılmasını engeller mahiyette idi. Genellikle birçok köyün bağlı bulunduğu şehir veya kasaba merkezlerinde bulunan banka şubeleri faaliyet sahasının genişliği nedeniyle köylülerin ve çiftçilerin ekonomik durumlarının incelemek ve çalışmalarını yakından takip etmek imkânına sahip olamamaktaydı. Bankanın kredi işlerinde esas aldığı bilgiler köy muhtarları tarafından hazırlanmakta ve beyan esasına dayanmaktaydı. Muhtarların beyan ettikleri köylüler hakkındaki raporlarda objektif davranmadıkları, birçok yerde dost ve akrabalarına fazla, sevmediklerine de eksik kredi talebinde bulunduğu bilinmekteydi⁵⁷.

Ziraat Bankası'na üreticilerden gelen en büyük şikâyet sermayesinin ülke içindeki zirai kredi ihtiyacını karşılamaktan uzak olmasıydı. Taşrada bulunan şubelerin bütçesi, köylülerin ihtiyacı olan kredileri karşılayacak kadar yeterli değildi. Banka, kredi talebinde bulunan üreticileri sıraya koymak, daha önce verdiği kredileri tahsil etmek ve para toplanıncaya kadar isteklileri bekletmek durumunda kalmıştı. Bekleyebilecek durumda olmayan, acil paraya ihtiyacı olan üreticiler ise piyasadan

⁵⁶ Yusuf Saim Atasagun, **Türkiye’de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası**, İstanbul 1943, s.123–127.

⁵⁷ Birçok köy muhtarının, köylüleri tarafından yöneltilen “bankanın parasını bizden mi esirgiyorsun, bana da üç yüz yaz” şeklindeki sitemlere maruz kaldığı görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yusuf Saim Atasagun, “Kredi Kooperatiflerini Niçin Kuruyoruz” **Kooperatif Dergisi**, S.18, Haziran 1947, s.5–6.

para temin etmeye yönelmişlerdi. Ayrıca, kredi başvurusu işlemlerinin uzun sürmesi, köylünün tarıma ve üretime ayıracağı kıymetli zamanı, saatlerce bankada geçirmek zorunda kalmasına hatta günlerce şehirde beklemesine neden olmakta ve bankadan borçlanacağı paranın yarısı değerinde masraf yapmaktaydı. Ayrıca diğer masraflar da köylü için şikâyet konusu olmaktaydı. Pul parası, kâtib-i âdil harcı gibi bürokratik ödemeler de köylüye ağır gelmekteydi. Köylünün krediye, ihtiyacı olduğu zaman ulaşamaması, daha başka sıkıntılara da yol açmaktaydı. Bankadan para alabilmek için aylarca sıra beklemek mecburiyeti, köylünün ihtiyacı olmadığı bankanın müracaat defterine yazılmasına neden olmaktaydı. Kredinin gerekmediği bir zamanda bankadan kredisinin çıktığı haberini alan köylü, krediyi geri çevirmemekte ancak verimsiz işlerde kullandığından geri ödenme zamanı geldiğinde büyük sıkıntılara düşmekteydi⁵⁸.

Bankanın kredilerini müteselsil kefalet sistemiyle vermesi küçük üreticilerin zor durumda kalmasına neden olmakta, özellikle bütün köy halkının kredi verirken birbirine kefil yapıldığı bu durumda, bir başkasının ödenmemiş kredi borucunu komşusunun ödemek zorunda kalması, küçük köylüye oldukça ağır gelmekteydi. Bankadan kredi alabilmek için köylünün tüm vergi borçlarını ödemiş olması gerekmektedir. Banka ile vergi dairelerinin birbiriyle irtibatlı çalışması nedeniyle köylülerin ipotekli borçlanmadan uzak durdukları anlaşılmaktadır. Müteselsil kefalet sistemi borç verilen paranın emniyet altına alınması ve üreticilerin birbirlerinin harcamalarını kontrol etmeye yöneltmesi nedeniyle bankaca savunulmaktaydı. Tüm bu nedenler sonunda köylülerin aldıkları krediyi tam zamanında ödeyemedikleri ve borçlarının vadesi geçtikten sonra tahsil edilebildiği görülmekteydi. Kredilerin geri ödenme oranlarına bakıldığında alınan borçların yarısından çok azının ödenebildiğini, 1927’de yüzde 38 olan geri ödeme oranının 1934 yılında yüzde 24’e düştüğünü görmekteyiz⁵⁹.

Ziraat Bankasının tarımsal üretimi destekleyecek girişimlerinin yetersiz kalması üzerine Hükümet, üreticilerin tarımsal kredi ihtiyacına daha uygun şartlarda cevap verebilmesi için İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanununu çıkarmıştı. Bu kanun

⁵⁸ Suheyp Nizami, “Zirai Kredi Kooperatifleri Nasıl Doğdu, Nasıl Büyüdü?” **Karınca**, S.2, Temmuz 1934, 15.

⁵⁹ Ziraat Bankası Teşkilatının Dağıttığı Ödünç Paralara Ait Tahsilât Nispetleri için bkz: Ek 36; Atasagun, **Türkiye’de Zirai Borçlanma...**, s.228. “Samsun Kooperatifleri Arasında” **Karınca** S.5, Birinciteşrin 1934, s.7.

yurtdışında örnekleri görülen Raiffeisen sistemine benzer biçimde sınırsız sorumluluğa dayanan bir üretici-kooperatif ilişkine dayanmaktaydı. 21 Nisan 1924 tarihini ve 498 kanun numaralı yasa 13 maddeden oluşmaktaydı. Bu yasa ile Ziraat Bankasının gerekli gördüğü yerlerde, üreticilerin çoğunluğun benimsemesi ve Ziraat Vekâletinin onayı ile kooperatif açılması kararlaştırılmıştı. Kurulacak kooperatifler sadece kredi dağıtım işiyle meşgul olmayacak, üretim araçları, kimyevi gübre ve hastalıklarla mücadele için ilaç satımı, tüketim maddelerinin dağıtımını, üreticilerin mahsullerinin satılabileceği bir kurum olacaktı. Birliklere girebilmek için arazi üzerinde mutasarrıf veya müstecir sıfatına sahip olarak, tarım ve tarım ürünleri yetiştiren mesleklerle meşgul olmak ve hayvan yetiştirmekle ilgilenmek gerekiyordu. Birliklerin sermayesini hükümetçe verilecek tahsisatların oluşturması kararlaştırılmış, ayrıca birlikler üzerinde Ziraat Bankasının kesin denetimi sağlanmıştı⁶⁰. İtibar-ı Zirai Birlikleri ile kırsal alanda kredi bulmakta zorlanan üreticilerin köylerinin yanı başına kadar gidilerek ucuz faizle kredi verileceği, mahsullerinin kolayca satılma imkânına sahip olacağı düşünülmüştü. Bu sistem ile köylü ağır faizli kredi veren murabahacıların ve köylünün ürünlerini ucuz fiyata satın alan muhtekir tüccarların köylüye zarar vermesinin önüne geçileceği hesaplanmıştı. Ancak İtibar-i Zirai Birliklerine verilen görevlerin çokluğu, bütün amaç ve beklentilerin en verimli bir şekilde yerine getirilmesine engel olmaktaydı. Kanun ile birliklere verilen kredinin belirlenmesi ve dağıtılması, tarım araçlarının, zirai mahsul ve mamulâtın satımı gibi ek uzmanlık gerektiren işlerin birliklere verilmesi ve bu görevler için yeterli alt yapının hazırlanmamış olması yüzünden Birlikler, bu alanların hiçbirinde başarılı olamamıştı. İtibar-ı Zirai Birlikleri kanunuyla istenilen sonucun alınamamasını Ziraat Bankası İdare Heyet-i Azasından Cevdet Nasuhi Bey şöyle açıklamaktaydı. “teşekkülün vücuda gelmesinin köy halkının ekseriyetinin iştirakiyle şartlanmış olması (nedeniyle) zaten böyle bir derneğin meydana gelmesinde menfaati olan köyün kodamanları bu ekseriyetin husulüne mani olabilir”⁶¹. Ayrıca birliklerin kredi dağıtımında müteselsil ve gayri mahdut kefalet sistemini

⁶⁰ Remzi Saka, **Türkiye Kooperatifçilik Siyaseti**, İstanbul 1943, s.39. Haşmet Başar, **Türkiye’de ve Dünyada Kooperatif Kuruluşlarının Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları 1983, s.121.

⁶¹ Fadıl Hakkı, **Zirai Kredi**, Ankara 1933, s.57; Yusuf Saim Atasagun, “Tarım Kredi Kooperatiflerinin Aksayan ve Noksan Tarafları ve Düzeltilmesi Çareleri VI”, **Kooperatif Dergisi**, S.23, Kasım 1947, s.6; Özlem Yıldırım, “İzmir’de Kooperatifçilik 1923–1950”, **Dokuz Eylül**

benimsemesi de köylüler için hiç de cazip olmayan kredi alımını tümüyle imkânsız bir hale getiriyordu. İtibar-ı Zirai Birliklerini ülke genelinde yaygınlaştırma girişimleri için bazı illerde yapılan girişimlerden istenilen sonuç alınamamıştı. Anadolu coğrafyasında etkili olan 1928 yılı kuraklığı nedeniyle birçok küçük köylü çok zor durumda kalmış, üretim araçlarını ve hayvan varlıklarını elden çıkarmak zorunda kalmıştı. Piyasada devletçe örgütlenmiş bir kredi kuruluşu olmadığı için çiftçilerin yeniden yapılanma sürecinde ihtiyaç duyulan sermaye açık veya gizli bir şekilde yüksek faizlerle borçlanma yapan murabahacılar tarafından doldurulmuştu. Murabahanın faaliyette olduğu yerlerde alınan paranın faizi fahiş seviyeye çıkmakta, bu durum daha sonra yüksek faiz üreticinin tarımsal faaliyetlerini felce uğratmaktaydı.

2.2.Zirai Kredi ve Alım Kooperatifleri

Zirai krediye ulaşamayacak kadar kırsal kesimde yaşayan ve resmi kredi piyasasının kredi verirken isteği şartlara uyamayan küçük çiftçileri içinde buldukları kötü durumdan kurtarmak, tarımsal geliri sömüren murabahacıları ortadan kaldırmak için yapılacak bir girişimin devletin doğrudan desteği ve Ziraat Bankasının da yardımları ile gerçekleştirilebileceği düşünüldüğünden İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanunu ilga edilmiş ve 1929 yılında 1470 sayılı yasa ile Zirai Kredi ve Alım Kooperatifleri kurulması kararlaştırılmıştı. Kanunun gerekçesinde, “...çiftçinin murabahacılığın zulmünden kurtarılması ve müsait zamanda değer kıymetiyle satabilmesi ve binnetice sai ve sermayesi mahsulünden hakkıyla istifade ve fennin ve terakkiyatın icabatına göre toprağını ıslah ve maliyet fiyatını tenzil ve istihsalatını tezyit edebilmesi çarelerini arayan iktisatçılar ve hükümet ricali bu gayeyi ancak zirai itibar sahasında vücuda getirilebilecek mahalli teşekküller...” vasıtasıyla gerçekleştirilebileceği ifade edilmekteydi⁶². Bu kanun ile Ziraat Bankası, köy, nahiye ve kaza merkezlerinde kredi kooperatifleri kurulmasını üzerine almıştır. Köylerde kurulacak kredi kooperatiflerinin asgari ortak sayısının 30, kaza merkezlerinde ise 60

Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1994, s.21.

⁶² Kuruç, **Belgelerle Türkiye...** s.347.

olması kararlaştırılmıştı. Bir ortak adayının kayıt sırasında ödeyeceği ortaklık hissesi asgari 20 lira olarak belirlenmiş, dörtte birinin peşin olarak verilmesi, geri kalan miktarının ise beş eşit taksitte ödenmesi kabul edilmişti. Köylerde bir ortağın en fazla 500 liralık ortaklık hissesi verebileceği ve kendisine de kefalet ile birlikte azami 1.500 liralık kredi açılabilceği belirtilmişti.

Zirai Kredi Kooperatiflerinin görevleri ana mukavelenamesine göre şu şekilde belirlenmişti:

- Ortakların tarımsal üretimlerine yönelik gerekli krediyi vadesi bir yıl geçmemek üzere borçlanma esasına göre kurulur.
- Kooperatiflere ortak olabilmek için toprak üzerinde mutasarrıf veya müstecir sıfatıyla tarım yapmak gereklidir.
- Köy ve kasabalarda kefalet ve mesuliyet, müteselsil ve gayri mahdut olarak belirlenmiştir.
- Bir ortağa verilen kredi, ortağın hâsılâtının yüzde 50 sinden fazla olamaz⁶³.

Zirai Kredi Kooperatifleri, ortaklarının bazı özellikleri ile İtibar-ı Zirai Birliklerinden ayrılmaktadır. Ayrıca kredi almak isteyen üreticilerin kooperatife sermaye ile katkıda bulunması da istenmekteydi⁶⁴. Önceki kredi örgütünden bu şekilde ayrılan Zirai Kredi Kooperatiflerinin kurulması için aranan şartlar da üzerinde durulmaya değer bir görünüm oluşturmaktaydı. Kooperatiflerin, okul, pazaryeri bulunan, tren yolu, şose veya iskeleye yakın köy ve kasabalarda kurulması istenilmekteydi. Kooperatif yönetiminin köy halkından bir kişi yerine köy öğretmenine verilmesi uygun görülmüş, başlı başına kooperatif kurulmasına izin verilmeyen köylerin ise yukarıdaki şartları taşıyan ve kooperatif kurulmuş köylerin faaliyet sahalarına dâhil edilmesi kararlaştırılmıştı. Zirai Kredi Kooperatifleri küçük köylülere vermeyi amaçladığı kredinin geri dönüş riskini azaltmak için sorumluluğun birçok müşteri üzerine yayılmasının yani müteselsil ve gayri mahdut mesuliyet esasını uygulamayı kabul etmişti. Kredinin geri ödenme zamanı mahsulün hasat edildiği döneme getirilmesi, tahsilâtın taksitle veya tek ödemede yapılması istenmekte, doğal felaketler nedeniyle borçların ertelenmesi de kabul edilmişti. Kredi kooperatiflerinin kurulduğu mahallerde Ziraat Bankasının kredi vermemesi kabul

⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, **Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888–1938**, Ankara 1938, s.77–78.

⁶⁴ Saka, **Türkiye Kooperatif...** s.40.

edilmiş, böylece kooperatiflerin yaşama imkânlarının artırılması amaçlanmıştı. Bir kooperatife giren ortağın başka bir şehirdeki kooperatife girmesi uygun görülmemişti⁶⁵. Zirai Kredi Kooperatifleri daha çok ihracata yönelik tarım yapılan yörelerde kurulmuş ve gelişme imkânı bulmuştu. İlk kooperatif 18 Eylül 1929'da Giresun'da kurulmuştur. Aşağıdaki tablo kooperatiflerin üç yıllık performansını göstermektedir:

Tablo 20. 1930-1931 Döneminde Zirai Kredi Kooperatiflerinin Performansı⁶⁶

Yıllar	Koop. Ortak	Taahhüt Edilen Sermaye ⁶⁷	Tahsilât ⁶⁸
1930	191	20.170	2.501.170
1931	341	34.070	4.463.516
1932	421	38.826	4.686.805

Yıllar itibariyle kooperatif ve ortak sayısı artmasına karşın, taahhüt edilen ve tahsilât edilen sermaye ve borç pek fazla artmamış, ekonomik bunalım nedeniyle üreticilerin kooperatiflerden yeterince istifade edememişti.

Zirai Kredi Kooperatiflerinin kuruluş amaçlarının en önde geleni daha önceki girişimlerde olduğu küçük çiftçinin ihtiyacı olduğu krediyi ucuz faizle kolay bir şekilde temin etmektir. Çiftçilerin büyük çoğunluğunu oluşturan küçük üreticilerin bankadan kredi temin edecek kadar sağlam teminatı olmadığı için özel kredi piyasasına başvurmak zorunda kaldığı bilinmekteydi. Acil kredi arayışında olan üreticiyi istismar eden büyük köylülerin bu kısır döngüyü değiştirecek girişimlere engel olmak istemeleri de beklenmekteydi. Bilsay Kuruç bu durumu şöyle açıklamaktaydı: "...büyük toprak sahipleri de sevmezdi küçük üreticiye murabaha yolu ile ağabeylik yapan tüccar da..."⁶⁹. Köylünün kredi sorunu 10-18 Mayıs 1931 tarihinde yapılan CHF Üçüncü Büyük Kongresinde de dile getirilmişti. Çeşitli milletvekilleri köylülerin üretim sorunlarına ilişkin konuşma yaparken, üzerinde en çok durulan konu Ziraat Bankası ve kredi meselesi olmuştu. İzmir Mebusu Vasıf

⁶⁵ İsmail Hüsrev(Tökin) **Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatif Hareketi**, Ankara 1932, s.35-36.

⁶⁶ Hakkı, **age**, s.63.

⁶⁷ Taahhüt edilen sermaye milyon TL olarak belirtilmiştir.

⁶⁸ Tahsilât milyon TL olarak belirtilmiştir.

⁶⁹ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, İstanbul: Bilgi Yayınevi 1987, s.161.

Bey, küçük üreticilerin Ziraat Bankasından gereken yardımı göremediğini belirterek “...nereye gittikse şikâyet, sorduğumuz zaman üzerine en çok şikâyeti toplayan Ziraat Bankasıdır. Hâlbuki Ziraat Bankası bilhassa geçen seneye kadar muamelelatı umumiye içerisinde tüccarlarla muameleye daha fazla kıymet vermiştir” diyerek bankanın vazifesinin para kazanmak değil, çiftçiye faydalı olmak olduğunu ifade etmişti. Denizli Mebusu Doktor Ali Rıza Bey ise “...bugün köylerden vilayet merkezine gelip fırka kapısına dayanan ve firkadan istimdat eden binlerce halk bizden rica ediyorlar, Ziraat Bankasından yardım teminini istiyorlar...” diyerek köylünün durumunu belirtiyordu⁷⁰. Ziraat Bankası ve kredi meselesi kongrede uzunca tartılmış ama köylü lehine bir karar alınamamıştır.

Kooperatiflerin kurulduğu dönemde Alî İktisat Meclisi, zirai kredi raporu hazırlayarak, Türkiye’de kredi dağıtımında yaşanan sıkıntıları belirlemek ve çözüm yolları için öneriler getirmişti. Bu raporda da en fazla üzerinde durulan konu küçük köylünün krediye kolayca ulaşabilmesi olmuştu⁷¹. Köylünün, aldığı kredi yeterince verimli bir şekilde kullanması, tarımsal üretimde gelir getirici yatırımlar yapması içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar nedeniyle oldukça zor görünmekteydi.⁷² Çünkü üreticinin, mevsim ortasında ihtiyaçları için tüccardan aldıkları avans gibi paralar karşılığında hasat zamanı mahsulünü değerinin çok altında tüccara teslim ettiği bilinen bir gerçektir. Köylünün sadece kooperatiftan aldığı kredilerle yaşayabileceği, tüccar ve murabahacı gibi özel şahıslardan para arama yoluna gitmeyeceği düzen ancak mahsulünün değerinden satıldığı, tarımsal girdilerin ve üretim masraflarının son derece düşük kaldığı durumda gerçek olabilirdi. Mevsimsel fiyat ve verim dalgalanmalarının normal karşılandığı Anadolu coğrafyasında bu durumun gerçekleşmesi için tarımsal üretim sisteminin geniş kapsamlı bir reformdan geçmesi ile mümkün görünmekteydi. Bu amaçla Ziraat Bankasının üreticileri dünya piyasasındaki fiyat ve üretim değerleri, rekolteler gibi hayati konularda

⁷⁰ Kuruç, **Belgelerle Türkiye...**, I, s.143–145.

⁷¹ Yıldırım, **agt**, s.27–28.

⁷² Kredilerin yanlış kullanımı en çok rastlanılan durumlardan biriydi. Üretici, krediyi tarımsal üretimden önce ailesinin ihtiyaçları için kullanmaktaydı. Bu konu bir örnekle şu şekilde ifade edilmektedir; “... *Ortak tohum parası istiyor, veriyoruz. Evde aç bekleyen çok ve dur bilmeyen ve henüz körpe bulunan çocuğuna yediriyor. İşçi akti parası istiyor, veriyoruz. Kışın acı günlerinde hümeleyen ineğine yem ve saman alıyor. Veyahutta yalın ayak bulunan beş nüfus ailesinin hepsine bir çift ayakkabı alıyor. Ufak bir arıza, borçlanmış bulunan ortağımızı borç altında bıraktığı gibi ihtiyaç karşısında(n) hiçbir zaman uzaklaştırmıyor. Eski görenekler ve usullerle masraflı, külfetli ve verimsiz çalışmaların tesiriyle her zaman darlık ve yokluk içerisinde çıkmıyoruz..”* Nebi Şenköş, “Tarım Kredi Kooperatiflerinde Ortakların Derdi”, **Karınca**, S.116, Ağustos 1946, s.23.

bilgilendirmesi ve üretim planlaması yapması o dönemin tartışılan konularından birisiydi. Ziraat Bankasından beklenen bir görev de tarım kesimine destek konusunda kâr beklentisi içinde olmaması, kaynaklarını üretimi artırmak ve köylüyü korumak için kullanmasıydı. Ziraat Bankasına bağlı olarak kurulan Kredi Kooperatiflerinin bankadan yüzde 5,25 faizle aldığı paraları, üreticilere yüzde 6 faizle vermesi ve aradaki 0,75 faizle yaşamaya çalışması mümkün gözükmemekteydi. Ayrıca kooperatiflerin kurulduğu dönemde başlayan ekonomik kriz, ülke içinde tarımsal ürünlerin fiyatlarında sert düşümlere neden olmuş ve bu nedenle işletmelerde masraflar artmış, ürünlerden elde edilen gelirler yetersiz kalmıştı. Zaruri ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaklaşan üreticiler, kredi borçlarını da ödeyemez duruma gelmişlerdi. Kırsal kesimde küçük köylülerin içinde bulunduğu genel ekonomik yetersizlikler nedeniyle, kooperatiflerden alınan ve tohum, ziraat işleri ve tarım makineleri alımında kullanılması istenen kredilerin çok daha farklı alanlarda kullanıldığı görülmüştü. Aldığı krediyi, tarımsal üretimini geliştirerek elde ettiği mahsulün satışından kazandığı gelire borcunu ödemesi beklenirken, krediler ziraat dışı ve geri dönüşü olmayan işlerde kullanılmaktaydı. Kooperatiften alınan kredilerin ne amaçla ve ne şekilde kullanıldığı da takip edilemeyince kredilerin ödenme imkânı kalmamaktaydı⁷³. Bu nedenle her ortağa düşen borç bakiyesi her yıl artış göstermekte ve 1930'da 100 olan borçluluk oranı; 1931'de 142, 1932'de 145, 1933'de 151, 1934'de 159, 1935'de 162'ye ulaşmıştı. Giderek artan borçluluk ve geri ödenemeyen krediler nedeniyle kooperatiflerin yeniden gözden geçirilmesi gündeme gelecekti⁷⁴.

Zirai Kredi Kooperatiflerinin bu başarısızlıklarında şüphesiz, ortak kayıtları esnasında titiz davranılmayışı, ortakların ekonomik durumlarının ve kredilerin ne amaçla kullanıldığıının tam olarak belirlenemeyişi de etkili olmuştu. Ortak olabilmek için gereken şartları taşımayan veya sosyal ahlak bakımından ortaklığa kabul edilmesi mümkün olmayanlara özellikle kaza merkezlerindeki kooperatiflerde azami sınırlarda kredi verilmişti. Aynı ailenin tüm fertlerinin ortak olarak kabul edildiği, zirai üretimle ilgisi olmayan veya ekonomik güç bakımından krediyi ödeyemeyecek derecede iktidarsız olan kişilere de kredi verildiği görülmüştü. Bu olumsuz tabloya bir de alınan kredinin amacından uzak ve verimsiz alanlarda kullanılmasının

⁷³ Yusuf Saim Atasagun, **Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri 1929–1939**, İstanbul 1940, s.98–99.

⁷⁴ Saka, **Türkiye Kooperatif...** s.41.

eklenmesiyle kredilerin geri alınması imkânsız bir duruma gelmişti. Yanlış ve amaçsız kişilere kredi verilmesi meselesi kooperatiflerin uygun olmayan yerlerde kurulmasından kaynaklanmış, ayrıca başarısızlıkta kredi ihtiyacının doğru tespit edilememesi ve kredi dağıtımının amaca uygun yapılamaması da etkili olmuştu. Kooperatif idare heyetlerinin borçları takip etme konusunda gevşek davranması ve gereken özeni göstermemesi kooperatiflerin kendi ayakları üzerinde durmasını güçleştirmişti⁷⁵. Kooperatiflerin kurumsal rahatsızlıkları böyle gelişirken köylülerin de kooperatifin ana sözleşmesinin işleyişinden kaynaklanan sıkıntıları vardı. Buna göre en fazla dile getirilen ortaklığa giriş parası ve alınma şekliydi⁷⁶. Ortağın, kooperatiften borçlanırken aldığı para ile vadesinde ödeyeceği para arasında kendi aleyhine büyük bir fark vardı. Ortak, borçlanma aşamasında, giriş parasının bir taksidi, faiz, yüzde 10 mecburi tevdiat ve diğer masraflar sonucu eline geçen paranın yarısını götürmekte ve geride kalan para ile vadesinde ödenmesi gereken borç miktarı arasında büyük farka neden olmaktaydı. Aşağıdaki örnek, köylünün şikâyet noktasını daha iyi açıklamaktadır:

“...ortak, namı hesabına beş lira duhuliye beş lira da (ortaklık) hissesinin dörtte birini tediye ediyor. Kooperatif bu ortağa bire beş ikrazat yaptığı zamanda bankaya olan eski ve yeni borcuna veriyor. Hiç eline para girmeyen bu ortağın borcu birkaç sene sonra 40 liraya baliğ oluyor. Şimdi bu ortağın otuz dönümden ibaret arazisi var. Bu arazinin bir defa 25 dönümü ziraata elverişli değil, bu yirmi beş dönümü ziraat etse bile tohumunu alamıyor. Diğer kalan beş dönüm ziraatı ne olabilir. Çok hâsılat olduğu zaman 1/20 veren tarlaya yarım kile buğday saçıldığı zaman elli kile buğday üretmiş oluyor. Bu ortağın bir ailesi, iki çocuğu bir de ihtiyar validesi kendi de dâhil bir evde beş nüfus(u) olan ortak senede altmış kile buğday yer. İdaresinden senede on kile aştığı gibi tohumun da veresiye olduğu meydandadır. Ve diğer her durumda yaşamak için lazım olan yağ, tuz hesabı açık kalıyor. Bu vaziyette bulunan bu ortaktan matlubumuzun tahsiline imkân yoktur.”⁷⁷

⁷⁵ Atasagun, **Türkiye’de Zirai Kredi...** s.100–102.

⁷⁶ Kooperatife giriş parasının (duhuliye) peşin alınma zorunluluğu üreticileri zor durumda bırakmaktadır. Bu şikâyet ilerleyen süreçte bile çözüme kavuşturulamamıştır. “Kooperatiflere Niçin Az ve Kimler Yazılmıyor? Asıl Çiftçi Niçin Girmiyor?” **Karınca** S.5, Birinciteşrin 1934, s.28.

⁷⁷ Nebi Şenkoş, “TC Ziraat Bankasına Bağlı 197–492–494 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifi”, **Karınca** S.43, İkincikanun 1938, s. 21.

Yusuf Saim Atasagun, Zirai Kredi Kooperatiflerinin başarısızlıklarını araştırırken, idare elemanlarının da büyük amaçlarla kurulan ve küçük köylüye hizmet etmesi amaçlanan kooperatif düşüncesine aykırı hareket ettiklerini ve davanın ciddiyetini, önemini kavramaktan uzak insanların üreticilere faydalı olamayacağını belirtmekteydi. Bu gibi faaliyette bulunanların kooperatifi büyük ölçüde zarara uğratmalarına karşın cezasız kaldıkları bu nedenle kredilerin önemli bir bölümünün tahsil edilemeyecek duruma geldiği ifade edilmişti. Bazı şehirlerdeki yerel yöneticilerin kendi yörelerinde de kooperatif sayısını çoğaltmak için başlattıkları girişimler, şehir ve kasabalar arasında adeta bir yarışa dönüşmüş, teknik ve iktisadi araştırmaların yetersizliği, açılan kooperatiflerin başarısız olmasına neden olmuştu⁷⁸. Kooperatif Kanununun bazı maddelerinin köylünün zararına da olsa kooperatif lehine uygulandıkları görülmüştü. Zirai Kredi Kooperatifleri Kanununun altıncı maddesi, bir ortağın ihraç edilmesi veya beş yılı doldurmadan üyelikten ayrılması durumunda, ortağın ödeme yaptığı duhuliye, hisse ve diğer parasal imkânlarının kendisine iade edilmediği ve kooperatif bütçesine eklendiği görülmüştü. Kooperatiflerin kuruluş amaçlarıyla örtüşmesi mümkün olmayan bu uygulama ile kooperatif bütçesinin korunması için ortakların zorla bir bölgede ikamet etmeleri istenmişti, ayrılmak durumunda olanların ise zararlı çıkacağı belirtilmişti⁷⁹.

Kooperatiflerin köylerde büyük çiftçi ve tüccarlar tarafından hoş karşılanmadıkları, kooperatifler hakkında çeşitli iddialarda bulunarak, kendi kredi kaynaklarını engellediklerini düşündükleri kooperatiflere karşı halkı soğutmaya çalışmışlardı. Köylülerin kendi söz ve ekonomik egemenliklerinden çıkmasını istemeyen murabahacılar ve büyük köylüler, kooperatiflerin idare meclislerine sızarak, kendi çıkarlarına hizmet etmesini sağlamaya çalışmışlardı. "...Köylü kooperatiften aldığı krediyi, kooperatif kapısından çıktıktan sonra meclis-i idare azası olan murabahacıya borcuna mukabil teslim etmektedir. Kooperatiflerin mühim bir kısmı adeta murabahacıların teşkilatı haline gelmiştir"⁸⁰. Kaza ve şehir kooperatiflerinde idare meclisi üyeliklerini ele geçiren tüccarlar da krediler sayesinde

⁷⁸ Atasagun, **Türkiye’de Zirai Kredi...** s.100; “Kredi Kooperatiflerinde İşler Neden Aksıyor”, **Karınca** S.2, Temmuz 1934, s.32.

⁷⁹ Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu, 28 Mayıs 1929, Kanun no: 1470, **Düster 3. Tertip**, 1928–1929, Ankara 1934, s.1528.

⁸⁰ Tökin, **Türkiye’de Köy...** s.150; Cevdet Nasuhi, “Zirai Kooperatifçiliğimiz” **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara 1931, s.1934–1935.

sağlam bir pazar bulmuşlardı. Şehirde yaptığı alışverişin bedelini kooperatif kredisıyla ödeyen köylü hem tüccara kazandırmakta hem de eline geçen kredinin yarısını masraf gibi isimler altında kooperatife bırakmaktaydı.

2.3.Tarım Kredi Kooperatifleri

Tarım Kredi Kooperatifleri, kendinden önce faaliyette bulunan resmi kredi kuruluşlarının bir takım düzenlemelerin ardından tekrar yürürlüğe konulmasıyla 1936 yılından itibaren çalışmalarına başlamıştı. Bu düzenlemeden önce Ziraat Bankasından kredi alan çiftçilerin borçlarını, 1929 buhranı nedeniyle ödenememesi ve birikmesi karşısında hükümetçe borçların taksitlendirmesi için bir kanun tasarısı hazırlanmıştı. Buna göre, 1931 yılı sonundaki ödenememiş borçların yüzde 3 faizle 15 yıllık taksitlerle ödenebilmesini öngörmekteydi. Bunun için, borca kefil olan üreticilerin gayrimenkullerinin de vade süresince rehin altına alınması kararlaştırılmıştı⁸¹. Ödenemeyen eski borçlar için bu şekilde bir düzenleme yapıldıktan sonra 2834 ve 2836 sayılı kanunlarla üreticilerin içinde bulunduğu sıkıntılı durum, satış kooperatifleri ve kredi kooperatifleri kurulmasıyla aşılmaya çalışılmıştı. 21.10.1935 tarihinde çıkârılan ve 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile kooperatiflerin köy, kasaba ve şehirlerde sınırsız ve zincirleme sorumlu olarak kurulması kararlaştırılmıştı. Kooperatif ortaklarının ürünleri üzerinde komisyonculuk ve aracılık yapanların ve faizle para ve mal verenlerin kooperatife üye olamayacakları kanunda yer almaktaydı. Kooperatifin yapacağı ödünç para verme işlerinin, ortakların tohumluk, fidan, gübre, tarımsal araç gereç ve çift hayvanlarının temini gibi üretim masraflarına yönelik olması düşünülmüştü. Kooperatifin ortaklarına vereceği kredilerin geri ödeme zamanı, ürünlerin yetiştirme ve satış mevsimleri göz önüne alınarak bir yıl vadeli olarak tespit edilmişti. Ayrıca en az iki sene kooperatife ortaklık ilişkisini düzenli olarak devam ettiren ortakların Ziraat Bankasının onayı ile üç yıl vadeli olarak borçlanmasına izin verileceği de ana mukavelenamede belirtilmişti. Kooperatiflerin en çok şikâyet noktası olan köylere ve

⁸¹ Ziraat Bankasının ipotekli ve müteselsil zirai alacaklarının taksitlendirilmesi hakkında hazırlanan kanunun meclis görüşmeleri sırasında, vade süresince kefilin gayrimenkullerinin rehin altına alınması ve hiçbir tasarrufa müsaade edilmesi üreticinin aleyhine olarak değerlendirilmiş ve eleştiri konusu yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kuruç, **Belgelerle Türkiye...** 345–346.

köylülere uzak yapısı, yeni dönemde aşılmaya çalışılmış ve köylülerin şehirlere gitmesine ve bürokratik işlemler nedeniyle zaman kaybetmesine gerek kalmadan ihtiyaçları olan paraların kolay bir şekilde temin etmeleri amaçlanmıştı⁸².

Tarım Kredi Kooperatiflerinin kredi verilirken dikkat edeceği hususlar ana mukavelenamede belirtilmişti. Kredi talebinde bulunan ortaklar, taşınır, taşınmaz zirai varlıkları, hayvanları, borçları ve bir yıl içerisinde elde etmeyi bekledikleri zirai üretimi ve masrafları bir beyanname ile kooperatife sunması beklenmektedir. Verilecek bilgiler ışığında yapılan değerlendirme ile bir ortağın elde edeceği mahsulün muhtemel satış değerinin yarısı kadar kredi açılabilirdi. Diğer yarısı ise başka ortaklara kefalet ederken kullanılacaktı. Eğer ortağın üyesi olduğu kooperatif bölgesinde bir de satış kooperatifi bulunuyorsa ve satış kooperatifinin sattığı ürünleri yetiştiriyorsa o zaman bu ortağın satış kooperatifini de girmesi gerekeceğinden tespit edilen kredinin tamamını alma hakkına sahip olmaktadır. Atasagun'a göre böyle bir uygulama ile ortakların satış için kooperatif dışına başvurmalarının önlenmesi amaçlanmıştı. Kooperatif idarecilerinin üyelerin beyannamelerini titizlikle kontrol etmeleri ve gerçeğe uyup uymadıklarını kontrol etmeleri istenmekteydi. Hâsılat miktarının ve değerinin tespit olunacak krediye esas olarak alınmakta olduğunu bilen ve iyi niyetli olmayan bazı ortakların fazlaca kredi alabilmek için ziraat alanlarını gerçeğe aykırı bir şekilde büyük ve abartılı bir şekilde beyan ettikleri de görülmüştü⁸³.

Atasagun'a göre Tarım Kredi Kooperatiflerinin köylerde kurulması daha önceki kuruluşlardan farklı olarak değerlendirilmiş ve bu durumun üreticinin lehine bir durum olduğu savunmuştur. Üreticinin kredi işlerini takip etmek için şehre gidip gelmesi, köylüleri günlerce çalışmaktan alıkoymakta ve şehirde yaptığı masrafların yanı sıra banka ile işlere yardımcı olduğu için muhtar ve diğer kimselere komisyon da vermektedir. Birçok yörede müteselsil kefaletle adam başına 25–50 TL gibi son derece yetersiz paraların verilmesi düşünülürse yapılan masrafların daha da ağırlaştığı anlaşılmaktaydı. Kooperatiflerde uygulanan müteselsil ve sınırsız kefalet sistemi önceki kredi yapılarında olduğu gibi yeni dönemde kullanılan ve düşük gelirli

⁸² Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü, **2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ve Ana Mukavelenamesi**, İstanbul: Ziraat Bankası Yayınları 1936, s.1–39.

⁸³ Yusuf Saim Atasagun, "Tarım Kredi Kooperatiflerinin Aksayan Tarafları ve Düzeltme Çareleri-Kredi Verme İşleri", **Kooperatif Dergisi** S.24, Aralık 1947, s.5–6.

üreticilere verilen kredilerin geri dönüşünü garanti altına almayı amaçlayan bu uygulama, köylünün sıkıntılarına artıran önemli bir unsur olmuştu. Yirmi, kırk veya daha fazla kişinin tek bir senet üzerine imza koyarak borçlanmaları, ödemelerin tamamının yapılmadığı durumlarda kooperatifin ihtiyaç sahibi bir üreticiye bile kredi vermemesine neden olmaktaydı. Para almak isteyen köylüler mutlaka beraberce kooperatife gitmeleri gerekmekte ve borçların en kısa zamanda kapatılması istenmekteydi. Borcunu ödemeyen köylünün borcu sınırsız ve müteselsil mesuliyet nedeniyle, yeniden kredi almak isteyen diğer köylüler tarafından ödemek zorunda kalmaktaydı. Bir şekilde kredi alabilmiş özensiz bir köylünün borcunu hiçbir suçlu olmayan ve borcuna sadık kimselerin ödemesi kooperatifler hakkında hiç iyi bir tesir bırakmamıştı⁸⁴.

Faaliyete geçen kooperatifler ve ortak sayısı giderek çoğalmış, 1936'da 2836 sayılı kanun gereğince yapılan düzenlemenin ardından bu sayıda kısa bir süre azalma görülmüşse de bu azalış kooperatife giriş şartlarının değiştirilmesi, ortaklık paylarının kredilere denk tutulması mecburiyeti ve eski ortakların arasında yapılan tasfiyeler nedeniyle gerçekleşmişti⁸⁵.

1930'ların ortalarına gelindiğinde Tarım Kredi Kooperatiflerinin yeterli bir sayıda gelişme gösteremediği anlaşılmaktaydı. Kooperatiflere bağlı ortak sayısı, ülke nüfusuna göre oldukça yetersiz kalmaktaydı. Kooperatifleşen köy sayısı toplam köy sayısının yüzde 6,6'sını oluşturmakta, toplam köy nüfusunun 5 milyonun üzerinde olduğu kabul edilirse kooperatifleşen köylü sayısının toplam oranı yüzde 1,2 olmaktaydı. 1935 yılında tarımda kooperatifleşme oranı Çekoslovakya'da yüzde 50,3, Hollanda'da yüzde 35,4, Almanya'da yüzde 20,6, Macaristan'da 18,7, Yunanistan'da yüzde 6,4, Bulgaristan'da ise yüzde 4,7'di. Düşük kooperatifleşme rakamlarına karşın, üyelerin borçlarını ödeme oranları daha önceki kooperatiflere göre daha yüksekti. Genel ödeme oranının yüzde 34 olduğu kooperatif borçlarının tamamen bir sene vadeli olması da tahsilât oranının yüksek olmasını sağlamaktaydı⁸⁶. Bülent Varlık'a göre, kooperatiflerin dağıttıkları krediyi geri alabilmeleri için dikkat edilmesi gereken en önemli husus kredilerin ihtiyaç sahibi

⁸⁴ Yusuf Saim Atasagun, "Kredi Kooperatiflerini Niçin Kuruyoruz II", **Kooperatif Dergisi**, S.19, Eylül 1947, s.6; Saka, **Türkiye Kooperatif...** s.134-136.

⁸⁵ Kredi kooperatiflerinin sayısı ve ortak miktarını gösteren tablo için bkz: Ek 38.

⁸⁶ Varlık, **agm**, s.125; Kredi Kooperatiflerinin ortaklarına verdikleri kredilerin tahsilât nispetleri için bkz: Ek 37.

üreticilere tam zamanında verilmesidir. Ödünç paranın zamanından önce verilmesi durumunda köylülerin verimli bir şekilde kullanamadıkları, getirisi olmayan işlerde harcadığı, köylülerin tam olarak yararlanamadıkları paranın faizini vermek durumunda kaldığı bilinmekteydi. Ayrıca kredi miktarının, kooperatif yönetim kurulunca köylünün iktidarı dikkate alınarak hesaplanmasının da büyük bir önemi vardı. İhtiyacından fazla kredi alan üreticinin ödeme zamanı geldiğinde sıkıntı çekmekte ve borcunu ödeyememekteydi. Bu nedenle kredilerin sadece zirai üretim için verilmesi, sadece harcama amaçlı faaliyetler için kredi açılması uygulamasından uzak durulması düşünceleri hakimdi. “...*düğün yapmak, keyif çatmak, ağalık taslamak için kredi, köylü için yıkımdır*” . Kooperatiflerin, köylünün vadesinden önce borçlarını ödemesini istemesi hatta bu amaçla çift hayvanları gibi üretim araçlarını sattırması kooperatifin kuruluş amaçlarına ters düşen bir durumdu. Suheyp Nizami’ye göre kooperatiflerin faaliyetlerinin köylüye yararlı olması için dikkat edilmesi gereken şartları bu şekilde belirtirken, üreticiler de birbirlerini doğru yöne motive ederek, çalışmalarının zirai üretim için olmasına çalışacaklardı. Ödünç parayı, tohum, gübre ve diğer zirai faaliyetler için almışsa bunların kullanımını denetleyecekler, borç paranın verimli kullanılması konusunda birbirlerine destek olacaklardı. Ayrıca borcun zamanında kapatılması için mahsullerin satış zamanlarında beraber olmaya çalışacaklar, mahsullerin satış kooperatiflerinin dışında gizli satışların önlenmesi amaçlanacak, borçlu üretici mahsulü kaçırmaz, gizlice satarsa cezalandırılacak ve köydeki itibarını kaybedecekti⁸⁷.

Zaman içinde kooperatiflerin sayısı ve üyesi çoğaldıkça çeşitli sorunlar da ortaya çıkmakta gecikmemişti. Kooperatiflerin işleyiş tarzından edilen şikâyetlerin yanı sıra, üreticilerin tarımsal üretime ilişkin bilgilerin yetersizliği, borçların geri ödenmesinde yaşanan sıkıntılar, tahsilât zorlukları, ipotek ve kefalet meseleleri, kredilerin yanlış kullanımı, kötü niyetli üyelerin zararlı faaliyetleri gibi olumsuz nedenlerle çeşitli kesimlerden değişik öneri ve çözümler de ortaya atılmıştı. Önerilerin, şikâyetlerden daha az olduğu gözden kaçmamaktaydı. Kooperatif Dergisinde Muhittin Diriltin tarafından yazılan “*Kredi Kooperatiflerinden Beklediklerimiz*” adlı yazıda ülkenin en gelişmiş tarım bölgelerinde bile tarımsal krediden neden istenilen ölçüde istifade edilemediği tartışılmaktadır. Diriltin’e göre;

⁸⁷ Suheyp Nizami, “Zirai Kredi Kooperatifleri Nasıl Doğdu, Nasıl Büyüdü” **Karınca**, S.2, Temmuz 1934, s.14–16.

“Ege mıntıkasında bile karasabanın pulluktan daha iyi olduğunu aynı tarlaya, tarlanın kuvvetli olduğunu ileri sürerek üst üste altı sene aynı mahsulü ziraat eden ve elde edilmesinde bir mahsur olmadığını iddia eden çiftçi zümresinin teknik ve fenni ziraata alıştırılması için müeyyideli kanunlara ihtiyaç vardır...” Bu amaçla kooperatiflerin, köylerde teknik ziraatın yerleşmesi için yardım yapılmasını tavsiye etmektedir. Ekim mevsiminde yapılacak ziraatın türünün, toprağın kimyevi özellikleri dikkate alınarak uzmanlar tarafından münavebe usulü ile belirlenmesi ve üreticiye işletme ve donatma amacıyla verilen kredilerin verimli kullanılması için denetim rolünü yerine getirmesi istenmektedir⁸⁸. Bazı kredi kooperatiflerinin bütçelerinin yetersizliği nedeniyle üyelerin aradıkları kredileri bulamadıkları görülmekteydi. Çorlu’ya bağlı Muratlı Nahiyesi Tarım Kredi Kooperatifinden yazılan ve kooperatif bütçelerinin artırılmasının gereğini belirten aşağıdaki öneri birçok kooperatif tarafından da paylaşılmaktadır. Buna göre:

“...teşkilatımıza dâhil üyelerimiz istediği yardımı göremediklerinden ağlanmakta ve sızlanmakta olup üyelikten çıkmak için müracaat etmektedirler ki az bir kredi ile biz bu vaziyetin önüne geçemeyeceğiz. 8000 lira ile teşkilatımıza dâhil üyelerin ihtiyacatını temin edemiyoruz. Hâlbuki gittikçe inkişafa mazhar olan teşkilata daha yüzlerce üye yazılmak istemektedir. Bu geniş işin az bir kredi ile temini gayri kabil bulunduğundan nahiyemizin kalabalıklaşan nüfusunu ve toprağının feyizli ve mümbit bulunmasını nazarı itibara alarak bize asgari otuz bin lira kredinin temin edilmesi[ni]...”

istemektedirler⁸⁹.

Aslında bütçe yetersizliği tüm kredi kuruluşların sorunuydu. Kredi başvurularının arazi büyüklüğüne göre değerlendirilip, büyük üreticilere ve geniş toprak sahiplerine arazilerinin veriminin yüzde 50’si oranında verilen ve yüksek meblağları tutan kredilerden sonra küçük köylüye yeterli miktarda kredi kalmamakta, alınan düşük miktardaki borçlarla da istenilen amaca ulaşılamamaktaydı⁹⁰. Ayrıca kooperatiflerin amacının, her müracaat eden köylünün ortak kaydedilmesi ve her

⁸⁸ Muhittin Diriltin, “Kredi Kooperatiflerinden Beklediklerimiz” **Kooperatif Dergisi**, S.17, Mayıs 1947, s.18.

⁸⁹ “Çorlu Kazasında Muratlı Nahiyesi Tarım Kredi Kooperatifi”, **Karınca**, S.49–50, Temmuz-Ağustos 1938, s.29; Kooperatiflere Niçin Az ve Kimler Yazılmıyor? Asıl Çiftçi Niçin Girmiyor...” **Karınca**, S.5, 2 Teşrinievvel 1934.

⁹⁰ Ulunay, “Ziraat Kooperatifleri” **Kooperatif Dergisi**, S.23, Kasım 1947, s.14.

istenilen kredinin verilmesi olmadığının bilinmesi gerekmekteydi. Yıllık üretim değerleri üzerinden hesaplanarak verilen kredilerin miktarlarının küçük üreticiler için son derece yetersiz kaldığı yukarıda belirtilmişti. Üreticilerin muhtaç bulunduğu kredilerin hiçbir surette sınırlandırılmaması, alınan kredinin geri dönüşü açısından son derece hayati öneme sahipti. Sınırlanmış ve az miktarda verilen kredinin üretim ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadığı, bu açığı kapatmak isteyen köylülerin murabahacılara "...avuç açmakta ve bu murabahacıların bin bir şeytanet ve desise ile gösterdiği hileli yollara saparak muvazaaları, kanunen muteber akdiyle güya, ilk masraflarının heder olmamasını teminen idam sehpasından ipini kendi eliyle çekmeğe rıza gösteren bir mahkûm derecesine düştükleri hatta ahlaki seciyelerinin bozulduğu..."⁹¹ bildirilmekteydi. Kooperatifin verdiği kredinin vadesi geldiğinde ise üreticinin elinde para bulunmamakta, bu borcunu kapatmak için yine murabahacılara başvurmak zorunda kaldığı anlaşılmaktaydı. Hemen hemen her köyde gayri resmi olarak faaliyet gösteren tefeciler, köylülerin elinde kalması gereken kazançlarını, yüzde altmış ve hatta yüzde yüze ulaşan faizlerle aşama aşama sömürmüşlerdi.

Zirai Kredi Kooperatiflerinin altıncı maddesinde yer alan ve ortaklıktan ayrılma ve ortaklık aidatının geri ödenmesine ilişkin hükümler, yeni dönemde de şikâyet konusu olmaya devam etmişti. Tarım Kredi Kooperatifleri ana mukavelenamesinin sekizinci maddesi bu hükmü devam ettirmiştir. Buna göre, bir üye sekiz yıl ortaklık yaptıktan ve ortaklık paylarını tamamen ödedikten sonra, kooperatif bölgesinde ayrılmak isterse, altı ay öncesinden haber verirse, ortaklık payını geri alabilirdi. Bu şartları yerine getirmeyen ortakların, paylarının iade edilmemesi kararlaştırılmıştı. Kooperatif kârlarını korumayı ve en az sekiz yıl faaliyetini garanti altına almayı amaçlayan bu uygulamanın üreticileri bu tür kuruluşlardan soğutacağı açıktı. Ayrıca, ortaklara giriş aşamasında bir taahhütname imzalatılarak adeta bir vekâletname alınmakta ve o yetki belgesine dayanarak ilerleyen aşamalarda gelişmeleri şimdiden kabul etmesi istenilmekteydi. Bu taahhütnamede "*ortak mukavele hükümlerini bilakaydu şart kabul edeceği gibi*

⁹¹ Sefer Pelvanoğlu, 317 Sayılı Yeniköy Tarım Kredi Kooperatifi, **Karınca** S.43, İkincikanun 1938, s.27-28; 72 Sayılı Tarım ve 15 Numaralı Urla Üzüm Tarım Satış Kooperatif Direktörü, **Karınca**, S.49-50, s.25-26.

ileride yapılacak tadilatı da şimdiden kabul edecektir” ifadesi bulunmaktaydı⁹². Köylünün ekonomik sıkıntılarını ortadan kaldırmayı amaçlayan kooperatifin üreticinin aleyhine olabilecek değişiklikleri ortadan kaldırmaya çalışmak yerine, onları, sıkıntıları kabul etmeleri için razı etmeye çalışmaktaydı. Tarım Satış Kooperatifleri bulunan yörelerde ortakların satış kooperatiflerine de üye olma zorunluluğu da bulunmaktaydı. Bu madde üreticinin rızasını dikkate almaksızın sadece alacaklarını sağlam bir teminat bulmak için satış kooperatifine girmesini dikte etmekteydi.

İşlettiği arazi için tapusu bulunmayan üreticilere kredi verilmemesi konusunda ayrı ve geniş kitleleri ilgilendiren bir sorun olarak durulması gerekmektedir. Türk tarımında küçük üreticiliğin yaygın olduğu üreticilerin bir kısmının ortakçılık ve kiracılık gibi usullerle toprakları işlettikleri ve olduğu bilinmekteydi. Buna karşın, kooperatif mevzuatına göre; kredi temin edebilmenin yolu, bir zirai işletmeye mutasarrıf veya müstecir sıfatıyla sahip olmak ve bunu belgelemekten geçmekteydi. Ayrıca işlenen topraklara ait kira kontratının tasdikli ve en az sekiz sene onaylı olması gerekmektedir. Sekiz yıllık sözleşmenin çok yaygın olmadığı, hatta toprak sahibi ile ortakçı/kiracı arasındaki anlaşmanın yazılı olmadığı, sözlü anlaşmaların tercih edildiği bilinmekteydi. Noter tasdikli kira sözleşmelerinin zorunlu görülmesi küçük köylüleri sıkıntıya sokmakta, mal sahiplerinin arazilerini sekiz yıl için kiraya vermeğe yanaşmamasının yanı sıra noter ve tapu dairelerindeki işlem harçlarının yüksekliği üreticileri kredi alımından soğutmakta ve kooperatiflerin varlık nedenini ortadan kaldırmaktaydı⁹³.

⁹² Zekeriya Turgay, “Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatiflerinin İnkişafı Meselesinin Tetkiki”, **Karınca**, S.118 Ekim 1946, s.118.

⁹³ “Manisa Tarım Kredi Kooperatifi”, **Karınca**, S.49–50, Temmuz-Ağustos 1938, s.30–31; Yusuf Saim Atasagun, “Tarım Kredi Kooperatiflerinin Aksayan Tarafları ve Düzeltilmesi Çareleri V” **Kooperatif Dergisi**, S.22, Ekim 1947, s.7.

2.4. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri

1920'li yıllar boyunca tarımsal üretimin artırılması konusunda hükümetlerin çeşitli uygulamalarla destekleyici politikaları görülmüş, ancak fiyat mekanizmasına ve pazarlama alanına müdahale olmamıştı. 1930'lı yıllara göre liberal olarak değerlendirilebilecek bir ekonomi politikası izlenen bu dönemde tarımsal ürün fiyatları üreticileri memnun edecek seviyede gerçekleşmişti. Ancak, 1929 Dünya Ekonomik Buhranından sonra, tarım ürünlerinin fiyatlarında görülen hızlı düşüşler, hükümeti bu konuda adım atmaya zorladı. Sorun sadece, tarım ürünlerinin düşen fiyatlarından kaynaklanmamakta, ürünlerin pazarlara ulaştırılmasında yaşanmaktaydı. Ulaşım imkânlarının yetersizliği, ürünlerde yaşanan mevsimsel dalgalanmaların çokluğu nedeniyle üretici, mahsulünü en iyi şekilde değerlendirebileceği pazarlara götüremiyor, götürse bile acilen paraya ihtiyacı nedeniyle en kısa zamanda satmak zorunda kalıyordu. Üretici, fiyatların en yüksek seviyeye çıktığı döneme dek bekleyemeyecek kadar, piyasaya borçluydu ve ailesinin temel ihtiyaçlarını karşılamak durumundaydı.

Ülke nüfusunun büyük kısmını oluşturan köylüler, cumhuriyet rejiminin istikrarı için çok önemliydi. Tarım Kredi Kooperatifleri yasası ile üreticilerin donatma ve işletme kredisi ihtiyaçlarını murabahacılara başvurmadan çözmeye çalışan hükümet, satış kooperatifleri ile de tarımsal üretimin belli bir seviyede tutulmasını, üreticilerin ortalama bir refaha ulaşmalarını temin edilmesini amaçlanmaktaydı. Böylece üreticinin kredi kooperatifine olan borcunu daha rahat ödemesi sağlanacak, mahsulünden aracı ve komisyoncuların ihtikâr yapması engellenmiş olacak, şehir nüfusunun da tarımsal ürünlerden ucuz bir şekilde yararlanmasının önü açılacaktı⁹⁴.

Tarım Kredi kooperatifleri kanunu ile eş zamanlı çıkarılan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununda birliklerin amaçları şöyle sıralanabilir:

- Ortakların ürünlerine devamlı sürüm ve alıcılar bulmak

⁹⁴ Ziraat Bankası, **Elli Senelik...**, s.85.

- Lüzumunda bu ürünleri hammadde olarak işlemek ve elde edilen maddelerin satışını yapmak
- İç ve dış araçlara giden kazancı üreticilere mal ederek durumlarını yabancı ülkelerdeki üreticilere karşı kuvvetlendirmek
 - Piyasaya düzen vererek, fiyatların zararlı dalgalanmalarının önüne geçmek, ürünlerinin tüketim fiyatlarını en uygun seviyeye getirmek⁹⁵.

Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Yasası ticaret çevrelerinde tepkiyle karşılanmış ve ticaretin devletleştirilmesine doğru bir adım olarak değerlendirilmiştir. Mahsul fiyatlarının yükselmesinden oluşan rantın tüccar kesimine aktarılmasını engellemeyi amaçlayan kanun tasarısı T.B.M.M’ de görüşülürken Halil Mentеше, bu endişelere vurgu yapmıştı. Mentеше’ye göre; “köylerde verimli ve bilgili iktisadi korumanın birinci şartı köylere ziraat tekniğini götürmektir. Köylere ziraat tekniğini yalnız bizde değil, hiçbir memlekette yalnız resmi teşkilat getirememiştir. Ziraat tekniğini köylere getiren zürran, çiftçinin kendi teşekkülleri, kendi sendikasıdır”. Bu görüşe göre devletten bağımsız olarak üreticilerin kendi aralarında oluşturacakları örgütlerin daha faydalı sonuçlar vereceği iddia edilmekteydi⁹⁶.

Tarım Satış Kooperatiflerinin sermayesi, ortaklarının ödeyecekleri, paylardan oluşmaktaydı. Bu ortaklık payının miktarı, ödeme şekilleri, yıl içinde teslim edeceği mahsul miktarı, kooperatifin ana mukavelenamesinde saptanmıştı. Buna göre, ortaklar, yıl içinde üretecekleri mahsullerin tamamını kooperatife teslim etmekle yükümlü olmuşlardı. Ayrıca bir kooperatif üyesinin aynı zamanda kredi kooperatifine üye olması gerekmektedir. Ortakların, on sene üyeliğe devam etmeden kooperatiften ayrılmaları mümkün olmamaktaydı. Satış kooperatifleri teşkilatına 1937’de Ege Bölgesinde başlanmış ve bölgede 16 satış kooperatifi kurulmuştu. İlgili kanuna göre Ticaret Bakanlığının gerek görmesi halinde kooperatiflerin üzerinde bir mıntika birlikleri kurulması ve kooperatiflerle Ziraat Bankası arasında aracılık yapması kararlaştırılmıştı. Bu amaçla Ege bölgesinde TARIŞ’ten başka 6 yeni birlik kurulmuştur 1938’de Üzüm Satış Kooperatiflerine ortak olan üzüm üreticilerinin sayısı 4.526 ve vermeği taahhüt ettikleri üzüm miktarı 12.900 tondur. İncir

⁹⁵ Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun, **Düştur 3. Tertip**, XVI, Teşrinisani 1934-Teşrinievvel 1935, s.1642–1643.

⁹⁶ Kuruç, **Belgelerle Türkiye...**, s.355–361.

üreticilerinin sayısı 3.789 ve incir miktarı ise 8.815 tondu⁹⁷. Karadeniz Bölgesinde fındık üreticileri için Fiskobirlik, Adana bölgesi pamuk üreticileri için Çukobirlik, Bursa'daki ipekböceği kozası üreticilerini bir çatı altına almak için Kozabirlik kurulmuş ancak tütünde herhangi bir örgütlenmeye gerek duyulmamış, Tekel idaresinin varlığı yeterli görülmüştü.

Tarım Satış Kooperatiflerinin kuruluş amaçlarını daha net ortaya koyabilmek için, köylünün mahsulünü nasıl değerlendirdiği konusunu ayrıntılı bir şekilde tartışmak gereklidir. Bu amaçla üreticilerin mahsullerinin pazarda ne şekilde ve hangi şartlarda alıcı bulduğunu yakından gören Yusuf Saim Atasagun'un değerlendirmeleri oldukça aydınlatıcı olacaktır. Üreticilerimizin büyük bir kısmı yıl içinde, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak ve devlete olan vergilerini ödemek için resmi veya özel kredi piyasasından borçlanmaktaydı. Atasagun'a göre, Köylüler, birçok ihtiyaç maddesini harman sonunda ödemek üzere köy bakkallarından, şehir ve kasabalardaki esnaftan temin ederlerdi. Mahsuller olgunlaşmaya başlayınca, alacaklıların üreticilere borçlarını hatırlattıkları görülmüştü. Borçlu olan köylünün karşısına alacaklıların sık sık çıkması ve ailesinin ihtiyaçlarını bir an önce karşılanması düşüncesi, yetişen mahsullerin hemen pazara götürülerek satılması ve paraya dönüştürülmesini gerektirmekteydi. Ürünlerin pazara akıtıldığı dönem, piyasada oluşan arz fazlalığı sebebiyle fiyatların da en ucuz olduğu dönemdi. Arzın azalmasıyla fiyatlar tekrar yükselecek ve normal seviyesine yükselecekti. Ancak küçük üreticinin bu kadar beklemesi mümkün değildi. Çok defa fiyatın ne olduğuna ve ne olacağına bakmadan mahsullerini satar ve elde ettiği miktarla borçlarını kapatırdı. Elinde kalan para, bir senelik ailesinin tarımsal işletmesinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyeceğinden yine borçlanmak durumunda kalacaktı. Bu kısır döngü her sene bu şekilde devam ederdi. Kasabadaki esnaftan ihtiyaçlarını temin eden üretici, hasat sonrasında, piyasadaki fiyata bakmadan, önceden bağlandığı esnafa malını teslim ederdi. Esnaf, köylünün mahsulünden fire düşerek, piyasa fiyatının altında bir fiyattan borcuna karşılık malı teslim alır, köylünün ihtiyaçlarını ise yüksek fiyattan borç hanesine yazardı⁹⁸. Köylülerin ürünlerinin doğrudan tüketiciye ulaşmaması, aracı ve komisyoncuların faaliyeti, tüketicilerin pahalı fiyatla tarım

⁹⁷ Ziraat Bankası, **Elli Senelik...**, s.86.

⁹⁸ Yusuf Saim Atasagun, "Satış Kooperatiflerini Niçin Kuruyoruz" **Kooperatif Dergisi**, S.1, Ocak 1946, s.26.

ürünlerini satın almasına neden olmakta, fiyat farkından da üreticilerin yararlanamamaktaydı. Üreticinin mahsulü, tarlada ucuz fiyatla tüccar tarafından satın alınıp, büyük şehirlerde 3–4 misli farkla satılmaktaydı. Ziya Gökalp Mülayim, üreticilerin, tüccarlar karşısındaki bu geri durumunu ortadan kaldırmak için satış kooperatiflerini kurulması savunmuş, ayrıca kooperatiflerin, küçük üreticiye sunacağı uygun fiyat avantajının yanı sıra tarımsal iyileşmeler ve standardizasyon için teknik yardımda bulunacağını düşünmüştü⁹⁹.

Atasagun, satış kooperatiflerinin, üreticiye faydalı olmasının ilk koşulunun, kredi kooperatifleri ile koordineli çalışarak üreticinin yıl içindeki ihtiyaçları için onu, piyasadan yüksek faizle kredi bulmasının önüne geçmek olduğunu öne sürmüştü. Satış kooperatifine üye olan üretici, malını kooperatifin deposuna alarak, fiyatların en uygun zamana kadar bekletmeli, bu aşamada da üreticiye avans vererek ihtiyaçlarını karşılaması istenmeliydi. Avans uygulaması sadece, mal tesliminden sonra olmamalı, yıl içinde üretim masrafları için de aynî ve nakdi borç verebilmeliydi. Bu şekilde, üreticinin piyasadan yüksek faizle borç para bulmasının önüne geçilmiş olunabilirdi. Kooperatifler, o yörede yetişen mahsulleri ihtiyaçtan fazla ise, fazlanın başka yerlere gönderilmesi ve başka pazarlarda satılması işini de üzerine almalı ve üreticinin ürünlerini daha iyi şekilde değerlendirerek oluşacak faydayı üreticiye aktarması da istenmeliydi¹⁰⁰.

Üretilen mahsulü pazarlanması ve yüksek gelir elde edilmesi düşüncesi ile kurulan Satış Kooperatiflerinin, ortaklarıyla aralarındaki münasebetler dikkate alındığında bazı sorunların ortaya çıktığı görülmekteydi. Bu ilişkiler nedeniyle ortaya çıkan memnuniyetsizlikler nedeniyle üreticilerin, kooperatiflerden soğuduğu ve uzaklaştığı görülmüştü. Öyle ki mal teslim etmeye yanaşmayan ortak sayısının giderek çoğalmasındır. 40 bin ortağı olan 17 adet Fındık Satış Kooperatifine mal teslimi yapan üreticilerin sayısı birkaç yüz kişiyi geçmemişti. Bu durumun sebebi, fiyat meselesiydi. Satış kooperatifi, ortaklarına, tüccarın verdiği fiyattan daha iyi bir fiyat vererek varlık sebebini korumalıdır. Ortaklara göre, kooperatifin fiyat belirleme mekanizması şu şekilde çalışmaktaydı: fiyat politikası, yabancı memleketlerle

⁹⁹ Ziya Gökalp Mülayim, “Zirai Satış Kooperatifleri” **Karınca**, S.268, Nisan 1959, s.7; İsmail Hüsrev(Tökin) “Köyün Hangi Tip Kooperatife İhtiyacı Var” **Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, Ankara 1931, s.1977.

¹⁰⁰ Yusuf Saim Atasagun, “Satış Kooperatifleri Hangi Şekillerde Çalışır” **Kooperatif Dergisi**, S.5, Mayıs 1946, s.22–23; Mülayim, **agm**, s.8.

yapılan ticaret anlaşmalarına ve satış imkânlarına göre bakanlık tarafından belirleniyordu. "...Bakanlık yabancı memleketlerdeki alıcıların ne fiyat vereceklerini ve ne kadar alabileceklerini inceliyor, rekolte ve ihtiyaç durumlarını gözden geçiriyor ve ondan sonra birliklere ortaklarınıza şu fiyatı avans olarak verin..." deniliyordu. Bu uygulamanın uzun sürmesi ve belirlenen fiyatın piyasa fiyatının altında olması nedeniyle, üreticiler "...kooperatif bizim malımıza tüccar kadar dahi fiyat veremiyor..." gibi şikâyetlerle ortaya çıkmaktaydı. Gerçekte ise, kooperatiflerin işletme ve idare masrafları tüccardan daha fazla olmakta, her teslimat döneminde tüccarların kooperatiflerin belirlediği fiyattan daha fazla bir fiyat verdikleri görülmektedir. Üstelik tüccar malın karşılığını peşin olarak ödemekte, kooperatifin yaptığı ödemeler ise teslimattan sonra haftalarca sürmekteydi. Kooperatifçe belirlenen fiyatın piyasadan aşağı olmasının yanı sıra, mahsul tesliminde verilen avans ödemelerinden çeşitli isimler altında yapılan kesintiler de üreticinin dikkatini çekmekteydi. Ancak ortak olmayan üreticilerden hiçbir kesinti yapılmaması, ortakların kesin hesap kesiminde eline geçecek olan parayı görmemesine neden olmakta, mahsul tesliminde eline geçen paraya bakmaktaydı. Bu nedenle birçok ortağın, ortak olmayan komşularının eliyle mal teslimi yapmak ve tam bedelle satış yapma yoluna girmişlerdi¹⁰¹.

Tarım Satış Kooperatifleri ile ortakları arasında teslim işlerinde, zamanlama ve yer konusunda çeşitli anlaşmazlıkları çıkmıştı. Kooperatiflerin çalışma saatleri, üreticilere uymamakta, günün her saatinde, köylünün şehre veya kooperatife her geldiğinde kooperatife mallarını teslim etmek istediği görülmektedir. Üretici depoyu kapalı gördüğünde veya memurları işbaşında bulamayınca tepki gösteriyordu. Bir de çalışanlar tarafından baştan savma muameleler ve sert cevaplar aldığında kooperatiften tamamen soğumaktaydı. Üreticilerin bu şikâyetleri, zamanın ulaşım şartlarının yetersizliği karşısında en kısa zamanda köye dönmek istemesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca üreticiler için kooperatife mal teslimi yapılacak en uygun gün, nakil vasıtalarını temin ettiği gündü. Bu nedenlerle, köy kooperatiflerinde işin gereklerine göre çalışmak, bazı aylarda günün erken saatlerinden gecenin geç saatlerine kadar kooperatifte bulunmak, mümkün olan en fazla personelle ortakların

¹⁰¹ Yusuf Saim Atasagun, "Tarım Satış Kooperatiflerimizde ve Birliklerde Aksayan Taraflar ve Düzeltme Çareleri" **Kooperatif Dergisi**, S.9, Eylül 1946, s.9.

teslim işlerini kolaylaştıracak şekilde çalışmak ve hatta hafta sonu tatillerinin de yapılmamasını gerekmekteydi¹⁰².

Zirai Kredi ve Satış Kooperatiflerinin yaşadıkları sıkıntıların temelinde Ziraat Bankasının tüm yönleriyle kooperatiflere hâkim olmasının büyük etkisi vardı. Banka kooperatiflere açılacak kredi hacmini tespit etmekte, idari masrafları denetlemekte, yönetim kurullarının seçimine müdahale etmekte ve belli miktarın üzerindeki paraların denetimini üzerine almaktaydı. Ziraat Bankası tarafından yukarıdan aşağı idare edilen kooperatiflerin sosyal yönü tamamen ihmal edilmiş, üreticilerin ve kooperatif idarecilerinin kooperatifçilik ruhunu ve prensiplerini yeterince benimseyip uyguladıkları görülmemişti. Bürokrasinin köy sorunlarına ilgisiz tavırları kooperatiflerin ortaklarının tepki çekmiş ve sürekli yukarıdan beslenen bir yönetim anlayışı ile yaşamının mümkün olmadığına inanan hükümet de yabancı uzmanların fikirlerine başvurmayı ve onlardan Türk kooperatifçiliğini öneriler geliştirmelerini düşünmüştü. Yabancı uzmanlardan Dr. H. Wilbrandt, mevcut merkezî yapıya karşın, ortaklar arasında lider olabilecek kişileri eğittikten sonra bu kişileri kooperatif yönetimine devretmesini önermişti¹⁰³. Ancak bu dönemde sivil topluma ve toplumsal ilişkilere önem veren bir anlayış gelişmediği için bu tür önlemlerin gerçekleşme ihtimali bulunmamaktaydı.

Kredi Kooperatiflerin ortaklarına verdikleri kredilerin tahsilâtında, Ziraat Bankasının dağıttığı kredilerin geri alınması da sıkıntılı olmuştu. Kooperatif kredileri bir yıl vadeli olduğu halde her sene sonunda ortakların zimmetinde görülen borç bakiyeleri 1940 yılına kadar devam etmişti. Kredilerin geri ödenme yüzdelerinin yüzde 55' i geçmediği görülmekteydi¹⁰⁴.

Tarım Satış Kooperatifleri, kurulduğu dönemde gelişmeye çalışan yerli sanayiye devlet eliyle kaynak aktarmakta bir araç olarak kullanılmıştı. Kapalı kır ekonomisini dışarıdan müdahale ile ulusal pazara açmak isteyen hükümet, kooperatifler vasıtasıyla vereceği fiyat ile üreticilere görece refah sağlamayı hedeflemiş ve üretim artışını beklemişti. Köylünün mahsulünün değerinden satılması ve ortaya çıkan kârdan ticaret kesimi ve aracılardan değil, üreticinin yararlanması ve

¹⁰² Yusuf Saim Atasagun, “Tarım Satış Kooperatiflerimizde ve Birliklerde Aksayan Taraflar ve Düzeltme Çareleri IV” **Kooperatif Dergisi**, S.12, Aralık 1946, s.7–8.

¹⁰³ Ziya Gökalp Mülayim, “Zirai Kooperatifçiliğimiz ve İstikbali Hakkında Düşünceler”, **Karınca**, S.271, Temmuz 1959; Haşmet Başar, **Kooperatif Kuruluşlarının...**, s.122.

¹⁰⁴ Kredi tahsilât yüzdeleri için bkz: Ek 36.

aracıların ortadan kalkması ile de şehirlerin de ucuz bir şekilde beslenme olanağına kavuşacağı düşünülmüştü¹⁰⁵. Ancak yeterli alt yapı olmadan ve üretim sorunlarının çözümü gerçekleştirilmeden yapılan kooperatifçilik hareketi, ülkenin en gelişmiş bölgelerinde bile tam anlamıyla memnuniyet verici düzeye ulaşmamış, kooperatif-üretici ilişkisinin her aşamasında çeşitli şikâyetler ortaya çıkmıştı.

2.5.Tarımda Makineleşme Çabalarında Yeni Bir Aşama: Zirai Kombinalar İdaresi

Dünya Ekonomik Bunalımı, fazla üretimden kaynaklanmıştı ancak bu fazla üretim olgusu Türkiye'yi buhrandan kurtaracak ve sanayileşmek için gerekli fırsatı verecekti. 1929–1932 yılları arasında fiyatlarda yaşanan büyük düşüslere rağmen üretim seviyesi yüksek kalmış, Türk üretici düşük fiyatların verdiği zararı bol miktarda üreterek karşılamaya çalışmıştı. Şevket Raşit Hatipoğlu, Türkiye'nin buhrandan çıkmak için fiyatların çok düşük seviyelerde seyrettiği tarım kesiminde üretimi sınırlama gibi önlemlere başvurulmaması gerektiğini belirtmekteydi. Daha fazla üretim, Türkiye'ye buhranın etkilerini azaltma imkânı verecekti. Ancak Türk tarımını işletme biçimleri itibariyle modern ziraat tekniklerine ve bol üretim değerlerine ulaşmaktan alıkoyan engeller vardı. Şevket Raşit, bu arkaik işletme biçimlerinin *Dönüm Dergisinde* yayınlanan bir dizi makalesinde açığa kavuşturmuştur. Türkiye'de, Osmanlı İmparatorluğu zamanında ortaya çıkan ve devam eden kâhya ile toprakları işletme geleneği, Türk Ziraatı için bir felaket olmuş, elleri altında tuttıkları geniş topraklarda düzenli ve verimli bir işletme kuramamış, araziler dağınık ve perişan bir halde bırakılmıştı. Kâhya ve ortakçı vasıtasıyla yapılan tarımsal üretimin tarımı geriletken bir hale geldiğini hatta devlet tarafından yapılan işletmelerin bile reforma ihtiyacı olduğunu düşünmekteydi¹⁰⁶. Bu geri tarımsal yapıyı ortadan kaldırmak, sanayi için gerekli hammaddenin sağlanması ve modern ziraat

¹⁰⁵ Köylülerin mahsullerinin şehirdeki pazarlarda satılmasıyla ortaya çıkan gelirin büyük bir kısmına aracılıların nasıl el konulduğunu anlatan bir örnek için bkz: “Köylülerimiz Kabzımallar Elinde Nasıl İstismar Olunuyor?”, *Kooperatif Dergisi*, S.9, 1946, s.10.

¹⁰⁶ Şevket Raşit Hatipoğlu, “Ziraatımızda Kâhyalar İdaresi” *Dönüm*, S.42, Haziran 1936, s.237; “Türkiye’de Devlet Çiftlikleri” *Dönüm*, S.25, Ağustos 1934; “Ziraatımızda İşletme Şekilleri” *Dönüm*, S.41, Mayıs 1936.

teknikleri kullanarak üreticilere örnek olunması amacıyla bir idarenin kurulması gündeme gelmişti. Bu idare ülkenin ihtiyaç duyduğu yüksek tarımsal üretim değerlerine ulaşmasını sağlayacak, üreticileri tarım makineleri kullanımına alıştıracak bir yapıda olmalıydı. Tarımda kullanılan alet ve makinelerin Türkiye'ye girişi 19.yy'da gerçekleşmiş, bilhassa traktör kullanımının yaygınlaşması için 1920'li yıllar boyunca çeşitli teşvikler uygulanmış, Birinci Dünya Savaşı yıllarında görülen üretim sıkıntıları nedeniyle ordunun ve büyük şehirlerin ihtiyaçlarını temin etmek için birçok tarım makinesi yurt içine sokulmuş ancak toprak şartlarına ve üreticilerin teknik bilgi seviyesine uygun olmayan bu politikalardan istenilen sonuç alınamamış ayrıca buhran koşullarında da daha fazla makineli tarım imkânını oluşmamıştı¹⁰⁷. 1927 Zirai Sayım sonuçlarına göre Türkiye'de 1.413.500 basit alet ve 15.700 makine bulunmaktaydı. Basit aletlerden 1.187.000'ni karasaban, 210.000'ini pulluk oluşturmaktaydı. Buna göre 1927–1940 döneminde ülkede pulluk sayısı iki kattan fazla artış göstermiş ancak bu artış temposu oldukça düşük seviyede kalmıştı¹⁰⁸. Tarımda kullanılan modern tarım aletlerinin azlığı topraktan en iyi şekilde verim almayı da zorlaştırmaktaydı. Ekim için toprağı zamanında hazırlamak, uygun hava koşullarında hemen tohumların atılması gibi işlemler makinelerin az sayıda olduğu dikkate alındığında mümkün olmamaktaydı. Uygun toprak ve hava şartlarında ekimi gerçekleştiremeyen bir üreticinin mahsulden istenilen ölçüde verim alamayacağı ortadaydı¹⁰⁹. Üreticinin emek yoğun faaliyeti de yetersiz kalmakta teşkilatsızlık nedeniyle emek ve masraflar boşuna gitmekteydi. Türk tarım işletmelerinde küçük köylü mülkiyetinin egemenliği dikkate alındığında traktör ve diğer tarım makinelerinin yaygınlaştırılmaya çalışılmasının başarılı olamayacağı ortaya çıkmaktaydı. Tarlaların küçük parçalara ayrılmış olması durumunda traktörlerin iktisadi olarak kullanılamayacağı, faydadan çok masraflara neden olacağı

¹⁰⁷ Şeyda Ziya Kerestecioğlu, “Bizde Ziraat Aletleri Meselesi”, **Dönüm**, S.29, Kasım 1934, s.198–202.

¹⁰⁸ Yusuf Saim Atasagun, “Ziraat Politikamızın Meseleleri-Zirai Donatım İşlerimiz Nasıl Yürütülmeli” **Türk Ekonomisi**, S.11, 1944, s.356. Buhran koşullarında tarımsal üretime destek vermek adına pulluk kanunu çıkartılarak teknik açıdan yeterliliği kanıtlanmış ve yıllık üretimi belli miktarın üzerindeki pulluk işletmeleri için beher satış fiyatının belli miktarı oranında prim verilmesi, “diğer ziraat aletleri imalathanelerinde imalatı ıslah ve tevsi etmek maksadıyla vücuda getirilecek teçhizat ve tesisat için imalathane sahiplerine faizsiz” kredi kolaylığı sağlanmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz: “Pulluk Kanunu”, 26 Mart 1931, Kanun no:1797, **Düstur 3. Tertip**, XII, Teşrinisani 1930-Teşrinievvel 1931, Ankara 1931, s.331.

¹⁰⁹ Şevket Süreyya Aydemir, “Orta Anadolu Yaylasında Stepler Makineleşince, Memleket İçinde Bakımsız Toprak Kalmamalıdır” **Tan**, 24 Ocak 1937.

anlaşılmaktaydı. Ayrıca dönemin çiftçilerin teknik seviyesi dikkate alındığında iyi makinist ve yaygın tamirhane, yedek parça imkânları da göz önüne alınması gereken etkenlerdi¹¹⁰.

Hükümet, bu konudaki endişeleri dikkate alarak ziraatın daha modern usullerle yapılması, yeni teknik ve metotların üreticilerin toprakları üzerinde yaygınlaşması için uygulamalı olarak gösterilmesi ve tarımsal makineleri üreticilerin kullanımına açmak için Tarım Bakanı Muhlis Erkmen'in girişimleri ile 1937 yılında Zirai Kombinalar İdaresi kurulmuştu. Kombinalar geniş topraklara sahip ve buğday ziraatı yapılan bölgelerde tesis edilecekti. Ülke ekonomisinde buğdayın büyük önem taşıdığı gerek milli iâşenin sağlanması gerek döviz kaynağı olarak değerlendirilmesi nedeniyle, bu ürünün cins, kalite ve miktar olarak iyileştirilmesi sağlanacaktı. Bu kombinalar sayesinde üretici, yüksek kaliteli mahsulü düşük maliyetle elde edecek, ayrıca yeni ziraat tekniklerini öğrenecek ve tarım makinelerini tanıyacak, kullanmaya başlayacaktı¹¹¹. Bu amaçla 1.311.269 TL'lik bir sermaye ile alınan harman makinesi, biçer döğەر, pulluk, traktör gibi makinelerin bir kısmının bedeli karşılığında üreticilere verilmesi, bir kısmının da bedeli karşılığında üretimde kullanılması planlanmıştı. Hedeflenen yeni dönemde kombinalara en yakında bulunan çevre köylerin tedarik edemeyeceği büyük tarım makineleri bu istasyonlardan sözleşme yapılarak üreticilerin hizmetine verilecekti. Tarlalar sürülecek, hasat zamanı ekinler biçilecek, harmanlar savrulacaktı. Mevsimine göre sütçülük, peynircilik, yağcılık gibi çeşitli ihtiyaçları yerine getiren makinelere bu tesislerden ulaşılacaktı. Tarımsal makinelerin yüksek tekniği devlet eliyle birden ve toplu bir şekilde köylere sokulacak ve köy ekonomisinde büyük değişimler yaşanacaktı¹¹².

Makine kombinaları faaliyete geçtiği dönemde ilk olarak üreticilerin büyük teknik araçlara karşı gösterdikleri çekingen ve mesafeli tavırları değiştirmeye çalışmış, bu aşamada tarım makineleri ile maliyetinde fiyata üreticilerin tarlalarının işlenmesi, çiftçilerde ilk başta görülen tavırları değiştirmişti. Kombinaların kuruluş amaçları arasında bulunan, tarım makinelerin üreticilere satılması meselesi beklenildiği gibi gelişmemiş ve bu konuda sonraki yıllarda bile pek az ilerleme

¹¹⁰ İlhami Masar, "Türkiye Ziraatının Makineleşme Meselesi" **Türk Ekonomisi**, S.16 1944.

¹¹¹ Ragıp Ziya Mağden, **Zirai Kombinalar**, Ankara: Güney Matbaacılık 1949, s.5.

¹¹² Şevket Süreyya Aydemir, "Orta Yaylada Modern Bir Kombina Numunesi, Atatürk Orman Çiftliği" **Tan**, 17 Ocak 1937.

kaydedilmişti. Büyük teknik araçlarla tarlanın sürülmesi, ekilmesi gibi işlerin ucuz bir ücretle yapılması köylüye son derece cazip gelmişti. Kombinaların bu şekilde beliren çalışma sistemi, hububat üretimini kısmen artırmıştı. Ancak üreticilerin işlerini kombinalara yaptıraraklarına güvenerek işletmelerine olan ilgilerini azaltmışlar, çalışmak için şehre kadar gittikleri ve hatta iş hayvanlarına gerek kalmadığı düşüncesiyle satmaya başlamışlardı¹¹³. Kombinaların varlığı nedeniyle işletmelerine olan ilgilerini azaltan ve neredeyse kendi tarlalarında kombinaların üretim yapmasını isteyen küçük üreticilerin yanı sıra büyük teknik vasıta ve makineleri temin edebilecek ekonomik güce sahip olan büyük üreticiler ise kombinaların makine parkına güvenerek, tarım makineleri satın alma yoluna gitmemiş, son derece düşük bir ücretle kiralanan kombina makinelerini kullanmayı alışkanlık haline getirmişleridi. Bu nedenle yer yer anlaşmazlıklar çıkmış, makinelerin kendi bölgelerine gönderilmesini isteyen büyük çiftçiler sık sık bakanlığa başvurmuşlardı¹¹⁴.

Makinelerin çalışmasının verimli olmadığı ve kombinaların kurulduğu bölgelerdeki kırsal yerleşimin dağınık, arazinin parçalı olması nedeniyle kısa sürede yıprandığı iddia edilmişti¹¹⁵. Çalışma merkezinde uzakta bulunan küçük bir tarlanın sürülmesi için kilometrelerce yol alındığı, yolların yetersiz ve bozuk olduğu dikkate alındığında traktör ve diğer makinelerin normal aşınma oranlarının yüzde 30 arttığı ve akaryakıt tüketiminin de fazlaştığı ortaya çıkmıştı. İşletmelerde çalıştırılan makinelerin yıllık iş gücü toplamının ancak yüzde 32.07’ni çalışarak geçirdiğini, yüzde 3.13’nün tarlalara ulaşmak için harcandığını, yüzde 18.42’nin çeşitli sebeplerden dolayı, yüzde 15.62’nin mevsim gereği çalışmadığı, yüzde 30.76’nin ise iş yokluğu nedeniyle çalışmadığı anlaşılmaktaydı¹¹⁶.

¹¹³ Mağden, **age**, s.7–8; İsa Göçer, “Kombinalar Teşkilatının Faaliyeti” **Türk Ekonomisi**, S.43, 1943, s.127.

¹¹⁴ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni 1**, İstanbul: Tekin Yayınevi 2001. s.487–488; Reşat Aktan, “Zirai İstihsalde Makine Kullanılması Hadisesinin Ekonomik Analizi” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, IX, S.1, Mart 1954, s.41–42.

¹¹⁵ Türk köy yerleşmesinin dağınıklığının getirdiği olumsuz sonuçlar üzerinde Şevket Süreyya da durmuş, az nüfuslu köylere hizmet götürmenin ekonomik olmadığını, “...köylerimiz için vasatı 76 nüfus bir hane... Her köye düşen vasatı hane ancak 51 haneden ibaret kalır. 51 hanelik bir ünite ise iptidai ve azlık bir iskân ünitesidir. 51 hanelik bir köye mektep açılmaz. Sıhhiye memuru, ebe, ziraatçı ustası ve saire verilmez. 51 hanelik bir köyün müşterek çalışması çok netice vermez köy bütçesi hiç mesabesindedir”. Şevket Süreyya Aydemir, “Türkiye’de Köyleri Birleştirme Hareketi”, **Tan**, 28 Şubat 1937.

¹¹⁶ Göçer, **agm**, s.127.

3.KÖY KALKINDIRMA PROJELERİ VE KÖYCÜLÜK

3.1.Bir Siyasi İdeoloji Olarak Köycülük

Köycülük ideolojisi sanayileşmiş toplumlarda, sanayileşme, şehirleşme ve şehirleşmenin getirdiği sorunların ve maddi yaşam kültürünün hayatın her alanına yayılması, manevi ve lirik değerlerin önemini yitirmesine karşılık özellikle 1929 Ekonomik Buhranı sonrasında şehir kültürüne ve maddi değerlerin egemenliğine bir tepki olarak köy yaşamının ve doğaya ilişkin değerlerin yüceltilmesi ile ortaya çıkmıştı. Avrupa’da bu şekilde ortaya çıkan köycülük ideolojisi Türkiye’de halkçılık ile birlikte gelişme imkânı bulmuştu¹¹⁷.

Türkiye’de 1923–1929 döneminde yaşanan ekonomik sıkıntılar ve Takrir-i Sükûn döneminde demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanması nedeniyle halk ile yönetim arasında yaşanan gerilimin dünya ekonomik bunalımının etkisiyle daha da arttığı görülmüştü. Serbest Fırka tecrübesinden sonra iktidarın yeni dönemde izleyeceği politikalarda halkı kazanmak için ekonomik uygulamaların yanı sıra ideolojik ve kültürel perspektiflere de yer verilecekti. Buhran yıllarına kadar uygulanan liberal ekonomi politikalarının başarısızlığı nedeniyle yönetime karşı büyük tepkinin ve meydan okumanın ortaya çıkmasının önüne geçebilmek amacıyla yönetim, toplumsal yaşamın her noktasına müdahale ederek, toplumsal dönüşümü hedefleyen politikalar uygulamaya karar vermişti. Bu amaçla devletle halk arasındaki iletişim kopukluğunu ortadan kaldırmak, kitleleri yeni rejime kazandırmak amacıyla 1932 yılında Halkevleri kurulmuştu. Halkevleri vasıtasıyla CHP yönetimi, kitlelere kendini tek parti olarak kabul ettirecek, ekonomide uygulanacak devletçi politikaların ideolojik olarak beslenmesini söz konusu olacaktı.

Halkevlerinin amaçları şu şekilde belirlenmişti:

“...ulusu, bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven,
ortak ideale bağlı bir halk kitleleri düzeyinde

¹¹⁷ Türkiye’de halkçılık ideolojisinden ayrı düşünülmemeyen köycülük hareketinin Meşrutiyet ve Cumhuriyete giden süreçteki kısa bir gelişimi için bkz: Zafer Toprak, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları 1978.

örgütlemek, kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak... Köylü kentli, aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyerek, geliştirecek, köycülük çalışmalarının yürütülmesi CHP'nin ana ilkelerini ve bunların ülke düzeyinde nasıl uygulandığını anlatmak için kullanılan merkezler”(di)¹¹⁸.

Halkevlerinin faaliyet gösterdiği dokuz koldan birisi olan Köycülük Kolu, köylerin toplumsal, sağlık ve estetik açıdan geliştirilmeleri, köylü ile şehirli arasındaki karşılıklı sevgi ve dayanışma duygularının güçlendirilmesini hedef alacaktı. Köylerde görev yapan öğretmenler, halkevlerinin temsilcisi sayılmaktaydı. Köycülük kolları, şehir ve köylünün aynı ulusun bir parçası olduğunu vurguluyor, coğrafi ve kültürel açıdan birbirlerinden farklı olan bu iki kesimin karşılıklı duygularla birbirlerine bağlanmaları için köy gezileri düzenliyorlardı. Köy gezilerinden şehirdeki köycüler ve köydeki vatandaş da büyük fayda görecekti. Köye gidecek uzmanlar, köylülere tarımsal verimlilik ve pazarlama gibi bir köylü için yaşamsal konularda tavsiyelerde bulunacaktı. Köylüler arasında sağlık taraması yapılırken, şehirli köycüler de köylerden otantik, geleneksel ve folklorik bilgiler toplayabilecekti¹¹⁹.

1930'lı yıllarda köye yönelik ilginin artmasında Halkevi köycülüğünün yanı sıra dönemin aydınlarının da etkisi büyüktü. Halkevleri kurulmadan önce harf devrimiyle beraber köylü için yapılan yayınların sayısının arttığı gözlenmektedir. 1929'da yayınlanmaya başlayan ve Türk Tayyare Cemiyetinin çıkardığı Köylünün Gazetesi, köylülere ücretsiz dağıtılmaktaydı¹²⁰. Cumhuriyetin onuncu yılında çıkmaya başlayan Yurt Gazetesi ise duvar gazetesi niteliğiyle köylere gönderilmekteydi. Gazetenin amacı yalnızca köy ve köylü olarak belirlenmişti. Köy ve köylüye hitap ederek, köy ve köylümüzün yurdun gelişmesinde izleyeceği yolda kendilerine arkadaşlık edecekti. Köylüye zarar veren şeyleri onlara göstermeyi ve onlardan korunma yollarını öğretmek köylüye faydalı olmaya çalışacaktı¹²¹. Bu

¹¹⁸ Anıl Çeçen, **Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2000, s.104.

¹¹⁹ Çeçen, **age**, s.135.

¹²⁰ “Köylümüzün yükselmesi için on beş günde bir çıkar ve siyasetten başka her şeyden” bahseden ve parasız dağıtılan Köylünün Gazetesinin ilk sayısı 10 Şubat 1929 tarihine aittir.

¹²¹ Gazete bu amaçla daha ilk sayıdan başlayarak, cumhuriyet yönetimini köylüye benimsetmek, eskiye göre yeninin nimetlerinin farkına vardırarak için eski dönemi anlatan resimler yayınlamıştı.

dönemde çıkan dergilerde de köycülük ile ilgili izler görülmekteydi. Nihal Atsız'ın çıkardığı Atsız Mecmua'da köy ve köy yaşantısına ilişkin haberler yer almaktaydı. Dergide bir dizi halinde yayınlanan “Türk Ailesinin Tekâmülü” adlı yazıda; eski Türk ailesinde kadının mevkii, bunun İslamlaşma ve şehirleşme döneminde bozulmaya başladığı, köylerde ise varlığını sürdürdüğü belirtilmekteydi. Köy yaşamını ve köy ile ilgili haberlerin, dönemin basınında bilhassa dergilerde yer bulmaya başladığı ve hemen her dergide düzenli olarak “Anadolu Notları” yayınlanmaktaydı¹²².

Köy yaşantısını yücelten ve köylüye büyük ilgi gösteren aydınlar bu dönemde kır yaşamına olan tutkunca bağlılıklarını yayın organları yolu ile ortaya koymuşlar ve köyün içinde bulunduğu geri kalmışlığı ortadan kaldıracak çeşitli projeler geliştirerek kamuoyu ile paylaşmışlardı. Bu aydınlar arasında Amerika'da eğitim gören Nusret Kemal Köymen ve köyde eğitim konusundaki çalışmalarıyla tanınan İsmail Hakkı Tonguç öne çıkmaktadır. Tonguç, *Canlandırılacak Köy ve Köyde Eğitim* adlı kitaplarında “güzel, mesut, şen ve modern” köy yaşamı için köyde eğitim merkezli bir proje önermekteydi¹²³. Tonguç Osmanlı döneminde köylülerin sürekli ihmal edildiğini, ilgisizlik, doğal felaketler, savaşlar ve cehalet nedeniyle köyün yıkıntı haline geldiğini belirtmekte yeni rejim ile birlikte, köylere el atılması halk ile köylünün arasındaki ikiliğin ortadan kalkacağını ve köyün müthiş bir ilham kaynağı olduğunu belirtmekteydi. Bu nedenle ilk aşamada yaşamsal konularda köylünün tüm gereksinimlerinin karşılanacağı bir köy iktisadiyatının oluşturularak cumhuriyet rejimine köylünün sahip çıkması sağlanmalıydı. Köylüler, devlet için iyi bir üretici ve tüketici olmalıydı. Tonguç köyün bilinç kazanması, canlanması için şehir okulları dışından köy yaşamının ihtiyaçlarına göre şekillenen bir eğitim sistemi önermekteydi. Bu sistemde köylülerin üretime ilişkin konularda pratik bilgiler öğrenebilecekler, yapım ustalığı tarım araçları ustalığı gibi konularda ustalaşacaklardı¹²⁴.

Hakkı Uyar-Türkan Çetin, “Tek Parti Yönetiminde Köylüye Yönelik Propaganda-Yurt Gazetesi” **Toplumsal Tarih**, S.1, 1994, s.52–54.

¹²² Recep Şentürk, **Türk Sosyolojisinde ve Cumhuriyet Döneminde Köy Tartışmaları**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1997, s.31–32.

¹²³ Muzaffer Sencer, “Türkiye’de Köye Yönelme Hareketleri” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, S.17–18, 1962–1963, s.231.

¹²⁴ İsmail Hakkı Tonguç, **Canlandırılacak Köy**, İstanbul: Remzi Kitabevi 1947, s.185–186.

Bu dönemde Köy Kanununun uygulamasını denetlemek amacıyla Köy Büroları kurulmuştu. Bu bürolar vasıtasıyla devlet, kanunun köylerde uygulamasını ve kanunun esasını teşkil eden köy kalkınmasını takip etmeyi amaçlıyordu¹²⁵.

3.1.1.Köycü Söylemin Temel Özellikleri

Buhrandan sonra içe kapanmayı gerektiren bir ekonomi politikası yürüten Türkiyede kalkınmanın köyden başlayacağını düşünen aydınlar, Türk köyünü geri bırakan nedenleri inceleyip, geri kalmışlığı ortadan kaldırmak için çeşitli çözüm önerileri geliştirmişlerdi. Bu aşamada Nusret Kemal Köymen öne çıkmaktaydı. Köymen, yurtdışında yaptığı gözlemler sonucu ortaya koyduğu fikirlerini benimsetmeye çalışmıştı. Köymen'e göre köylerin küçüklüğü ve dağınıklığı, yol ve nakil vasıtalarının yetersizliği köylerin geri kalmasında en büyük etkendi. Modern tarım aletleriyle ziraatın yapılmadığı köylerde topraktan yeterince verim alamamakta, zaman kaybı oluşmakta ve maliyet yükselmekteydi. Sonuçta ziraat, köylüye yeterince gelir temin edememekte, başka geliri olmadığı için hayat seviyesi çok düşük seviyelere inmişti. Kötü ürün yıllarında ise köylü açlık ile karşı karşıya kalmaktaydı. Köylünün bu kısır döngüden kurtarılması için gerekli olan girişimcilik, cehalet nedeniyle hiç gelişmemekte, bu nedenle geçimini yükseltecek, görgüsünü geliştirecek uygulamalardan uzak durmaktaydı¹²⁶. Köylüleri bu açmazdan kurtarmanın yolu sanayileşmeden geçmekteydi. Ancak bu sanayii köylülerin dikkatle alınarak hazırlanmalıydı. Sanayiler köyde kurulmalı ve böylece ideal köy iktisadiyatı olarak görülen aile işletmesinin korunacağı düşünülmekteydi. Sanayi tesislerinin köylerde kurulması ve işçilerini köylerden alması ile şehirlerin belirgin noktası olan sınıf çatışması, işçi sınıfı, gecekondulaşma, kır-kent ikiliği gibi sorunlar doğmadan önlenilecekti. Köylerde ucuz toprak, emek ve hammadde kullanılacak, grev, yangın, hırsızlık gibi sorunlarla savaş ve buhran zamanlarında işçinin toprağına dönmesi mümkün olabilecekti. Şehir, buhran dönemlerinde ve işverenle çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle yaşanan grev gibi iş sorunlarında işçilerin örgütlenip sınıf bilincini

¹²⁵ Hilmi Vural, "Vilayet ve Kaza Köy Büroları Nasıl Kuruldu" **Köye Doğru**, S.30, 1941.

¹²⁶ Nusret Köymen, **Türk Köyünü Yükseltme Çareleri**, Ankara: Çankaya Matbaası 1939, s.12-13.

geliştirecek faaliyetlerde bulunacak bir ortam olduğundan onun yerine köy, sanayiinin kurulması için uygun bir mekân olarak görülmekteydi¹²⁷.

Köylerin, tarımsal imkânların yetersizliği nedeniyle yaşadığı geri hayat şartlarından kurtaracak olan yegâne unsurun sanayi olduğu düşünülüyordu. Köylerin sanayileşmesi modern tarım aletlerini köye sokacağından toprağın veriminin artacağı ve mahsul değer fiyatından satılma imkânı bulacağı planlanıyordu. Yol ve ulaşım vasıtalarının gelişmesiyle köy, şehre bağlanacak ve medeniyet seviyesinde yaşamaya başlayacaktı¹²⁸. Köymen'e göre, köy ve şehir arasındaki dengesizlikte şehirlerin de büyük yanlışlıkları vardı. Köyün kendi kendine yetmesini sağlayan el sanatlarının, sanayi devrimi sonrasında başlayan çöküşü ve şehre yapılan göçler nedeniyle köylü zayıflamaya, teşkilatsızlık ve bilgisizlik sonucunda sönmeye yüz tutmuştu. Türk aydınında bu şekilde beliren, şehir karşıtlığı sadece Türkiye'ye özgü bir hareket değildi. Bu tür eğilimlerin 1929 Buhranından sonra tüm dünyada ortaya çıkmaya başlamıştı. Ekonomik buhranı, maddi değerlerin ve şehir hayatının bir sonucunda olarak görenler için köy, arınmanın, temizlenmenin, romantizmin ve manevi değerlerin merkezidi. Türkiye bağlamında bu gerekçelere ekonomik etkenleri de eklemek gerekecekti. Kurulacak sanayi tesislerine yeterli hammadde ve uygun pazar oluşturulması düşüncesi ve yeni rejimin halk nezdinde itibar görüp benimsenmesi için kırsal kalkınma şarttı¹²⁹.

Köycülerin, şehirleşmeye karşı besledikleri mesafeli tavrın sebebi Türk toplumunun sınıfsız yapısına tehdit olarak gördükleri, sınıf bilinci ve çatışmalarının sanayileşme ile birlikte Türkiye'de de ortaya çıkacağı düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle vazgeçilmez bir olgu olan sanayinin kırsal alanlarda kurulmasının ve geleneksel yapının bozulmamasını istiyorlardı. Bu düşüncenin sonucu olarak da köyden şehre göçün önlenmesi meselesini dikkatle ele alıyorlardı. Sanayinin köylerde kurulmasıyla yeterli iş imkânına kavuşan köylünün şehirdeki rahatlığı aramayacak medeni evlerin oluşturulması gerekmekteydi. Köylülerin insanca yaşanacak bir duruma gelmesinde dağınık köylerin bir araya toplanması da üzerinde durulan bir konu idi¹³⁰.

¹²⁷ Nusret Köymen, "Sanayileşme Üzerine Düşünceler" *Ülkü*, S.37, Mart 1936, s.21-22.

¹²⁸ Köymen, *Yükseltme Çareleri...* s.14-16.

¹²⁹ Nusret Köymen, "Köy Tarım Demek Değildir" *Ülkü*, S.28, Haziran 1935, s.308.

¹³⁰ Abdullah Ziya'ya göre bir köylü, köyünde bol hava ve ışık alabilmeli, evinde üşümemeli, köyün meydanında bir kahvesi, bir radyosu, günlük sinema ve tiyatrosu olmasa bile arada bir uğrayacak

3.1.2.Küçük Aile İşletmelerinin Önemi

Şehir yaşantısının sorunlara dayanıksız yapısına karşı köy yaşamının yardımlaşmacı özelliğini ortaya çıkaran köycüler, şehrin bireysel, dağınık ve kozmopolit varlığına karşın köy hayatında çok derin bir sosyal bütünlüğün olduğunu düşünmektedirler. Köymen'e göre bu durum işbölümü değildi. Her köylü işletmesi kendisi için gereken zaruri ihtiyaç maddelerini üretmekte ve sanat eşyasını yapabilmekteydi. Şehirde işçiyle fabrika arasındaki münasebet yevmiyeden öteye gitmemekteydi. Köyde ise herkes kendi işinde bağımsızdı. Aile işletmesi biçimindeki örgütlenme işçi-patron mücadelesine benzememekteydi. Üretim aşamasında ücretli emeğin kullanılmayışı, emeğin ve zamanın para ile ölçülmeysi kültürel ve psikolojik yozlaşmayı önlemekteydi. Kırsal kesimde paradan daha önemli olarak mutluluk, dürüstlük, güven duygusu gibi manevi değerler ön planda idi. Dış kaynaklı ideolojilerin etkisinden uzak olan köylüler muhafazakâr yapılarıyla ahlaki yozlaşmaya karşı duruyorlardı. Her köylü bir aile işletmesine sahip oldukları için proleterleşmeleri de mümkün değildi¹³¹. Köymen köy yaşamını sanayi karşısında üstün gösteren en önemli unsurun onun ahlaki yapısını muhafaza etmesi olduğunu savunmaktaydı. Küçük aile işletmesini kendisine temel alan Köymen, köycülüğün temel amacının iktisaden müstakil aileler vücuda getirmek olduğunu düşünmekteydi. Köylerde böyle aileler çoğaldıkça çevrelerindeki zenginlerin ve mütegalibelerin etkisinde kalmayacak ve haksızlıklara boyun eğmeyeceklerdi. Ve böylece ülke içinde demokrasi de gelişme imkânı elde edeceklerdi¹³². Küçük aile işletmelerinin bağımsız bir üretici olması, tarım alanına yönelecek devlet müdahalesi ile mümkün olabilecekti. Bu hedefe ulaşmak için köye yönelecek bütün planlar bu çerçeveden olmalı, köy ekonomisi yönlendirilirken köylünün beklentileri dikkate alınacak onun temayül ve şartlarına göre bir çalışma düzeni kurulacaktı¹³³.

gezici sinema ve tiyatrolara mahsus bir yeri olmalıydı. Köy meydanında, köylünün güleceği, oyun oynayacağı, eğleneceği bir yeri olmalı, köylü köyüne bağlanmalı, eğlenceyi aramak için şehre gitmemeliydi. Abdullah Ziya, "Köy Mimarisi", *Ülkü*, S.7, Temmuz 1933, s.38.

¹³¹ Nusret Köymen, "Sanayileşmemiz Üzerine Düşünceler" *Ülkü* S.37, Mart 1936, s.22.

¹³² Nusret Köymen, *Köycülük Esasları*, Ankara: Tarık Edip Kütüphanesi 1934, s.25-27.

¹³³ Selahattin Kandemir, *Köy Kalkınması Hakkında Rapor*, Ankara: Ziraat Vekâleti Yayınları, 1938, s.20.

3.1.3.Milli Kültür Merkezi Olarak Köyler

Bir milletin asli unsurlarının köylerde bulunduğu, köydeki muhafazakâr yaşam biçiminin sosyal hastalıklara ve felaketlere karşı bir sigorta olduğu düşünülmekteydi. Köycüler, şehir ile köy arasında milli değerlere bağlılık konusunda bir karşılaştırma yapıyorlar ve şehir hayatının yeterince milli olmadığını iddia ediyorlardı. Osmanlı şehir yaşamının geleneksel değerleri bozduğunu düşünüyorlar, köylerin tarihin canlı koruyucusu, çalışkan kişileri, yurdun bekçisi olduğunu, Türk medeniyetinin izlerini Osmanlıya rağmen sürdürdüğünü ifade ediyorlardı. Buna göre Türklük, sadece Anadolu köylerinde yaşamaktaydı. Köy, ocağına derin bir biçimde bağlı, hiçbir yabancı kültür ve ideolojinin korkutamadığı, yenemediği bir dünya görüşüne sahipti¹³⁴. Köy gayrişahsî idi ve kendisinden bile önce önem verdiği değerler bulunmaktaydı. “Köylü barışçıdır, uysaldır, oturaklıdır, saygılıydı. Köylünün duygusu normalin üstünde, arık, keskin ve sandığımızdan çok incedir. Köylü yapışlarında ölçülü, ihtiyaçlarında yorganına göre ayağını uzatırdı. Ve düşünüşünde aşırılıktan kaçınır, Gerçeği boştan ayırt etmeği bilir, uzağa bakar, kendisine sunulan her şeye kanmaz...” köycüler, ulusun bozulmamış ve dış etkilerden uzak kalmış saf ve temiz çizgilerinin ancak köyde bulunabileceğini belirtmekteydi¹³⁵.

Osmanlı yönetimin kültürel açıdan köylere ve dolayısıyla Türklere verdiği zararın yanı sıra eski rejim, köylerin içinde bulunduğu yoksulluğun ve sefaletin de sebebi olarak gösterilmişti. Eskiden devlet, köye sadece vergi ve asker almaya geliyor, ancak iyi niyetli köylüleri, zalimlerden korumuyordu. İdareciler ve aydınlar, Türk köylüsüne esir muamelesi yaparak onları eziyor, can ve mal güvenliği gibi temel değerlerin korunmasına dikkat etmiyordu. Osmanlı yönetimleri altında geçen “...asırları dolduran korku hayatı ve kanlı kovalaşma Anadolu köylerinde bir kalabalıktan ve insandan kaçma ahlakı yarattı. Tabiat şiddetleri, tabiat kısırlığı ve akıbet kaygısı Türk köylüsünün ırkî ve ezeli neşesini yüzünden sıyırıp alınca azmi de

¹³⁴Tonguç, **age**, s.40.

¹³⁵ Said Aydoslu, “Köylü ve Köylü Ekonomisi”, **Ülkü**, S.27, Mayıs 1935, s.173–174.

gevşedi.”¹³⁶ Osmanlı ve Türk karşıtlığı bu şekilde belirtilmiş iken köy ile ilgili birçok olumsuzluk(barbar, despot, zorba, soyguncu) eski rejime atfedilmiş, cumhuriyet idaresi kırk bin köyü tam bir yoksulluk ocağı halinde bulmuştu. Bu dönemin yayınlarında da Osmanlı yönetiminin bir ortaçağ kalıntısı olduğu düşüncesi genel olarak yaygınlık kazanmış, yeni dönemin farklı olacağına dair bir izlenim yaratılmak istenmişti. Bu nedenle cumhuriyet idaresi altındaki köyden bahsederken köyün güzellikleri ön plana çıkartılmaya başlamıştı. Osmanlı kelimesi ile yan yana geldiğinde yıkık-dökük, harap ve sefil bir şekilde anlatılan köy, yeni dönemde devletin dayandığı ana unsur olunca durum değişmekte ve “köy, dışı dikenli, fakat içi çok lezzetli bir meyve gibidir. Köyün içi, kârlı dağların eteklerine sığınan bir bahar kadar güzeldir”¹³⁷. Cumhuriyet yönetimi ile zorba bir yönetimden kurtulan köy, artık kendi iradesi ile yaşama yoluna girmiştir. “...köylüye bu imkanı sağlayan Cumhuriyet Halk Partisi, bütün dünyada sarıh bir surette köylüyü her bakımdan önemli sayan, köyün her alanda endüstri dahil gelişimini, bütün çalışma kolları için önemli bir iş olarak göz önünde tutan ilk siyasi parti olma şerefini kazanmıştır.”¹³⁸ Bu şekilde cumhuriyet idaresi ile köy arasında bir uyum olduğu konusuna dikkat çekilmekteydi. Ancak, şehirlerin Osmanlıyı temsil etmesi ve köylerin Türklüğünü muhafaza edecek kadar kendini Osmanlıdan koruması, köylerin geri, fakir ve sefil kalmasında tek suçlunun yine Osmanlı olması da tartışmaların iç tutarlılıktan uzak olduğunu göstermekteydi¹³⁹. Yeni rejim, eskiden farklı olarak köylünün gelişmesinin önündeki tüm engelleri kaldırarak (aşar, mütegalibe baskısı, batıl akideler, hurafeler, geri müesseseler, eşkıya) mutlu ve huzurlu bir dönemin kapılarını açmıştı.

3.1.4.Köylülerin Eğitimi

Köyde eğitim meselesi, köycülerin vazgeçemediği ve kırsal yapının dönüşmesinde anahtar rol oynayan bir meseledir. Üreticilerin cehaleti, köylerin geri

¹³⁶ Ali Süreyya, “Cumhuriyetten Evvel Köy, Cumhuriyetten Sonra Köy”, **Karınca**, S.3, s.21; Hasan Reşit Tankut, **Köylerimiz Bugün Nasıldır, Dün Nasıldı, Yarın Nasıl Olmalıdır**, Ankara 1939, s.31.

¹³⁷ Bahadır R. Dülger, “Köyün Gücü”, **Ülkü**, S.37, Mart 1936, s.53.

¹³⁸ Nusret Köymen, “Parti Programında Köycülük” **Ülkü**, S.29, Temmuz 1935, s.396.

¹³⁹ Şentürk, **age**, s.80.

kalmışlığı eğitimin yetersizliği ile açıklanmaktaydı. Köyde eğitim, şehirde verilen eğitimden farklı olmalı, üreticinin yaşamını kolaylaştıracak pratik bilgiler ile köyde başlamalıydı. Şehir eğitimi, toplumsal işbölümü üzerine bina edilirken köylü ise cemiyetten kopmamış bir parçadır. Köy terbiyesinin amacı onun şahsiyetini ve teşebbüs kudretini geliştirmeyi hedef almalıdır. Tonguç'a göre köylüyü yetiştirme meselesi şu kriterlere göre yapılmalıdır:

- Köylünün kazancını artırmak ve her ferde milli iktisattaki rolünün bilincini kazandırmak
- Cumhuriyetin ana prensip olarak ortaya attığı yeni değerleri, köylü vatandaşlar arasında yayarak onlara mal etmek
- Köylünün içtimai seviyesini yükseltmek
- Köylüyü, uzun bir mazinin sürükleyip getirdikleri olumsuz düşüncelerden, ümmet devrinin aşıladığı alışkanlıklardan kurtararak yeni hayatın şartlarına göre hazırlamak¹⁴⁰

Köylüye bu eğitimi verecek olan terbiyeci köyün içinden çıkacaktı. Bir köy çocuğu olarak kaderine razı olmuş, bilgisiz, bakımsız bir çocuk olarak değil, zekâsının ve görgüsünün gelişmesini sağlamış, bir fert olarak bütün haklarının farkında olan ve bütün hayatını köyde hizmet ederek geçireceğinin bilincinde, aydın bir köy çocuğu olmalıydı. Köy eğitimi, klasiklikten tamamen kurtulmuş, köylülük bilincini verebilecek, Türk köylüsünün karşısına proje koyabilecek, eksiksiz bir iş hazırlayarak iş yokluğunu ağzına almayacak bir iman üzerine kurulmalıydı. Köyü ancak köylü münevver kurtaracaktı. Bu eğitimin sonunda köylüler, köy işçiliği, köy yapıcılığı gibi konularda uzman olarak yetişmeliydi. Tarla, bahçe, laboratuvar, okul dışındaki eğitim merkezleri olmalıydı¹⁴¹. Köy halkını eğitim sahası dışında, hurafelerden uzak, sağlam bir ilim mantığına sahip, geniş görüşlü bir insan olarak yetiştirmek için yapılması gereken uygulamalar şu şekilde belirlenmişti: “Bir köylü gazetesi, köylerde duvar gazeteleri, meddah, seyyar tiyatro, seyyar sinema, seyyar kütüphane, seyyar ziraat sergileri, seyyar doktor ve dişçi, radyo, köy kütüphanesi, numune çiftlikleri, köy-şehir tetkik gezileri, öğretmenlerin ve öğrencilerin tatillerini

¹⁴⁰ Tonguç, *age*, s.21.

¹⁴¹ Suat Hüsnü-Tahsin Tola-İsmail Hakkı, **Köycülüğümüzün Temelleri**, İstanbul 1935, s.29; Tahir Hayrettin, “İnkılâp ve Köy” **Kadro** S.20, Ağustos 1933, s.33-34; Muallim Nuri, “Köy Nasıl Kurtulacak”, **Dönüm**, S.2, Temmuz 1932, s.29.

köylerde geçirmeleri ve emeklileri köye yerleşmeye teşvik etmek”¹⁴². Köylünün eğitimine büyük önem veren İsmail Hakkı Tonguç, bu eğitimin, sonunda hurafelerden uzak duran iradesine ve iş yapma kudretine güvenen, düşüncesinde ve hareketlerinde daralmayan, iyi fikir nereden gelirse gelsin saygı ile karşılayan laik köylü vatandaşların ortaya çıkması gerektiğini belirtmektedir. Ancak köylünün şuurlaşması ve köylünün arasına yeni kıymetler katılması gerçekleşmezse inkılapların, şehirlerin dışına çıkamayacağı ve köylere girmesinin mümkün olamayacağını ifade etmektedir¹⁴³. Mehmet Saffet’e göre milli terbiye ve inkılâp terbiyesi, köycülük hareketinin başlangıç noktasını oluşturmaktaydı. Köylüye sahip olduğu yeteneklerin farkına vardırarak, nasıl bir milletin evladı olduğuna dair bir şuur vermek için tarihinin büyüklüğü, dünya medeniyetine yaptığı katkıları, büyük kahramanları ve önemi, menkıbeleri, destanları anlatılarak ülke menfaatlerin neler olduğunun anlaşılması sağlanmalı, ayrıca milli felaketlerimizin sebepleri, saltanat devrinin kötülüğü ve cumhuriyet yönetiminin nimetleri gösterilerek milli bilinç kazandırılması amaçlanmalıydı. Eğer Türk köylüsü bu terbiyeden geçmezse inkılâbın yerleşmesi gerçekleşmeyecek ve yanlış siyasi akımların etkisine girme tehlikesi ortaya çıkacaktı¹⁴⁴.

Nusret Köymen, köye yönelik kurumsal düzenlemelerin yapıldığı ülkelerdeki örnekleri incelemiş ve Türkiye şartlarına göre uyarlamaya çalışmıştı. Köy merkezleri bu çabanın ürünüydü. Bu merkezler, teknik aletlerin köye girişini sağlayacak, teşkilatlı bir şekilde, az masrafla çok faydalı işler yapılabilirdi. Köylülerin yaşamlarını doğrudan düzenlemeyi amaçlayan diğer bir düzenleme ise Köylü Hanı projesiydi. Köymen, köyün kapalı ve durgun yaşamından, şehrin, hareketli ve kozmopolit havasına giren köylünün geçici olarak “şahsiyet parçalanmasına” uğrayacağını bu nedenle de takip etmeye çalıştığı hükümet işlerini tam olarak göremediğini belirtmekteydi. Köymen’e göre, şehirdeki istismarcıların hareketlerini, hükümetten zannederek hükümetten çekinmeğe başlayan köylünün şehirdeki hareketlerini düzenlemek gerekmekteydi. Bu amaçla, köylünün şehirde konaklayabileceği bir han yaparak, cüzi fiyata orada gecelebilmesi, işlerin takip

¹⁴² Nusret Kemal (Köymen), **Halkçılık ve Köycülük**, Ankara: Tarık Edip ve Şeriki Kütüphanesi, 1934, s.33.

¹⁴³ Tonguç, **age**, s.24.

¹⁴⁴ Mehmet Saffet, “Köycülük Nedir”, **Ülkü**, S.5, Temmuz 1933, s.422–426.

edebilmesi için yardım alması faydalı olacağı düşünölmekteydi. Bu hanların yanında birer pazaryeri ve orada köylünün kullandığı eşyaları ucuz ve hilesiz satılmasını temin etmek ayrıca hanlarda bir ev yaşamının rahatlığı, sağlık imkânları sunulmalıydı¹⁴⁵.

Şehirde köylünün faydalanabileceği dükkânların benzerlerinin köylerde açılması sosyal seviyenin yükseltilmesi ve medeniyetin köylere girmesi açısından çok faydalı düşünölmüyordu. Bu dükkânlara Halk Dükkânları adını verilerek ve köylünün terbiyesi ve köy iktisadiyatı açısından önemli misyonlar yüklenmişti. Nusret Kemal, Türkiye’de kırk bin köyden otuz dokuz binin de dükkân bulunmadığını özellikle Orta ve Doğu Anadolu bölgesindeki köylerde halkın büyük çoğunluğu, her insanın günlük ihtiyacı olan maddeleri bile görmediğini savunmuştu. Bir sistem ile her köyde açılacak olan Halk Dükkânlarında tuz, şeker, zeytinyağı, gazyağı, kibrit, Amerikan Bezi, basma, çorap, çarık, zarf ve kâğıt bulunmalı ve köylüyü medeniyete yaklaştırmalıydı. Halkın geçimini de ucuzlatma yolunda bir misyonu olan bu dükkânlar, piyasada para tedavülünü de artıracak, üretim ile tüketimi birbirine bağlayacaktı. Bu teşkilatın, köylünün mahsullerini alması temin edilirse, üreticilerin, aracı tüccarların istismarından kurtulması mümkün olacaktı. Halk dükkânları vereceği siparişlerle, sanayinin gelişmesine katkı sağlayacaktı. Sönmeye yüz tutmuş köy sanatlarının canlanması amacıyla köy kadınları ve erkekleri dokumacılık, örücülük, halıcılık, kunduracılık gibi sanatlarda çalışmaları sağlanacaktı. Halk dükkânlarından köylünün eğitimi ve siyasi terbiye alanında da yararlanmak mümkün olabilecektir. Dükkânlara köy gazetesi, duvar gazetesi, ilan ve afiş, gramofon, radyo gibi haberleşme araçları gönderilerek köylünün yararlanması amaçlanacaktı. Nusret Kemal, bu mekânlarda belirli zamanlarda köylünün toplanarak, köy öğretmenleri tarafından hazırlanan konuşmalar tertip ederek, halkı devlete ve fırkaya ısındırılacağını düşünüyordu¹⁴⁶. Köy öğretmenlerinin köyde yapacakları çalışmaların yanı sıra Halkevi Köycülük Komitelerinin köylere yapacakları köy gezilerine de büyük önem verilmiştir. İl veya ilçe halkevi üyeleri, hava ve yol şartlarının uygun olduğu dönemlerde çevre köylere giderek köy yaşamını

¹⁴⁵ Köymen, **Yükseltme Çareleri...**, s.23-27.

¹⁴⁶ Köymen, **Halkçılık...**, s.40-45.

düzenlemeyi amaçlıyorlardı. Bu gezilerde Köy Kanununda¹⁴⁷ belirtilen ve ideal cumhuriyet köyünde bulunması gereken özelliklerin ne ölçüde gerçekleştiği denetleniyordu. Buna göre köylerde gübreliklerin ve mezarlıkların köy dışında olması, dışarıdan görünmemesi, özellikle mezarlıkların ölümü hatırlatmayacak şekilde düzenlenmesi, ağaçlandırılması, köy çeşmesi, köy meydanı, köy odası ve misafirhanesi yapılması, kanalizasyonun tesisi, evlerin mimari ve insan sağlığı açısından yeniden düzenlemesi gibi köy yaşamını değiştiren konularda faydalı olabilecek yönlendirmeler yapılmıştır¹⁴⁸. Köy gezilerinde doktorlar tarafından sağlık taramaları yapılmış, şehre gelemeyenlerin vakit kaybetmemesi için idari konularda yardımlarda bulunulmuştur. Denizli Halkevi Köycüler Komitesinin 1937 yılı içinde yaptığı köy gezisinden çıkan notları aşağıya çıkarılmıştır:

“...ziraat direktörlüğünden alınan fidanlar ile 28 Şubat 1937 tarihinde ağaç bayramı yaptırılmış, köy ve şehir halkı arasında kaynaşma... Çiftçinin ve köylünün durumu komitamız üyelerince incelenerek bankadan para alacak muhtaç köylüye para alabilmesi için gereken yazı işleri komitemizce temin edilen kimseye yaptırılmış ve köylüye vakit gayp ettirilmemesi ve fazla masraftan kurtarılmak suretiyle yardımlar yapılmıştır. 7 Mart 1937’de Akhan köylerinde... Köy meydanları, köy odaları... Yapılacak yerler tespit edilmiş, ağaç dikimine önem verilmesi için tedbirler alınmış, köylünün hastaları sağlık komitesinden komitemizde iştirak eden doktor tarafından baktırılmış, köyün sağlık durumu incelenmiş... Köylünün dilekleri dinlenmiş ve faydalı hasbıhaller yapılmış olduğu gibi tarih, dil, gösteri ve spor komitelerinden iştirak eden üyeler kendilerini ilgilendiren cihetler üzerinde tetkikler yapmış... Bu suretle köylü ve şehirli arasında bir kaynaşma... Kınıklı köyüne gidilmiş ve köyün durumu tetkik edilmiş, köylü ile hasbıhaller... Çeşmenin yerinin daha münasip bir mevkie değiştirilmesi ve yortuların üzerinin kapatılması ve kabirliğin köyün cenup cihetindeki boşluğa yaptırılması... Kışın şehre gelen ve kalmak

¹⁴⁷ Köy Kanunu 18 Mart 1340 tarihinde 442 Kanun Numarası ile çıkarılmıştır. Kanun nüfusu iki binden aşağı olan yerleşim birimlerinde uygulanacaktı. Kanun 10 bölüm ve 97 maddeden oluşmakta idi. Türkiye Cumhuriyetinin köye yönelik olarak çıkardığı ilk kanundu. Bu kanunla devlet, yıllarca ihmal edildiğini düşündüğü köylere otoritesini götürmeyi, memur sıfatını verdiği muhtarlar vasıtasıyla kırsal kesimde varlığını hissettirmek istiyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Arıcan, **Köy Kanunu ve Köyle İlgili Kanunlar**, Konya: Yeni Kitap Basımevi 1949; Köy Kanununun önemi ve uygulanması hakkında bkz: Türkan Çetin, “Cumhuriyetin İlk yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, II, S.4-5, 1994-1995.

¹⁴⁸ Sağlıklı ve yaşanabilir bir köyün sahip olması gereken özellikler, bu dönemde birçok vilayette belirlenmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik tarafından örnek gösterilen proje için bkz: Ek 39.

mecburiyetinde bulunan fakir köylünün barınabileceği bir yer temin edebilmek suretiyle ucuza barınabilmekte yardım yapılabilirdi... Akköy, Kârahıyat köyüne gidilmiş, köylülerin sağlık durumuna bakılmış, hassai şifahiyesi dillerde dolaşan Kaynarca başında binalar yapılması konuşulmuş, ilbay tarafından da yardımda bulunacağı vad buyrulmuş olmakla çok sevinçli görünen köylülerle ile ekim, dikim, hayvanat işleri de konuşulmuş, yine komite üyelerini ilgilendiren işler komite üyelerince yapılmış...² Mayıs 1937 gününde lise talebeleri, büyük küçük halkın ve etraftaki köylülerin iştirakiyle Eskişehir köyünden programımız veçhile başak bayramı yaptırılmış, bu bayramda ilbay tarafından halka söylev verilmiş... Pehlivan güreşleri yaptırılmış, radyo dinletilmiş, eski yeni ziraat aletleri gösterilmiş, arı tohumlarının faydaları anlatılmış ve gösterilmiş, bando güzel parçalar çalmış olduğundan eğlenilmiş köylü tarafından tedarik edilen davul sesleri de halkı coşturmuş olduğu...¹⁴⁹ .

Burada sadece bir örneği bulunan Köy Tetkikleri, diğer şehirlerde de benzer biçimde yapılmakta ve köyün içyapısını düzenlemek için faaliyetlerde de bulunulmaktaydı¹⁵⁰. Ancak iyi niyetli olduğundan kuşku duyulmayan bu çalışmaların ağırlıklı olarak tavsiye niteliği taşıdığı, köylü ile beraber çalışmak ve uygulamaya geçmenin yanı sıra önerilerde bulunulmuş, kültürel çalışmalara ağırlık verilmişti.

3.1.5. Köycülüğün Sonuna Doğru

Türk köyünü geri kalmışlıktan kurtarmak, aydın-halk ikiliğini ortadan kaldırmak için çabalayan ve birçok proje ortaya koyan Nusret Köymen, çalışmalarının köylüler tarafından ilgi görmediğini bir özeleştirme yazısıyla itiraf etmektedir. Aydın köycülerin aslında köyü tanımadığını kabul eden Köymen bu itirafı kendi başarısızlığını da kabul etmekteydi. Yukarıdan dayatılan ve köylerin ihtiyaçlarıyla ilgisi olmayan girişimlerin başarılı olamayacağını ve köylülerin desteğini kazanamayacağını belirtmekteydi. Köycülerin çabalarına karşı ilgi

¹⁴⁹ CHP, **Denizli Halkevi Köycüler Komitesi Köylerde**, Birinciteşrin, Denizli: Yeni Basımevi 1937 s.29–30.

¹⁵⁰ Balıkesir İlbaşlığı Köy İşleri Bürosu, **Köy İşleri Beş Yıllık Çalışma Programı**, Balıkesir: Vilayet Matbaası 1935; CHP Kırşehir Halkevi Başkanlığı, **Köy Tetkikleri**, Kırşehir: Kırşehir Basımevi 1939.

göstermeyen köylülerin cehaletlerinin yanı sıra köylerin dağınık yapısı da ulusal düzeyde bir başarıyı imkânsız kılmaktaydı¹⁵¹.

Köylülerin, kendilerini dönüştürmeyi amaçlayan köylülerin çabalarına karşı ilgisiz tavrı, en çok köycülük kollarının gerçekleştirdiği köy gezilerinde hissedilmektedir. Köy gezileri, Halkevlerine hâkim olan katı bürokratik zihniyet ile yapılmaktaydı. Her şeyden önce bu bürokratik tavır bile aydın-köylü kaynaşmasının önüne engel çıkarmaktaydı. Ziyaret edilecek köyler önceden belirlenip bilgilendiriliyor ve hazırlık yapmaları sağlanıyordu. Köydeki her türlü faaliyet merkezin sıkı bir kontrolünden geçiyordu. Köyden kaynaklanan toplumsal bir hareket olmadığı için faaliyetler tek taraflı gerçekleşiyordu. Ayrıca resmi köycülük faaliyetlerinin dışında halkın öncelik alarak bir hareket başlatması da o günün şartlarında mümkün gözüküyordu. Halkevi Komitelerinin faaliyetleri merkez tarafından sık sık denetleniyordu.

Mükerrem Kamil Su'nun "*İnanmadığım Allah*" adlı eserinde yer alan ve Halkevlerinin köycülük ollarının düzenlediği gezilere katılmayan bir avukatın sözlerinden hareket ederek aydınların köylülere bakışını ortaya koyabiliriz;

"...cami avlusuna ya da köy okulunun bir tarafına radyoyu oturt, bir iki plak çal. Köylüyü müziğin başına topla ve sonra radyoyu sustur. Başla öğüde... Bir sürü şeyle mücadeleye dair çuval dolusu söz söyle... Köylünün tek kelimesini anlayamadığından asla şüphe edilmeyen bu ağır terimli, ağdalı konferanslardan sonra büyük bir iş başarmış kahramanlar gibi göğsü ileride, yüzde tam bir gurur ifadesi ile atla otomobile dön şehre..."¹⁵².

Tütengil'e göre bütün iyi niyetine karşın, köyü tanımamaları, onun gibi yaşamadan, nutuk üslubuyla ve sürekli tavsiyelerde bulunan bu köycülük hareketi, aydınların köyde yaptıkları, piknik gezintilerinden öteye geçmemiştir¹⁵³.

Türk köyünü içinde bulunduğu geri ve sefil yaşam koşullarını düzeltilmesi için yeni fikirler üreten aydınlar, bir Avrupa köyünün sahip olduğu imkânlara ulaşıldığında köyde modernleşmenin gerçekleşeceğini belirtmekteydi. Falih Rıfkı,

¹⁵¹ Karaömerlioğlu, **agm**, s.80–81.

¹⁵² Levent Cantek, "Köy Manzaraları: Romantizm ve Gerçekliğin DUALİZMLERİ", **Toplum ve Bilim**, S.88, Bahar 2001, s.189–190.

¹⁵³ Cavit Orhan Tütengil, **100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları**, İstanbul: Gerçek Yayınevi 1983, s.87; Bu konuda bir örnek için bkz: Mehmet Dokuz, "Halkevlerinde Köycülük" **Köye Doğru**, S.15, Şubat 1941, s.4.

“...avucu ile bulgur yiyen ve ot üzerinde yatan...” Türk köylüsünün “...baştanbaşa bir dinamo gibi cihazlanmış, kilovat ışığı ile bakan, tulu mevç dinleyen, ocağı başında gazetesinin köy saatini okuyan, Hamburg piyasasının zahire fiyatlarını soran...” köylüye dönüşecek terbiye ve iktisat yollarını aramaktaydı. Bu yolları tüm Türkiye kafa kafaya vererek bulması gerekmediğini söyleyen Falih Rıfkı’nın istediği, kendisinin de “Anadolu’da Avrupa köylerini arıyorum” şeklinde ifade ettiği gibi köy değil şehir yaşamıydı¹⁵⁴. Dönemin koşullarını düşündüğümüzde istenen köy yaşamına Anadolu’nun birçok şehrinin sahip olmadığı ortaya çıkmaktaydı. Ayrıca köylerin teknik cihazlarla donatılması, üreticilerin modernleşmesi için yeterli olacak mıdır? Köylülerin teknik bilgi ve beceriden yoksun oluşu, üretim, pazarlama ve sağlık gibi konulardaki geri vaziyetini ortadan kaldırmak için ne yapılabilir? Köye dışarıdan ithal edilen yaşam biçimini köylüler tarafından benimsenmesi için gerekli altyapıyı sağlamadan aydınlarca tasarlanan ideal köy yaşamının başarısız olacağı açıktı. Ayrıca köyde kalkınmayı başlatması amacıyla yetiştirilmesi planlanan köy rehberlerinin, Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde yetiştirilmeleri ve bu öğretmenlerin köy şartlarında uzun süre yaşamalarını temin etmek mümkün değildi¹⁵⁵.

1929 Buhranından sonra dünyanın çeşitli bölgelerinde örnekleri görülen köycülük hareketi, Türkiye’de de ortaya çıkmış ve 1930’lı yılların koşullarında gelişme imkânı bulmuştu. Özellikle devletçi sanayinin kurulma aşamasında köylünün rejim ve yeni ekonomi politikaları lehine dönüştürülmesi çabaları bu köycülük faaliyetlerinin hareket noktasını oluşturmuştu. Sanayileşmenin gereğine inanan bu çevreler sanayileşmenin getireceği bazı sonuçlarından (şehirleşme, işçi sınıfı ve sınıf bilinci) endişe duydukları için, geleneksel yapıyla sanayiye bir araya getiren projeler ortaya koymuşlardı. Ancak altyapıdan yoksunluk ve Türkiye’nin kırsal yerleşimin dağınık olması, teşkilatsızlık gibi nedenlerle istenilen başarıya ulaşılamamıştı.

¹⁵⁴ Falih Rıfkı (Atay), “İnkılâp İdealleri-Bizim Köy”, **Kadro**, S.18, Haziran 1933, s.15–17.

¹⁵⁵ Hüsnü ve diğerleri, **age**, s.11–12.

3.2. Köy Kalkınma Projeleri

Sanayileşmiş ülkelerde başlayan 1929 Ekonomik Krizi ile mamul madde üretiminde büyük gerilemeler yaşanmıştı. Dünya ekonomisine hammadde üretimi ile entegre olan çevre ülkeler de sanayi üretimi değerlerinin aniden düşmesi karşısında zor durumda kalmış ve tarım ürünleri fiyatlarında sert inişler yaşanmıştı. Tarım kesimini içine düştüğü bu felaketten kurtarmak ve çevre ülkelerde fiyat düşüşlerine satış zorluklarına karşı tarımsal üretimi sınırlama gibi çözüm yolları gündeme gelmişti. Bu tür öneriler Türkiye’de de tartışılmıştı. Şevket Raşit’e göre bu tür önerilerin Türkiye için geçerliliği bulunmamaktaydı. Türkiye’de beliren fiyat düşüklüğü sorununun sebebi üretim fazlalığında değil, satış organizasyonlarının bozukluğunda aranmalıydı. Üretici ile tüketici arasındaki aracılar fiyatları, üretici aleyhine bozmakta ve üreticilerin, mahsullerinin satışından tam olarak yararlanmalarını engellemekteydiler. Şevket Raşit, fiyat ve para buhranını ortadan kaldıracak tek unsurun tarım ürünlerini ülke içinde işleyecek sanayinin kurulması olduğunu belirtmekteydi. Raşit, sistem ile üreticinin mahsulünün değerlendirileceğini, eline para geçen köylünün üretim sorunlarını çözme ve tekniğini düzeltme sürecinin başlayacağı ifade ediyordu¹⁵⁶.

Türk köylüsünün üretim tekniklerin geriliği, üretimin iklim koşullarına olan bağıllığı ve ürün rekoltelerinin yetersizliği çözülmesi gereken bir sorun olarak bilinmektedir. Ülke ekonomisinin tarıma dayanması, kurulan sanayi tesislerinin hammaddelerini tarımdan temin etme zorunluluğu, ülke tarımının modernize edilmesi, üretim metotlarının geliştirilecek doğaya egemen olunmasını gerektirmektedir. Her yıl belirli düzeyin üzerinde tarımsal üretimin garanti edilmesi, Türk köyünün refahını artıracak hem de sanayinin ihtiyaç duyacağı kaliteli ve yeterli hammaddenin temin edilmesini sağlayacaktı. Bu amacı gerçekleştirmek için yapılması gereken son derece geri ve ilkel, teknolojiden yoksun imkânlardan, hızla makineli tarımla toprağı işler hale getirmek, kuraklık gibi felaketlerden çok az zararlarla çıkılmasını temin edecek ileri tarımsal teknikleri köylüye öğretmekti. Bu amaca ulaşmak Ziraat Vekâleti, başta Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsünden görev

¹⁵⁶ Şevket Raşit (Hatipoğlu) “On Yılda Türkiye Ziraatı”, **Dönüm**, S.16, Ekim 1933, s.11-14.

yapan Alman ve Türk Mühendisler olmak üzere uzmanlardan, Türk tarımının modernizasyonu konusunda rapor hazırlamalarını istemiş ve bu raporların büyük çoğunluğu 1938’de toplanan Birinci Köy ve Kalkınma Kongresi sürecinde tamamlanmıştır¹⁵⁷.

Her raporun konusu farklı olmakla beraber hepsinin üzerinde durduğu ortak nokta, Türk tarımının son derece geri bir step ziraatı olduğudur. Tarım kesimi yeterli miktarda hayvan yemi üretmemekte ve köylüler sebze meyve gibi ek gelir getirici işlerle ilgilenmemektedir. Tarımsal üretimin sık karşılaştığı temel sorun kuraklıktır. 1928 ve 1935 yılları kurak geçmiş, felaketin görüldüğü mıntikalardan mahsul alınamamıştır. 1928 yılında Konya ovasının açlıkla karşı karşıya kaldığı görülmüştür¹⁵⁸.

Orta Anadolu’da açlık tehlikesinin ortaya çıkmasına neden olacak kadar ciddi olarak ele alınması gereken kuraklık, en çok ülke buğday üretiminin yüzde 50’sinden fazlasının üretilmekte olduğu bölgede görülmektedir. Orta Anadolu’da bir kuraklık meydana geldiği takdirde nüfusun yüzde 30’unun oturduğu bir bölgenin beslenmesi mecburiyetinden başka büyük şehirlerin ve Ankara’nın ekmeklik ihtiyacının temini de sıkıntıya düşecektir. Ülkenin sık sık kuraklığa maruz kalması ülke ekonomisinin zayıflamasına neden olacak ve hububat ithali gündeme gelecektir. Kuraklık nedeniyle mahsulünü kaybeden köylü, hayvanlarının bir kısmının telef olması ile üretim kuvvetinin senelerce gerilemesine, açlık nedeniyle bulaşıcı hastalıklara maruz kalacaktır¹⁵⁹. Yapılması gereken çarelerin başında, step ziraatının ülke şartlarını dikkate alarak modern bir kuru ziraata dönüştürülmesi gelmektedir. Ancak Türk tarımının tabii afetlerin kısılcısından kurtarılmasıyla üretimin artırabileceğine

¹⁵⁷ Çalışmamızın bu bölümünde bahsedilecek olan raporlar, Ziraat Vekâleti Neşriyatı veya Ziraat Vekâleti Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını olarak 1938–1939 yılları arasında basılmıştır.

¹⁵⁸ **Orta Anadolu Kuru Ziraatı**, Ankara: Ziraat Vekâleti Neşriyatı 1938, s.3; 1928 ve 1932 seneleri Ankara, Eskişehir, Konya Vilayetlerinde yağış normalin çok altında kalmıştır. Aynı yıllarda bu vilayetlerin buğday rekolteleri de yağışların azalmasına paralel olarak çok azalmıştır. Ankara Vilayetinin normal senelik buğday üretimi 150-200 bin ton olduğu halde 1932’de 108 bin, 1928’de ise 55,9 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Eskişehir vilayetinin normal bir yıla ait buğday üretimi 80-100 bin ton iken 1932’de 25 bin tona, 1928’de ise 6,8 bin tona düşmüştür. Konya vilayetinin yıllık buğday hasılatı 150-200 bin ton hatta 400 bin tonu aştığı halde 1928’de 54,4, 1932’de 63,3 bin ve 1933’de 49,4 bin tona düşmüştür. Bu suretle Türkiye’de buğday üretiminde her şeyden önce yağışların önemli olduğu, yağış miktarının seneden seneye değişmesi, buğday ekimine ayrılan topraklar aynı kalsa bile rekoltenin istikrarsız olduğunu göstermektedir. Ali Tanoğlu, **Ziraat Hayatı I-Orta İklim Memleketlerinde Ziraat**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları 1942, s.47.

¹⁵⁹ Christiansen Weniger, **Türk Ziraat Siyasetinin Esas Meseleler Hakkında Düşünceler** Çev: Vamık Tayşi, Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayınları 1938, s.22–24.

inanılmaktadır. Aksi durumda genel rekolte azlığı devam edecek, ülke bir ziraat memleketi olmasına rağmen son derece sınırlı miktarda üretim yapmaya devam edecekti. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de her nüfus başına isabet eden buğday miktarı Balkan ülkelerinin yarısı kadar olması normal gözükmemektedir.

Tablo 21. Balkan Ülkelerinde Nüfus Başına Tüketilen Buğday Miktarı¹⁶⁰.

<u>Nüfus Başına Tüketilen Buğday Miktarı/Kg</u>	
Romanya	580
Yugoslavya	556
Bulgaristan	530
Türkiye	270

Son derece basit üretim teknikleri ile yapılan tarımsal üretim değerlerini yükseltmenin yolu üretim metotlarının radikal bir şekilde değiştirilmesi ile gerçekleştirilecekti. Bir plana dayanarak tarımsal modernizasyon düşünüldüğünde ulaşılacak hedefler şunlar olmalıydı; İyi bir kara nadas yönteminin kullanılması, verimli ve temiz tohum temini, ekim işleminin zamanında yapılması, hayvan gübresinin yakacak olarak kullanılma alışkanlığının terk edilerek gübre olarak kullanılması, hayvan mevcudunun ıslahı ve yem üretimin artırılması, ziraat ürünlerinin miktarının ve çeşitlerinin artırılması, modern tarım alet ve makinelerinin kullanılması, çekim hayvanı olarak at kullanılması. Oldukça derin değişikliklerin hedeflendiği tarımsal modernizasyon projesinde işlerin başarısı için en önemli tehlike köylünün muhafazakârlığıydı. Mesleki bilgisini, ailesinden miras alan köylü küçüklüğünden beri çalıştığı işletmesinde birçok görüşlere sahip olmuştur. Ve yeniliklere karşı sürekli bir karşı oluş duygusuyla doludur. Bu nedenle Türk köylüsünü modern ziraatla uygun bir seviyeye çıkarmak için bu göreve köyden başlamalı ve bir köylü işletmesi temel alınmalıydı¹⁶¹.

¹⁶⁰ Christiansen Weniger, **Türk Ziraat Veriminin Başka Memleketlerle Mukayesesi**, Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Tarihsiz, s.5-6.

¹⁶¹ Weniger, **Esas Meseleler Hakkında..**, s.32-33.

3.2.1.Kuru Tarım Usulünün Önemi

Modern esaslar dâhilinde çalışan ve Orta Anadolu kuru tarımına yönelik tarımsal teknikleri araştırmak ve tecrübe etmek için kurulan Eskişehir Dryfarming ve Tohum İstasyonu, ile Ankara Tohum İstasyonu elde ettiği sonuçlara göre buğday üretimine yön vermesi beklenmekteydi. Numan Kıraç'a göre, sulama ve yeterli yağış imkânlarından yoksun olan bölgelerde en iyi tarımsal verimi almak modern kuru tarımdan (Dryfarming) geçmektedir. Orta Anadolu iklimi, tarım yapılabilmesi için gerekli koşulların sınırda olduğu bir bölgedir. Ortalama bir hububat mahsulü için gerekli olan 300 mm yağış miktarı, bu bölgede zor karşılanabilmekte, bu nedenle sonbahar ve ilkbahar kritik bir hal almaktadır. Orta Anadolu tarımını bu kritik durumdan kurtarmanın yolu yeni ziraat metotlarını kullanmaktan geçmektedir. 1930 senesinden beri Eskişehir Dryfarming İstasyonunda tecrübe edilen kuru tarım yöntemi ile iklim şartlarının ürünler üzerindeki etkisini azaltabilirdi¹⁶².

Ziraat Vekâleti, modern kuru tarımın ilk koşulunun nadas yaparken kullanılan eski usullerin terk edilmesi olarak belirlenmişti. Orta Anadolu köylüleri, nadas uygulamasını ilkbahar sonlarında (Mayıs-Haziran) yapmaktaydı. İlkbahar yağmurları sürecinde tarla üzerinde bir işlem yapmayan köylü Mayıs ve Haziran ayına kadar yapması gereken yabancı ot mücadelesini yerine getirememekteydi. Yapılsa bile toprağı sürmekte kullanılan araçların toprağı etkin bir biçimde sürememesi nedeniyle yabancı otlar, yağmur suları ve topraktaki kıymetli maddeleri çalmaktaydı. Nadas mevsiminde toprak kuru kaldığından bitkiler için gerekli su ve kimyasal maddelerden yeterince istifade edilememesi gibi bir durum ortaya çıkmaktaydı. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmanın yolu Ziraat Vekâleti tarafından Mart-Nisan aylarında toprağın sürülmesi ve yabancı otlardan toprağın uzak tutulması olarak belirlenmişti. Bu çalışmayı gerçekleştirmek için köylünün elinde kuvvetli çekim hayvanı (mümkünse at) ve iyi ziraat aletleri bulunması çok önemliydi. Zamanında yapılan nadasın, topraktaki besleyici maddeleri ortaya çıkardığı ve yağmur sularının

¹⁶² Numan Kıraç, **Orta Anadolu İçin Yeni Ziraat Metotlarının Ehemmiyeti ve İstihsal Masrafını Ucuzlatmak Çareleri**, İstanbul: Ziraat Vekâleti Neşriyatı 1938, s.3.

en iyi şekilde kullanılmasına yardımcı olduğu ve kuraklığı önlediği için ilgili vekâletçe tavsiye edilmişti¹⁶³.

Nadas sürecinde uygun şekilde sürülerek hazırlanan toprak, ekim döneminde diğer bir önemli bir sorun ile karşılaşmaktaydı. Temiz tohum meselesi, Anadolu'da buğday üreticilerinin en büyük sorunuydu. Weniger'e göre, verimi yüksek, kaliteli ve yabancı maddelerden arınmış tohum bulmak hemen hemen mümkün gözükmemektedir. Tohumlukların içinde çeşitli maddelerin bulunması nedeniyle tarlalarda yabancı otlar çoğalmaktaydı. Temiz olmayan tohumlar yüzünden buğdaylara sürme hastalığı bulaşmış mahsulün oranı Orta Anadolu'da yüzde 20'ye kadar çıkmaktaydı¹⁶⁴. Bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak için Ziraat Vekâletinin iki aşamalı bir plan uygulaması önerilmektedir. Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporlarına göre; ülke içinde en iyi buğday mıntıklarından her yıl büyük miktarda alım yapılarak, buğdayların temizlendikten ve ilaçlandıktan sonra çiftçilere dağıtılmalıydı. Ayrıca yurt dışından ithal edilen ve tohum ıslah istasyonunda üretilen tohumların uygulanılacak bölgelerin şartlarına göre çoğaltılarak geniş köylü kitlelerine dağıtılması tavsiye edilmekteydi. Ancak temizlenmiş ve yabancı bitki tohumlarından arındırılmış buğday tohumlarıyla kuraklık önlenileceği düşünülmekteydi. Ayrıca ıslah edilmiş buğday çeşitleri ile mahsulün yeknesak olması sağlanarak ve tarlalar yabancı otlardan temizleneceğini ve ayrıca buğdaylara musallat olan sürme hastalığının da ilaçlama ile ortadan kalkacağını ifade edilmekteydi¹⁶⁵.

Weniger, tüm ülke için büyük öneme sahip olan ekmeçlik buğday üretiminin artırılması, buğday tohumlarının temizliğine dikkat edilmesi, yüzlerce seneden beri ihmal edilen tarımın kaydedilen zamanını, telafi ederken öne çıkacak engelleri ve hükümetin tarımı modernleştirecek uygulamalara mukavemet edecek unsurları da ortadan kaldırmasını gerekli görmekteydi. O'na göre buğdayın temizlenmesi ve

¹⁶³ **Orta Anadolu Kuru Ziraatı...** s.7-8. Eskişehir Dryfarming İstasyonu, kurak arazi şartları altında sözü edilen yöntemlerle(kuru nadas) yapılan ziraat sonunda (kurak geçen 1937 sezonu) 6.000 dekar araziden, dekar başına 120 kg, yani bire on mahsul kaldırılmıştır. Aynı iklim şartları çalışan ve kuru ziraat prensiplerine hakkı ile uymayan komşu çiftliklerin en ileri gelenleri dahi dekardan 60 kg, yani bire dörtten fazla mahsul alamamışlardır. Sulu arazide bile tarım yaparken münavebenin bir zorunluluk olduğu ortaya çıkmış, bu nedenle münavebelere ½ oranında yonca eklenerek toprağın besleyici kuvvetinin yerinde tutulabileceği anlaşılmıştır. Ziraat Tetkik ve Araştırma Müesseseleri, **Zirai Tetkik ve Araştırma Raporu**, İstanbul: Ziraat Vekâleti Neşriyatı 1938, s.4-6.

¹⁶⁴ **Orta Anadolu Kuru Ziraatı...** s.9.

¹⁶⁵ Ziraat Vekaleti, **Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları**, Ankara: Ziraat Vekaleti Neşriyatı 1939, s.93; **Orta Anadolu Kuru Ziraatı...** s.10.

ilaçlanması meselesinde, hükümet masrafları üzerine almalıydı¹⁶⁶. Çeşitli üretim bölgelerinde faaliyette bulunan 45 selektör, çiftçilere ücretsiz hizmet vermeliydi. Selektörlerin sayılarının en kısa zamanda artırılarak ülke geneline yayılması ve üreticinin elindeki buğdaylarla değişmesi sağlanmalıydı¹⁶⁷.

Ziraat Vekâleti tarafından hazırlanan Orta Anadolu Kuru Ziraatı adlı rapora göre, temizlenmiş tohumun uygun zamanda ve uygun araçlarla toprağa atılması üretim verimini etkileyen önemli bir faktördü. Anadolu buğday tarımında tohum, tarlaya el ile savrularak atılmaktaydı. Köylü, toprağın nemine göre hareket etmek zorundaydı. Çünkü toprağa atılan tohumları saban ile toprağa gömmekte ve nem için sonbahar yağmurları beklenmekteydi. Fakat karasaban ile gömülen tohum, uygun olmayan derinliklere gitmekte, toprağın çok altında veya üstünde kalmaktaydı. Bu durumda tohumdan istenen verim alınamamaktaydı. Ayrıca çekim hayvanlarının yetersizliği nedeniyle günlük iş başarma kudretleri 1,5–2 dekar arasında değişmekte el ile ekim işlemi haftalarca devam ettiği için köylü en müsait zamandan tam olarak faydalanamamaktaydı. Ekim sürecinden tam olarak faydalanmanın yolu mibzer kullanmaktı¹⁶⁸.

Ziraat Vekâleti'ne göre, buğday ziraatında en büyük beklentinin kıştan önce tarlanın yeşermesidir. Mibzer ile tohumlar düzgün bir şekilde atıldığında tohumlar eşit bir biçimde dağılarak aynı seviyede toprakta yer bulabilmekteydi. Kıştan önce çimlenmeye başlayan tohum ilkbahar dönemindeki yağışlarla daha fazla mahsul verebilmekteydi. Mahsul çimlenip topraktan çıkıncaya kadar geçen sürede tarlayı hazırlamak için kullanılan, nadas döneminde yabancı ot mücadelesi yapan, ekim ile toprağı süren karasabanın yerini pullukların alması çok önemliydi. Arazide toprak ne kadar derin işlenirse yağmur sularını o oranda tutacağı ve ekinlerin köklerinin gelişmesini temin edeceği ifade edilmekteydi. Birinci Köy ve Kalkınma Kongresinde Ankara Vilayeti Ziraat Raporu okunurken bu konudaki eksiklik de dile getirilmişti. Buna göre, 8–10 yıl içerisinde Ankara'da kullanılmak üzere alınan 250 adet çeşitli cins pulluk üreticilere dağıtılmış ancak şu anda bu ihtiyacı karşılayacak acentelerin bulunmaması nedeniyle 2 veya 3–4 demirli pulluk temin edilememekte, bulunsa bile zirai alet satan tüccarların peşin para ile satma ısrarı pullukların yaygınlaştırılmasını

¹⁶⁶ Weniger, *Esas Meseleler Hakkında...*, s.29.

¹⁶⁷ *Ankara Vilayeti Ziraat Raporu*, Ankara: Birinci Köy ve Kalkınma Kongresi Yayını 1938, s.5.

¹⁶⁸ *Orta Anadolu Kuru Ziraatı...*, s.11.

önlemektedir. Raporda ayrıca yedek parçaları bile temin edilemeyen pulluklar için yerli bir fabrika kuruluncaya kadar yalnız hayvanlarla çekilen pulluk ve ziraat makinelerinin gümrük vergilerinden muaf tutulması ve iktisadi vaziyeti uygun olan vilayetlerin çiftçisine pulluk tedarik etmek için Ziraat Bankasının uygun faizle kredi açması veya doğrudan hükümetin çiftçiye ziraat aletleri temin etmesi istenmişti¹⁶⁹.

Tarla ziraatında pulluk ve mibzerin önemi bu şekilde öne çıkarken Anadolu'daki buğday işletmelerinin büyük çoğunluğunda karasaban kullanılmakta, bazı bölgelerde ilkel sürgü ve kültivatörlere rastlanılmaktaydı. Bu geri tarım araçlarında kullanılan çekim hayvanları küçük zayıf ve bilhassa kış aylarında gıda açısından yetersiz durumdaydı. Bu eksikliği dikkate alan Ziraat Vekâleti, Çiftçilikte At Kullanılması ve At Miktarının Artırılması hakkında bir rapor hazırlamış ve çift hayvanı olarak yaygın olan öküz yerine at kullanılmasını modern aletlerden en iyi düzeyde verim almak için çok gerekli olarak tavsiye etmekteydi. Modern tarım aletleri, atların ayak hızına göre düzenlenmesi nedeniyle bu hızın altında kalındığı durumlarda memnuniyet verici sonuçlara ulaşılamayacaktı. Bu amaçla her köyde mevcut çekim hayvanlarının sayısının çoğaltılması, kuru ziraatın çoğalan taleplerine uygun tarzda devam etmek için her 100 hektarlık ekin sahası için 2-3 çift hayvanı gerekliydi. Orta Anadolu'da bazı muhacir köylerin, çekim hayvanı olarak at ve sandıklı mibzer kullandıkları bilinmekteydi¹⁷⁰.

Ziraat Vekâleti, Türkiye ekonomisinin belkemiğini oluşturan tarımsal üretim konusunda yabancı ülkelerle rekabet edebilmek için üretim miktarını ve ürün kalitesini yükseltmenin gerekli olduğunu düşünmekteydi. İyi, ucuz, bol mahsul temin edilmesi ancak en iyi ve en az sürede iş gören makinelerle mümkün olduğuna göre

¹⁶⁹ **Ankara Vilayeti...**, s.6-7; **Orta Anadolu Çiftliği İçin Derhal Alınması Lâzım Mümkün Olan Tedbirler**, İstanbul: Ziraat Vekâleti Neşriyatı, 1938, s.5.

¹⁷⁰ **Orta Anadolu Kuru Ziraatı...** s.29. Ziraat hayatında çeki hayvanı olarak kullanılan at konusunda devletin göstereceği yardım ve teşvikler atın yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynayacaktır. Ziraat Vekâleti, beş sene süre ile bütçesine koyacağı 500 bin TL ile beş sene sonunda 15.262 çift atı koşum takımları ile beraber köylülere dağıtacaktır. Ayrıca üreticilerin kağıt kullanma alışkanlığını terk etmesi için dört tekerlekli arabaların kullanılmaya başlanması gerekmektedir. Ankara Köylülerine 1929'dan beri dağıtılan arabaların miktarı 2000'i geçmiştir. Arabaya sahip olan her köylü at almış, arabasını ve pulluğunu atla kullanmağa başlamış ve ziraata yol açmış bulunması itibariyle bu meselenin ciddiye alınması tavsiye edilmektedir. **Ankara Vilayeti...**, s.9. Ülke içinde at yetiştiriminin ve atlı ziraatı önemi konusunda yapılan tartışmalara Erkan-ı Harbiyeyi Umumiye de katılmış ve ülke savunması için gerekli olan at sayısının artırılmasının seferberlik sırasında ortaya çıkabilecek ulaşım sıkıntılarına işaret etmiştir. Bu konuda bir rapor hazırlaması için Ziraat Vekâletine başvurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: TC. Ziraat Vekâleti, **Çiftçilikte At Kullanılması ve At Miktarının Artırılması Hakkında 28 Mart 1931 Tarihli Mütihassis Raporu**, Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Neşriyatı 1938, s.1.

buğday tarımının yoğun olarak yapıldığı Orta Anadolu'dan başlayarak, tüm Türkiye'de pulluk kullanımının yaygınlaştırılması çok önemliydi. Türk çiftçisinin, pulluk kullanarak her sene işleyeceği arazisini, yüzde 25 oranında genişletmesi ve ülkenin tarımsal üretimini dörtte bir oranında artırması öngörülmektedir. 1938 yılında ülkede bulunan 361.773 pulluktan, her yüz çiftçi ailesine 15 adet isabet etmekteydi. Her çiftçi ailesinin bir pulluk ile donatılması için 30 milyon TL kıymetinde 2 milyondan fazla pulluğa ihtiyaç vardı. Köylünün ekonomik durumu dikkate alındığında pulluklara peşin olarak sahip olmak mümkün gözükmemektedir. Taksitli satışlarla pullukların temini yoluna gidilmeli bu amaçla Ziraat Vekâletinin beş sene süre ile bütçesine 500 bin TL koyarak çiftçilere üç sene faizsiz pulluk dağıtması tavsiye edilmekte ve çiftçinin kullanacağı pulluktan başka tırmık, çapa, mibzer, orak, tınav makinesi gibi ihtiyaçlarını da Ziraat Bankası 2,5 milyon TL kredi ile temin etmeliydi. Çiftçinin ödeme kabiliyeti dikkate alınarak ödemeler uzun vadeye yayılmalıydı¹⁷¹.

Tarımda makineleşmenin maliyetini göz önüne alan Ziraat Vekâletinin, tarım aletlerini yaygınlaştırmak için örnek çiftlikler kurması ve modern tarım araçlarını bölgenin ihtiyaçlarına uygun şekilde kullanılması için bir proje düşünülmüştü. Kandemir, bu örnek çiftliklerde tamir atölyelerinde bulunacak teknik elemanların, uzmanlık alanlarında üreticilere yardımcı olarak ve ellerindeki makineleri buğday üretimini himaye edecek şekilde kullanmaları önermişti¹⁷².

Ziraat aletlerinin yaygınlaştırılması konusunda en etkili olacak çare mümkün olan tüm ziraat aletlerinin ülke içinde üretilmesiydi. Ziraat Vekâleti bu amaçla 1930'da pulluk imalatını destekleyici uygulamalara başlamış ama pulluk üretiminin kuvvetli bir sermaye gerektirdiği anlaşıldığından kurulması istenen bir fabrika için rapor ve proje hazırlanmıştı. Bu fabrikada sekiz esas tipte 50 bin pulluk ve çiftçinin ihtiyaç duyduğu tırmık, çapa makinesi, tınav, triyör gibi ziraat makineleri üretilecekti. Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir uygulama da ithal edilen ziraat alet ve makinelerinin ülke şartlarına uygunluğu meselesiydi. Yıllarca Anadolu tarımına uygunluğu ve yedek parça imkanları denetlenmeden Türkiye'ye giren

¹⁷¹ TC. Ziraat Vekâleti, **Ziraat Alet ve Makineleri ve Vasıtaları Raporu**, Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Tarihsiz, s.4-5.

¹⁷² **Birinci Köy ve Ziraat ve Kalkınma..**, s.97. Tarımsal makineleşmeye kooperatifler kurularak geçilmesi önerisi için bkz: Selahattin Kandemir, "Köy Kalkınma Meseleleri, Zirai Makineleşme Başlıyor", **Köy Doğru**, S.5, Ağustos 1940, s.3.

makinelerin atıl vaziyette kalması sadece ülke üretimini olumsuz etkilenmekle kalmamakta bu alana yatırılan paralar da boşa gitmekteydi. Bu nedenle ülkeye yeni ve tecrübe edilmemiş herhangi bir ziraat makinesinin, ülke şartlarına uygunluğu denetlendikten sonra girişine izin verilmeliydi. Ayrıca ülkenin çeşitli bölgelerinde ziraat aletleri için tecrübe istasyonları kurulması ve teşkilatlandırılması, ihtiyaçları olan uzman elemanları yetiştirilip hazırlanması, çalışmalarını halkın faydasına doğru yönelip, çiftçinin ve halkın pratik çalışma sahasında kıymetlendirmekle daha önemli bir etken olacaktı¹⁷³.

3.2.2. Bir Tarımsal Verimlilik Karşılaştırması: Atlı veya Makineli Ziraat

Türk çiftçisinin tarımsal üretimde kullandığı yöntem ve tekniklerin geri olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu geri aletlerle üreticinin para kazanması mümkün olmuyordu. Bu gerileme ortadan kalkmadıkça, mahsullerin maliyet fiyatları düşmeyecek ve üretici istediği geliri elde edemeyecekti. Eskişehir Çifteler Örnek Çiftliğinde 1935 yılı ilkbaharında başlayan ve buğday maliyetini düşürmek için üretimde makine ve at kullanarak tecrübe denemeleri yapılmıştı. Bu denemenin amacı; bir taraftan Dryfarming usullerini uygulayarak verimi artırmak ve garanti altına almak, diğer taraftan da modern ziraat makinelerini kullanarak ortaya çıkacak faydaları belirlemeye çalışmaktı¹⁷⁴.

Atlı çiftçilik yapılan arazi ayda 1500–2000 TL gelir getiren, 3000 dekar genişliğinde bir aileyi yaşatabilecek, zenginlikte bir iş ünitesi olduğu ifade edilmiştir. Böylesine büyük bir arazide mibzer gibi modern ekim vasıtaları kullanmayan çiftçiler, günlük ekim için en uygun zamanı kaçırmaktaydılar. Güzden çimlenen bir ekin durumunu, ilkbaharda yaşanacak bir kuraklığına karşı sigorta edecekti. Modern araçlardan yoksun bir çiftçinin hasat ve harman işlerini iptidai şekillerde yapacak ve orak ve döğen kullanacağı ve fazla miktarda el emeği isteyen bu usullerle uygun fiyata mahsul yetiştirmek mümkün olmadığı bilindiğinden Çifteler Örnek Çiftliğinde tecrübe olunan at ile çekilen biçerdöverin, hem az el emeği ve hayvan kuvveti hem de çok az masrafla çalıştığı ve daha verimli olduğu belirtilmiştir. Bu biçerdöver ile

¹⁷³ Ziraat Aletleri Raporu, s.6–8.

¹⁷⁴ Orta Anadolu İçin Ziraat Metotları, Ankara: Ziraat Kongresi Neşriyatı 1938, s.17–18.

1936–37 yılında 1500 dekarın günde 150 çuval arpa, 105 çuval yulaf, 80 çuval buğday harman edilmişti. Buna göre günde 45 dekarın ekini biçmişti. Orta Anadolu çiftçisi atlı biçerdöveri pratiklerine sokarak büyük bir menfaat elde etmiş olacak, dışarıdan yardıma ihtiyaç duymadan kendi aile halkı ile 1500 dekar arazide hasat ve harman işlerini 41 günde başararak üretim masrafını azaltma yolunda bir büyük bir adım atmış olacaktı. Buna göre atlı çiftlikte dekarın kaldırılan buğday 126,9 kg'dır. Buğdayın geliri 634,5 kuruştur. Atlı çiftçiliğin bir sezonluk masrafı ise 401,29 kuruş olarak belirlenmişti¹⁷⁵.

Eskişehir Çifteler Örnek Çiftliğinde atlı ziraattan elde edilen üretim masrafı sonuçlarıyla karşılaştırmak için traktörlü çiftlik tecrübeleri de yapılmış ve hiçbir hayvan gücüne muhtaç olmadan çiftçilik yapmak imkânları araştırılmıştır. Makineli çiftçilik, ekonomik buhran yıllarına kadar Türkiye'de yaygınlaştırılmaya başlanmış ve devlet eliyle teşvik edilmiştir. Ekonomik buhranla artan sanayi mallarının fiyatları ve ithalatın kısıtlanması üzerine tarımsal mekanizasyon çabalarını azaltmıştır. 1938 yılında bile makineli tarım veya atlı tarım tartışmaları devam etmiştir. Orta Anadolu İçin Ziraat Metotları Raporuna göre, makineli tarımın yanında olan görüşler şu şekilde ortaya çıkmaktadır;

- Az zamanda çok iş yapılır ve işleri mevsiminde yapma imkânı ortaya çıkar.
- İnsan işçiliğinden tasarruf edilir.
- Hayvan beslemek külfeti ortadan kalkar¹⁷⁶.

Makineli tarımın aleyhinde olan görüşler;

- Makine ve kullandığı mahrukat yabancı malıdır.
- Alım fiyatı yüksektir.
- Makinist kullanma zorunluluğu vardır.
- Bozulmalarda ve kırılmalarda zaman kaybolur, yedek parça sıkıntısı baş gösterir.
- İşletme masrafı yüksektir.
- Küçük arazi parçalarında çalışması ekonomik değildir.
- Seferberlik veya bir savaş sırasında yedek parça ve yakıt sıkıntısı ortadan kaldırılamaz¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Orta Anadolu İçin Ziraat Metotları..., s.35–42.

¹⁷⁶ Orta Anadolu İçin Ziraat Metotları..., s.58.

¹⁷⁷ Orta Anadolu İçin Ziraat Metotları..., s.58.

Çifteler Örnek Çiftliğinde Dryfarming sisteminin zorunlu tuttuğu nadasları tam zamanında yapmak için 10.000 dekar arazinin 5.000 dekar'ı nadasa ve bu işi belirli bir sürede yapabilecek bir güçte traktöre ayrılmıştır. Aynı zamanda bu traktörle ekilmiş sahanın hasat ve harmanı başka kuvvete ihtiyaç duymadan yapması kararlaştırılmıştır.

Traktörlü çiftlik ekimi, traktörün arkasına bağlanan üç mibzer ile yapılmış ve günde 300 dekarın ekimi tamamlanmıştı. Hâsılat miktarı üzerinde önemli rol oynayan nadas işini zamanında tamamlama süresi 19 günde bitirilmişti. Hasat zamanında ise biçerdöver günde 200 dekar ekini biçmiş ve 26 ton buğday harman etmiş, arazinin tamamı için 32,3 gün harcanmıştı. Ortalama günde 15,6 ton buğday harman edilmiştir. 1936–37 yılında traktörlü çiftlikte bir dekar buğdayın istihsal masrafı ise şu şekilde gerçekleşmişti; Bir dekardan kaldırılan buğday 117,5 kg ve 587,5 kuruş, genel masraflar ise 380,97 kuruştur.

At ve makine kullanılarak yapılan tarımın karşılaştırılmasından elde edilen sonuçlara göre; 5000 dekarda yapılan traktörlü çiftçiliğin tarla hazırlama ve ekim işleri, hasat ve harman konusunda atlı çiftlikten daha üstün olduğu ortaya çıkıyordu. Tohum, ilaçlama ve diğer masraflar konusunda benzer özellikler gösteren at ve traktörlü ziraat tiplerinde, işlerin en kısa zamanda yapılması, ekim ve nadas, hasat ve harmanda hızıyla traktörlü ziraat öne çıkmış, toplam üretim masrafı ise 380,97 kuruş olarak belirlenmişti. Ancak bu düşük miktara ulaşmak için traktörlerin 5000 dekar arazide gerekli diğer tarım aletleri ile kullanıldığına dikkate edilmeliydi. Uygun olmayan aletlerin kullanılması, daha düşük ve engebeli arazilerin işlenmeye çalışılması durumunda da üretim masrafının da artacağı göz önüne alınmalıydı¹⁷⁸.

3.2.3.Hedeflenen Projeler/Yapılması Gerekenler

1930'lı yıllarda Ziraat Vekâleti'nin yaptığı çalışmalara göre, Türkiye'de belli başlı tarım mıntıklarında bulunan tarımsal araştırma merkezleri ve tohum temizleme istasyonlarına yenilerinin eklenmesi gerektiği belirtiliyordu. Türkiye'nin, iklim, toprak ve iktisadi şartlar bakımından birbirine benzemeyen parçalardan oluştuğu

¹⁷⁸ Orta Anadolu İçin Ziraat Metotları..., s.58 vd.

dikkate alınarak tarım yapılan her bölgede bir tarımsal enstitülerin kurulması planlanıyor, bunların bölgesel teknik ve araştırma işlerinin belirleneceği birer teknik merkez olması hedefleniyordu. Bu merkezlerin amaçları şöyle anlatılmaktaydı;

- En iyi ziraat metotlarının araştırılması
- Tohumların ıslahı ve yeni çeşitlerin yayılması
- Ucuz üretim usullerinin belirlenmesi ve yaygınlık kazanması
- İç ve dış piyasanın istediği tipleri tespit ederek bunları, büyük partiler halinde satışa sunulma imkânlarını hazırlamak¹⁷⁹.

Anadolu köylüsünün refah kazanmasının önündeki en büyük engel olarak kabul edilen organizasyonsuzluk Ziraat Vekâleti için hazırlanan raporlarda da yer bulmuştur. Gerek maliyet gerek satış fiyatlarında rol oynayan bütün etkenlerin üreticinin aleyhine olması normal karşılanan bir durum olmuş, Türk köylüsü “alacağını da satacağını da daima aldanarak alır ve satar...” sözü yaygınlaşmıştır. Fasih Ersan, yeni uygulamalardan yine aracılardan yararlanacağı düşüncesiyle ilginç önerilerde bulunmuştur. Ersan’a göre, köylünün araba ihtiyacını karşılamak için, devlet tarafından kredi verilmesi yerine arabayı devlet vermeliydi. Bu şekilde köylü arabayı ucuza almış olacak ve verilen kredinin elzem olmayan ihtiyaçlara kullanılmasının önüne geçilecekti. Ersan, köylülerin, çok basit olduğu halde peynir, tereyağı gibi bekletme seçeneklerine dönüşü bilmedikleri için süt gibi kıymetli kazançlardan tam olarak yararlanamadıklarını söylüyor, temel tüketim mallarının köylüye maliyet fiyatından ihtiyaçları kadar temin edilmesi halinde birçok sıkıntının aşılacağını ifade ediyordu. Üreticiler, mevsim, iklim ve zirai duruma göre boş kaldıkları dönemde yeteneklerine göre köy ve ev sanatlarına alıştırılmalı ve köy kalkınmasına yardım edecek işleri başlatılmalıydı. Ersan, bu amaçla; nalbantlık, demircilik, marangozluk, kunduracılık, terzilik yaygınlaştırılmasını tavsiye etmiş, hem ihtiyaçların temini hem de tarlada iş olmadığı zaman için bir kazanç vasıtası olması açısından küçük sanatların her köyde imkân olmadığı takdirde nahiye merkezlerinde açılacak kurslar vasıtasıyla köylere sokulmasının çok faydalı olacağını savunmuştu. Ev ve kadın ihtiyaçlarını karşılayacak maddelerin her köyde açılacak bir

¹⁷⁹ Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü, **Zirai Tetkik ve Araştırma Müesseseleri Raporu**, İstanbul: Ziraat Vekâleti Neşriyatı 1938, s.13–14.

dükkânda maliyet fiyatına satılması da düşünülmesi gereken işler olarak ifade edilmişti¹⁸⁰.

Fasih Ersan, köylülere yenilikleri kabul ettirmenin çok zahmetli bir iş olduğunu belirtmekte bu amaç için köylü ile konuşmak, onu yormadan, sindire sindire telkin yapmak ve karşılıklı güven oluşturmanın çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Ersan, köylüyü yetiştirdiği mahsulün, memleket ekonomisi için öneminin farkına vardırarak, köylüler arasında iyi bir rekabet ortamında her mahsulde daha iyiyi yetiştirmek teşvik edilmesi gerektiğini vurguluyordu. Sık sık yarışmalar, merkezi köylerde panayırlar düzenlemesinin hem köylünün heveslenmesi hem de malına alıcı bulması bakımından çok önemli olduğunu ifade ediyordu¹⁸¹.

Güçlü bir köy yönetimi kurmak için yapılan önerilerin başında, her köyde aklı başında, bilgili, tecrübeli, dürüstlükten ayrılmayan bir muhtarın seçilmesinin önemli olduğu, bunun köy kalkınması açısından son derece gerekli olduğu belirtiliyordu. Bu muhtar, kanunlara ve talimatlara göre köy işlerini düzene sokacak, köylünün ihtiyaçlarını tam olarak kavrayacak ve köylüleri tek adam olarak hedefe doğru yöneltebilecekti. İyi bir muhtarın yapması gereken işlerden bazıları ise şunlardı; köy sınırı içindeki araziden, ormanlardan, taş ocaklarından ve diğer gelir kaynaklarından köy sandığına devamlı gelir temin etmeli, köy muamelatını idare edecek, hesapları tutacak ve köy kanunun ilgili hükümleri ile yönetimi belirlenmiş köyde devamlı surette çalışacak köy kâtiplerini yetiştirmektir. Yaptığı görevin öneminin farkında olan bir muhtar, köylülere şehirde yardımcı olacak bir tutum içinde olmalı, toprak ve toprak ile ilgili sorunlardan kaynaklanan üretim kayıplarına karşı, çözülemeyen sorunları her işten daha önce çözüme konusunda yardımcı olmalıydı. Her kaza ve vilayette Milli Kalkınma Komisyonu kurularak, zirai asayiş, boş arazilerin ektilmesi, talep edilen kredilere en kısa zamanda ulaşılması ve ziraat makinelerinin kullanılması gibi işler ve köylünün nüfus, tapu, iskân, adliye dairelerindeki işleri ivedilikle çözülmesi için kesin kararlar alması tavsiye edilmişti¹⁸².

¹⁸⁰ Fasih Ersan, **Orta Anadolu Ziraatının İnkışafı ve Köy Kalkınması İçin Gereken Tedbirlerle Bu Mıntıkada Yapılabilecek 200 Teknik Hareketler**, Ankara 1938, s.5–8.

¹⁸¹ Ersan, **age**, s.8–10.

¹⁸² “Kuvvetli Bir Köy İdaresi Kurmak, Köy Davasını Yarı Yarıya Halletmektir” **Köye Doğru**, S.1, Mayıs 1940, s.11; “Köy Kalkınmasının İlk Hedefi: Köyde Sağlam, Düzenli ve Geliri Çok Köy İdaresi Kurmaktır” **Köye Doğru**, S.15, Şubat 1941, s.1; “Bol ve İyi İstihsal Meselesi, Milli İktisadın Kuvvetlenmesi Her Vatandaşın Bir Davası Olmalıdır” **Köye Doğru**, S.1, Mayıs 1940, s.5.

Eskişehir Drayfarming İstasyonu Müdürü Numan Kıraç, Türk köylüsünün modern bir ziraat hayatı sürebilmesi için yapılması için mülkiyetindeki arazinin genişletilmesinin çok önemli olduğunu belirtmektedir. En az 300 dekarlık bir araziye sahip olan bir çiftçinin verim alabilmesi için iki çift at ve mümkün olan ziraat aletleriyle tarım yapması gerektiği, hayvan gübresini yakacak olarak değil, gübre olarak tarla atmasının önemli olduğu, hayvanlarının yılın her gün besili olması için hayvan yemi bitkileri yetiştirmesinin gerektiği ifade ediliyordu¹⁸³.

Christiansen Weniger, dünya pazarlarının istediği mahsullerin üretimini yapacak köylülerin, tek türe bağlı kalmaktan kurtulacağını iddia ediyordu. Weniger, tabiatın verdiği imkânlardan tam olarak yararlanmak için pazarın istediği yüksek kaliteli mahsul üretmenin yolu tarlaların münavebe ile ekilmesinin önemine vurgu yapıyordu. Münavebe usulü, toprağın yetiştirme kuvvetini artırdığı ve zararlı hastalıkların yayılmasını önlediği için çok gerekliydi. Mevcut üretimin dışında daha ne gibi imkânların olduğu gayet iyi araştırılarak ve elde edilen sonuçlara göre bir kültür bitkisi bulunursa üretim imkânları genişleyecek hem de üreticiye sağlam bir gelir kapısı açılmış olacağını belirtiyordu¹⁸⁴.

Weniger, çok çocuklu ailelerin, miras yolu ile bölünen ve fert başına yeterli gelemeyecek kadar küçük kalan toprakların varlığı bir üretim sorunu olduğunu savunmaktadır. Tarımsal üretimi yükseltmek amacıyla bu tehlikeli durumu ortadan kaldırmak için iki aşamalı bir çözüm önerisi tavsiye eden Weniger'e göre, ilk aşamada ülke içinde tarım yapılan alanları fiziksel olarak sınırlarına ulaşıncaya kadar geniş sahaların ziraata açılmalıdır. 1938 yılı itibariyle Türkiye'nin toplam arazisinin ancak 10,4'ü ekilmekteydi. Her yıl yapılan çalışmalarla işlenen topraklara yenilerinin eklenmesi mümkün olacaktı. İkinci olarak, Doğu Anadolu Bölgesinin bölge dışından gelenlere iskâna açılması meselesi gündeme gelmekteydi. Bölgenin el değmemiş tarımsal kapasitesi daha yoğun bir nüfusu besleyecek, işsiz gençlere yerleşme imkânı sağlanacaktı¹⁸⁵. Bölgede yer temini, köylü işletmelerinin büyüklüğü ve kendilerine verilecek üretim vazifeleri ve toplam zirai üretim dikkate alınarak hazırlanmalıydı.

¹⁸³ Kıraç, *age*, s.10.

¹⁸⁴ Weniger, *Esas Meseleler Hakkında...*, s.30-31.

¹⁸⁵ Doğu Anadolu'nun güvenlik problemini ortadan kaldırmak ve nüfus bakımından güçlendirmek düşüncesi önceki hükümetlerin de gündemine girmiştir. Bölgede yoğun bir iskân siyaseti ve iktisadi açıdan güçlü bir nüfus gerekli görülmekteydi. Demiryolunun bölgeye ulaşmasının bu amacı kolaylaştıracağı düşünülmekteydi.

İşletmelerin büyüklüğü, yerleşimcileri tatmin edecek düzeyde olursa çiftçiliğe, tabiata bağlı mesleğinden hoşlanan aydınların da yönelmeleri sağlanmış olacaktır. Aydınların zirai idare işleri yerine köylülere örnek olacak şekilde bir işletme ile üretime geçmelerinin önemli olduğu da vurgulanmaktaydı¹⁸⁶.

Küçük köylü mülkiyetinin yaygın olduğu Türkiye tarımında, ülkenin her köşesine yayılmış bulunan irili ufaklı köylere hizmet götürmek ve bütün köylerin hizmetlerden tarımsal kalkınmayı sağlayacak derecede eşit şekilde yararlanmaları mümkün olmamıştır. Bunun en son örneği Zirai Kombinalar İdaresinin çalışmalarında görülmüş, ortak kullanıma ayrılan tarım makineleri, tarlada geçirecekleri kıymetli iş zamanlarını birbirinden uzak köyler arasında harcamak durumunda kalmıştır. Bu örnekte de görüldüğü gibi en temel sorunlardan olan parçalı köy yapılanmasını ortadan kaldırmak ve birbirine yakın köylerin birleştirilmesi düşünülen konulardan biri olmuştur. Bu amaçla Köy Birlikleri Projesi gündeme gelmiş, kâarakterleri, coğrafi durumları ve iktisadi münasebetleri itibariyle birbirine yakın köylerin bir idare altında(merkezi köy) birleştirilmeleri düşünülmüştür. Kandemir'e göre böylece köye yönelecek hizmetlerin bir düzen alması sağlanacaktır. Köy Birliklerinin kuruluşundaki temel amacın iktisadi kalkınma olduğu bir gerçektir. Köy birliklerinin amacı şu şekilde belirlenmiştir:

- Mahalli şartlara göre, köylüyü iktisadi teşkilata bağlamak ve devletin iktisadi amaçlarını gerçekleştirmek için köylünün enerjisinin tam verimli bir şekilde kullanılması.
- Birliğe giren köylülerin tek başına başaramayacakları önemli iktisadi işleri ortaklaşa yaptırmak.
- Birlik içinde iktisadi manasıyla üretici olamayan köyleri ve aileleri üretici hale getirmek için imkân ve vasıtaların teminine çalışmak.
- Köy bütçelerinin en az onda üçünü geliri yetmeyen geri ailelerin kuvvetlenmesi işine harcamak¹⁸⁷.

Tarımın ülke ekonomisinin kalbi olduğu 1930'ların Türkiye'sinde Köy Birlikleri Projesi ile köyler iktisadi bir mıntıka olarak düşünülmüş ve birlikler

¹⁸⁶ Weniger, **Esas Meseleler Hakkında...**, s.26-31.

¹⁸⁷ Selahattin Kandemir, **Köy Kalkınması Hakkında Rapor**, Ankara: Ziraat Vekâleti Yayınları 1938, s.23.

devletin tarımsal yapıyı düzenleyici ve iktisadi amaçlar için üretimin yönlendirildiği merkezler olması hedeflenmiştir.

3.2.4. Türk Tarımını Modernleştirecek Kurumsal Bir Öneri: Agronom Teşkilatı

Ziraat Vekâleti, Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü, köylülerin kullandıkları tarımsal teknik ve yöntemleri daha rasyonel ve kullanışlı bir duruma getirmek amacıyla tüm ülke genelinde örgütlenecek bir teşkilatın kurulmasını önermiştir. Bu teşkilat (Agronom Teşkilatı) tecrübe istasyonları, teknik ve iktisadi kuruluşlar vasıtasıyla memleketin zirai ve iktisadi özelliklerinin belirlenmesini ve en uygun tekniklerin ve akılcı usullerin belirlenmesini hedeflemektedir. Teşkilatın amacı üç esasta birleştirilmiştir. Buna göre;

- Ziraat ve hayvan bakımı, çoğaltılması ve ıslahı konusunda en uygun teknik usullerin yaygınlaştırılması
- Tarımsal üreticinin sürekli değişen iktisadi taleplere göre belirlenmesi
- Aynı gayeyi hedefleyen, aynı şartlar altında ayrı çalışan çiftçileri, kooperatif şeklinde birleştirerek kişisel ve küçük girişimleri kuvvetlendirerek bunların rasyonel yöntemlerden azami derecede yararlanmasını temin etmek¹⁸⁸.

Ziraat Vekâletine göre, Agronom Teşkilatının ilk vazifesi, eski adet ve yöntemlerle çalışan çiftçileri, bu adetlerden farklı usuller olduğuna ve bunların kullanılmasının menfaatleri için önemli olduğuna inandırmaktır. Teşkilatın, çiftçilerin kafasına yerleşmiş olan batıl tasavvurları silmesi yerine yenisini yerleştirmesi, onlarda yeni bir heyecan uyandırması ve harekete geçirecek motivasyonu sağlaması görevlerini yerine getirmesi isteniyordu. Köylerde, pazaryerlerinde, kahvehanelerde özel toplantılarda çiftçiler için kısa kurslar, şifahi propaganda yapmak çok kıymetli olacaktır. Köy halkının anlayabileceği biçimde renkli levhalar, basit dille yazılmış broşürler, mahalli gazeteler, üreticilerin tarımsal üretim konusunda bilgilenmeleri için faydalı olacaktır. Zirai sergilerin düzenlenmesi veya köyde meraklı çiftçilerin tarlalarında aletlerin kullanılmasının, numune çiftlikleri, üreticilerin doğru yola

¹⁸⁸ Zirai Tetkik ve Araştırma..., s.4-5.

kazanılmasının başvurulması gereken yollar olduğu ifade edilmişti. Agronomlar, her köyde yenilikleri kabule ve uygulamaya en meraklı çiftçileri seçmeli, onlarla birlikte en ücra köylerde bir faaliyet oluşturmalıydı. Sözlü propaganda sonrasında söylenen sözlerin köylüler tarafından anlaşılmasının, Agronom'u ümitsizliğe düşürmemesi gerektiği büyük bir itina ile yaygınlaştırmaya çalıştığı metotların, gerekirse tekrar anlatması, bunda başarılı olursa görevini yapmış kabul edilmesi gerektiği ifade ediliyordu.

Ziraat Vekâletine göre, Agronom Teşkilatının çok geniş olan faaliyet sahasında düzenli ve başarılı bir çalışma planı hazırlayarak buna uygun olarak harekete geçmeliydi. Planın ilk hedefi, aynı bölgedeki genel mahzurların ortadan kaldırılması ve genel ihtiyaçların karşılanması için ahalinin kültür seviyesinin yükseltilerek zirai sahada herhangi bir ıslahata müsait bir zemin hazırlanması olmalıydı. Agronom, çevresinde münevver olarak bilinen ve ilmi, teknik açıdan öne çıkmış insanlardan yararlanmalı ve üreticilerin doğruyu bulmalarına yardımcı olmalarını istemeliydi. Köylülerin hayatını kolaylaştıracak, tarımsal verimlilikleri ve üretimi artıracak uygulamaları mesela münavebe sistemini, toprağın nasıl hazırlanacağını, ekim işleminin ne zaman yapılması gerektiği hakkında son derece ayrıntılı bilgileri uygulamalı olarak göstermeliydi. Kullanılacak pullukların bölgenin toprak yapısına, çekim hayvanlarının gücü dikkate alınarak belirlenmesi önerilmekteydi¹⁸⁹.

Ziraat Vekâleti, Agronom Teşkilatına, zirai alet ve makinelerini köylü tarafından en uygun şartlar altında, tedarik edilmesi konusunda büyük görevler düştüğünü savunmaktaydı. Bu görev ile çiftçileri o bölge için en uygun malzeme ile donatılacak ve köylüler yeni aletler ile karşılaşacaktı. Üreticiler, istediği malzemeyi tedarik ederek ticari piyasada da bir düzen olacaktı. Agronom Teşkilatının açacağı ziraat mağazaları, kâr hedeflemeyen ancak masrafları karşılayacak kadar ticari özelliğe sahip bir müessese ve çevreye teşkilatın etkili bir propaganda vasıtası olmalıydı. Mağazalarda bulunan her çeşit malzemenin yalnızca teşkilatça uygun görülen malzemelerden ve halk arasında en fazla rağbet gören alet ve makinelerden oluşmasına dikkat edilmesi ayrıca köylünün elindeki makinelerle de Agronomun ilgilenmesi, birçok makinenin yedek parçasını buldurması, mümkünse küçük bir

¹⁸⁹ **Tetkik ve Araştırma Müesseseleri...**, s.7-16.

tamirhane kurması tavsiye edilmişti. Kooperatif bulunan yerlerde, kooperatif-mağaza işbirliği yaparak satış işlemlerinde, kredi imkânlarından yararlanması mümkün sağlanmalıydı¹⁹⁰.

Türk ziraatında yapılması önerilen kurumsal düzenlemeler hedeflenirken şekerpancarı ve pamuk konusunda da çeşitli projeler gündeme gelmişti. Şeker fabrikalarının günden güne artan ihtiyaçları karşısında Ziraat Vekâleti, şeker pancarı ziraatını modernize edecek uygulamaları düzenlemek için bütün mesaisini bu alana verecek bir Pancar Müessesesi kurulmasını önerdi. Bu müessese, pancar ziraatına uygun bölgelerde kurulacak, pancara yönelik ziraat usulleri, münavebeler, gübreleme ve zararlılarla mücadele konusunda tecrübeler yapacak ve ülkenin çeşitli mntıklarında en elverişli şekilde ekilecek pancar türlerini deneme veya ıslah yolu ile bulmaya çalışacaktı¹⁹¹.

Birinci Sanayi Planı kapsamında kurulan dokuma fabrikalarının hammaddesini oluşturan yüksek nitelikli pamukların Türkiye’de yaygınlaştırılmaları için hazırlanan projeler ve yurtdışından getirilen tohumların üretme istasyonlarında çoğaltılarak üreticilere dağıtılması konusu önceki bölümlerde ele alınmıştı. Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi sürecinde de pamuk tarımı yapan üreticilerin, ekim ve hasat sürecinde gerçekleştirdikleri uygulamaları modernleştirmeye ve pamuk ıslah çalışmalarının artırılmasına yönelik planlar yapılmıştı.

Uzun elyaflı pamuk üretimi, hükümetin tarımsal modernizasyon sürecinde en çok önem verdiği konulardan birisi oldu. Bu amaçla yerli pamukları ıslah etmek için yurtdışından örnekler getirilmiş ve çoğaltılmaya çalışıldı. Hükümetin hazırladığı program, yüksek kaliteli pamukların üretiminden dağıtımına ve hatta dağıtımdan sonra bile yüksek vasıflarını koruması için gerekli tedbirleri alacak ve pamuk ziraatını ilgilendirecek bütün işleri bir elden idare edecek bir teşkilatın varlığı gerekli görülmüş ve Ziraat Vekâletine bağlı müstakil bir Pamuk İşleri Müdürlüğü kurulmuştu¹⁹². Pamuk İşleri Çalışma Raporuna göre yeni teşkilatın yapacağı işler ise şöyle belirleniyordu: Yerli dokuma sanayinin miktar ve kalite itibarıyla ihtiyacını karşılamak, üretimi artırmak, milli ihtiyaçların fazlasını ihracata ayırmak. Bu amaç için, ise pamuk üreticisinin savurma yolu ile pamuk ekimini bırakması, makine

¹⁹⁰ **Tetkik ve Araştırma Müesseseleri...**, s.19-20.

¹⁹¹ **Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma...**, s.176.

¹⁹² **Pamuk İşleri Çalışma Raporu...**, s.12.

kullanımının yaygınlaştırılması, münavebe usulünün mutlaka kullanılmasıyla dönüştürülmesi gerekiyordu. Elle çapalama yönteminden vazgeçilirse, hayvanla çekilen makinede yüzde 40, traktör kullanımında ise yüzde 50 tasarruf yapılabilecekti. Sulama işinin teşkilatlandırılması, gelişigüzel şekillerde değil de teknik bir şekilde genişletilmesi ve üreticilere gösterilmesi gerekiyordu. Pamuk üreticisinin bu güne kadar bağlı olduğu görgü ve alışkanlıkları bırakıp, kendisine teknik ziraat usullerini öğretmek için pamuk teşkilatının köy ile doğrudan temasta bulunması çok önemli olarak tavsiye edilmekteydi. Pamuk tohumu çeşitlerinin deneme safhasından üretim aşamasına kadar tohumların fenni esaslar dahilinde uzmanlar tarafından üretilmesi, çoğaltılan tohumların kârışmaya meydan vermeden çırçırlanması ve gerekli hallerde ilaçlanması, tohumların, mahalli iklim ve toprak şartlarına göre dağıtımı, pamuk balyalarının standardize edilmesi, münavebe tecrübelerinin yapılması ve pamuk maliyetlerinin düşürülmesi, teşkilatın görevlerindendi. Ayrıca akaryakıt gümrük resminin indirilmesi, pamuk nakliyatı için navlunların asgari tarifeye tabi tutulması, yurtdışından ithal edilecek makine fiyatlarının tespiti ve yedek parça temini gibi konularda diğer vekâletlerden yardım istenecekti¹⁹³.

Her sahada kurulacak bir ıslah ve deneme, üretme kurumu bulunduğu sahanın bütün teknik ve idari faaliyetlerini sevk ve idare etmesi amaçlanıyordu. Bu merkezlere bağlı olarak Yüksek nitelikli pamukların yetiştirilmesi ve tüm pamuk üretilen mıntikalara yaygınlaştırılması konusunda Ziraat Vekâletince, Pamuk Kontuarları kurulması istenmiş, bu kurum vasıtasıyla pamuk varyetelerinin ferdi ve toptan ıslahına daha fazla önem verilerek, büyük ölçüde saf ve elit tohum yetiştirilmesi temin edilecekti. Bu üretme istasyonlarında iyi tohumlukların bozulmaması için çırçır fabrikalarının kontrol edici çalışmalar yapılması gerçekleştirilecekti. Bu istasyonların Seyhan, Malatya, Ege Bölgesi, Trakya, Iğdır'da kurulması, Sakarya vadisindeki istasyonun ise geliştirilerek bir satış birliği haline dönüştürülmesi hedeflenmişti¹⁹⁴.

¹⁹³ **Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma...**, s.149-151.

¹⁹⁴ **Aynı eser**, s.151-156.

3.2.5.Köy Kalkınma Bankası Projesi

Türk köyünü modernleştirmek konusunda ortaya konan çabalara yerli ve yabancı uzmanların yanı sıra milletvekilleri ve diğer bürokratlar da hazırladıkları projelerle destek olmaya çalışmışlardı. Bu süreçte ortaya konan ve uygulanmayı bekleyen birçok öneri ve projenin mali imkânsızlıklar nedeniyle uygulanamamıştır. Ancak şimdi ele alacağımız proje, maddi kaynağını halktan alma önerisi getirerek öncekilerden ayrılmaktadır.

Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik, köylerde bulunan ve köyün manevi şahsiyetine ait topraklarda yapılacak ziraattan elde edilecek gelir ile Köy Bankası kurulmasını önermişti. Kazım Dirik, Köy Kanununa dayanarak köylülerin alın teri ve imeceleri ile verdiği paraları iyi değerlendiremediğini belirtmekte o aşamada Edirne, Çanakkale, Tekirdağ ve Kırklareli illeri hesabına toplam 29.530 TL'ye ulaşan paranın köy kanununun zorunlu ve isteğe bağlı işlerinden en acil olanların yapılabilenleri için Belediyeler Bankası benzeri bir banka kurulması önermişti. Gelirinin büyük çoğunluğunu Köy Kanununun 1-17. maddelerinde açıklanan gelirlerden alması düşünülen banka sermayesi 200 bin TL'ye ulaşınca, mevduatın yüzde 75'i gibi bir parayı çok düşük faizle köylere kredi verilmesi ile en önemli ve acil işlerin yapılması sağlanacaktı. Köy Kalkınma Bankasının yıllık gelirinin, Köy Kanunu tatbik edilen köyün manevi şahsiyetine her yıl ekip biçilecek ve düzenli olarak bankaya yatırılan paradan oluşması amaçlanmıştı. 1936 yılında kış ve ilkbahar ekimi yapan 1000 köyden, 50-100 bin TL temin edilebilmekteydi. Ayrıca Trakya'nın bütün köy bütçelerinin yüzde 5'i de bankaya yatırılacaktı. Kazım Dirik ana hatlarını bu şekilde anlattığı Köy Kalkınma Bankasının, "Trakya'nın, bırakılmış, işlenmemiş ve savaş afetleriyle sarsılmış olan köylerinin Macar ve Çekoslovak köyleri ve nihayet Türk medeniyet kültürüne uygun iktisadi, sağlıksal, bayındır köyler gibi beş on yıl içinde ve şaşmayan bir gidişle korumak ve kalkındırmak için en kısa ve kolay bir..." yol olacağını ifade etmekteydi¹⁹⁵.

Kazım Dirik'in önerilerini değerlendiren Ziraat Vekâleti, Köy Kalkınma Bankasının kurulması için gerekli olan kuruluş sermayesinin aşama aşama

¹⁹⁵ BCA: 030.10.73.477.5/ 24 Nisan 1936.

artırılmasından başka bankanın yapacağı borçlanmaların düzenli ödeme imkânlarının da her zaman garanti altına alınmasının gerekli olduğu uyarısını yapmıştı. Bu amaçla köy tarla gelirleri ve köy bütçelerinin yedek akçelerinin banka sermayesinin çoğalmasına tahsis edilmesini gerekli kıldığından, köylülerin bankaya olan borçlarının ödenmesinde bu kaynaktan yararlanamayacaklarını belirtmişti. Ayrıca köylere yapılabilecek hizmetlerin verimliliği ve geri dönüşümü hiç veya çok sınırlı olacağından yapılan işlerin gelişmesinden sonra borçları ödemek mümkün olmayacağı için köylüler borçlarını ödemek için başka kaynaklara yönelmek durumunda kalacaklardı. Ziraat Vekâleti bu nedenleri dikkate alarak köylere hizmet götürme işlerini devlet tarafından en asgari masraflarla Köy Kanununun belirlediği usullerle yapılmasını önermişti.

Kazım Dirik gibi kırsal kalkınma konusunda bir proje de Kırklareli Sayı 1 Dr. Fuat Umay tarafından hazırlanmıştır. “...nüfusumuzun ekseriyetini teşkil eden köylülerimizi medeni cihazlarla bezendirmek, onları Atatürk’ün inkılâplarının bütün feyizlerinden yararlandırmak için senede beş gün fazla çalışarak tüm köy için gelir temin edecektir.” Buna göre; her ev başına birer dönümü imece ile ekerek verimin tutarını köy hesabına bankaya yatırmak ve toplam istenilen miktara ulaşıncaya köy ihtiyaçları acil sırasıyla çözülecekti. Bir dönüm arazi en az bir tahminle Trakya’da 374,5, Ege’de 425, Şark vilayetlerinde 375, Orta Anadolu’da 400 kuruş gelir getirmektedir.

Fuat Umay, toplanan paraların nasıl büyüyeceğini Burdur örneğini vererek açıklamaktaydı. “...Burdur’da 181 köy vardır. Bu köylerdeki ev yekûnu 18500’dir. Ev başında 18500 dönüm ekileceğine ve beher dönümünden vasati dört lira alınacağına göre 74 Bin TL, temin edilmiş olacaktır ki, köy başına göre 400 TL’den fazla düşmektedir. Beher köye 200 TL düşse dahi hesap etsek köylülerimiz için (40 bin köy hesabıyla) 8 milyon TL toplanmış olacaktır ki bu para on sene yahut yirmi sene içinde köylerin mühim bir ihtiyaçlarını temin edebilecek bir yekûn olacaktır.” Köylülerin yardım tarlası hâsılatının köylerde vücuda getireceği iyi şeyleri gördükçe çalışmalarını artıracaklarını düşünerek, köylerde yapılacak işler arasında istekli kız ve erkek öğrencilerin orta ve lise tahsillerini yaptırabileceklerdi. Köyler için çok

kıymetli bilgiyi vererek yayılmasını sağlayacak olan Mıntika Ziraat Mektepleri kurarak topraktan alınacak randımanı en üst seviyeye çıkarabilecekti¹⁹⁶.

3.2.6. Tarımsal Üretimde Extensive-İntensive Ziraat Tartışması

Türkiye’de küçük köylü mülkiyeti ve köylünün küçük de olsa kendi toprağında çalışmasının önemi, üzerinde çok sık durulan bir konuydu. Türkiye’de küçük köylülük üzerine çalışan Friedrich Falke, bu konuda çarpıcı tespitler yapıyordu. Küçük ve orta köylüler, her zaman devlete sahip çıkmış, devlet de çeşitli yasal düzenlemelerle köylüleri korumaya çalışmışlardı. Bir ülkenin iâşesini temin küçük köylü tabakasının korunması ve çoğaltılması sosyal politika bakımından da çok önemli görülmekteydi. Sosyal barışın temeli olan köylüler, kendilerinden beklenen görevi yerine getirebilmeleri için kendisi ve ailesi için yetecek derecede bir gelir ile rahat yaşamalıydı. Köylünün herhangi bir borçluluk ilişkisi ile bağımsızlığını kaybetmemiş ve işlediği arazinin de kendisine ait olması gerekliydi. Yaşamaları için ailesinin ihtiyaçlarını kendisi karşılamalı bu amaçla yeterince kazanmalı, eline geçen para ile işletmesinin ilerlemesi için yardımcı maddeler almalıydı. Başarılı bir köylü için köyün arazi mülklerinin orantılı bir şekilde dağıtılması ve aile işletmesinin tam kullanılması ile ortalama bir verim elde edilecekti. Bu nedenle köy nüfusunun çoğalmasının teşviki devletin en önemli görevlerinden biri olmalıydı. Bu amaca ulaşmak için yeni açılacak araziler veya devlet ve özel mülklerden ayrılacak arazi üzerinde iskânlar ile yeni işletmeler kurulmalıydı¹⁹⁷.

Türk ziraatında geniş (extensive) veya yoğun (intensive) tartışmaları konusunda Falke son noktayı koymuştur. Falke’ye göre, Türkiye’nin tarımsal gelişimi için geniş topraklara sahip olduğunu belirtmekte; yaklaşık 10,5 milyon hektar tutan ziraat ve nadas edilen saha yanında 11,5 milyon hektarlık yedek arazi bulunduğunu söylemektedir. Ona göre çoğalan genç nüfusun artan arazi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ziraata yarayışlı toprak vardı. Aşağıdaki tablo bu iddiayı doğrulamaktadır.

¹⁹⁶ BCA: 030.10.4.21.10/ 3 Aralık 1936. Dr. Fuat Umay’ın hazırladığı Yardım Tarlaları Projesine ilişkin kanun teklifinin ayrıntıları için bkz: Ek 39.

¹⁹⁷ Friedrich Falke, **Köylünün Mahiyeti ve Türkiye’de Köylü İktisatlarının Teşkiline Ait Temel Hatlar**, Çev: Şevket Raşit Hatipoğlu, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 1935, s.6-8

Tablo 22. Türkiye’de Tarım Yapılan ve Yapılmayan Toprakların Oranları¹⁹⁸.

	<u>Genişlik Hektar</u>	<u>Bütün Türkiye’ye Oranı(Yüzde)</u>
Tarla Arazisi	8.480.000	10,9
Bağ ve Bahçe	2.000.000	2,6
Mera ve Çayır	24.042.000	31,1
Yedek Arazi	11.520.000	15
Orman ve Çalılık Arazi	10.096.000	13,1
<u>Ziraata Yarayışsız Arazi</u>	<u>21.096.000</u>	<u>27,3</u>
Toplam	77.234.000	100

Falke, intensive tarım konusunun en belirgin özelliğini, birim alanda yapılan ziraatın modern teknik araçların yoğun bir şekilde kullanılmasıyla ortaya çıkmakta olduğunu savunmaktadır. Bu işler için kullanılacak sayısız yardımcı vasıta bulunmaktadır. Bunlar vasıtasıyla başarıyla ziraat yapılabilir, masrafların kolayca kapatılması ve hatta kâr elde edilmesi mümkün olabilirdi. Mahsulün satış fiyatında bir fiyat yükselmesi olsa dahi bu yükselmenin devamlı olup olmayacağı, fiyatın yoğun tarımın paraca fazla olan masraflarını bunun için yapılacak borçları kapatacak derecede yükselmesi daima belirsiz kalmakta ve her zaman kâr elde edilememekte, hatta masrafların karşılanması dahi mümkün olamamaktaydı. Ortaya çıkan sermaye faizinin ve sermayenin ödenme meselesi üreticiyi zor durumda bırakmaktaydı. Falke, Türkiye gibi ekonomik açıdan zayıf, tarım girdileri yüksek, üretim masrafların fazla olan bir ülkede intensive ziraatın başarı ümitlerini son derece zayıf görüyordu. Yeni ziraata açılmış, geniş surette mevcut olan bakir topraklarından büyük verim almak mümkündü. Anadolu daha ziyade Orta Anadolu’nun buğday ziraatına elverişli topraklarında tabiatın verdiği kuvvetlerin rasyonel kullanımı ile mahsul mutlaka yükseltecekti. Bu verimi almanın yolu, köylünün kendi kuvvetlerini ve aile efradını tam kapasite kullanmasından geçmekteydi. Mevcut sistem köylünün emrindeki iş kuvvetinin hiçbir zaman tam olarak kullanılmadığı bir yapıdaydı. Bu durumda topraktan verim almanın yolu sermaye ve para masraflarının artırılmasında değil

¹⁹⁸ Falke, *age*, s.11.

elindeki iş kuvvetlerinin yüksek derecede hızlandırarak yurt topraklarının zenginliğinde aranmalıydı. Bol arazi, masrafsız ve ucuz işgücünün bulunması sebebiyle ziraat işletmesi, extensive ziraatı yürütebilirse makineleşmeye pek az ihtiyaç vardı. Yeter derecede yedek arazi ve kalabalık köy nüfusu bulunduğu bir memleketin ziraatı ne kadar geniş işletilirse o kadar faydalıydı. Bu durumda köylünün elindeki iş kuvvetlerini gereksiz ve faydasız bir duruma düşürmemek için makineleşme girişimlerini azaltmak gerekmekteydi¹⁹⁹.

Türkiye’de 1930’larda başlayan tarımsal modernizasyon politikalarının asıl başarısı, Türkiye buğdaylarının ciddi bir sınıflamaya giderek, mevcut tipler arasında değişik toprak ve iklim koşullarının bulunduğu bölgeler için verimli ve hastalığı dayanıklı cinsler geliştirmeleri olmuştu. Yeşilköy Tohum İstasyonunun yetiştirdiği 1133 nolu sert buğday, Trakya Bölgesine, orta verimliliğine sahip topraklarda normal senelerde yüzde 20’ye kadar mahsul verdiği halde, 1934 kurak yılında yerli tohumlardan yüzde yüz fazla mahsul vermekteydi. Bu tipler sürme hastalığına dayanıklı olduğundan ilaçlamaya lüzum göstermiyordu. Adapazarı Tohum İslah İstasyonunun denemelerini yapıp ürettiği ve yaydığı Bindane Cumhuriyet Buğdayı isimli buğday çeşidi bölgenin yerli buğdaylarına oranla bir misli fazla buğday vermekte ve buğday erken yetiştiği, pasa dayandığı, kuvvetli topraklarda ve fazla yağmur yatmadığı için hem kurak hem de yağışlı senelerde yüksek hâsılataya ulaşılmaktaydı²⁰⁰. Geliştirilen bu cinsler, köylünün kullandığı cinslere göre yüzde 20–30 daha fazla ürün vermekteydi. Bu farklılık kurak yıllarda yüzde yüze çıkmıştı. Ankara ve Eskişehir Tohum İslah istasyonlarının büyük ölçekli ekimlerinde 1941–42 büyük kışı ve 1945 kurak yılının değerlerinin de bulunduğu 7 yıllık ortalama 150 kg/dekar verim elde edilmiş iken aynı yıllarda ülke ortalaması 80-90 kg civarında idi. Savaş içinde Zirai Kombinalar İdaresinin yaptığı büyük miktarda hububat üretimlerinde, tohum ıslah istasyonlarının tohumları kullanılmıştı. Eskişehir Drayfarming İstasyonu, kuru tarım teknolojisini geliştirmiş ve savaş yıllarında ucuz ve yüksek miktarda buğday üretimini sağlamıştır.

Tohum İslah İstasyonlarında yeni tohumların üretilmesi yerel düzeyde tarımsal verim artışı görülmüşken, ülke geneline ait tarımsal verim artışlarının istikrarsız olduğu gözlenmiştir. Dekara verim, 1927–30 yılları arasında 75,6, 1931–

¹⁹⁹ Falke, **age**, s.11.

²⁰⁰ **Tetkik ve Araştırma Müesseseleri...**, s.8.

35 yılları arasında 86,9'e yükselmiş, uygun hava koşullarının da etkisiyle verim 1936-40 döneminde 105,9'e kadar çıkmış ve 1941-45 döneminde ise 83,9'e düşmüştür. Araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin başarılı bir biçimde çalışmasına karşın, bu bulguların ülke genelinde tarımsal üretimi etkileyecek bir biçime dönüştürülemediği, tohum dağıtım işlerinin istenilen seviyeye çıkarılmadığı görülmektedir²⁰¹.

Bir işletmenin kullandığı tohum, gübre, alet, makine ve iş hayvanlarının üretime tesir eden önemli bir faktör olduğu unutulmamalıdır. Masraf üretimde belirleyici bir roldeydi. Üretimin belirli bir seviyede kararlaşmasına tesir eden önemli bir etken de üreticilerin pazardaki gelişmelere karşı göstereceği tepkiydi. Mahsul fiyatının düşmesi karşısında üretici kendini yeni duruma hazırlamak ve verim artırıcı uygulamalarla yükümlü hissetmekteydi. Bu nedenle üretim miktarı (dolayısıyla verim) ile ekim sahaları arasında önemli bir bağlantı vardı²⁰². Fiyat faktörünün ekilişe oranı, hava şartlarına bağlı olarak etkisini üretim rakamlarında göstermekte, buna ilave olarak uygun tohum, gübre ve ziraat aletlerinin kullanılması da dönümden alınan verimi etkilemekteydi.

İklimin tarımsal üretim üzerindeki belirleyiciliğinin azaltılması durumunda uygun tarımsal girdiler kullanılarak üretimde ve dolayısıyla fiyatta bir istikrara ulaşabilmek mümkündür. Bu durum üretim sahasını da beraberinde getirecektir.

²⁰¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Devletçi Dönemde Modernleşme...**, s.308-309.

²⁰² Turan Güneş, **Türkiye'de Buğdayın Ekonomik Bünye Analizi**, Ankara 1965, s.57.

Bölüm Sonu Değerlendirmesi

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, Türk Ekonomisinde derin izler bırakmış ve başta tarım kesiminde olmak üzere ülke ekonomisine yön veren alanlarda radikal değişikliklerin başlangıç noktası olmuştu. Milli ekonominin tarıma dayalı olması, buhrandan sonra ekonomi politikalarının tarım kesiminin potansiyelinin dikkate alınarak hesaplanması sonucunu getirmiş ve yeni dönemde kalkınma hamlelerinin tarım kesimi tarafından desteklenmesi gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştı. Buna göre; devletçi ekonomi politikalarının uygulandığı bu dönemde tarımdan beklenen görev, ülke insanının ihtiyaç duyduğu iaşenin ithalata gerek kalmadan sağlanması, milli sanayinin kullanacağı tarımsal hammaddenin ülke içinde karşılanacak seviyeye çıkarılması, sanayileşme programı için gerekli ara mal ithalatının karşılamak için dış pazarlarda tutunan tarım ürünlerinin ihracatının artırılarak döviz temin edilmesi olarak formüle edilmiştir. Bu şekilde belirlenen amaçların gerçekleştirilmesi için ülkenin iklim ve toprak özelliklerine uygun olarak tarımsal üretimin çeşitlenmesi, sanayi ürünleri üretiminin çeşitlenmesi, sanayi ürünleri üretiminin artırılması ve döviz getiren tarımsal ürünlerin miktarının çoğaltılması ve kalitelerinin artırılması ve pazar olanaklarının genişletilmesi hedeflenmiştir. Bu anlayışın gereği olarak hükümetten ilk uygulama köye ve tarıma yönelik ilgi de artış görülmeye başlanmıştır. Ergüven, köye iki ilgi alanda artış gösterdiğini belirtmekteydi:

—Köylülerin bireysel ve toplu yaşamını modernize etmeyi amaçlayan söylem ve uygulamalar

—Köy ekonomisinden buhranın etkilerini ortadan kaldırmayı amaçlayan iktisadi düzenlemeler ve tarımsal üretimi daha modern bir yapıya dönüştürmek için hazırlanan projeler.

“Köy, nüfusumuzun yüzde 70’ini içinde yaşatan en tabii müessesese

Köy, en büyük ihracatçı

Köy, en büyük ve sağlam bir müşteri

Köy, ordumuzun temeli.”²⁰³

Köy bu şekilde tek zenginlik kaynağı olarak görülünce ekonominin ayağa kalkması ve devletin kuvvetlenmesi için köylerin itici güç olması istenmekteydi.

²⁰³ Ertürk, *age*, s.70’den aktaran Ekrem Ergüven, *Şükrü Kaya Sözleri-Yazıları 1927-1937*, İstanbul 1938, s.315-316.

Sanayi kültürü Türk toplumuna yabancı olduğuna göre devletin varlığını sürdürebilmesi için gerekli zenginliği köy ve tarımdan çıkarılması zorunluydu. Anadolu'nun doğal imkânları sınırlı olduğuna göre çözüm de bunlardan en geniş şekilde yararlanmaktan geçmekteydi. İşte bu bağlamda 1930'ların Türkiye'sinde yoğun bir şekilde hissedilen Köycülük İdeolojisi, köyden beklenen ekonomik amacı gerçekleştirme hedefinden ortaya çıkmıştı.

Köycüler, köylülerin devlet için iyi bir üretici ve tüketici olması için köy yaşamının ihtiyaçlarına göre eğitilecek ve dışarıdan müdahalelerle, köydeki yaşam istenilen modele sokulacaktı. Mevcut yapıyı aynen muhafaza ederek köylerden beklenen amaçlar doğrultusunda düzenleme düşüncesi ile hareket ediyorlardı. Sanayinin, şehirlerde değil de köylerde kurulması düşüncesi, hem köyü modernleştirecek süreci başlatacak hem de çok önem verilen küçük aile mülkiyeti korunacaktı. Kozmopolit ve zararlı fikirlerin kaynağı olarak görülen şehir yerine köyü yücelten köycüler, köylülerin şehre gitmek durumunda kaldıklarında onları, şehrin zararlı tesirlerinden koruyacak Köylü Hanı projesini geliştirmiştir. Şehir hayatına heveslenmeyip bütün yaşamını köyde üretim ile sürdürmesi, istenen köylülerin eğitimleri de buna uygun olacak, her köylüye milli iktisattaki rolünün bilinci kazandırılacaktı.

Büyük bir görev ile köy yaşamını dönüştürmeyi amaçlayan aydınların, köycülerin başarılı olduklarını söylemek zordur. Köy Kanununda belirtilen ve modern, sağlıklı bir yaşam için gerekli unsurları köye kazandırmayı amaçlayan bazı girişimlerin amacına ulaştığı görülse de hareketin çıkış noktası olan aydın-köylü ikiliğini ortadan kaldırma girişimleri, eski üslup ve tavırların devam etmesi nedeniyle başarılı olamamış, köylünün yaşamını dönüştürecek uygulamaların maddi refah olmadan kabul görmeyeceğinin anlaşılmasını gibi nedenlerle sonuç olumsuz olmuştur.

1932'de uygulanmaya başlayan Buğday Mubayaası Kanunu da hükümetin tarım kesimini düzenlemeyi amaçlayan bir uygulamasıdır. Yurtdışında talep gören tütün, üzüm, incir, pamuk gibi endüstri ürünlerinin aksine fiyatı iç piyasada belirlenen hububat, üretimi iklim koşulları ve ulaşım imkânlarının yetersizliği nedeniyle mevsimsel dalgalanmalarla etkilenmekteydi. Üretim değerlerine olumlu etki yapmayan düşük fiyatlardan yararlanan tüccarlar ve murabahacılar olmuşlardır.

Örgütsüz ve tüccarın insafına kalmış bir pozisyonda kâr etmenin imkânsızlığı ve buhran nedeniyle değeri artan TL ile vergileri ödeme zorunluluğu üreticilerin sefalete düşmesine neden olmuştu. Bu kanun ile hükümet, ülke genelinde buğdayda belli bir fiyat istikrarı sağlamayı amaçlamış ancak bu konuda istenilen başarının sağlandığını söylemek zordu. Alım merkezlerinden ve demiryolu güzergâhından uzakta kalan üreticiler, buğdaylarını yine düşük fiyatlarla satmak zorunda kalmışlardı. Buna karşın ilgili kanunu finanse etmek için uygulamaya konulan Buğday Koruma Vergisini tüm köylüler ödemek zorunda kalmışlardı. Ayrıca hükümetin, hububat üreticisi köylüleri sanayi ürünleri için pazar ve hammadde kaynağı olarak kullanma düşüncesinin bu kanun ile de uygulandığını anlaşılmaktadır.

Memleket Sandıklarından Tarım Kredi Kooperatiflerine giden süreçte Türkiye’de örgütlü kredi piyasası, üreticilerin sermaye ihtiyaçlarını karşılamak için örgütlenmişlerdi. Bu kredi kuruluşları üreticilere tarımsal üretim, donatım gibi ihtiyaçlarında destek verecek, hasat zamanı eline para geçen üreticinin krediyi geri tahsil edecekti. Resmi kredi piyasası kuruluşundan beri tüm aşamalarda büyük zorluklarla karşılaşmış ve üreticilerden gelen şikayetler ve memnuniyetsizlikleri ortaya çıkarmıştı. Verilen kredilerin yetersizliği, mal sahibi ve kiracı olduğunun belgelemenin zorluğu, müteselsil ve sınırsız kefalet sistemi gibi nedenlerle yaygınlaşmanın önündeki engellerin kaldırılmadığı bir ortamda mütegalibe ve murabahacıların olumsuz tutumları, kendi geliri ile ailesinin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak bir durumda olan köylü alabildiği az miktarda krediyi de borçlarını kapatma ve ailesini kışa hazırlama amacıyla kullanma yoluna gitmekteydi.

Tarım Satış Kooperatiflerinin fiyat belirleme aşamasında adeta tüccarı kollar bir tutum takınması ve üreticiyi mağdur eden uygulamaları 1930’ların Türkiye’sinde resmi kredi piyasasının istenilen başarıyı göstermesini engellemişti. Dağıtılan kredilerden üreticinin ve bankanın tam olarak yararlanabilmesi için mahsulün para etmesi, tarımsal girdilerin ve üretim masraflarının düşük kalması gerekmektedir.

Üreticilerin modern ziraatın imkânlarından yararlanmaları konusunda ilk akla gelen husus tarımsal mekanizasyondur. Buhran sürecinde büyük darbe alan makineleşme çabaları, modern tarımın, hükümet programına girmesinden sonra tekrar gündeme gelmişti. Hükümet, makine kullanılmasının faydalarını halka göstermek, yaygınlaştırmak ve maddi nedenlerle traktör ve diğer makineleri

kullanamayan üreticiler için Zirai Kombinalar İdaresini kurmuştur. Kombinalar, faaliyete geçtikten sonra bile ihtiyaç sahipleri değil, büyük çiftçilerin işleri ön plana çıkmıştı. Böylece, idare, kuruluş amacından uzaklaşmış ve üretimi artırıcı bir faktör olmaktan çıkmıştı.

Tarımsal mekanizasyonun yanı sıra tarımsal üretimde kullanılan yöntem ve tekniklerin modernize edilerek üretim değerlerini artırma çabası konusunda yasal düzenlemeler ve desteklemeler yapılmış ve bu amaçla sorunun çözümü için yurtdışından danışmanlar çağırılmıştı. 1933'den itibaren Türkiye'ye gelen ve Yüksek Ziraat Enstitüsünde görev alan uzmanlar, tarım, hayvancılık ve diğer doğal imkânlardan en geniş ölçüde nasıl yararlanabileceği konusunda raporlar yazmışlardı. Rejimi sağlama almanın yolun, artan nüfusu, ziraat yapılabilecek boş arazilere yerleştirmek olarak düşünülmüştü. Modern ziraat usullerini de öğrenen üreticilerin, devlet ve toplum yararına çalışan vatandaş olacaklarına inanılmıştır. Köylünün devletine ve rejime bağlı birer vatandaş olabilmeleri için her şeyden önce iyi bir üretici olması gerektiği belirtilmişti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK KÖYÜNDE MODERNLEŞME

1.KÖYDE AİLE

1.1.Köylülerin Özel Yaşamı

Türk halkının en az yüzde yetmişinin yaşadığı, en büyük zenginlik kaynağı ve ihracatçısı gibi sıfatlar yüklenen Türk köylüsünün yaşama şartları 1930'lara kadar dikkat çekmemiştir. Birinci sanayi planının uygulamaya konulması, en büyük zenginlik kaynağının yaşam biçimine yönelik ilgiyi artırmıştı. Köylü nasıl ve nerede yaşar, nasıl beslenir, hastalıklardan nasıl korunur gibi soruların cevaplarını araştıran uzmanlar ve araştırmacılar, mevcut yapıyı en uygun imkanlarla modernize etmeyi ve daha yaşanabilir, sağlıklı bir köy yaşantısına ulaşmak istemişlerdi. Amaçlanan bu değişimin temelinde sağlıklı, temiz ve bilgili köy yaşantısının ülke ekonomisine getireceği faydaların bulunduğu unutulmamalıdır.

Muhittin Celal Duru'ya göre, Türkiye'nin çeşitli yörelerine yayılan binlerce köy, bölgelere göre iklimin belirlediği çeşitli tiplerde evlerden oluşmaktaydı. Bu evlerin bir kısmı kerpiç ve çamurla örülmüş duvarlı, tavanında kalın ağaçların bulunan evlerdi. Başka bölgelerde farklı özelliklere sahip evlere de rastlanabilmekteydi. Anadolu'da hasır ve kamıştan yapılan evlerin yanı sıra, mağara gibi kaya içine oyulmuş, köstebek yuvası gibi toprağa gömülmüş, höyükli, kubbeli, damlı, çatılı her çeşit ev bulunabilmekteydi. Bu evler, hafif bir yer sarsıntısında yıkılmaktaydı. Farklılıklar görülse de köy evlerinin hemen hepsi ideal sağlık koşullarından uzak bir durumdaydı. Duru, Orta Anadolu Bölgesinde görülen evlerin, basık tavanlı, tek bir pencereden veya bir delikten hava veya ışık alan ve tek odadan oluşan yapılar olduğu anlatılmaktaydı. Bu tek odalı evlerin tabanı topraktı ve dışarının zemininden alçaktı. Tabana taş döşenmiş olsa bile girintili ve çıkıntılı zeminde çeşitli çöpler birikmekteydi. Bu oda aynı zamanda yatak odası, oturma odası ve yemek odası olarak kullanılmaktaydı. Odanın bir köşesinde duvarın içine gömülmüş bir şekilde bir ocak bulunmaktaydı. Bu ocakta yerine göre, odun, saman ve tezek yakılmaktaydı. Ocağın dumanı ve kokusu, bacalar usulüne uygun yapılmadığı için

odanın içine dolmakta ve odayı nefes alınamaz bir hale getirmektedir. Kalabalık nüfusun yaşadığı evlerde kış aylarında bütün aile bir odaya sıkışır ve tezek yakılan saç sobanın etrafında ısınmaya çalışır. Evlerin havalandırmasına önem verilmediğinden, bunun yanında ısınma nedeniyle pencereler son derece küçük tutuluyordu. Bazı evlerde bu tek odanın bir bölümünün hayvanlara ayrıldığı görülmektedir. (hayvanların da aynı çatı altına alınmasında hayvanların vücutlarının sıcaklığından istifade etmek düşüncesi de vardır.) Bu evlerin bir kısmında ahır ve odayı ayıran bir duvara rastlansa da birçoğunda bu duvar da bulunmamaktadır. Evin duvarları kerpiçten yapılmıştır. Bu duvarlar çok fazla rutubet çekmekte, yağmurlu günlerde ıslanan duvarların kokusu, tahammül edilemeyecek seviyededir. Evin tavanında yağmur olukları olmadığı için yağışlı havalarda evin içi bir göle dönüşecek kadar içeriye su dolmaktaydı. Evin su kaynakları, ayakyolu ve gübreliklere çok yakın durumdaydı. Gübrelik evlerin duvar diplerinde idi. İki katlı evlerde, bodrum veya hayat katı hayvanlara ayrılmaktaydı. Ancak ahırların ve gübrelerin kokusu, üst katta oturanların rahatını kaçırmakta ve temizliğe zarar vermektedir¹. Hasan Reşit Tankut, tek odadan ibaret olan köy evlerini, karşıdan bakıldığında birbirinin üzerine abanarak küme yapan kaplumbağalara benzetmişti. Masrafları azaltmak ve soğuk günlerde daha rahat ısınmak amacıyla birbirine bitişik yapılan evler, köylüyü hiçbir külfete ve vergiye tabi olmadığı halde bazı basit iş ve kazançlardan mahrum bırakmaktadır. Bu kazançlar Tankut tarafından şu şekilde belirtilmiştir: Ev avlusu ve ev önü ziraatı, kuyu ve havuz yapmak imkânı, kadın ve çocukların özel olarak hayvan beslemesi, kümes hayvanlarının saklanması, meyveli ve meyvesiz ağaç yetiştirilmesi, arıcılık ve ipek böcekçiliği, küçük tezgâh dokumacılığı, güzel manzara, ev, köy ve beden temizliği, kıyafet düzgünlüğü, yemek çeşitliliği, iş, istirahat ve eğlence zamanlarının programlandırılması².

Selahattin Demirkan'a göre Trakya'daki köy evleri bazı özellikleri ile Anadolu köy evlerinden ayrılmaktaydı. Ayrıca, iki katlı evlere ve kiremit duvarlı yapılara Batı Anadolu ve Marmara bölgesinde rastlanmaktaydı. Trakya'daki köy ev planı ise çevre evlerden bağımsızdır. Ev, bir mutfak ve iki odadan oluşmaktaydı. Her

¹ Muhittin Celal Duru, **Sağlık Bakımından Köy ve Köycülük**, Ankara: CHP Yayınları 1941, s.98–99.

² Hasan Reşit Tankut, **Köylerimiz Bugün Nasıldır, Dün Nasıldı, Yarın Nasıl Olmalıdır**, Ankara 1939, s.29–31.

evde sundurma adı verilen evin önünde yer alan bir balkon bulunmaktaydı. Yani evin ön kısmı açıktı. Bu balkonda ya asma ya da sekiz on parça çiçek saksısı bulunmaktaydı. Her evin kendine göre bahçesi bulunmakta, ahırlar genellikle bahçede ve evden ayrıydı. Bir kısım evlerin bahçesi çit tabir edilen çalılık veya ince ağaçlarıyla örülmüş bir duvarla çeviriliydi. Bu evlerde en çok dikkat çeken özellik ise ocak ve hamamdı. Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yaptığı bu ocaklar oldukça dikkat çekiciydi. Bu ocağın arka kısmı oturma odasına bakmakta ve kümbet şeklinde şişkin durumdaydı. Mutfakta ocak yakıldığında odada ısınmaktaydı. Yemek hazırlamak ve su ısıtmak için yanan ateşle ısınan suyun bir kısmı, kümbetin içindeki kazanda depolanır ve odada yer alan hamama su verilirdi³.

Köylerde evlerin içi bu şekilde anlatıldıktan sonra, köylerin genel görünüşüne de dikkat çekmek gereklidir. Niyazi Berkes'in Ankara köylerinde yaptığı araştırmadan köylerde uygun bir kanalizasyon ve lağım teşkilatı olmadığı için atık suların hiçbir çekince olmadan sokaklara verildiği öğrenmekteyiz. Kirli suların çevreye yayılması, haşaratın da son derece yaygın olmasına neden olmaktaydı. Mediha Berkes, evlerin içinde temizlik kurallarına dikkat edilmeyişi nedeniyle pire ve bit gibi temiz olmayan ortamlarda zuhur eden haşarat da bulunduğunu, evlerin seyrek, suyu bol ve görece zengin köylerde temizlik kurallarına dikkat edildiği görülse de köylüler genellikle mikroplardan zarar görmediğini düşünmekte, temizlik için fazla bir çaba göstermediğini anlatmaktadır. Okula giden çocukların bir kısmı bu konuda duyarlı olsa da büyükler onların sözlerine aldırış etmediklerinden, bir köye gelen bulaşıcı hastalık sakınılmamakta ve hızla yayılmaktaydı⁴. Niyazi Berkes, şehre yakın ve maddi durumu iyi olan köylerde iki katlı evlere rastlandığını ifade etmişti. Bu evlerde balkon bulunmakta, evlerin duvarları beyaz kireçle sıvanmış olmakta ve pencerelerin içeriği aydınlatacak kadar büyük olduğu gözlenmekteydi. Köylerde kullanılan eşyalar birbirine benzemektedir. Zengin köylülerin ev eşyaları daha çeşitli ve iyi cinstendi. En zengin ev eşyası ise yatak ve yorgandı. Bu eşyaların çokluğu zenginlik işareti olarak görülmekteydi. Köy evlerinde çatal, madeni kaşık ve yemek işinde kullanılmaya mahsus bıçak bulunmamakta, tahta kaşıklar ise kullanılmaktaydı. Köylerin şehre yakın olanlarında eşyalar zenginleşmekte ve hayatı kolaylaştıran

³ Selahaddin Demirkan, "Türkiye'de Köy Evleri", **Köye Doğru**, S.13-14, Ocak 1941, s.8-9.

⁴ Mediha Berkes, "Köyde Sağlık", **Yurt ve Dünya**, S.32, Ağustos 1943, s.282.

çeşitlere rastlanmaktaydı. Dikiş makinesi, gramofon büyük köylerin evlerine girmesine karşın radyonun yaygınlık kazanmadığı gözlenmişti⁵.

Doğu Anadolu köylerinde evlerin, tabiat şartlarının sertliği nedeniyle, soğuk havadan etkilenmemesi için penceresiz, bacasız, basit ve basık yapılmıştı. Rüknettin Fethi, her türlü medeni araçlardan uzak oluşları nedeniyle bu tür evlerde oturanların görgüleri kıt, mütevekkil, kendi başlarının çaresine bakmaya çalışan bir psikolojiye sahip olduklarını savunmuştu. Özellikle kış aylarında tamamen kapanan yollar nedeniyle dünya ile iletişimi kesilmekteydi. 7–8 ay sert kış nedeniyle dışarı çıkamayan köylüler, yaz aylarında da fakirlik nedeniyle bütün heyecanlardan uzak kalmakta ve zorunlu bir içe kapanık hayat yaşamaktaydı⁶.

Mehmet Nuri Alpay'a göre, köylerin en büyük eksiklerinden biri de helâlardı. Bazı köylerde böyle bir mekâna bulundurmağa lüzum hissedilmeyerek, arazide gözlerden uzak yerler bu amaç için kullanılmaktaydı. Bazı köylerde de helâ diye yapılan yerler ise en basit temizlik şartlardan mahrum bulunmaktaydı. Köy halkı, bu gibi atıkların güneş ışığı altında yok olduğunu düşünmekte ve ortadan kaldırmak için herhangi bir çabaya girmemekteydi. Ayrıca köylerde helâ ayaklarını, yağmur sularını ve bulaşık sularını akıtacak lağım teşkilatı mevcut olmadığından bunlardan birisini kendi imkânlarıyla yapmak zorunda kalan köylü, lüzumu nispetinde emek ve para sarf edememekte ve mevcut durumda yine köylü zarar görmekteydi. Hastalık kaynağı olarak köy sokaklarında ve meydanına akan, atık suları ortadan kaldırmak için bir lağım teşkilatı yapılmalı ve sıhhi helâların her evde mutlaka bulunması gerekiyordu. Helâlar, sık sık temizlenebilir bir şekilde olmalı, zemini ve duvarları bir metre kadar çimento ile sıvanmış olmalıydı. Ayrıca bulaşık sularının, gelişigüzel avluya bırakılmasının önüne geçilmeli ve bu iş için bir atık su teşkilatı yaparak bulaşık suları evden kapalı borular ile uzaklaştırılması gerekiyordu⁷.

Köyde çöplerin yaşam alanlarından uzaklaştırılmadan çevreye atılmasına dikkat çeken Mediha Berkes, araştırmasında çarpıcı sonuçlara ulaşmıştır. Meyve ve sebze atıklarının çevreye bırakılmasında bir sakınca görmeyen köy halkı, bu atıkları hayvanlar tarafından tüketildiğini düşünmekteydi. Sokakları kirleten en önemli etkenlerden biri de hayvan gübrelerydi. Bu gübreler kokusu itibariyle insanı rahatsız

⁵ Niyazi Berkes, **Bazı Ankara Köyleri...**, s.94 vd.

⁶ Rüknettin Fethi (Olcaytuğ), **Doğu Köylerinde Tetkikler**, İstanbul 1938, s.27.

⁷ Mehmet Nuri Alpay, **Köy Davamız ve Köyün İç Yüzü**, Ankara 1952, s.39; Duru, **age**, s.108–111.

ettiği gibi haşaratlar vasıtasıyla da çevreye birçok hastalıklar taşınmasına neden olmaktadır. Hemen her köyde çocukların gübre yığınlarının etrafında vakit geçirdikleri bilinen bir gerçektir. Köylüler, bu gübrelerin tarlada kullanılması gerektiğini bilmesine karşın, onları, kışın yakacak odun bulamayan Orta Anadolu köylerinin ısınma ihtiyacını karşılamak için kullanmaktaydı. Bu amaçla hayvan gübrelere tezek yapılarak evlerin ahırların duvarlarında kurutulmuş kış aylarına kadar saklanmaktaydı. Tezeğin yakacak yerine tarlaya gübre olarak atılması için yerel idarecilerin çabaları olmuşsa da ailelerin yüzde 95'inin taş kömürü almaya gücü yetmediği için eski alışkanlıklarını devam ettirmişlerdi. Temizlik ve sağlık kurallarını ihlal eden bir diğer husus ise mikrop kaynağı olan hayvan ölümlerinin gömülmeden toprağın üzerinde sokaklarda bırakılmasıydı. Bunların uzaklara taşınmadığı, gelişigüzel bir şekilde özellikle su kenarlarına bırakıldığı görülmekteydi⁸. Berkes'e göre köylerde, genellikle çocukların sağlığına hiç önem verilmediğini ifade etmişti. Evlerin atık sularının aktığı temiz olmayan sokaklarda oynayan çocuklar, kolayca kirlenmekte fakat temizlik alışkanlıklarından son derece uzak bir şekilde yaşamaktaydılar. Çocuklarla meşgul olmaya kimsenin vakti de yoktu. Düzenli banyo alışkanlığının bulunmadığı için çocuklar ara sıra temizlenir fakat bu durum bile köylüler arasında nazara neden olacağı için biraz çekinilerek yapılan bir davranıştı. Yemek için kullanılan kapların yıkanması için sabun kullanılmaz sadece sıcak su ile yıkanır ve temizliği şüpheli bezlerle kurulanırdı. Batı Anadolu'da ise köylü sabun kullanmakta ve kendileri için sabun üretmekteydiler⁹. Doğu Anadolu'nun köylerinde bir yıl içerisinde sabun girmeyen ev sayısı pek çoktu. Fethi'ye göre, köylülerin el, ayak ve vücut temizliği konularında son derece yetersiz bir görünüm çizen bölge köylerinin salgın hastalıklar konusunda büyük potansiyele sahip olduğu bir gerçektir. Bu köylerde hatta nahiyelerde bile hamam yoktur, 6-7 ay süren uzun kış döneminde ciddi anlamda ısınamayan köylü yıkanmayı aklına getirmemekteydiler¹⁰.

Köy evlerinin ve sokaklarının temizliği konusunda söylenen sözlerin ardından köy meydanları ve yollarının durumu hakkında bilgi verilmelidir. Köy

⁸ Berkes, **Köyde Sağlık...**, s.281.

⁹ Berkes, **Köyde Sağlık...**, s.284; Osman Nuri, "Haymananın Ahırlıkuyu Köyü", **Ülkü**, III, S.17, Temmuz 1934, s.395.

¹⁰ Fethi, **age**, s.54-55.

merkezinde kendiliğinden oluşan küçük bir meydandan başka geniş bir meydan bulunmamaktaydı. Fuat Güney, ağır ve güç işlerde çalışan ve yorulan köylülerin gönlüne ferahlık verecek bir meydanın bulunması her köy için gerekli olduğunu savunmuştu. Bu meydanlarda halkın eğlenceleri ve halk dansları yapılma imkânı oluşmaktaydı. Köy sokakları ise düzenli olmayıp, hiçbir şekilde düzeltilmeyip sadece doğanın aşınmasına bırakılmış bir durumdaydı. Yağışlı havalarda gevşeyip bozulan toprak yolların geçit vermediği ve bilhassa şehirden uzak köylerin bu nedenle uygun olmayan hava koşullarında en yakın kasaba ve şehirler bağlantılarının koptuğu gözlenmekteydi. Bu durum bir hastalık ortaya çıktığında en yakındaki kasabanın sağlık imkânlarından yararlanma beklentisini ortadan kaldırmakta, köylülerin içe kapanık bir hayat yaşamalarına sebep olmaktaydı. Köy yollarının köy halkının bedeni çalışma usulü ile yapılması esas Köy Kanununda yer almıştı. Köylünün en müsait zamanlarda bu görevini angarya olarak görmeden yerine getirmesi gerekliydi. Yolların esas itibariyle şose olması istenmektedir. Fakat buna imkân olmadığı takdirde Arnavut kaldırımı tabir edilen yol, çamur ve toz tutmadığı için tercih edilmelidir¹¹. Enver Günçer, köy yollarının uygunsuzluğu ve bunun sebepleri konusunda yeterli bilgi vermektedir;

“...İster yaya ister atlı, ister her çeşidinden arabalı olarak yola çıkınız... Her yolculuk... Sizi, ilk adımınızda ürkütecektir. Çünkü köy yolları, kış mevsimi boy gösterdiği günden itibaren manasını kaybediyor... Köyü idare eden köy kurulları vazifelerini hakkıyla yapmıyorlar. Onların vazifelerini hakkıyla yapmayışlarını idareciler kontrol etmiyorlar. Her yıl köy bütçelerine imece olarak yüzlerce yevmiye konulduğunu görüyoruz. Lakin hiçbir köyde bu imecelerin tatbikine şahit olamıyoruz. Yol yapma mevsimlerinde kaza ve nahiye merkezlerine her hafta muntazaman muhtarların haftalık yol yapma raporları gelir. Bu hafta içinde şu kadar metre yol yapılmıştır. Şu kadar metre ark kazılmıştır. Şu kadar metre küp taş çekilmiştir. Şu kadar adet köprüyü onardık... Hepsi yalan. Köy muhtarı önce kendisini, sonra da idarecileri aldatmıştır. Fakat bu cahil muhtar haklıdır. Çünkü kontrol edilmiyor ve verdiği raporların sıhhati bir kere olsun görülüyor. Sağlığımızda gereken acil ihtimamlar yapılamıyor. Ve insanlar çamurla boğuşmaktan, çabuk ihtiyarlıyor ve bitkinleşiyor. Son

¹¹ Fuat Güney, **Büyük Davalarımızdan Köylerimiz ve Köycülük**, Balıkesir 1938, s.59.

olarak yurdun yoldan mahrumiyeti kalkınmamızda büyük engel teşkil etmektedir”¹².

Köylülerin özel yaşamında; evlerin tanzim edilmesinde, yaşamsal konularda sağlık şartlarına pek uymayan uygulamalara yer vermelerinde ekonomik yetersizliğin yanı sıra, yönetimlerin ilgisizliği ve tarihsel sebeplerinde büyük etkisi vardı. Celali İsyanlarında, Orta Anadolu köyleri büyük zarar görmüştü. Kervan yolları üzerinde, bereketli ovalarda, su kenarlarında kurulu bulunan köylerin, isyan sırasında gördükleri büyük zarar ve yıkım üzerine uzak, kuytu ve ulaşımı zor dağlara sığınarak üçer dörder hane halinde köy oluşturmuşlardı. Dışarıdan gözükmemek ve ısınma problemini çözmek için, birbirlerine yakın yapılan evler, sağlık ve diğer medeni ihtiyaçları karşılamaktan çok uzak bir durumdaydı.

1.2.Kadının Statüsü

1930’lı yıllara geldiğimizde kırsal kesimde yaşayan köylü kadınların statülerinde pek fazla bir değişiklik olmamıştı. Kadın, tarımda ve köy yaşamında erkeğe oranla daha fazla çalışıyor, birçok sorumluluğu üzerine alıyor, ancak yaşadığı ortamda hak ettiği ilgiyi göremiyordu. Kadının ürettiği katma değerler üzerinde hiçbir tasarruf hakkı bulunmuyor, bu yetkiyi hiçbir beklentisi olmadan evin erkeğine bırakıyordu.

Cumhuriyet yönetiminde, önceki dönemden farklı olarak seçme ve seçilme hakkını alan ve Medeni Kanun ile eşine karşı eşit haklara sahip olan Türk kadını, kırsal kesimde bu haklarından habersizdi. Köyde gerek saygınlık ve itibar, ailenin devam ettirilmesi, gerek sosyal güvenlik kaynağı olarak erkeğe büyük önem verilmesine neden olmuştu. Köylü kadınlar, kendilerine yasalarca tanınan hakların neler olduğunu bilmemekteydi. Köyde kadın, erkeğin tamamlayıcısı olarak görülmekte, erkek olmadan söz sahibi olması kabul edilmemekteydi. Köy ve aile ekonomisi içindeki büyük rolü ve meydana getirdiği değerlere fazla dikkat edilmemekte, evin erkeğine, kocasına, babasına, kardeşine ve hatta oğluna

¹² Enver Günçer, “Köy Yolları” **Köye Doğru**, S.110, Kasım 1945, s.4.

bırakmaktan çekinmiyordu. Ürettiği değerleri evin erkeğine teslim ederken, hiçbir çekince görmemekte, bu durumun son derece normal olarak kabul edilmekteydi¹³.

Mediha Berkes, köylü kadının, köyde üç farklı alanda çalıştığına işaret etmektedir; ev işleri, çocuk bakımı ve ziraat işleri. Tüm ailenin beraber yaptığı işler olan sebzelerin ve üzüm köklerinin çapalanması, sulama, hasat zamanı arpa, buğday, nohut, fiğ, burçak gibi her türlü mahsulü biçmek, ekin savurmak vs. en ağır işleri yaparken kadın ön plandadır. Buğday veya un, ambara girdikten sonra erkeğin işi bitmiş sayılır, ancak kadınlar buğdayı tenekelerle çeşme başına götürüp yıkamakta, bulgur, tarhana gibi kış ayları için erzak hazırlıklarına başlamakta, tavuklara, koyun, inek gibi hayvanlara bakmak ve süt sağma işleriyle meşgul olurlardı. Bunlardan başka dikiş dikmek, çocuk bakımı gibi zahmetli işler yine kadının sorumluluğu altındaydı. Ayrıca tarlada çalışanlar için yemek hazırlamak ve götürmek de beklenen bir davranıştı. Eğer erkek evde yoksa hasta veya askerde ise kadınlar, kendilerine güç gelse de tüm erkek işlerini yapabilirlerdi. Köylerde genç yaşta dul kalıp evlenmeden senelerce tek başına tarlasını işleterek, mahsulünü kaldırarak çocuklarını büyüten kadınlara rastlanmaktaydı¹⁴.

Mediha Berkes, kadının aile ve iş yaşamında gösterdiği çalışkanlık ve fedakârlığa karşın, erkeğin üstün ve hâkim mevkide olmasını kabullendiğini ifade etmiştir. Yaygın anlayışa göre; kadının, erkeğin emirlerine itaat etmek ve ona hizmet etmekle mükelleftir. Erkeğe göre kadın, kendisinden aşağı olan, akli ile hiçbir şey yapacak kadar aciz bir mahlûktu. Kocasının izni olmaksızın köy dışına çıkamaz, önemli bir iş yapması mümkün görülmezdi. Kadınlar ise bu durumu son derece normal karşılamakta, erkeğin üstünlüğünü Allah vergisi ve Allah'ın emri olarak kabul etmekte bu çerçevenin dışına çıkmayı düşünmemekteydiler. Kadınlar ancak erkeklerin bulunmadığı ortamlarda rahat hareket eder, serbest hayatlarını yaşamakta ve erkeklerden ayrı olarak bir araya geldiklerinde neşe ve zevklerini ortaya koyabilirlerdi. Düğün veya misafirlik gibi köy yaşamına göre olağanüstü durumlar, kadınlar için bir araya gelmeleri için uygun fırsatı vermekteydi. Bu günlerde genç kızlar ve yeni gelinler biraz daha temiz giyinirler, ayrıca ayakkabı kullanırlar. Diğer

¹³ Nurettin Yıldırak, **Köy Toplumunda Kadın**, Ankara 1987, s.6-7.

¹⁴ Mediha Berkes, "Köyde Kadının Durumu", **Yurt ve Dünya**, S.21, Sontesrin 1942, s.328.

günlerde kadınlar, bilhassa yaz aylarında ayakkabı kullanmayıp, çıplak ayakla gezmeyi tercih etmekteydiler¹⁵.

Köylerde, evlerin zaruri ihtiyaçları, vergiler ve borçlar ödendikten sonra geriye kalan para ile karşılanmaya çalışılmaktaydı. Berkes, elde kalan para ile gaz, kibrit, pencere camı, zaruri ev eşyası, pazen, basma, başörtüleri, ucuz ayakkabı gibi ihtiyaçlarını tamamladığını, yaşlılar ve çocukların yeni eşyaları giyinmediklerini, elbiselerine yama yaptırdıklarını ifade etmişti. Bu ihtiyaçlar ancak iyi mahsul senelerinde karşılanmakta idi. Köyde borçlu olmayan ailelere rastlamak gerçekten çok zordu. Düğün yapan aileler, kilim, yatak, yorgan, bakır kap kacak ve on sene yetecek kadar giyecek aldıklarından zengin de olsalar mutlaka borca girmektedirler. Köyde kadının statüsü ve iş durumu, yaşadığı köyün şehre veya kasabaya olan yakınlığı ile de ilgiliydi. Modern yaşamının etkisinin daha yakından hissedildiği şehir ve kasabalarla ilişkilerin artması sonucu oradaki yaşam biçiminin köylüleri dönüştürmeye başlamıştı. Şehrin etkisini yakından hisseden kadınlar, yaşadıkları köylerde diğerlerine göre daha az tarlada çalışmakta, aksi durumda gerçekleşmekte ana yollardan uzak ve iletişim imkânlarının dahi sınırlı olduğu köylerde geleneksel üretim ilişkileri devam etmekteydi. Köylerde genellikle çatal, kaşık veya sofrada kullanılmak için hazırlanmış bıçak bulunmamakta ve kullanılmamaktaydı. Sadece tahta kaşık kullanılmaktadır. Fakir köylerde, zaruri olarak birkaç kap bulunmaktaydı. Dikiş makinesi ve gramofon da artık köylere girmiştir zenginleşen köylülerin hemen hepsi dikiş makinesi bulunmaktadır¹⁶.

1926 tarihli Medeni Kanunu ile evlenme, boşanma, miras ve saire gibi kadını yakından ilgilendiren konular üzerinde eski kanunlar tamamen değişmesine karşın, özellikle kırsal kesimde geleneklerin etkinliği devam etmekteydi. Mediha Berkes, bu nedenle köylerde kadınların hayatında esaslı bir değişikliğin olduğu söylemek zor olduğunu savunmaktaydı. İstenen değişimin gerçekleşmemesinde köylerin, piyasa

¹⁵ Berkes, **Köyde Kadının**, s.328–331.

¹⁶ Mediha Berkes, “Köyde Yaşayış” **Yurt ve Dünya**, S.30, Haziran 1943, s.190. Köylünün giyim meselesi, aydınların ilgisini çekmiş, üreticilerin yıldan yıla elbise yenilemeleri nedeniyle son derece kötü görünümüne sahip olduklarını belirtmekteydiler. Muğla Halkevi Dergisinde yazan Ekmel İzdem, bu soruna karşın, Sümerbank’ın devreye girmesini istemektedir. Sümerbank, üreticilere, belli bir mahsul karşılığında ulusal kıyafetimize az çok uygun, çok sağlam ve rahat çalışabilir bir elbise üretmesini önermişti. Çünkü “Orta Anadolu içlerine kadar serpilmiş olan bir kısım halk, don gömlekle sokağa fırlanmış insanlardan farksız giyinmektedir... Bir takım elbiseye, 10 kg pamuk, 5 kg tütün, 100 kg buğday, 25kg pirinç karşılığı koyulmalıdır...” Toplanan ürünlerin paraya çevrilmesi zor olduğunda, her yıl dağıtılacak elbise paralarının taksitlendirilmesi söz konusu olmalıydı. Ekmel İzdem, “Halkı Besleme ve Giydirme” **Muğla Halkevi Dergisi**, S.5, Temmuz 1937, s.3–4.

ekonomisine açılmamasının büyük etkisi vardı. Kendi içine kapalı yapıdan kurtulamayan köylerin şehirlerle bağlantısının zayıflığı, köylülerin aile hayatında olması düşünülen değişikliklerin gerçekleşmesini önlemekteydi. İntensive tarım yerine extensive tarım usulünün yaygınlığı nedeniyle ailede işgücü sayısına duyulan ihtiyaç, kadın ve çocukların birer işçi gibi görülmesine neden olmaktaydı. Birden fazla evlenmenin de temel gerekçesi daha fazla kol kuvveti kazanmaktı. Kırsal kesimde yapılacak bir teknik inkılâp köy yaşayışını daha modern bir hale getireceği gibi, köylü kadını da ailede hak ettiği seviyeye getirecekti. Köy kadınının evine ve ailesine yararlı olması her şeyden önce onun zaman ve enerjisinden tasarruf edebilmesine bağlıydı¹⁷.

1.3.Beslenme

Ülke nüfusunun yüzde 80'inden fazlasını oluşturan köylülerinin Türk ekonomisi için önemi yadsınamaz bir gerçektir. İktisadi kalkınmayı gerçekleştirecek olan kırsal kesimi ayakta tutan çiftçinin özel yaşamının ve beslenmesinin daha yakından incelenmesi sağlam bir kır nüfusu çok önemli görülmektedir

Bir çiftçi ailesinin beslenmesi, yaşadığı coğrafya, sosyal adet, gelenekler ve ekonomik durumdan ayrı tutulmamalıdır. Sadece yetiştirilen ürünlerin tüketildiği ve işletme dışından yiyecek maddesi tedariki yoluna gidilmediği dışı kapalı işletmelerin Türkiye'de yaygın olduğu bilinmekteydi. Bu tür işletmeler genellikle ticaret merkezlerinin uzağında kalmış, en yakın şehir ve kasaba ile ilişkisi son derece sınırlı olan köylerdi. Bu işletmeler en çok orta, doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde yaygındı. Piyasa ekonomisine daha fazla entegre olan Ege Bölgesi köylerinde diğer bölge köylerine göre daha ileri bir ev yaşamı söz konusuydu. Bu köylerin ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan köylülerin kullanmadığı ev eşyalarını kullandıkları görülmüştü.

Çeşitli gelir gruplarına mensup zirai işletmelerinin geçinme vaziyeti konusunda İktisat Vekâleti Konjonktür Servisi tarafından hazırlanan “*Türk Çiftçisinin İstihsal ve Geçinme Vaziyeti*” adlı çalışması hazırlanmıştır. Bu araştırmada Orta Anadolu çiftçisi dört ayrı gruba ayrılıyordu. Bu gruplar; 1.grup (0–

¹⁷ Berkes, **Köyde Kadının...**, s.331–332.

50 TL), 2.grup (51–200 TL), 3.grup (201–400 TL), 4.grup ise (401-1000TL) olarak belirlenmiştir. Çalışma 1935–36 dönemini ele almıştır. Bu dönem üretim, çiftçi açısından son derece kötü bir yıl olmuştur. Bu yılda gerçekleşen mahrumiyet ve felaket göstergesi olarak gelir-gider tablosu çıkarılmıştır. Tabloda önceki yıllara ait olarak görülen gelir-gider ortalaması 1935–36 döneminin üretici açısından sıkıntılı olduğu ortaya çıkmaktadır:

Tablo 23. 1935-1936 Döneminde Orta Anadolu’da Bir Çiftçi Ailesinin Gelir Oranları¹⁸.

	<u>1935–36(Yüzde)</u>	<u>Diğer yıllar ortalaması</u>
Nebati ve Hayvanî Mahsulât	36	52
Hayvan Satışı	25	11
Zirai Olmayan Meşgaleler	19	21
Yeni Borçlar	15	16
Kasa Mevcudu	5	-
Toplam	100	100

Tablo 24. 1935-1936 Döneminde Orta Anadolu’da Bir Çiftçi Ailesinin Gider Oranları¹⁹.

	<u>1935–36(Yüzde)</u>	<u>Diğer yıllar ortalaması</u>
Aile İhtiyacı	49	43
İşletme İhtiyacı	51	57
Vergiler	10	11
Tesisat Masrafları	28	31
Diğer Masraflar	13	15
Toplam	100	100

¹⁸ İktisat Vekâleti Konjonktür Servisi, **Türk Çiftçisinin İstihsal ve Geçinme Vaziyeti- 1936 Zirai Anketinin Mukayeseli Neticeleri Kısım I.Orta Anadolu**, Ankara: İktisat Vekâleti 1938, s.30.

¹⁹ Konjonktür Servisi, s.30

1935–36 yılında yapılan gelir miktarı azalması, işletmeye gıda ve ailenin diğer ihtiyaçlarının dışarıdan karşılanması sonucunu getirmiştir. Bu dönemde işletme gelirinde ortaya çıkan gelir boşluğu hayvan satışını fazlaştırmış ve bu yol ile gelirden yaşanan azalma karşılanmaya çalışılmıştır. Ayrıca zirai olmayan meşgalelerin de azaldığı görülmüştü. Ailenin yaptığı masraflara baktığımızda ise zorunlu ihtiyaçlar için işletme bütçesinin yarısının ayrıldığı görülmektedir. Bu durumda diğer masraflara ayrılan paranın önceki yıllara göre azaltıldığı dikkat çekmektedir²⁰. Daha ayrıntılı bir tablo ise gıda harcamalarının işletme bütçesindeki önemini gösterecektir. Ortalama bir işletmede gıda masraflarının nakdi geçinme masraflarına oranı şu şekilde gerçekleşmiştir;

Tablo 25. 1935-1936 Döneminde Orta Anadolu’da Bir Çiftçi Ailesinin Gıda Masrafları²¹.

	TL	%
Hububat	30	25
Tütün	11,2	9
Şeker	5,4	4
<u>Diğer</u>	<u>13,5</u>	<u>11</u>
Toplam	60,1	49

Tablo 26. Orta Anadolu’da Hububat Satın Alınmayan Ortalama Bir Senenin Gıda Masrafları²².

	TL	%
Hububat	-	-
Tütün	11,2	12
Şeker	5,4	6
<u>Diğer</u>	<u>13,5</u>	<u>14</u>
Toplam	30,1	34

²⁰ Aynı eser, s.31.

²¹ Aynı eser, s.35.

²² Aynı eser, s.35.

Dışarıdan hububat satın alınmayan senelerde bütçeye hububat masrafı eklenmeyeceği, böylece ihtiyaç maddelerinin genel masraflardaki oranının yükseleceği anlaşılmaktadır. Çiftçi ailesinin bütçesinin önemli bir bölümünü yaklaşık yüzde 60'ını gıda maddeleri oluşturmaktaydı. Kendi işletmesinden yeterli miktarda buğday üretilmediği kötü ürün yıllarında dış piyasadan temin edilen gıda maddeleri arasında buğday ilk başta gelmekte ardından tütün ve şeker yer almaktaydı²³.

Türk çiftçisin geçinme durumunu ve gıda harcamalarını dünya ile karşılaştırdığımızda karşısına sanayi ülkelerindeki işçi sınıfının durumunu. Aşağıdaki tablo, Türk köylüleri ile en az gelirlili işçi sınıfı arasındaki yıllık geçinme masraflarını göstermektedir:

Tablo 27. Türk Köylüsü İle Çeşitli Ülkelerin En Az Gelirli İşçi Sınıfının Yıllık Gıda Masrafları²⁴.

<u>Ülkeler</u>	<u>Gıda(TL)</u>
Türkiye	151
İran	90
Hindistan	81
Çin	153
Bulgaristan	354
İsveç	341
Belçika	487
İngiltere	429
Almanya	512
ABD	629

Türkiye gibi tarımsal üretiminin milli gelirdeki payının yüksek olduğu ülkelerde genellikle gıda maddelerinin fiyatları ucuz olurken, sanayi mallarının pahalı olması beklenir. Ayrıca sanayii malları hissesinin bütçede düşük bir miktarda olması gerekmektedir. Ancak Türkiye, İran ve Bulgaristan gibi ülkelerin tarım toplumu olmalarına karşın gıda harcamalarının genel bütçede hala yüksek seviyelerde seyretmesi köylülerin refah seviyelerinin düşüklüğünü göstermektedir.

²³ Aynı eser, s.35.

²⁴ Aynı eser, s.38.

Bir tarım ülkesi olan Danimarka’da gıda maddelerinin fiyatlarının diğer ülkelere göre pahalı olmasına karşın bu ürünler, genel bütçenin ancak yüzde 35’ni oluşturmaktadır²⁵.

Türk çiftçisinin yıllık geçinme masraflarının yarısını gıda masraflarının oluşturduğu ortaya çıkarken, masrafların gelir gruplarına göre ayrıldığında ortaya çıkan rakamlar, farklı aile bütçelerinde de gıda masraflarının çeşitlendiğini göstermektedir. Çeşitli ülkelerde yapılan anketlerde aile bütçelerinin fakir gruplardan daha zengin gruplara gidildikçe kalori miktarının arttığını, tüketilen gıda maddelerinin nitelik ve nicelik olarak zenginleştiği görülmekteydi²⁶. Aşağıdaki tablo, 1936 yılında birbirinden farklı gelirlere sahip iki işletme bütçesinin yıllık gıda maddeleri tüketimini göstermektedir;

Tablo 28-1936 Yılından Farklı Gelir Gruplarına Sahip Köylü İşletmesi Bütçeleri²⁷.

	0-200 TL	201-1000 TL
Buğday Ekmeği	327	397
Arpa Ekmeği	40	37
Diğer Ekmekler	50	18
Yağlar	2	2
Süt ve Süt ürünleri	88	88
Yumurta	26	29
Et	3	6
Bakliyat	3	10
Patates	8	13
Sebze	8	67
Meyve	32	108
Şeker	2,5	3
Tuz	8	8

²⁵ Aynı eser, s.38.

²⁶ Aynı eser, s.52-53.

²⁷ Aynı eser, s.54.

Orta Anadolu köylüsünün temel tüketim maddesini hububat ürünleri oluşturmaktadır. Hububat türlerinden yapılan yiyeceklerin gıda masraflarındaki yüksekliği refah seviyesindeki düşüklüğe işaret ediyordu. Düşük gelir seviyesinin neden olduğu bu durum nedeniyle köylüler, daha zengin gıda maddelerini az tüketiyorlardı. Diğer gıdalardan ve beslenme açısından daha kıymetli olan sebze ve meyvenin tüketimi, zengin gruplarda hızla yaygınlaşmaktaydı. Aynı şekilde et, bakliyat ve patates de maddi sebeplerle ulaşılması zor gıda maddelerindendi. Orta Anadolu köylüsünün tespit edilen et tüketim miktarı, çeşitli ülkelerdeki fakir işçi sınıflarının tüketimlerinin çok altında kalmaktaydı. Türk köylüsü yılda 5 kg et tüketirken, bu oranın yurtdışında işçiler tarafından 30–50 kg olduğu tespit edilmiştir. Şeker tüketimi ise 3 kg iken sanayileşmiş ülkelerin işçi sınıfının şeker tüketimi yıllık 13–30 kg arasında değişmektedir²⁸.

Celal Duru'ya göre, Türk köylüsü, gıdalarını tabiatın ve coğrafyanın kendilerine hazırladığı maddelerden temin etmek zorundaydı. Bütün gıdaların ve ihtiyaç maddelerinin her yerde yetiştirilememesi, bulundurulamaması, ulaşımdaki zorluk ve elde edilen gıdaların uzun süre muhafaza edilmemesi gibi nedenler, köylüyü ürettiğini tüketme yoluna götürmekteydi. Bu nedenle köylünün tükettiği gıdalar hububat, muhafazasında güçlük çekmeyeceği bakliyat ve kısa sürede tüketilmesi için az yapılan süt ürünlerinden oluşmaktaydı. Hububatın çeşitlerini ise buğday, arpa, mısır ve pirinçti. Kolay saklandığı için kırsal kesimde tercih edilen bakliyatları ise kuru fasulye, nohut ve mercimek takip etmekteydi. Sebzelerden ise en çok tercih edilen soğan ve sarımsaktır. Bunlar kuru olduğu için uzun süre bozulmadan saklanabilmekteydi. Ancak, domates, patlıcan gibi mevsimlik yeşil sebzelere ilgi azdı. Köylüler, etlere sofralarında yeterince yer verememekte ortalama bir aile kendi başına bir hayvan kesecek durumda değildi. Köylünün et yiyebilmesi için ya Kurban Bayramını beklemesi ya da hayvanların hastalanıp kesilmesi ile böyle bir fırsat çıkmaktaydı²⁹. Tavuk eti ise köyde hali vakti yerinde olanlar tarafından ayda bir kez tüketilmekteydi. Ekmek, bulgur pilavı ve tarhana çorbası köylünün temel yemeğiydi. Her köylü ailenin her öğünde sadece bir kap yemek yemektedir. Yumurta her gün yenen gıdalar arasında değildi. Bazı durumlarda veya misafire

²⁸ Aynı eser, s.56.

²⁹ Duru, *age*, s.168; Ertuğrul Tokdemir, *Türkiye'de Tarımsal Yapı (1923-1933)*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları 1988, s.58-59.

ikram edilen gıda olarak bilinmekteydi. Köyün en fakir aileleri yiyeceklerini kırdan toplamakta, yemeklerini, kendiliğinden yetişen bir takım bitkiler teşkil diyordu. Köyde evinin yanında bir parça toprağı, bahçesi olanlar yeşil soğan, turp, maydanoz, patlıcan, biber, pancar, kocabaş, lahana gibi sebzeleri yetiştirmektedir³⁰. Ekmel İzdem'e göre deniz kıyısında yaşayan köylüler bile balık gibi son derece yararlı gıdalardan uzak kalıyorlardı. Köy çocuklarının gelişimleri için çok önemli olan fosfor taşıyan balıkların konserveler halinde köylere ulaştırılması gerekmektedir³¹.

Türk köylüsü çalışma hayatı için gerekli olan günlük kalori miktarının yüzde 84'nü hububattan almaktaydı. Muhtelif gıdalardan temin edilen günlük kalori miktarı şu şekilde tespit edilmiştir:

Tablo 29. Çeşitli Gıdalardan Alınan Günlük Kalori Miktarları³².

<u>Gıdalar</u>	<u>%</u>
Hububat	84
Yağlar	2
Süt ve süt ürünleri	9
Et	1
Bakliyat, Sebze, Meyve	3
<u>Diğer</u>	<u>1</u>
Toplam	100

Türk köylüsünün ziraat makineleriyle donanımlı olmadığı düşünüldüğünde ağır iş grubuna gireceği ve günlük kalori ihtiyacının ise çok fazla olacağı düşüncesi akla gelmiştir. Ancak Orta Anadolu çiftçisinin ziraat makineleriyle donanımlı olmadığı düşünüldüğünde ağır iş grubuna gireceği ve günlük kalori ihtiyacının ise çok fazla olacağı iddia edilmiştir. Ancak çiftçilerin sadece hububat ziraatıyla meşgul olduğu için kış aylarında çalışmadığı dikkate alındığında elde edilen kalorinin yeterli olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Çiftçilerin enerjisini temin ettiği gıdalarının düşük vasıflı olduğu bir gerçektir. Ülke nüfusunun yüzde 82'sini, milli gelirinin yüzde 70'ni, ihracattın yüzde 93'ünü oluşturan Türk ziraat sektörünü ayakta tutan

³⁰ Alpay, **age**, s.31.

³¹ İzdem, **agm**, s.4; Kemal Turan, "Antalya'nın Solak Köyü", **Ülkü**, III, S.18, Ağustos 1934, s.475.

³² Konjonktür, **age**, s.58–59.

köylülerin herkesten çok gıda alması lazım gelmekteydi. Ancak Türk çiftçisinin, taze yumurtasını, tereyağını ve yemişlerini pazara götürerek satmaktan elde edilen para ile vergisini vermeye çalışmakta ve ölen öküzünün yerine yenisini almak için mücadele etmekteydi. Buna karşın, kendisini ve çocuklarını tamamen ihmal etmekteydi. Ne iyi gıda almak hatırına gelmekte ne de iyi giyinmenin önemini bilmekteydi.

Orta Anadolu çiftçisinin, sanayileşmiş ülkelerin fakir işçi sınıfına göre daha düşük bir yaşam standardına sahipti. Çiftçinin sağlığını muhafaza etmesi ve neslin sağlamlaşması için çiftçinin gıdaları arasında daha fazla süt, et, sebze ve meyvenin katılması gerekmekteydi³³.

³³ Konjonktür, **age**, s.58–59.

2.KÖY YAŞAMINI DÜZENLEMİYİ AMAÇLAYAN UYGULAMALAR

2.1.İdeal Cumhuriyet Köyü

Türk köyünün fiziki yapısı, yaşam koşulları, evlerin durumu ve beslenme özellikleri önceki bölümde tartışılmıştı. Medeni olmakla hiçbir şekilde bağdaşmayan bir yaşam biçimi, bir insanın sağlıklı olarak yaşayabileceği şartların altında devam etmekteydi. Bir köy evi sağlıklı barınma imkânı sağlayamamaktaydı. Evin dışındaki çevre de sağlığı tehdit eden olumsuzlukları barındırmaktaydı. Ayrıca beslenmede kullanılan gıdaların vitamin ve protein bakımından zayıflığı nedeniyle salgın ve çok yaygın hastalıklara karşı zayıf vücutlar direnememekte, çocuk ve genç ölümleri yaygınlık göstermekteydi.

Köy yaşamını düzenlemeyi amaçlayan uygulamalara bu çerçeveden bakmalıyız. Sağlık ve fiziki görünüş açısından köyde yaşamı modernleştirecek birtakım girişimler yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak ideal köy evi, köy bahçesi, köy yolları ve sonuçta da köy yerleşkesinin düzenlenmesi amaçlanmıştır.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletince hazırlanan ve yeni kurulacak köylerde dikkate alınması istenen sağlık ve yaşama şartları, köy yaşamını tümünden değiştirecek nitelikteydi. Bu talimatnamenin ve ilerleyen aşamalarda uygulamaya konulan İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi ile Türk kırsal kesimi yeni bir çehreye bürünecek, asırlardır çok fazla bir değişim göstermeyen köyleri tamamıyla farklı bir yerleşim merkezi haline gelecekti. İlgili talimatname son derece ayrıntılı hazırlanmış ve eski yaşamın gayrisihhî olarak görülen bütün ayrıntılarında değişim amaçlanmıştır. Bu talimatnameye göre bir köy kurulurken ilk dikkat edilmesi gereken en önemli unsur yer seçimiydi. Buna göre köylerden havadar ve güneş ışıklarından istifade etmesine müsait olacak yerlerin seçimi istenmekteydi. Bu yerler genellikle orta büyüklükte tepelerin güneye bakan yamaçları olmalıydı. Su birikintilerine veya akarsu kenarlarına yerleşmek, rutubetli bir ortamda demek olacağından kesinlikle tavsiye edilmemekteydi. Ayrıca sürekli rüzgâr esintisinin bulunduğu yerler de küçük çocukların sağlığı açısından tehlikeli olarak görülmüştü. Köyün kurulacağı alanda

eski yapılar veya yıkıntı köy yerleşkesi varsa arazinin her tarafını, kuyularını göztaşı ve kireç ile temizlemeli daha sonra inşaat işine başlamalıydı. Köyün kurulacağı zeminin kumlu ve çakıllı olması gerekiyordu. Yağmur suları bu tür zeminlerden kolayca sızarak birikinti yapmasının önüne geçilmiş olacaktı. Köylerin, çevredeki su kaynaklarına yakın olması ve bu kaynaklardan istifade edecek şekilde köyün yerinin belirlenmesi gerekiyordu. Köye, su kaynaklarından kapalı bir kaptaj yapılmalı ve bunlardan madeni borularla köye su götürmeli, ihtiyaca göre köyde uygun yerlere suyun israf olmaması ve de temizlik için çeşme yapılmalıydı. Ayrıca çeşmenin yanına da hayvan sulamaya mahsus yalakların yapılması gerekiyordu. Eğer yakınlarda bir kaynak bulunamazsa kuyu açılmalıydı. Bu kuyudan çıkan suyun içmeye uygun olup olmadığı kontrol edildikten sonra, açılan kuyunun ağzına 0,60 cm yüksekliğinde etrafı döşemeli bir bilezik yapmalı, üzerinin bir kapakla daima örtülü bulunmalıydı³⁴. Kuyuların yanı başına hayvan sulamağa mahsus birer yalak yapılacak ve bu yalaklardan boşalacak suları ince bir yol ile akıtılarak kuyu başına da su birikmesine ve çamur olmasına meydan verilmeyecekti.

Ordu İlbaylığına göre, köyün içinden geçen ve köyü şoseye bağlayan ana yol 15–20 metre genişliğinde olmalıdır. Köyün meydanından geçmesi gereken bu yolun bulvar görünümünde, her iki yanınınsa ağaçlı olması, ortasında ağaç ve yeşillik bulunan bir adanın yapılması lazımdı. Ana yola paralel olarak bir de yardımcı yolun yapılması son derece uygun ve kullanışlı olacaktı. Bu yol, hafif meyilli, Arnavut kaldırımı tarzında taş döşeli yapılmalıydı. Sürü hayvanları ve başıboş hayvanların bu yolu kullanması sağlanmalı bu yolun genişliği de en az 12 metre olmalı, köyün dört tarafından köy meydanına doğru gelen yolların birleştiği meydanda ortalama büyüklükte bir meydan yapılmalıydı. Evlerin arasına ve köyün orta yerine büyük meydanlar yapmak medeni bir ihtiyaçtı. Bu meydanları ağaçlandırmak, milli günlerde oralarda bulunmak, bayram ve düğün vesilesiyle bu alanlarda tören yapmak köyün güzelliğine katkıda bulunacaktı³⁵. Bu meydana bakan yamaçlarda köy odası, parti evi, misafir odası, resmi ve diğer binalarla meydan çirkinliklere yer vermeyecek, terzi, bakkal, nalbant, berber vs. gibi dükkânlar yerleşmiş olmalıydı. Köy evleri, bu meydana bakan resmi binalar ve dükkânların ardı sıra yerleşmeli, bu

³⁴ “Yeniden Kurulacak Köylerde Nazara Alınması Gereken Genel Sağlık Şartları Hakkında Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletince Hazırlanan Talimatname”, **Köye Doğru**, S.23–24, Temmuz 1941, s.16.

³⁵ Duru, **age**, s.131.

sokakların istikametleri kuzey, güney, doğu, batı doğrultusunda olmayıp, ara yönlerde olmalıdır. Bunun gerekçesi rüzgârın doğrudan etkisine maruz kalmamak olarak açıklanmaktaydı. Köy sokakları en az 8 metre genişliğinde olmalı ve her türlü nakil vasıtası bu yoldan rahatça gidebilmeliydi. Köy evlerinin önünde ufak bir çiçek bahçesi yapılmalı buraya 5–6 metre ara ile bir ağaç dikilmeliydi. Ayrıca yolun her iki kenarında yaya gidenler için 1,5 metre genişliğinde yaya kaldırımı yapılmalıydı³⁶.

Ali Süreyya'ya göre köy meydanında camiinin yerini bir köy kahvesi almalıdır. Bu kahvede devlet parası ile temin edilmiş bir radyo, gezginci sinema tiyatrolarda yapılacak bir propagandalara yarayacak bir sahne, köye devlet eliyle gönderilecek gazete ve kitapları okumak için okuma yeri bulunmalıdır. Köy meydanlarından, köy okulundan, köy çeşmesinden Türk kültürü açıkça görülmelidir. Her köyün taşından, toprağından, insanların konuşmasından, giyinişinden doğan bir “Türk havası” bütün ülke üzerinde açıkça görülmelidir³⁷.

“Meydan, köyün şerefidir, buluşma, toplanma yeridir. Havuz, yaz günü güneş altında bütün gün bağda tarlada çalışan köylünün akşamüstü suya bakarak, su sesi duyarak serinlemesi, gönlünü ferahlandırması içindir. Havuzu ve heykeli içinde bulunduracak çiçek bahçesi de yine gönül ferahlığı içindir. Gazi heykeli ise köyün bu günkü ve yarınki çocuklarına yurdu kurtaranı, cumhuriyeti kuranı tanıttacaktır. Eğlenmesini, yaşamasını bilmeyen, kendisine iyilik ve fenalık edeni ayırt edemeyen insanın kendisine de hayrı dokunmaz. Türk köylüsü iyilik edeni unutmaz. Gazi heykeli, köyde, yurdun kurtuluşunun ve günden güne ileri gidişinin bir işareti, yapılacak her yeni ve faydalı işin başarılmasında gönüllere kuvvet verecek bir hız kaynağıdır.”³⁸

Abdullah Ziya'ya göre, köy yerleşmesinin nasıl olması gerektiği, yolları ve meydanın durumu bu şekilde belirlendikten sonra en önemli unsur evlerin yapılışı ve yapısıdır. Köy evleri, birbirini tamamlayan bir büyük evin odaları gibi düşünülmeliydi. Birbirine bitişik olmayan ancak yakın nizam inşa edilecek evler sayesinde köyün haberleşme, posta, mektep, alışveriş ve toplu yerleşim halinde gelişme imkânı bulacaktı. Köylülerin ömrünün geçeceği, çocuklarını barındıracağı

³⁶ Ordu İlbaylığı, **Yeni Kurulacak Köyler ve Sıhhi Evler**, Ordu: Ordu İlbaylığı Yayınları 1938, s.12.

³⁷ Abdullah Ziya, “Halkevi Trakya Göçmen Evleri Proje Müsabakasında Kazanan Eserin Raporu” **Arkitekt**, V, S.7–8, 1935, s.206.

³⁸ Ali Süreyya, “Kemalist Türk Köyü” **Karınca**, S.5 Birinci teşrin 1934, s.16.

evin mağaraya benzer görünümünden uzaklaştırılması gerekmektedir. İnsanı hayata bağlayacak ve yaşam zevki aşılacak, içini ferahlatacak bir köy evinin yapılması bir köylünün ilk vazifesi olmalıydı. Bu amaçla bir köy evinin sıhhi şartlara uygun olabilmesi için nasıl yapılması lazım geldiğini gösteren birçok planlar hazırlanmıştı. Arsanın genişliği ve ucuzluğu nedeniyle köylerde evler bir veya en fazla iki katlı olmalı ve aralarına bahçe yapabilecek kadar meydan bırakılması tavsiye edilmişti. Gereken özen verildiği takdirde köyler, hıfzısıhha şartlarına en kolay ve en zahmetsizce yerine getirebilecek mekânlar olacaktı. Evin inşa edileceği arsanın nemden uzak olduğu anlaşılınca inşaata başlanmalı ancak inşa malzemesi dikkatlice seçilmesinin önemli olduğu belirtilmektedir. Bu malzemeler, köyün yakınından temin edebileceği malzemelerden olmalıydı. Köylü, devlet yardımıyla kurulan kireç ve tuğla ocaklarında malzeme yapabilmeliydi³⁹. Köye Doğru Dergisi, yakın çevreden temin edilen taşlardan soğuk ve dondan zarar görmeyecek kadar sağlam olanları tercih edilmesini, tuğlalar killi toprak ile kumdan ve bazen de kireçten yapılmasını tavsiye etmiştir. Dergiye göre iyi pişirilmiş, sert ve yüzleri düzgün, delikli vurulduğunda madeni bir ses çıkâran tuğlalar en iyileriydi. Çatıları örtmenin yolu, kiremit kullanmaktı. Kiremitle örtülen çatının kenarları oluklu olmalı ve yağmur suları bir boru ile aşağıya kadar indirilmeli ve lağıma veya helâ çukurlarına kadar ulaştırılması gerekiyordu. Ev duvarlarının kalınlığı taş duvarlarda 45 cm, tuğla duvarlarda 35 cm'den aşağı olmamalıydı. Evlerin tabanını toprak olarak yapılmasının önüne geçilmeliydi. Bu amaçla tabanlar mutlaka çimento ile sıvanmalı veya taş döşemenin aralıkları harç ile kapatılmalıydı. Evlerin altında bir bodrum katı bırakılması veya zemin katın topraktan birkaç karış yüksekte ve topraktan mesafeli bırakılması istenmişti. Rutubetli bir zemine ev yapılması durumunda evin temellerine künk koyulması ve böylece zeminin rutubetten uzaklaştırılması iyi olacaktı⁴⁰.

Evin odalarının genişliği 25 metrekareden ve yüksekliği 2,5 metreden aşağı olmamasını Celal Duru önermişti. Odaların iyi havalanabilmesi ve güneş ışığını bol bol alabilmesi çok önemliydi. Bu amaçla pencereler geniş olmalı ve dışa doğru açılabilen kapaklarla muhafaza edilmeliydi. Teneffüsle, ateşle, soba, mangal ve petrol lambasıyla bozulan odanın havası sık sık değişmesi için pencerelere fırıldak takılması tavsiye edilmişti. Pencerelerin döşeme seviyesinden yüksekliği 80–90 cm

³⁹ Abdullah Ziya, “Köy evleri Proje ve Yapıları İçin Toplu Rapor”, *Arkitekt*, V, S.7–8, 1935, s.203.

⁴⁰ “Köy Evleri”, *Köye Doğru*, S.16, Şubat 1941, s.5–6.

yukarıda ve pencerelerin genişliği zeminin en az altıda biri büyüklüğünde olmalıydı⁴¹. Kapı yüksekliğinin 2 metreden alçak ve 85 cm'den dar olmaması gerekiyordu. Yaygınlık kazanması istenen ev tipi bir katlı olmalı bu katın altında bir de hayat katı bulunmalıydı. Hayat, iki odalıydı. Bu iki odanın arasında ocak vardı. Odaların biri mutfak olarak kullanılacaktı. Merdivenle çıkılan asıl katta ise iki yatak odası bulunacaktı. Kuyu evin bir tarafında helâ, öte tarafına evin yanına yapılacak evin, helâsı ile aynı tarafta bulunacaktır⁴². Ahırların, evlerden kesin surette ayrı yapılacak, eve bitişik olsa bile ev ile ahır arasında kapı bulunmayacak, yangın tehlikesi nedeniyle samanlıkların evden ve ahırdan uzak olması şarttı. Mütevazı bile olsa yollara ve evin kenarlarına kaldırım yapmak gerekiyordu. Evlerin önüne taş levhalarla kaplamak suretiyle yolların temizliği daha kolay temin edilirdi⁴³.

Bir bahçenin köy yaşamında ne kadar önemli olduğu bilinen bir gerçektir. Birleşik nizam yapılan köy evlerinin bu imkândan mahrum olduğu ancak ideal köylerde evlerin duvarları en az 12 metre uzakta bulunacağından evlerin önlerine birer bahçe oluşturulmalıydı. Özellikle köy evleri şose kenarında bulunduğu zaman bu bahçe daha fazla önem kazanmaktaydı. Bahçelerin 15x15 genişliğinde olması, rasyonel bir bahçe oluşturulması için yeterliydi. Bahçe daima rüzgâra karşı korunmalı ve bu koruma işi, duvar yapmak, çit oluşturmak veya çam ağaçları dikmek suretiyle yapılmalıydı⁴⁴.

Köy evlerinde ve umuma mahsus olmak üzere köyün münasip yerinde helâ yapılması çok önemliydi. Manisa Vilayeti Köy Kalkınma Programında da yer aldığına göre, köylerde taş ve kerpiç ile avlunun bir köşesine kapalı ve kör kuyulu helâ yapılması ve köye gelip gidenler için de ihtiyar meclisinin uygun göreceği bir yerde aynı şekilde umuma mahsus bir helâ inşası şarttı. Ayrıca, gübre ve süprüntü için ihtiyar heyetinin köyün rüzgâr altı münasip bir yerinde gübrelik ve süprüntülük yeri gösterecekti. Çeşme başlarının daima temiz kalması ve çamur olmaması için atık sulara akıntı verilmesi gerekiyordu⁴⁵.

Celal Duru, köydeki su kaynaklarından ve çeşmelerden ayrı olarak subaşlarında çamaşır vs. yıkamak için yunak yapılması köylünün sağlığı ve temizlik

⁴¹ Duru, **age**, s.108.

⁴² "Sıhhi Köy Evi Planı", **Köye Doğru**, S.19, Mayıs 1941, s.11.

⁴³ Ordu İlbaylığı, **age**, s.18.

⁴⁴ "Köy Evleri", **Köye Doğru**, S.103, Mayıs 1945, s.5.

⁴⁵ **Manisa Vilayeti 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı**, Manisa: Manisa Vilayeti Matbaası 1938, s.36.

için çok önemli görmekteydi. Ayrıca temizlik konusunda köye buğu sandığı ve temizlik istasyonu kurulmalı ve bu istasyon salgın hastalıkların bulaşmaması ve kısa sürede ortadan kaldırılması için hayati öneme sahipti. Lekelimumma ve hummayiracia gibi bazı öldürücü hastalıkların sağlam insanlara bulaşması bitlerle gerçekleştiği için hastanın kullandığı elbiselerin temizlenmesi, eşyasının steril hale getirilmesi için etüv kullanılmalıydı. Hastalığın çıkmasına ve yayılmasına mani olmak için her köyde birer buğu sandığı bulunmalı, tedavisi ucuz ve işlemesi kolay olan bu sandıklar ile köylü bu sandıklar ile bittin ve birçok hastalıktan kurtulmuş olacaktı⁴⁶. Bazı salgın hastalıklarda sadece eşyayı temizlemek yetmemekte sağlam insanların da temizlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla köylerde bir yıkanma dairesi(hamam) tesis edilmeli ve bu hamam, sadece hastalıklardan korunmak amacıyla değil, her vakit gerekli olan sağlığın devamı için de çok gerekliydi. Bazı köylerde kurulan hayvan pazarlarının hiçbir fenni kayıt ve muameleye tabi olmadığı bilinmekteydi. Birçok hayvan ölüleri çevrede gelişigüzel bırakılmakta ve salgın hastalık tehlikesini artırmaktaydı. Pazar kurulacak mekânların çimento veya harç ile taş döşenmiş olması gerekmektedir. Köylerde küçük veya büyükbaş hayvan kesildiği zaman, hayvanın kanını ve içinden çıkanları çevreye atmak veya kazılmış toprağın içine gömmek doğru değildir. Bu atıklar kokularıyla, sızıntılarıyla kuyuları kirlettiğinden üstü örtülü, duvarları çimentolu ve sıvalı bir kulübede su sızdırmaz şekilde bir çukur açılmalı ve bu çukurdaki atıkları hemen toplayıp köyün su kaynaklarından uzağa götürmeliydi. Görece büyük köylerde bütün köye mahsus, daha büyük ve daha fenni Kanara yaptırılması ve her köylünün kesinlikle hayvanın Kanara'da kesilmesi çok faydalı olacaktı. Daha önce yapıldığı gibi hayvan leşlerinin oldukları gibi bulunduğu yerlerde çürümeğe bırakılması veya kuru bir dereye atılması çok yanlış olarak değerlendirmişti.

İdeal köy projelerinde mezarlıkların da düzenlenmesi düşünülmüştü. Cami avlularına ve mahalle aralarına ölü gömmek yasaklanmıştı. Mezarların meskûn mahallerden uzak olması gerekliydi. Mezarlıkların yeri, köye gelen rüzgârların altında olmamalı, etrafı iki metre yüksekliğinde duvarlarla çevrilerek dışarıdan içerinin görünmemesi istenmişti. Mezarlığın içi dörde bölünmeli, her yolun boyunca

⁴⁶ Duru, *age*, s.132.

ve mezarlık çevrelerinde ağaç dikilmeliydi. Ayrıca mezarlıkların en az 100 metre yakınından su yolu geçmemeli ve bu kaynaklar kullanılmamalıydı⁴⁷.

İnsanların yaşamasına ayrılan mekânlarda bir tek hayvanın bile bulundurulması doğru değildi. Celal Duru, hayvan ahırlarının rüzgâr almaya uygun yerlere koymanın meskenleri rahatsız etmek demek olacağından, ahırların yerini belirlerken rüzgârın yönüne dikkat edilsini önermişti. Büyük çiftliklerde ahırlar, bir tarafta yanında ambar, samanlık vs. bulunmalı ve at nalı şeklinde bu yerleşimin ortasında mesken, sağında kuyu, solunda helâ bulunmalıydı. Bu surette büyük bir avlunun çevresi binalarla kapatılmış, gübrelik ise çevreden dışarıda bırakılmalıydı⁴⁸.

İdeal Cumhuriyet Köyünde bulunacak fırıncı, berber, bakkal, kasap, kahveci dükkânlarının ve burada çalışan esnafın da uyması gereken genel sağlık kuralları da belirlenmişti. Buna göre; yiyecek, içecek satan ve köylü ile iş yapan esnafın her üç ayda bir hükümet doktorundan sağlık raporu almaları gerekli görülmüştü. Muhtar, bu gibi esnafı sürekli kontrol altına almalıydı⁴⁹.

Hasan Reşit Tankut, köy yaşamının bir fikri seviyeye olması gerektiğini düşünmektedir. Bir yaşam anlayışı, yaşama sevinci ve insan hayatını kolaylaştıracak tesislerin bulunmadığı yerlerde insanların çalışmasının ve yerleşmesinin karın doyurma çabasından başka bir şekil alamayacağını belirtmektedir. İdeal bir köy yaşamının dayandığı esaslar şu şekilde belirlenmiştir;

1-Evde; oturma, çalışma ve yatak odası, mutfak, kiler, ev döşemesi, kap kaçak, ahır, kümes, ambar, otluk, samanlık, apteshane, hamam, su yolu, ziraat makineleri.

—Marangoz, duvarcı, yapı malzemesi satan dükkân, kireç ve tuğla ocağı, taş ocağı

—Ev ve köy güzelliği, ev ve köy bahçeleri, çiçek zevki, estetik fikri.

2- İçme ve kullanma suyu, havuz, kuyu, su deposu, tulumba.

—El, yüz, gövde temizliği ve üst baş temizliği.

⁴⁷ Duru, *age*, s.135–138. Mezarlıklar hakkında çıkarılan 1 Temmuz 1931 tarihli nizamname ile belediyece tespit olunan umumi mezarlıklardan başka yerlere cenaze defni yasaklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: “Mezarlıklar Hakkındaki Nizamnamenin Meriyete Vaz’ına Dair Kararname, 1 Temmuz 1931, Kararname No: 11410, **Düstur 3. Tertip**, XIII, Teşrinisani 1931-Teşrinievvel 1932, Ankara 1932.

⁴⁸ Duru, *age*, s.116–117.

⁴⁹ “Köy Dükkânlarında Temizlik-Köy Sağlığı” **Köye Doğru**, S.22, Haziran 1941, s.13–15.

- Seyyar doktor, mücadele doktoru, kinin, neosalvarsan, hastabakıcı, ebe, dispanser.
- Doktora emniyet, ilaca muhabbet, temizliğe dikkat.
- Saç, sakal traşçı berber, güzel görünme fikri.
- Günlük iş elbisesi, çerçici, şapkacı, kunduracı.
- Diş temizliğine dikkat⁵⁰.

Türkiye köylerinin birbirinden farklı ekonomik yapılara sahip olması nedeniyle hazırlanan kalkınma projelerinin uygulamasının köylerin mali iktidarlarına ve nüfuslarına göre düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu konuda çalışma yapan Manisa Vilayeti, köy kanunu tatbik edilen 681 köyü sınıflara ayırmıştı. Bu tasnif, köylerin bütçe zenginlikleri yani mali yapılarına göre yapılmıştı. Kalkınma programında para ile yapılması icap eden işlerin bütün köylere aynı anda yüklenilmemesi, nüfus ve gelir azlığı sebebiyle her köyde başarı elde edilemeyeceğinden, yapılması paraya bağlı işleri köylerin mali dayanma gücüne göre planlanması düşünülmüştü⁵¹. Programda belirtilen hususların yıllara göre yapılması konusunda ilk aşamada kolay ve paraya ihtiyaç göstermeyen işlerin yapılması, aşama aşama ve köy gelirlerinden elde edilecek katkılarla programın tümünün gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu program sonucunda köylerin kendi kendine yetecek bir yapıya kavuşacağı düşünülmüştü.

İdeal Cumhuriyet Köyü veya Kemalist Türk Köyü olarak adlandırılan ve modern anlamda köy yaşamının kendi ihtiyaçlarını şehre gerek duymadan karşılamayı amaçlayan ideal köyler, cumhuriyet aydınının gözünde mutlu, huzurlu, sevinçli, yöneticilerine sürekli şükran hisleri besleyen köylülerin yaşadığı bir yeryüzü cennetini temsil etmekteydi. En ince ayrıntısına kadar hazırlanan ve krokisi de çizilen köy projelerinin temelini oluşturan tesislerin belli bir süreç içinde köy

⁵⁰ Tankut, **age**, s.53–54. İdeal anlamda kendi ihtiyaçlarını karşılayacak ve her türlü sağlık kurallarına uygun bir yerleşme düzenine sahip örnek köyler için planlar hazırlanmıştır. Ankara Sincan Numune Köyü için hazırlanan proje için bkz: Behçet Ünsal, “Sincan Köyü Planı”, **Arkitekt**, X, S.1-2, 1940, s.15.

⁵¹ **Manisa Vilayeti 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı...**, s.6. Köy kalkınma projelerinin uygulanma ve başarı ihtimalinin dayandığı en önemli unsur köyün geliridir. Köy idaresinin temeli köy bütçesine dayanmaktadır. Para ve emek gücünün olmadığı yerlerde hazırlanan projelerin uygulama imkânı bulunmamaktadır. Türkiye’de köylerin üç ana gelir kaynağı bulunmaktadır: İmece gelirleri, Köyün orta mallarından elde edilen gelirler ve köy halkından salma yolu ile alınan paralar. Türkiye’nin köylerinin hemen yüzde 90’ının en önemli geliri salmadan elde edilen vergidir. Arazi, akar veya diğer gelirlerle idare olunan ve salma salmayan köyler çok azdır. Salma, köyde oturan veya oturmayıp arazisi köyde bulunan kişilerden alınan yıllık vergidir. “Köy Gelirleri”, **Köye Doğru**, S.33, 31 İlkteşrin 1941, s.4.

bütçesinin yıllık iktidarına göre tamamlanması istenmekteydi. Bu süre vilayetlerce belirlenen bir program ile belirli bir süreç içine alınmıştır⁵².

Köyde bulunması istenen ve üreticilerin o zamanın şartlarında ancak şehirde yapılabilen işlerin köylerde yapabilmesi, yaptırabilmesi için oluşturulması düşünülen nalbant, fırın, terzi, bakkal, berber dükkânların devamlı çalışmalarını sağlayacak maddi birikim ve kazancın köy halkında olması gerekiyordu. Aynı şekilde kahvehaneyi kullanacak köylülerin, zamanına göre pahalı olan çay, kahve ve şeker günlük masrafını karşılayacak parasal iktidara sahip olmaları lazımdır. Köyün içinden bu imkânın sağlanması çok zor olduğuna göre, köylünün şehirler ile olan münasebetlerini artırması gerekiyordu. Büyük nüfuslara sahip şehirlere yakın köyler daha fazla gelişme potansiyeline sahipti. Sebze, meyve, et gibi sınırsız ihtiyaçları karşılamaya yönelik üretim yapan köylüler pazar olarak şehirleri seçmeliydi. Bu şekilde köylülerin şehrin sosyal hayatı ile olan münasebetleri artacağı gibi nakit para ile tanışmaları da yaşadıkları ortamı değiştirecek maddi dayanakların oluşmasını sağlayacaktı. Bir başka deyişle tarımsal üretimin ticarileşmesi ve metalaşması ile modern girdi kullanımını artacaktı. Farklı bir yaşam biçimine sahip şehirler nedeniyle elbiseden mutfak eşyasına, keyif veren maddelerden eğlence araçlarına kadar birçok konuda, şehirle ilişkide olan köyler, içine kapalı yaşam biçiminden sıyrılacak, diğer köylerden farklılaşacağı umulmaktaydı.

⁵² **Manisa Vilayeti 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı...**, s.1. Trakya Vilayeti tarafından hazırlanan beş yıllık kalkınma programı için bkz: Ek 40.

2.2. Köye Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Köy Eğitimleri Projesi

Okullaşma oranının yetersizliği ve okuryazar nüfusun azlığı, ilköğretim meselesi, cumhuriyet yöneticilerinin gözünde en önemli konulardan biri olarak yer almış, parasız ve mecburi ilköğretimi yüzde yüz gerçekleştirme düşüncesi giderek kuvvetlenmişti. Cumhuriyetin ilan edildiği yıl okuryazar oranı oldukça yetersiz seviyede idi. Türkiye'nin yüzde sekseninin kırsal kesimde yaşadığı dikkate alındığında bu yetersizlik daha da belirginleşmekteydi. 1930'lu yıllarda bile köylerimizin ancak yüzde 10,5'u okuma yazma bilirken, yüzde 89,5'i okuma yazma imkânından mahrum durumdaydılar. Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin eğitim imkânlarından hemen hemen hiç yararlanamadıkları görülmekteydi. En kısa zamanda eğitim teşkilatını köylere kadar ulaştırmayı düşünen hükümet, bu amaca ulaşabilmek için ülkenin sosyal ve ekonomik gerçeklerine uyacak bir eğitim sistemi hazırlaması gerekiyordu.

Kırsal kesimde yaşayanların şehir ve kasaba halkından farklı bir eğitim görmesi gerektiğini savunan görüşler II. Meşrutiyetten beri tartışılmaktaydı. Yeni Türkiye'nin ekonomi politikasına ışık tutması için toplan İzmir İktisat Kongresinde, eğitim meselesi de tartışılmıştı. Ziraat ve eğitim meselesi başlığını taşıyan bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlar şunlardı:

- Köylülere ve çiftçilere ziraatın çeşitli şubelerini ameli olarak öğretecek surette yazılmış kitap ve dergiler ücretsiz olarak ulaştırılmalıdır.
- Okullarda sanayi ve zirai bilgilerin ameli olarak öğretilmesi sağlanmalıdır.
- Her vilayette birbirine yakın köyler için yeterli arazisi olan birer yatılı ilkokul açılmalı ve bu okullarda uygulamalı ziraat dersleri gösterilmelidir.
- Köylerdeki ilkokulların beş dönümlük bir bahçesi, öğretmenler için iki odalı evi, fenni ve ameli ziraat için gerekli çeşitli malzemeler temin edilmelidir.
- Türkiye'de veya yabancı memleketlerde yüksek öğrenim yapmış olan kızlar ve erkekler en az bir yıl süreyle köylerde öğretmenlik yapmalıdır.⁵³

Hazırlanan bu öneri ile okul sadece bilgi verilen bir merkez olmaktan çıkarılacak küçük bir ziraat işletmesi haline getirilecekti. Öğretmenlerin öncülüğünde

⁵³ Çiftçi grubunun iktisadi esasları için bkz: Ökçün, *age*, s.390.

çalıştırılacak olan bu işletmenin öğretmen maaşını destekleyerek devletin eğitim masraflarını azaltacaktı. Ayrıca fenni usullerle çalışan modern bir işletmenin köye girmesi sağlanacaktı.

Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati, köye öğretmen götürme konusunda en çok çaba gösteren bakanlardandır. 1926 yılında yayınlanan 789 No'lu Maarif Teşkilatına Dair Kanunun beşinci maddesine göre ilkokullar, şehir ve kasaba gündüz, şehir ve kasaba yatı, köy gündüz, köy yatı olarak tasnif edilmişti.

Köy yatı okulları, okulu olmayan köylerin çocuklarına ayrılmıştı. Bütün köy okulları yönetim ve eğitim kurulları, çocukları köy hayatından ayırmayacak bir eğitim ve öğretim usulünü uygulamakla görevlendirilmişti. Böylece köyün özelliklerine uygun bir müfredatın gerekli olduğu ortaya konmuştu. Ancak bu aşamada köy eğitimine özel bir şekil verecek yeni bir program hazırlanmamış, şehirdeki okullarda okutulan programın aynısıydı⁵⁴.

İlköğretimi yaygınlaştırmak ve öğretim zorunluluğu uygulamasını gerçekleştirebilmek için ilköğretim süresi de üç yıl olarak belirlenmişti. İlköğretimi yurt geneline yaygınlaştırma konusunda karşılaşılan en büyük güçlük, öğretmen, okul binası, ders araç ve gereçleriydi. Bütçenin bu konudaki yetersizliğini karşılamak için hükümet çeşitli önlemlere başvuruyordu. Halkın ilköğretim giderlerine katılmasını sağlamak için 1925 yılında Maarif Vergisi çıkarılmıştı. Şehir, kasaba ve köylerde oturan, kazanç ve servet sahibi olan herkes, adı geçen vergi ile mükellef tutulmuştu. Çalışan ve emeklilerin maaşlarından kesilen yüzde 1'lik vergi alınması, uygulamada görülen aksaklıklar, haksızlıklar nedeniyle 1927'de yeniden düzenlenerek bu konuda defterdarlıklar yetkili kılınmıştı. Burada toplanan paralar, eğitim harcamalarında kullanılmak üzere özel idarelere devredilmekteydi. Maarif Vergisi, kazanç, hayvan, arazi ve bina vergilerinden oluşmaktaydı. Vergiyi belirleme yetkisi il genel meclislerine bırakılmıştı. Bu durum, meclislere hâkim olan eşrafın vergiyi amacından saptırarak istenilen sonuçların ortaya çıkmasını engellediği iddia edilmişti⁵⁵.

⁵⁴ Hasan Ali Koçer, "Türkiye'de Köy Eğitimi", **Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, VII, S.1-4, 1974, s.93.

⁵⁵ Timur, **Türk Devrimi...**, s.89. Maarif vergisi, 1930 yılında çıkarılan bir kanun ile yol mükellefiyetinden alınmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ek: 42.

1927 nüfus sayımına göre Türkiye'nin nüfusu yüzde 75'inden fazlası köylerde yaşamakta, bu köyler de tarihi ve ekonomik sebeplerden dolayı birbirinden uzak 34.876 köy ve bucak bulunmaktaydı. Köylerimiz nüfus itibariyle şu şekilde dağılmıştı:

Nüfusu 501'den çok köyler	6.866
401–500	3.293
201–400	14.743
200'den az	12.074 adettir.

Nüfusu 400'den az olan köylerde yaşayan nüfus 26.817 kişiydi. Bu merkezlere ilköğretim teşkilatı ulaştırmak o dönemde Türkiye'nin çözmek zorunda kaldığı en önemli problemlerden biriydi. 400'den az nüfuslu köylerde okul çağındaki çocukların sayısı toplam 40 civarında olacağından az sayıda yetişen köy öğretmenlerinin bu köylere gönderilmelerinin son derece maliyetli olacağı düşünülmüştü. Ayrıca ilköğretim masraflarını köy halkının karşıladığı düşünüldüğünde az nüfusa sahip olsa bile okulunun ve öğretmenin maaşlarını karşılayamayacakları açıktı. Böylece nüfusu 400'den az olan 26 bin köyün öğretmen ve okul ihtiyacını kısa zamanda karşılamak mümkün olmamaktaydı. Okulu olan köylerde bile sistem yeterince iyi çalışmamakta, güçlükle okula kavuşturulan köylerde bile ilkokul öğrencilerinin ancak üçte biri okuldan mezun olmaktaydı. Okullaşma konusunda Doğu Anadolu Bölgesi diğer bölgelerden çok daha geri eğitim imkânlarına sahipti. Aydın, Balıkesir, İzmir, İstanbul, Manisa ve Bursa gibi altı şehirde 2980 okul varken Ağrı, Hakkâri, Tunceli, Kars ve Muş'ta toplam ilkokul sayısı 1090'dı. Bu okulların büyük çoğunluğu şehir merkezlerindeydi⁵⁶.

1927 istatistikleri, okuryazarlığın bölgeler arasından ne kadar dengesiz bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Okuryazar oranları bazı şehirlerin köylerinde şu şekilde gerçekleşmiştir:

⁵⁶ Köy okullarına 1929–30 yılında 129.429 öğrenci kaydedilmiştir. Bu öğrencilerden en çok 60.788'i ertesi yıla devam etmiş, üçüncü sınıftan ise 42.081 öğrenci mezun olmuştur. Bu durumda okula başlayan her üç öğrenciden sadece biri mezun olduğu ortaya çıkmaktadır. Howard E. Wilson-İlhan Başgöz, *Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk*, Ankara: Dost Yayınları 1974, s.143–145.

Tablo 30. 1927 Yılında Bazı Şehirlerin Köylerine Ait Okuma Yazma Oranları⁵⁷.

<u>Şehirler</u>	<u>%</u>
İstanbul	21,47
Edirne	6,22
Samsun	6,03
Sivas	4,98
Konya	5,97
Ankara	4,91
Urfa	1,94
Mardin	1,56
Amasya	0,73

Okuryazar oranının köylerde oldukça düşük bir gelişme göstermesinin nedeni, köy okullarının üç yıl olması ve okulda öğrenilen bilgilerin köyde sosyal ve ekonomik gelişmelerle desteklenmemesiydi. Bu durumda öğrenilen bilgiler pek çabuk unutuluyor, askere ilkokul diploması ile giden gençler orduda yeniden okuma yazma öğreniyorlardı⁵⁸.

Öğretmensiz köylere öğretmen ve okul temin etme konusunda en önemli çaba Mustafa Necati Bey'in Milli Eğitim Bakanlığı zamanında gösterilmişti (1925–1929). Mustafa Necati, on bölge merkezinde her biri 600 mevcutlu 10 öğretmen okulu açarak her yıl 3000 öğretmen yetiştirmeyi amaçlamıştı. Okulun masrafları Özel İdarelerden sağlanacak gelir ile sağlanacaktı. O dönemde ilk öğretmen okulları her yıl ortalama 650 mezun vermekteydi. Fakat ölüm, istifa, emeklilik gibi nedenlerle yıllık öğretmen artışı yarı yarıya düşmekte bu artış oranlarıyla otuz beş bin köye öğretmen yetiştirmek için yüzyıl gerekecekti. Mevcut öğretmen okullarının müfredat programı, bir köyün ihtiyaç duyacağı bilgilerden uzak ve zirai, ameli bilgilerden ziyade teorik derslerden oluşmaktaydı. Bu okulların köyün ihtiyaç duyacağı eğitimden uzak olması nedeniyle 1927–28 senesinde farklı bir uygulamaya gidilerek Kayseri Zincirli'de ve Denizli'de üç yıl süreli iki köy öğretmen okulu açıldı. 133 erkek ve son iki yılda alınan kız öğrencilerle öğretime başlandı. Ancak her yıl en

⁵⁷ "İstatistikler ve Köyde Maarif", **Dönüm** S.4, Ağustos 1932, s.25.

⁵⁸ Nuri Timur, "Muncusun Nahiyesi", **Ülkü** S.22 Ağustos 1934, s. 315.

fazla 150 öğrenci mezun olabiliyordu. Bu okulların şehirlerde bulunan öğretmen okullarından farklı olması için, teorik dersler yerini pratik derslere bırakacaktı. Ancak bu amaca ulaşmak için okulların yeterli donanıma sahip olması ve nitelikli öğretmene ihtiyaç vardı. Yönetmeliklerde belirtilen imkânların sağlanamaması, öğrencilerin şehir ve kasabalardan temin edilmesi ve köy yaşamına uygun yetiştirilmemesi nedeniyle daha fazla yürütülememiş ve kapatılmıştı⁵⁹.

2.2.1. Köyde Eğitim Sorunları

Türkiye'nin kırsal kesiminde okullaşma oranının ve mali olanakların yetersizliği nedeniyle okul binaları ülke geneline yayılmamış, ders araç ve gereçleri sağlanamamıştır. Mevcut öğretmen okullarının verdiği mezunlar da öğretmen ihtiyacını karşılama noktasında çok yetersiz kalmaktaydı. Bu sıkıntıların yanı sıra göreve başlayan öğretmenler de kendilerinden beklenen vazifelerini yaparken çeşitli sıkıntılarla karşılaşmakta hatta bu nedenle mesleklerinden ayrıldıkları bilinmekteydi. Maaş yetersizliği, kadro sıkıntısı, teftiş meselesi, barınma ve ailevi sorunlar, mevcut öğretmenlerin tam kapasite çalışmalarını engellemekte ve kırsal kesimin ihtiyaç duyduğu aydın öğretmen tipinin belirmesini önlemekteydi. Ülke genelinde öğretmene duyulan büyük ihtiyaç, öğretmenliği kapısı açık, girişi kolay bir meslek haline dönüştürmüştü. Öğretmen okullarının ihtiyacı karşılayamaması, meslek okulu çıkışlı olmayanların da öğretmen olarak atanmalarına neden olmaktadır. Örneğin 1923'de 10.102 ilkokul öğretmeninden mesleki öğrenim görmüş olanların sayısı 378 kadın, 2356 erkek, toplam 2734 kişiydi. 2107 kişi ise öğretmenlik mesleğine çok uzak branşlardan atanmışlardı⁶⁰. Öğretmenlerin il içinde yer değiştirme tayin ve terfi gibi işlerin keyfi bir şekilde yapıldığı birçok öğretmen tarafından dile getirilen bir şikâyetti. 1924'de Türkiye'ye gelen John Dewey'in raporunda belirttiği gibi öğretmenlerin vaziyetlerinde istikrar sorunu öğretmenlerin kendilerini mesleklerine vermelerine engel olmaktadır. Bu konudaki şikâyetler *Öğretmenin Sesi* Dergisine şu şekilde yansımıştır:

⁵⁹ Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri 1849–1940*, Ankara 1978, s.223–224; Cemil Öztürk, *Atatürk Döneminde Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara: TTK Yayınları 1996, s.134.

⁶⁰ Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin...*, s.227.

“...Öteden beri sürüp giden bu derdin tedavisine bir türlü gidilmedi, her ders yılı başında bütün öğretmenler ıstırap ve heyecanla kadro beklerler. Acaba yeni kadro kendilerini hangi diyara seferber edecek düşüncesi tatillerini gönül rahatlığı ile geçirmelerine mani olur. Sonbaharın yağmurlu ve bozuk havalarında göç etmenin müşkülleri meydandadır. Yerleşmek, muhite alışmak, yeni bir talebeyi kavramakla geçecek zamanın tedrisata yapacağı tesiri ise inkâr edebilir miyiz? Esaslı bir sebebe istinat etmeyen nakil ve tahvillerin hükümet bütçelerinin harcırah faslını nasıl yuttuğunu hesaba katmak gerekir. Tatil devresinden sonra öğretmen bütün enerjisi ile işe başlayacağı bir zamanda onu yeise ve fütura düşürecek bu gibi haller daha ne vakte kadar devam edecek...”⁶¹.

Görev yaptığı okulda başarılı olmanın anahtarının yerinde istikrar olduğunu düşünen öğretmenler, özellikle teftiş meselesi ile müfettişlerle aralarında çok defa anlaşmazlık çıktığını bu durumda da en çok kendilerinin zarar gördüğü düşüncesindeydiler. Öğretmenler, müfettişlerin aleyhlerinde gelişigüzel rapor düzenlediklerini, yaptıkları teftiş amaçlı ziyaretlerin öğretmen ve öğrencinin seviyesini anlamayacak kadar kısa olmasına karşın müfettişlerin verdikleri olumsuz raporlar nedeniyle öğretmenlerin mağdur olduğunu belirtmişlerdi⁶². Bazı Milli Eğitim Müfettişlerinin görevlerini “kelle getirmek”, öğretmenin açığını yakalayıp onların ceza almasının sağlamak olarak algıladıkları için 1938’de Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’in ifade ettiği gibi sekiz bin ilkokul öğretmeni meslekten ayrılmıştı. Bu kayıpta yöneticilerin ve müfettişlerin tutumlarının büyük payı olduğu iddia edilmişti⁶³.

İlköğretim teşkilatının mevcut sorunlarının çözümü, eğitim ve öğretimi geliştirme adına yapılacak tüm organizasyonların başarısının yolu bütçeden elde edilecek tahsisatla sağlanması düşünülüyordu. Öğretmen maaşlarının özel idare bütçelerinden karşılandığı o dönemde öğretmenlerin ihtiyacı karşılanamıyordu. 1934’de görev yapan 13.262 öğretmenin maaşı düzenli olarak verilememekteydi. Mustafa Necati, Reşit Galip gibi öğretmenlerin sorunlarının farkında olan idealist

⁶¹ “Kadro Derdi”, **Öğretmenin Sesi**, 1 Birinciteşrin 1936, S.37–38, s.34.

⁶² “Teftiş Meselesi” **Muallimin Sesi**, 15 Teşrinisani 1934, S.5, s.33.

⁶³ Tonguç, **Canlandırılacak...**, s.640.

Milli Eğitim Bakanlarının çabaları bile yeterli olmamış, birçok ilde 3–4 ay ilkokul öğretmenlerine maaş verilememişti. Maaşlarını düzenli alamayan öğretmenler, ellerine geçen miktar ile de ihtiyaçlarını karşılayamamaktaydı. Aldığı para ile ev kirası veren ailesine, annesine, kardeşine bakmak zorunda kalan öğretmenler vardı. Bu harcamalardan artan paranın ne kadarı ile elbise, ne kadarı ile dergi ve kitap alabilecekleri tartışma konusuydu⁶⁴. Öğretmenlerin düzenli maaş alamamalarında 1929 Ekonomik Buhranı sürecinde sürekli azalan İl Özel İdare gelirlerinin büyük etkisi vardı. Özel idareler, her yıl yeni göreve başlayan öğretmenlerden başka eski öğretmenlerinin bile maaşlarını verecek durumda değildi. 1931 yılında Rize, Gaziantep, Malatya, Trabzon, Konya, illerinde öğretmenlerin bir kısmı maaşlarını alamamışlar, 1932 yılında Konya’da, özel idarenin maaşlarını karşılayamadığı 40 okul kapatılmış, öğretmenler başka illere atanmıştır⁶⁵. Dewey’in raporunda da bu konuya değinilmiştir. Ona göre;

“muallim maaşları süratle ve pek büyük nispetle tezyit olunmalıdır. Maaş meselesi, en münasip şahsiyetleri öğretmenlik mesleğine cezp etmek için başıca nokta olmamakla beraber, muallimin alacağı ücret kendisini, ailesini münasip bir seviyede yaşatacak derecede olmadıkça buradan zararlar tevellüt edecektir... Mesleklerine en merbut muallimler bile bugün bütün fikir ve kalplerini kendi vazifelerine veremiyorlar... Bütün fikirleri o borçları ödemekle o kadar meşguldür ki terbiye meselelerine karşı alaka duymak ve kendi mesleki seviyelerini yükseltmek gibi meseleler ikinci derecede kalıyor...”⁶⁶

1929 yılında Türkiye’ye gelen Alman Eğitimci Künhe, öğretmen maaşlarının az olmasını büyük bir tehlike olarak değerlendirilmiş bölgelere göre farklı maaş ve pahalılık zamları önermiştir⁶⁷.

Her yıl artan öğretmen ve okul ihtiyacını karşılamak için tahsisat bulmak mecburiyeti nedeniyle kalıcı bir çözüm bulabilmenin yolu meselenin devlet tarafından ele alınması ve maaşların genel bütçeden karşılanması istenmiştir. Yahya

⁶⁴ F.Osman, “Muallimlerin Mesken Bedelleri” **Muallimler Mecmuası**, S.38–39, Nisan-Mayıs 1935, s.208; Şevket Gedikoğlu, **Kemalist Eğitimin İlkeleri Uygulamalar**, İstanbul: Çağdaş Yayınları 1978, s.56.

⁶⁵ Wilson-Başgöz, **age**, s.148.

⁶⁶ John Dewey, **Türk Maarifi Hakkında Rapor**, İstanbul: MEB Yayınları 1952, s.16.

⁶⁷ Akyüz, **Türkiye’de Öğretmenlerin...** s.239.

Akyüz'e göre, kıdemli meslektaşlar yıllardır terfi edemediklerini, maaşlarının yetersiz ve düzensiz olduğunu gören genç öğretmenlerin başka memuriyetlere geçildiğinde maaşların düzenli olduğunu görmüşlerdi. Otuzlu yıllarda birçok öğretmen devamlı artan bir oranda öğretmenlikten ayrılmıştı.

“...Mekteplerde hoca sıfatıyla kalmağa rıza gösterenlerin çoğu aç yaşıyor, yaklaşık başka iş görmek zaruretindedirler, mesleğimiz ve memleketimizin istikbali sarsılıyor. Bu feci tehlikeyi hissetmiyor gibi duruyoruz. Terbiye ve irfan hayatı, ümit ve itimat vermekten uzaktır. İlim ve sanat kumandanları birer birer cepheden çekiliyor, maarifin zayıflığını kim telafi edecek...”⁶⁸

Türkiye’de köy yaşamının şehirlerinin sahip olduğu birçok imkânlardan mahrum olması, öğretmenlerin kişisel ve aile ihtiyaçlarını karşılamada birçok sıkıntılara düşmelerine neden oluyordu. M.Tuğrul, bekâr öğretmenler için bu durumun daha fazla rahatsız edici olduğunu savunmaktaydı. Yemeğini kendi hazırlaması, çamaşır ve temizlik gibi konularda yardımcı olacak insanları bulmakta güçlük çekmekteydi. Eğer ihtiyaçlarını köyde bulamazsa şehir veya çevredeki büyük komşu köylere gitmek zorundaydı. Elbise gibi ihtiyaçlarını ise ancak şehirden karşılayabilecekti. Öğleden sonra veya tatil günleri, bu amaçla şehre gidilmeye ayrılırdı. Ancak köy yollarının iyi olmadığı ve bilhassa yağmurlu ve soğuk aylarda bu yolculuk sıkıntılı bir hal almaktaydı. Ayrıca yaptığı masraf şehirdeki meslektaşlarına göre daha fazlaydı. Şehirde satın aldığı ihtiyaçlarına, taşıma masraflarını ödemek zorundaydı⁶⁹.

Şevket Gedikoğlu, öğretmenin köyde verimini düşüren, onları meslek değiştirmeye kadar sürükleyen asıl sıkıntı, köy yaşamına uygun olmayan ortamlarda yetişen öğretmenlerin yeni iş ve yaşayış çevresine uymada çektikleri sıkıntı olduğunu düşünmektedir. Gedikoğlu’na göre öğretmen okulları, öğrencilerine ameli değil nazari bilgi vermekte, onlara köy realitesine uygun bir gelecek hazırlamamaktaydı. Okullarda, köyün çalışma hayatına ilişkin uygulamalı eğitim ve zaman zaman yapılan geziler dışında köy ile bağlantı bulunmamaktaydı. Okulda topladığı bilgi,

⁶⁸“Maarife Acıyoruz”, **Muallimler Mecmuası**, S.9, 30 Mayıs 1923, s.176 aktaran Akyüz, **Türkiye’de Öğretmenlerin...** s.245.

⁶⁹ Johann Friedrich Dietz, **Köy: Bir Eğitim Topluluğu Olması Bakımından**, İstanbul 1946, s.127; M.Tuğrul, “Köy Öğretmenliği”, **Ülkü** S.118, 16 Ağustos 1946, s.5.

görüş ve hayat telakkilerine uymayan, köy topluluğu içinde kendini yabancı hisseden, gözü ve aklı şehirde kalan öğretmen eğer en yakın kasabaya naklini yaptıramazsa meslek değiştirmeyi göze almaktaydı⁷⁰.

Öğretmen, köyde arkadaş bulamamakta, onun dertlerini ve endişelerini anlayacak, onları paylaşacak yeri geldiğinde takdir edecek insan bulamamaktaydı. Öğretmen köy kökenli olsa bile şehirdeki okullarda yetiştiği için köy hayatı ona göre geri bir yaşamı simgelemektedir. Köy yaşamına dönüş kendisine zor gelmekteydi. Birinci Maarif Şurasında Reşat Şemsettin Sirer, öğretmenlerin bu sıkıntısını şöyle anlatmaktadır:

“...şimdiye kadar köye hep büyük şehirlerimizde kurulmuş olan öğretmen okullarında yetiştirdiğimiz şehirli gençleri yolladık. Tahsilleri esnasında kendilerine vazife, feragat, fedakârlık duyguları ve yurt sevgisi telkin olunan aileleri, evleri de şehirde bulunan bu gençler, cesaret ve iyi niyetlerle köye gidiyorlar, fakat köyde şehirde alışa geldiklerinden bambaşka hayat şartları ile karşılaşılıyorlardı. Bu şartlar içinde yaşayabilecek, onları değiştirip düzeltebilecek vasıfları da kazanmış olmadıkları için kendilerini maddi ve manevi yalnızlık içinde görüyor, yeise düşüyor, bedbin oluyorlardı. Muhitlerine faydalı ve müessir olmak için şevk ve kuvvetleri kalmayan bu gençler için biran evvel köyden kurtulup şehre kaçmak gayeleşiyordu. Köyde hizmette kaldığı müddetçe de kendisinde şu kusurları görüyordu; faaliyeti yalnızca okula münhasır kalıyor, muhitlerle temas etmiyordu. Ona hayırlı bir hizmeti dokunamıyor, köylü ona sokulamıyor ve uzak duruyordu. Bu halin tabii bir neticesi olarak ikisi de birbirini tanımıyordu. Öğretmen yaz tatili gelince hemen bulunduğu köyü terk ediyor, şehirlere, sahillere, yaylalara can atıyor, uzun bir tatil boyunca talebesiyle bütün temasları kesilmiş oluyordu. Mecburi hizmet mükellefiyetini de bitiren şehirli öğretmenlerin akın akın öğretmenlikten ayrılarak başka hizmet sahalarına geçtiklerine şahit olmaktadır...”⁷¹.

Akyüz’e göre öğretmenin köydeki münasebetinin sadece okuldaki çocuklarla sınırlı olması, köylülerle mesafeli olması nedeniyle köyde oluşan aydın-öğretmen boşluğunu imamlar doldurmaktaydı. Ülkede aydın din adamı yetiştirme meselesi

⁷⁰ Şevket Gedikoğlu, **Niçin Eğitim Kurşları ve Köy Enstitüleri**, Ankara: İdeal Matbaası 1949, s.34-35.

⁷¹ Reşat Şemsettin Sirer, **Birinci Maarif Şurası**, Ankara: Maarif Vekâleti 1942, s.344’den aktaran Hasan Ali Koçer, **Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)** Ankara 1967, s.110.

ciddi olarak tartışılmadığı için köylerde eski zihniyet ve anlayışların devam ettiği görülmektedir. Ayrıca köy, imamlarının köylülerin hayatlarına yönelik pratik faydaları vardı. Köy yaşamına ısınamayan öğretmen daha yerleşmeden ilk fırsatta köyden kaçmaya çalışmakta, köy çocuklarını ailelerinden zorla okula almakta, onlara hiçbir zaman işe yaramayacak bilgiler öğreterek onlara masraf çıkarmaktaydı. Köylüler özellikle kız çocuklarının okumalarını gereksiz kabul ediyorlardı. Onların anlayışına göre kızlar okula giderlerse “ileride sevgililerine mektup yazmayı öğrenirler, okula gidipte açılacaklarına cahil fakat kapalı kalsınlar daha iyidir”⁷². Okula devam meselesi köy öğretilerini en çok zorlayan sorunlardan birisiydi. Köylü okumanın ve okulun değerini kavrayamadığı için çocuğunu okula isteyen ve bunun için zor kullanan öğretmene “Allahın belası” gözüyle bakılmaktaydı. Öğretmenin, çocuklarını okula göndermesi için ailelerle görüşmesi hatta rica etmesi, köylünün gözünde öğretmeni bir jandarma erinden bile değersiz duruma düşürmekteydi⁷³. Öğretmen-veli münasebetlerinin çok kötü olmasında, köyde verilen eğitimin köyün çalışma hayatına doğrudan bir faydasının görülmemesinin de etkisi gözden uzak tutulmamalıdır..

Eğitim ve öğretim karşısında köylülerin isteksiz tutumları, öğretmenin kendisini bahtsız ve talihsiz hissetmelerine neden olmaktadır. Muallimin Sesi Dergisine göre, şehirdeki hayatın imkânları, kolaylıkları, eğlence ve zevkleri dururken, ıssız, karanlık bir hayatın içine girmek ve köylüleri eğitmeye çalışmak bir şanssızlık olarak görülmektedir. Buna neden olarak köy ve köylüleri gösterilmişse de köylerin bir sürgün yeri, cezalandırılan, kaliteli olmayan öğretmenlerin gönderildiği bir yer olarak görülmesinin de payı vardı⁷⁴. Bu konudaki şikâyetler Öğretmenin Sesi Dergisinde şu şekilde dile getirilmiştir:

“...köy okullarına ve köy öğretilerinin seçim işine şimdiye kadar gerekli olan önemi (verdiğimizi) söyleyebilir miyiz? Köy okulu çokluk barınılamaz bir yapıdır. İçinde işe yarar bir şey yoktur... Işık girmez, basık tavanlı bir odada çocuklar boylarına uymayan kırık sıralarda oturmuşlar, ellerinde kitap yok, defter yok, kalem yok. Çokluk öğretmen ya okuldan yeni

⁷² Akyüz, **Türkiye’de Öğretmenlerin...** s.297.

⁷³ Aynı eser, s.297-300.

⁷⁴ “Yanlış Gidişin Sonu Gelmeyecek mi?” **Muallimin Sesi**, 15 Kânunuevvel 1934, s.49; Gedikoğlu, **Niçin Eğitmen...** s.35.

çıkmiş görgüsüz bir gençtir ya kültür idarecilerinin inancına göre artık şarda(şehirde) başarılı olamayacağı için köye atılmış ihtiyar bir emektar yahut da serkeşlik, geçimsizlik isnatıyla ceza yerine buraya gönderilmiş bir meslektaşır...’’⁷⁵

Köyde öğretmenin barındığı mekânlar da fiziksel olarak yaşamaya hiç uygun değildi, öğretmenler için lojman olmadığı gibi, öğretmen köyde tuttuğu kira evinde bile birçok imkândan mahrumdu. Banyo dahi lüks sayılmakta, evlerde elektrik ve su bulunmamakta, okulun gerekli tamir işleri de ancak çok sıkıntılı bir sürecin ardından yapılmaktaydı⁷⁶. Öğretmenin oturduğu evin, insani yaşama şartlarından yoksun olmasının yanı sıra köy okulunun bina, eğitim araç ve gereçleri ve diğer bakımlardan eksiklikleri, eğitim süresinin üç yıl olması, okula devam konusunda istikrarın sağlanamaması gibi nedenler eğitim öğrencilere faydalı olmasını engellemekteydi. 1929’da okula başlayan her yüz öğrenciden ancak 33’ünün mezun olması bu olumsuzlukların bir sonucuydu. Okuldan mezun olan çocuklar da bir kaç yıl içinde öğrendiklerini unutmakta ve hatta okuma yazma alışkanlıklarını kaybedenlere rastlanmıştı. Çünkü günün önemli bir kısmını “mütevekkil ve kanaatkâr fikirlerin kaynağı olan ailede” geçiren çocukların ancak yüzde yirmisi, öğretmenlerin istediği dönüşümü başarmaktaydı. Mümtaz Turhan, elli seneden beri okul olan bir köyle okulu olmayan köy arasında zerre kadar fark bulunmadığını ifade etmektedir⁷⁷.

Şerif Tekben, öğretmenin kendini köyde yabancı ve yalnız hissettiğini sadece okulda faaliyette bulunmakta olduğunu, köy halkı ile mecbur kalmadıkça ilişki kurmadığını belirtmektedir. Köy öğretmeni şehirdeki öğretmen okullarında yetişmekte, uygulamalı ve Türkiye’deki köy gerçeğini dikkate alınmadan hazırlanmış nazari müfredatla, adeta suya sabuna dokunmadan eğitim görmekteydi. Fedakârlık ve idealist olmak gibi düşüncelerle, romantik ve pastoral bir köy yaşamı idealize edilmekteydi. Yeni mezun genç öğretmenler bu duygularla köye gittiklerinde

⁷⁵ “Köyde Kültür” **Öğretmenin Sesi**, S.37, Birincikanun 1936, s.201.

⁷⁶ Dietz, **age**, s.127; Köy öğretmenleri okul ihtiyaçlarının karşılanması konusunda yerel idarecilerin ilgisizliğinden şikâyet etmektedirler. Okulun kara tahta, tebeşir temin edilmesine köy muhtarlarının lakayt kaldıkları belirtilmektedir. Kırılan camların yerine yenisini taktırmak olanaksızdır. İl bütçelerinin eğitim ödeneği öncelikle il ve ilçe merkezlerindeki okullara ayrıldığından para artarsa, köy okulları parayı kullanabilmektedir. Genelde para artmadığı için köy okulunun masrafların köy sandığından karşılanması gerekmektedir. Ancak bu durum muhtar ve ihtiyar meclisinin tepkisini çekmekte, köy bütçesini finanse eden köy halkının, öğretmene ve eğitime karşı sevgisini azaltmakta ve hatta toplanan paraların hepsinin okula harcandığı şeklinde dedikodulara neden olmaktadır. Akyüz, **Türkiye’de Öğretmenlerin...** s.292.

⁷⁷ Akyüz, **Türkiye’de Öğretmenlerin...** s.295.

bambaşka bir yaşam ile karşılaşıyorlardı. Okulda öğrendiklerinin kendisine bir faydasının olmadığını ve bu köy yaşamına nüfuz edebilmek için başka bir sisteme, başka bir yetiştirme programına ihtiyaç vardı. Şerif Tekben, yeni bir öğretmenin köye gidince nasıl bir hayal kırıklığını şöyle anlatmaktadır:

“...köy hakikaten korkulacak bir yermiş, ekmek yok, yatak yok, ev yok, derdimi anlatacak insan yok, işin fenası bunları sağlayacak ben de bilgi yok. Köylü ile karşı karşıya iki dilsiz gibi kalıyoruz. Onun mevzuları ile benim fikirlerimi anlaştırmak mümkün olamıyor. On yıllık tahsilime rağmen, köy topluluğunun en cahil adamı ben olmuştum. Hâlbuki okul sıralarında neler okumuş neler öğrenmişim. Fakat matematik problemleri, fizik, kimya problemleri, çeşitli ziraat konuları bu yeni muhit içinde işe yaramaz olmuşlardı. Köylüye verecek hiçbir şeyim yoktu. Onlar tarladan, portakal mahsulünden, hayvan bakımından, köy idaresinden bahis açıp konuştukları zaman bana boynumu döküp dinlemek düşüyordu. Kitap sayfalarında gördüğüm ziraat bilgisi köylünün tarlasına inince iflas etti. Suyun terkiibinden başlayıp gübrelere kadar uzanan kimya formülleri zihnimde hapsolup kaldılar. Okul sağlık bilgisi denilen ders yağmurlu havalarda dersliğinde şemsiye ile çalışılan okul binasının perişanlığı içinde zavallılaştı. Geometride uğraştığımız şekiller bir daha karşıma çıkmadı, köyün istediği adam ben değildim, ona lazım olan da muhakkak ki benim kâra tahta bilgim olamazdı. Onun yaşama konuları bambaşka şeylerdi. Bu halimle, köy topluluğu içinde ayrı düşünüşlü, kendisi için yaşayan, devletin beslemeğe mecbur olduğu bir muallim bey olarak yaşıyordum”.⁷⁸

Şehirde bulunan ilköğretim okullarından yetişen öğretmenlerin, köy yaşamına yabancı duruşları çok eleştirilmiştir. Bu konudaki eleştiriler öğretmenlerin yetiştirilme aşamalarından kaynaklanmaktaydı. Tamamen şehir ve kasaba müfredatı ile yetişen öğretmenlerin köy gerçeklerine uymayan formasyonları sonucu başarısızlık beklenen bir sonuçtu. Ancak köyde öğretmenin tutunabilmesi onun ve ailesine çeşitli kolaylıklar sağlanarak mümkün olabilirdi.

⁷⁸ Şerif Tekben, **Canlandırılacak Köy Yolunda**, Akçadağ 1947, s.9-10.

2.2.2. Köy Öğretmenlerinin Sıkıntıları

Köye yerleşen bir öğretmenin, şehir hayatının imkânlarından uzak bir yaşamı göze almış demektir. Bekâr yaşayan veya evli olan bir öğretmenin köyde karşılaşacağı en önemli sıkıntı sağlık sorunlarına zamanından müdahale edemeyiştir. Gedikoğlu'na göre, öğretmen ailesi, köyde tehlikeli hastalıklara duçar olabilmekteydi. Bu durumda öğretmen, uygun olmayan yollar, vasıta bulma sıkıntısı, sağlık memuru, doktor ve hastanenin sadece şehirde bulunması öğretmen için sıkıntıya neden olmaktadır. Köylerin şehirlerle olan münasebet durumlarına yakınlık ve uzaklıklarına göre bu sıkıntılar artmaktaydı. Çocuklarının sağlıklarına emniyetsiz gören öğretmen, yolsuz, vasıtasız, uzak bir köyde devletin tek temsilcisi olarak yapayalnızdı. Bu uzaklık nedeniyle kendini manevi olarak besleyebilecek kitap, dergi, gazete gibi vasıtalarından mahrum bulunan öğretmen giderek içine kapanmakta, kendisini talihsiz ve bedbin olarak suçlamaktaydı⁷⁹. Çocuk sahibi bir öğretmen çocuklarına köyde nasıl bir gelecek hazırlayabilecekti. Şehirde çalışan arkadaşlarının çocukları kolayca eğitimlerine devam ederken, köyde yaşamak zorunda kalan öğretmen, çocuğun ancak tahsil ile meslek sahibi olabileceğini düşünmekte, köydeki mahrumiyetler içinde bu isteğini gerçekleştirememekteydi⁸⁰. İsmail Uçar'a göre, bu amacı gerçekleştirmek isteyen öğretmenin mutlaka köyden ayrılması gerektiğini düşünecek, köye zorla bağlandığı için kendini mutsuz hissedecek ve verimsiz olacaktı. Bu nedenle köy öğretmenlerinin çocuklarına devlet tarafından orta tahsilleri ücretsiz yaptırılmalı veya burs temin edilmesi tavsiye edilmişti⁸¹.

Köy okullarından istenilen verimin alınamaması, öğretmen köylü münasebetlerinin eğitim ve köy kalkınması bakımlarından çok yetersiz kalması üzerine yerli ve yabancı uzmanlarca reform önerileri ortaya atılmıştı. Bu öneri sahiplerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre okulda öğrenci merkezli bir eğitim olmalıydı. Okulda hayat bilgisi eğitimi için, sağlık, yardımlaşma, kooperatifçilik, tiyatro, sanat, yemek pişirme, gezinti, spor, hayvancılık öğrenci toplulukları kurularak her grubun kendi alanında faaliyet yürütmesi temin edilmeliydi. Okulun

⁷⁹ Emin Soysal, *Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü*, Bursa 1943, s.20.

⁸⁰ Gedikoğlu, *Niçin Eğitim...*, s.38.

⁸¹ İsmail Uçar, *Köy Öğretimi ve Öğretmenleri Hakkında Görüşlerim*, Kayseri 1956, s.10.

bütün alet ve vasıtalarını tamir grubu yapmalı, yemek hazırlanması, dağıtılması ve servis işleri bir başka grup tarafından yapılmalıydı⁸².

1927'de Türkiye'ye gelen Omar Buyse mevcut köy okullarının ve öğretiminin köy gerçeklerinden uzak olduğunu belirtmekte, okul, köyde öğrencinin doğrudan rol aldığı çiftlik hayatı şeklinde, şehirden uzak ve tabiatın kucağında olmalıydı. Bu çiftlik küçük bir işletme olmalı, öğrencilerin kolayca elde edeceği basit aletler kullanılmalıydı. Buradan elde edilecek gelir, okulun masrafları için kullanılmalıydı. Bu dönemde hazırlatılan yabancı uzmanlarca hazırlanan raporların hiçbirisi uygulama imkânı bulamamıştı. Yabancı eğitimciler en çok, öğretmen maaşlarının hızla artırılması tavsiye edilmişti. Ancak bu öneriler Türkiye gerçekleriyle bağdaşmamaktaydı. Her maaş zammı zor geçinen büyük kitlelerin daha fazla vergi yükümlüğüne girmesi demektir. Yetersiz gelir azlığı nedeniyle düzenli maaş alamayan öğretmenlerin maaşlarının artırılması dönemin şartlarında mümkün görülmemiştir⁸³.

2.2.3.Köy Eğitiminde Farklılaşma

1933 yılında Milli Eğitim Bakanlığına Reşit Galip'in getirilmesi ile köy eğitiminde yeni bir süreç başlamıştı. Ziraat ve Sağlık Bakanlıkları temsilcilerinden oluşan bir Köy İşleri Komisyonu kurulmuştu. Komisyon, eğitim merkezleri çevresinde köy kalkınması için gerekli görüşleri belirlemeyi amaçlamıştı. Klasik öğretmen çıkışlı öğretmenlerin köylerde başarısız ve okulların ihtiyacını karşılamaktan uzak oluşları nedeniyle köyün toplumsal yapısına uygun, maddi ve ekonomik yönünün değişmesini sağlayacak bir öğretmen tipi hazırlanmalıydı. Bu öğretmen yalnız okul konusunda değil, devlet örgütünün köyde emin ve yetişkin bir rehberi olmalıydı⁸⁴. Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan Dewey'in raporunda, köy eğitiminde çiftçilerin ve köylülerin iş yaşamına özel önem vermeden hazırlanacak ve uygulanacak teorik eğitimin faydalı olmayacağı savunulmuştu. Bu şekilde bir eğitim öğrenciyi köy yaşamından uzaklaştıracağı ve bir meslek kazandırmayacağı, yalnızca

⁸² Wilson-Başgöz, *age*, s.132.

⁸³ Wilson-Başgöz, *age*, s.138-141.

⁸⁴ Tonguç, *Canlandırılacak Köy...*, s.419.

alfabe, biraz hesap ve ezber bilgi anlayışı ile köylere girecek eğitim-öğretim sistemi beklenen faydayı sağlayamayacaktır. Gedikoğlu'na göre iş kapasitesini, verimini artıran teknik vasıtaları, her köyün ve köylünün sağlığını koruyan, suyunu, gıdasını, giyimi, evini, sokağını temiz tutan, çalışma hayatına yaşama zevkini getiren, istirahat ve eğlencelerini birlik ve beraberlik içinde çalışma ve başarıma alışkanlıkları sağlayan, tabiata daha istekle ve kuvvetle saldıran bir eğitim sistemi hazırlanmalıydı⁸⁵. Mektepler, buldukları yerlerde sıhhatin merkezi olmalı, köylerde salgın hastalıklara ve genel sağlık kurallarına ilişkin bilgiler, yalnızca öğrencilere vermekle kalmamalı, köy halkına yaygınlaştırılmalıydı. Bu politikanın gerçekleştirilmesi için öğretmenin doğrudan doğruya köy ahalisi arasından seçilmesi ve hayatının sonuna kadar köyde kalmalıydı. En modern ziraat usullerinin farkında olmalı, köylüye örnek olacak bir numune tarlası vücuda getirilmeliydi. Köylülerin ürettiği mahsullerin satışından gerçek anlamda istifade edilmesi için kooperatif teşkilatı kurulmalıydı. Ayrıca köy halkının devletle olan münasebetlerinde de aracılık yapmalıydı⁸⁶. Öğretmen köyde kuracağı ailesiyle huzur ve saadetini köyde arayan köyün meselelerini kendi öz meselesi kabul eden bu insan olmalıdır, öyle yetiştirilmeliydi.

Muallim Nuri'ye göre köy hayatının maddi ve manevi olarak esaslı değişmesinin zamanı gelmiştir. Buna göre;

“köyün hayatına bu servet değişikliğini kim verecek? Köyü kadim tecerrüdünden, köylüyü ebedi inzivasından kurtaracak, onu ilerleyen bir hayatın içine atacak, onun içinde gafletlendiği inzivayı parçalayacaktır. Böylece ona daha geniş bir görüş ufku daha derin bir düşünüş hızı verecektir. Onun maddi hayatının cefaları ancak köy mektebiyle azalacaktır. Köy mektebi köylüye, mukadderatının bir unsuru değil, mukadderatına hükmeden bir benlik olduğunu anlatacaktır”⁸⁷.

⁸⁵ Gedikoğlu, **Niçin Eğitim...**, s.112.

⁸⁶ Asım Us, “Bize Nasıl Köy Öğretmeni Lazım” *Kültür Bakanlığı Dergisi*, S.20-1, Sonkanun 1937, s.138; Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Öğretmeni Fikret Kanad'a göre sosyal ve ekonomik devrimlerin kökleşebilmesi köylerde yerleşebilmesine bağlıdır. Bu işin üstesinden köy öğretmenleri gelecektir. Ancak bu öğretmen klasik öğretmen okullarından çıkan öğretmenlerden olmayacaktı. “onlar köy çocuklarını öylesine değiştirmektedir ki güzel kravata, güzel ve ütülü giysiye sahip olmayı, kentlerde rahat yaşamayı düşünmektedir. Oysa yeni tip öğretmen okulları kentlerden uzak, doğanın kucağında, geri köylerin içinde bataklık yakınında kurulmalıdır”. Akyüz, **Türkiye’de Öğretmenlerin...**, s.306.

⁸⁷ Muallim Nuri, “Köy Mektebi” **Dönüm**, S.3, Ağustos 1932, s.24.

Bu cümleden olarak Şevket Gedikoğlu, yeni dönemde öğretmen adaylarının şu esaslar doğrultusunda yetiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu esaslar;

- Müstakbel öğretmen adayları, köy hayatını bütün kısımları ile içten alakadar olabilecek bir hayatın içinde yetiştirilmelidir.
- Öğretmen adayları, ziraat ve sınai bütün üretim şekillerine teorik ve pratik bakımlardan hâkim olabilecek iktidarda yetiştirilmelidir.
- Öğretmen adayları, köylerde kendilerine halk, küçük çocuk ve gençlik eğitime ait önemli roller verileceği düşünülerek yetiştirilmelidir⁸⁸.

Gedikoğlu, bu şekilde yetiştirilen ve köylerde göreve başlayan öğretmenlerin mesleklerinde faydalı olabilmeleri, geriye düşmemeleri için onları işbaşında ilerletmek gereğini savunmuştu. Bu amaçla yayın ve kitap işleri ile onları besleyecek organizasyonlara acil ihtiyaç vardı. Köyde öğretmen izole vaziyette kalmamalı, düşünen ve duyan bir insan, sert köy gerçekleri karşısında bırakılmamalı ve sağlık işleri de sağlam ve esaslı bir şekilde kontrol altına alınmalıydı. Öğretmenlerin köyde uzun süre kalmalarını temin için şehirde bile bulamayacakları birtakım avantajlar temin edilmeli (ulaşım araçlarından ücretsiz yararlanma, yakacak yardımı vs.) köyde onlara mütevazı ve sağlıklı bir ev verilerek onların köylere sorunsuzca yerleşmeleri temin edilmeliydi. Anadolu köylerine gönderilecek öğretmenlerin, köy kökenli olması, köy mekteplerinin birkaç yüz dönümlük arazisinde ilmi ziraat usullerine benzeyen müfredatla yetiştirilmesi gerektiği konusunda herkes hemfikirdi. Köyde öğretmen ailesi ile birlikte oturacağı ev, basit ama sağlam ve sağlıklı olacaktı⁸⁹.

Dr. Reşit Galıp'ın bakanlığı döneminde Maarif Vekâletinde, köy öğretmeni yetiştirme ve köy eğitimi problemini tekrar ele alan Köy İşleri Komisyonu kurulmuştu. Bu komisyon, yeni tip öğretmelerin vasıflarını şöyle özetlemişti.

- Köy öğretmeni köyün bütün unsurlarına müessir olabilmelidir. Medeni Kanunun köyde tatbik edilmesi, kanunun kaidelerinin köyde ve ailede uygulanmasını sağlamaktır.
- Köyün maddi ve iktisadi hayatına müessir olabilmelidir. Köye ileri ziraat usullerini, geniş mal

⁸⁸ Gedikoğlu, **Niçin Eğitimci...** s.73-74.

⁸⁹ Gedikoğlu, **Niçin Eğitimci...** s.75.

mübadelesini düzenlenmiş pazar münasebetlerini sokabilmelidir.
- Aydın olmalıdır⁹⁰.

Yukarıda anlatılan vasıflara sahip olması istenen köy öğretmenleri yetiştirecek öğretmen okulları 1926 Talimatnamesiyle faaliyet göstermekteydi. Denizli ve Kayseri’de eğitim veren bu iki okula yaşça on altı yaşından büyük, yirmi yaşından küçük öğrenciler alınmıyordu. Okula kabul edilecek öğrenciler öğrenimlerini bitirdikten sonra vekâlet tarafından belirlenecek köylerde asgari altı yıl öğretmenlik yapmakla yükümlü idiler. Bu okullarda her gün öğleden önce dört saat teorik ders yapılıyor, öğleden sonra ise ikişer saat uygulama ve tecrübeye ayrılıyordu. Pratik ve uygulamalı dersler şunlardı: zirai faaliyetler, atölye faaliyetleri, tabiat inceleme gezileri, oyun, spor ve beden eğitimi.

Okulun faaliyet gösterdiği yıllarda mezun ettiği öğrenciler, kız ve erkek olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 31. 1927-1933 Döneminde Faaliyet Gösteren Öğretmen Okullarının Mezun Listesi⁹¹.

Yıllar	Okul Sayısı	Erkek	Kız	Toplam Öğrenci
1927	2	133	-	133
1928-29	2	230	-	230
1929-30	2	261	15	276
1930-31	2	289	14	303
1931-32	2	333	11	334
1932-33	1	76	10	86

Son sınıf öğrencilerine, okul doktoru tarafından basit sıhhi tedbirler, pansuman, muhtelif hastalıklar için aşı yapma yöntemleri uygulamalı olarak öğretilmişti. Köy Muallim Mektepleri, ilkokul olarak inşa edilip sonradan birtakım ekler yapılan binalarda faaliyet göstermişti. Bu fiziksel yetersizlikler köy muallim mekteplerinin

⁹⁰ Aynı eser, s.61-63.

⁹¹ Öztürk, age, s.152-153.

başarısızlığında önemli bir etken olmuştu. Ayrıca bu okullar için nitelikli eleman da ayrı bir sıkıntı kaynağı idi⁹².

Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç, 1937’de İzmir Kızılçullu ve Eskişehir Mahmudiye-Çifteler’de iki adet Köy Öğretmen Okulu açmışlardı. Bu okullara üç sınıflı köy okullarından mezun olan çocuklar alınıyor, tam devreli bir eğitim verilerek bir ilkokulu bitirme ve köy öğretmen okullarına devam etme imkânı sağlanıyordu. Orta kısım sınıfları, öğretmen okullarına hazırlık vazifesi görmekteydi. Öğrenciler okullarda pratik ziraat eğitiminin yanı sıra köy mesleklerinden inşaatçılık, demircilik, dülgercilik, kooperatifçilik gibi köy hayatında son derece gerekli mesleklerden birini öğreniyorlardı⁹³. Bu aşamayı bitiren öğrenciler öğretmen okulu sınıflarına hazırlanmış oluyordu. Bu adaylardan öğretmen olmayacaklar, hayata atılacak, köylerde, fenni ziraatı öğrenmiş bilinçli bir ziraatçı olacaklardı. Okulun öğretmenleri, köy hayatını tanımak amacıyla çeşitli zamanlarda köylere giderek, çeşitli konularda araştırmalar yapıyorlardı. İzmir Kızılçullu ve Eskişehir Çifteler Öğretmen Okullarının yıllar itibariyle öğrenci sayısı şu şekilde gerçekleşmişti:

Tablo 32. 1937-19239 Döneminde Faaliyet Gösteren İki Öğretmen Okulun Mezun Listesi⁹⁴.

Yıllar	Okul Sayısı	Erkek	Kız	Toplam Öğrenci
1937-38	2	128	-	128
1938-39	2	325	16	341

Programdan anlaşıldığı gibi çocuğun evinde ve muhitinde, bütün hayatında işine yarayacak bilgi ve alışkanlıklara sahip olması temin edilmeye çalışılmıştı. Köy

⁹² Öztürk, *age*, s.152–153.

⁹³ Okulda dersler şu şekilde belirlenmişti: Kültür Dersleri; Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi, Tabiiye, Riyaziye, Türkçe, İngilizce, Kooperatifçilik, Resim, Sanat Dersleri; Demircilik, Tenekecilik, Dülgercilik, Yapıcılık, Mandolin Çalma, Fotoğrafçılık, Bisiklete Binme, Motosiklet, Traktör gibi makine ve alet kullanma becerisi, Çiçekçilik, Bağcılık, Fidancılık, Tavukçuluk, Genel Ziraat, Zeytincilik ve diğer tarım dersleri. Ayrıntılı bilgi için bkz: “Öğretmen Okulu Nasıl Çalışıyor? Gaye ve Faaliyeti” *Kültür-İzmir*, S.69, 1 Mart 1938, s.4–5.

⁹⁴ TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim Hareketleri 1927–1966*, Ankara: DİE Yayınları 1967, s.32–35.

çocuğunu köy hayatının içinde milli, medeni ve insani fikir ve hislere sahip hale getirmek, köy öğretmenlerinin görevlerindendi⁹⁵.

İyi bir örnek olarak değerlendirilebilecek olan bu projeden mezun olan öğrenci sayısı Türkiye'nin ihtiyaç duyacağı miktarın çok altındaydı. Her yıl öğretmen okullarından mezun olan öğretmen sayısı ölüm, istifa, emeklilik gibi nedenlerle azalırken, köy ve şehirlerin öğretmen ihtiyaçları karşılanamamaktaydı. Ancak nüfusları 400'den az olan yaklaşık 32 bin köy için öğretmen temin etmek mümkün değildi. Mevcut sistemle bu açığın kapatılması çok zordu. O halde basit ve pratik tedbirlerle şehir ve kasabalardan uzak küçük köylerin ihtiyacını karşılamak gerekiyordu. Köy Eğitimleri Projesi bu şekilde ortaya çıkmıştı.

2.2.4.Köy Eğitimleri Projesi

Türkiye'nin birbirinden uzak, küçük ve az nüfuslu köyelerine öğretmen göndermek ve okul açma fikri, uzun süredir Milli Eğitim Bakanlığının çözüm aradığı bir sorundu. Köylerin nüfusları dikkate alındığında nüfusu 400'den az olan köylerimiz için her köye en az bir öğretmen ve eğitimci için 32 bin, 400–1200 arasındaki köyler için 13.800, 1200'den fazla köyler için 1500–2000 olmak üzere bütün Türkiye için toplan 49.300 eğitimci ve öğretmene ihtiyaç vardı. O aşamada ülke genelinde 15 bin öğretmen görev yapmaktaydı. Ölüm, istifa ve emeklilik gibi nedenlerle öğretmen kadrosu her gün eridiği dikkate alındığında en kısa zamanda 25 bin öğretmen yetiştirmek ve yetmişmiş olanları meslekte tutabilmek için radikal tedbirler alınmalıydı: Buna göre;

- Öğretmen okullarından çıkacakların yüzde 90'ını köyde çalışmak mecburiyetinde kalacaklarından müstakbel öğretmen adaylarını köyden alarak, pratik tedbirlerle kısa bir zaman içinde yoğun mesaiyle hazırlamak.
- Öğretmen okullarına temel teşkil edecek olan ortaokullarını yaygınlaştırmak.
- İlkokul öğretmenliğini bilhassa köy öğretmenliğini cazip bir meslek haline getirmek için kanuni menfaatler temin etmek⁹⁶.

⁹⁵ TC Kültür Bakanlığı, **Köy Mektepleri Programı**, İstanbul: Bakanlık Yayınları 1938, s.1–5.

⁹⁶ “İlköğretim ve Eğitim Meselesi” **Kültür Bakanlığı Dergisi**, S.20–1, Sonkanun 1937, s.6–10.

Kültür Bakanlığı Dergisine göre, az nüfuslu köylere öğretmen göndermek meseleyi çözmekteydi. Nüfus sayısı 150–400 arasındaki köylerin mecburi eğitim çağındaki çocukların sayısı yüzde 10 hesabıyla 40 öğrenciyi geçmeyecekti. Okula gidecek çocukların sayısı elliye bulmadıkça bunların her birine öğretmen vermek verimli olamayacak, zor şartlarda yetişen öğretmenlerin harcanması anlamına gelecekti. Birbirinden uzak mesafelerde bulunan, iktisadi ve içtimai hayat bakımından diğer köylerden farklı kârakter taşıyan az nüfuslu ve işlek yollardan geride kalan köylerin eğitim sorununa çözüm getirmek için pratik tedbirler arayıp bulmak gerekliydi

Saffet Arıkan, köy öğretmenin ve eğitimin köylünün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düşünülmesi gerektiğini, şehirlere yerleştirilen öğretmenlerin köylere istemeyerek gittiklerini ancak hemen oradan kurtulmak için çareler aradıklarını ifade etmişti. İdeal olan köy öğretmenin, köyün gerçek hayat şartları içinde yerleştirilmeli görev yapması sağlamaktı. Öğretmen olma sürecinde köyün sorunlarını ve ihtiyaçlarını o aşamada kavramalıydı. Bildiği, yaşadığı bir muhitte intibak sorunu yaşamayacaktı⁹⁷. Tonguç, köyün ihtiyacı olan eğitmeni köyden alıp, köyde yetiştirmekle köyde üretiminin fazlaştırılması, köyde sıhhati tehdit eden amillerin ortadan kaldırılması ve köylüyü bugünkünden daha yüksek seviyeye yükseltme gibi bir an önce çözülmesi gereken meselelerin çözüm yoluna gireceği düşünmekteydi⁹⁸. Okulda sadece okuma yazma, aritmetik, yurt ve yaşama bilgisi gibi nazari dersler okutulmayacak, tarım ve ziraat işleri dersleri ameli olarak uygulanacaktı.

Eğitmenlerin öğretim yaşındaki çocuklardan seçilmemişti. Askerlik hizmetlerini başarı ile bitirmiş, çavuş veya onbaşı olmuş, en az yirmi yaşın üstünde

⁹⁷ Öztürk, *age*, s.142.

⁹⁸ İsmail Hakkı Tonguç'a göre, nüfusu ve ekonomik durumları öğretmen gönderilmesine müsait olmayan her köye "yeni kıymetler sokmak, mevcut kıymetlerden hayatiyeti bulunanları beslemek ve yaymak üzere her şekil terbiye işleriyle meşgul olabilecek vasıflarda en az bir öğretmen yetiştirmek. Ancak bu tip elemanlarla köyü içinden fethederek oranın hayatında esaslı değişiklikler yapmak mümkündür." Köyün, ziraat, inşaatçılık, demircilik ve diğer gerekli işleri bilen başkalarına bunları öğretecek yeni öğretmenler köylerde çok başka bir manzara yaratabilecekti. Eğitmen veya öğretmen köyün iş hayatını yenileştirici cihazları örnek göstermeli, köy insanının hayat seviyesini yükseltmek, onu kendi evinin içinde ve işinin başında bugünkünden daha kuvvetli bir vatandaş haline getirilebilecek tedbirleri almak, cumhuriyetin prensiplerini yaygınlaştırmayı amaçlayan her vazife sahibine düşen önemli görevlerdi. İsmail Hakkı Tonguç, "Köy Eğitiminin Mahiyeti, Prensipleri ve Teşkilatının Esasları", *Ülkü*, S.67, Eylül 1938, s.18–19.

bulunan zeki, akıllı, gözü açık köy gençlerinden yetiştirilmişti. Bunların okuma yazma bilmeleri ve köyde yerleşik olmaları, köyün iş hayatını bilmeleri, önceki öğretmen yetiştirme tecrübelerinden daha kolay olacağını göstermekteydi. Wilson-Başgöz'e göre yeni öğretmen ne köye yabancı olacak ne de köyden kaçmayı düşünecekti. Eğitimden denemesinin seçtiği ilkeler bakımından yeniliklerden biri de eğitimden maaşı meselesiydi. Devletin, mevcut imkânları, eldeki öğretmen maaşlarını ödemekte zorluk çekerken kazalara gönderilen bir tek öğretmenin bile maaşının ödenmesi sorun olmaktaydı. On binlerce öğretmeni kitle halinde yetiştirmek ve maaşlarını eksiksiz karşılamak mümkün olmayacaktı. Bu nedenle eğitimdenlerin maaşını köy yaşamından çıkarmanın, gelirinin bir kısmının köyden elde etmesi istenmişti. Bu ancak, Ziraat Bankasının desteği ile mümkün olacaktı⁹⁹. Eğitimden kurslarının açıldığı yerlerin, kolay işlenen, bol mahsul veren çok kuvvetli arazi parçalarının mevcut olması şart koşulmamış ve istenmemişti. Buna karşın, işlemeğe uygun fakat işlenmemiş ve işlenmesi de çeşitli zorlukları icap ettiren araziler üzerinde çalışacak, adayların kendi bina ve yolları yapmaları, bunları ağaçla ve çiçekle donatmaları, meyveli ve meyvesiz fidanlıklar meydana getirmeliydi¹⁰⁰.

Gedikoğlu'na göre eğitimden, köyde yapacağı görevine karşılık küçük bir maaş alacak, Ziraat Vekâletinin temin edeceği, tohum ve kredi aletlerinin yardımı ile bir işletme kurarak köye yerleşecekti. Bu şekilde eğitimdenin kişiliğinde köye yalnızca bir öğretmen değil, modern ziraat aletleri de girecek, tarımsal üretim de artış gösterecekti.

Eğitimden kursları, Saffet Arıkan ve İsmail Hakkı Tonguç tarafından 1936 Temmuz ayından Eskişehir Mahmudiye Bucağına bağlı Çifteler Çiftliğinde başlamıştı. Kurs 85 adayla eğitime başlamıştı. Bu adaylar 8–10 kişilik iş gruplarına ayrılmış, her gruba yeteri kadar ziraat öğretmeni verilmişti. Kursta verilen dersler ise şu şekilde belirlenmişti; Türkçe, Hesap, Yurt Bilgisi, Tarih gibi genel kültür derslerinin yanı sıra Tarla Ziraatı, Ziraat Aletleri, Tohum ve Yem Bitkileri, Hayvancılık, Sebze ve Meyvecilik, Sütçülük, Arıcılık dersleri gösterilmekteydi. Bunlardan başka adaylar inşaat işlerinde çalışacak, köyde mümkün olan duvarcılık, dülgerlik için tecrübe kazanacaktı. Böylece kurstaki dersler şehirdeki okulların müfredatından ayrılmaktaydı. Köyde kullanılacak sanatlar uygulamalı olarak

⁹⁹ Wilson-Başgöz, *age*, s.165–168.

¹⁰⁰ Gedikoğlu, *Niçin Eğitimden...*, s.156.

gösterilecekti. Bu imkânlar için kurs, Ziraat Bakanlığına bağlı Çifteler Çiftliğinde açılmıştı. Her çeşit tarım aletleri çiftlikten sağlanmış, inşaatlar için Ankara Usta İnşaat Okulundan usta öğrenciler getirilmiştir. Adayların katılımı ile okul binaları yapılmıştı¹⁰¹.

Eskişehir’de açılan ilk kursa Ankara’nın köylerinden ve Tunceli’den gelen 79 erbaş katılmıştı. Deneme niteliğindeki Çifteler Eğitim Kursunda başarılı sonuçlar alınması üzerine, Ankara’nın Çubuk, Ayaş, Polatlı, Afyon Aziziye, Erzincan Kelkit, Tercan, Erzurum Pasinler Kazalarında öğretmenlik için öğrenci seçilmeye başlanmış, 1937 yılı içerisinde Eskişehir, Kars, Edirne, Erzincan ve Kocaeli’nde öğretmen kursları açılması kararlaştırılmıştı. Bu kurslara toplam 650 öğrenci alınmıştı. Bu miktarın aşama aşama artırılarak 1600, 2500, 3000, 3500’e çıkarılması ve böylece köylerdeki öğretmen sıkıntısının sekiz on yıl içinde giderileceği düşünülmüştü¹⁰².

Eğitmen kurslarından elde edilen sonuçlara göre 11.6.1937 tarihinde Köy Eğitim Kanunu kabul edilmişti. Eğitim kanununun gerekçeleri, önceki devirlerde yaşanan köye şehirli öğretmen gönderme tecrübelerinin başarısızlığından adeta ders alındığını göstermekteydi. Buna göre eğitim adayı köy hayatını tamamen yaşayarak öğrenmiş ve köye bağlanmış olmalıydı. Yaş, bilgi, görüş ve anlayış bakımlarından köyde yapacağı işler nedeniyle karşılaşacağı güçlükleri yenecek durumda olmalı, eğitim köy yaşamına, sade fakat ileri bir hayat sokabilmesi için bıkmadan yorulmadan çalışabilmeliydi. Köyün okul çağındaki çocukları ve yetişkin gençlere okuma, yazma, hesap, yurt ve yaşama bilgilerini, zamanın pedagojik usullerine göre öğretecek seviyede bulunmalıydı¹⁰³.

Ülkü’de yayınlanan bir makaleye göre, köy eğitimleri projesi ile önceki dönemlerden farklı olarak sosyo-kültürel bakımlardan çok eski devirlerin tesirlerinden kurtulamayan köy, modern hayatın, tekniğin iş şekillerinin, müesseselerinin ezici üstünlüğü karşısında dayanma gücü azalmakta, köylüye ait renk ve şahsiyet kaybolmaktaydı. Eski dönemde verilen eğitimden pratik bir fayda görmeyen köy, köylü çocuğuna hayatta işine yarayacak beceri ve bilgilerle köy

¹⁰¹ Gedikoğlu, **Niçin Eğitim...**, s.135–138; “Köy Okullarımızın Durumu ve Köy Okullarımızın Hususiyetleri” **Kültür-İzmir**, S.58, 15 Teşrinisani 1936, s.3.

¹⁰² Öztürk, **age**, s.145.

¹⁰³ **Köy Eğitimleri ve Enstitüleri Kanunu ile Bu Kanunlarda Sözü Geçen Diğer Kanunlar, Köy Öğretmenleri Tekaüt Sağlık ve İctimai Yardım Sandıkları Nizamnamesi**, Derleyen: Harun Ergin, İstanbul 1946.s.16–17.

gerçeklerine uygun ulusal kıymetleri yaratıp, besleyecek mahiyette tecrübelere dayanan bir çalışmaya ihtiyaç vardı¹⁰⁴.

Köy Eğitimleri Kanununa göre, eğitim kursunu bitiren adayların kendi köyüne atanması prensip olarak kabul edilmişti. Eğitimler 3238 no'lu kanuna göre nüfusu öğretmen gönderilmesine müsait olmayan köylere gönderilecekti. Kanun, köyünde daha önceden okul ve öğretmen bulunanların kendi köylerine en yakın ve durumları uygun olan köylerde çalışmasını öngörüyordu. Eğitimlerin çalışacakları köylerde resmi okul bulunmadığı takdirde köyün okul olmağa en elverişli odasının ve binasının, o köyde okul yaptırılınca kadar kullanılacağını öngören kanun, okul binası olmayan köyler için mahalli şartlara göre bir okul yapılmasını zorunlu kılıyordu. Kısa sürede yapılması amaçlandığı için az masrafla amaca uygun sade ve ucuz, sağlam yapılar istenmekteydi. Yapılacak binaların inşa ve tamirat işleriyle ilgili olarak köy bütçesine tahsisat konulmalıydı. Dershane, yatakhane, yemekhane ve diğer ek binaların masraflarının da köy bütçesinden karşılanması esas kabul edilmişti. Köy Kanununun 25.maddesine göre köy halkından olan veya en az altı aydan beri köyde yerleşmiş bulunan 18–50 yaş arasındaki her vatandaşın bu bina ve müstemilatın yapımında ve onarımında yirmi gün süresince bedenen çalışmak zorundaydı¹⁰⁵.

Kanun, köy eğitimlerinin göreve başlayınca köydeki eğitim yaşındaki (9-13) çocuklardan yaşlı olanları üç yıl okutmak üzere okula alınacağını belirtiyordu. Eğitimci, okula üç yılda bir öğrenci alacaktı. Bu şekilde devam edecek bir eğitim için okul binasında yalnız bir dershane yeterliydi. Eğitimcinin ailesiyle birlikte okul binasında oturması çok faydalı olacaktı. Bu nedenle binanın içinde eğitimcinin resmi odasına bitişik yatak odası, mutfak ve banyo gibi bölümler bulunmalıydı. Eğitimci diğer köylülere örnek olacak şekilde zirai faaliyette bulunması istendiğinden örnek bahçe tesis etmesi için okul binasının geniş arazi parçalarında kurulması daha uygun olacaktı. Ziraat Bakanlığınca verilecek alet ve teknik cihazlarla meyve bahçesi, fidanlık, koru tesis edilmeliydi. Okulun ihtiyacını karşılaması için çevrede su da bulunması gerekliydi¹⁰⁶.

¹⁰⁴ “Köy Öğretmen ve Eğitimci Yetiştirme İşleri”, *Ülkü* S.46, Birincikanun 1936, s. 259–261.

¹⁰⁵ **Köy Eğitimleri ve Enstitüleri Kanunu...** s.25.

¹⁰⁶ **Köy Okulu ve Binası**, İstanbul: Tarım ve Kültür Bakanlıkları Köy Eğitimci Yetiştirme Kursları Neşriyatı 1937, s.9–10

Eğitmen kursları, köylü kadın ve kızlara eğitim vererek onlar vasıtasıyla kadınların da yetiştirilmesi, okuryazar haline getirilmesi, ev kadınlığı bilgisiyle zamanın ihtiyaçlarını karşılayabilmesi amaçlanmıştı. 6–7 ay sürecek bu kursta köylü kadınlara, okuma-yazma, biçki-dikiş, ev idaresi, çocuk bakımı gibi konular metotlu bir şekilde öğretilerek her gün karşılaştıkları sıkıntıları çözecek bir vatandaş haline getireceklerdi. 15–35 yaşlarındaki köylü kızlar ve kadınlardan bu yıl 15–20 kişi alınması kararlaştırılmıştı¹⁰⁷.

Köy Eğitimcileri için hazırlanan kılavuza göre Köy Eğitimcisi köyde öğrencilere verecekleri Yurt ve Yaşama Bilgisi dersinde kazandırılmak istenen davranışlardan en önemlisi, temizlik alışkanlığı ve iyi bir vatandaş olma bilincindeydi. Buna göre derslerin, çocuğu etrafında gördüğü kötü şeyleri ortadan kaldırmağa, kötülük yapmak isteyenlere cesaretle karşı gelmeğe, iyilikleri çoğaltmaya, korumaya ve beslemeye alıştırmalıydı. Bu amaçla eğitimci, çocuklarla birlikte, köyün temiz tutmaya, yolların, köprülerin bozuk yerlerinin, köy kurulundan yardım alarak onarmaya çalışmalıydı. Hırsızlık yapan, başkalarının malına ve canına tecavüz edenleri, meydana çıkarmak ve hükümete teslim etmenin iyi bir hareket olacağını köylüye anlatmak, köyün sokaklarına, pınar ve kuyu başlarına ağaç dikmeyi ve korumayı tavsiye etmek de eğitimcisi görevleri arasındaydı. Köy çocuklarını daha temiz giyinmeyi yemeğini, evini ve yatağını daha düzgün bir duruma getirmeğe alıştırmalıydı. Köy kurulu ile her eve bir hela yaptırmaya, yeni yapılacak veya onarılacak ev, ahır, ağıl ve kümesleri sıhhate uygun bir şekilde yaptırmaya çalışmalıydı¹⁰⁸. Eğitimci kurslarında köy hayatına sağlık için öğrencilerine diş bakımı, sağlam ve hasta insanın hararet derecelerini ölçmek, bulaşıcı hastalıklar ve onlardan korunma yolları, sıttmadan kurtulma yolları, trahom hastalığı hakkında bilgi verilmekteydi¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Öğretmen Okulu Nasıl Çalışıyor... s.3.

¹⁰⁸ Köy Eğitimcileri İçin İkinci Yıl Öğretim Kılavuzu, İstanbul: Ziraat ve Maarif Vekillikleri Köy Eğitimcisi Yetiştirme Kursları Neşriyatı 1939, s.35–36.

¹⁰⁹ Köy Eğitimcileri İçin İkinci Yıl Öğretim Kılavuzu... s.57.

2.2.5. Köy Eğitimcileri Uygulamasının Sonu

Nüfusu öğretmen göndermeye müsait olmayan küçük köylerin öğretmen ihtiyacını karşılaması için oluşturulan Eğitimciler Kursları, Köy Enstitüleri kurulana kadar bağımsız çalıştıktan sonra 1946'ya kadar enstitülere bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Yaklaşık on yıllık bu sürede 8.543 eğitimci yetiştirilmiştir.

Eğitimcilerin köylülerin zeki, çalışkan ve becerikli evlatlarından olması düşünülmüş ve ona göre hareket edilmiştir. Soysal'a göre, ilk yıllardaki istekli ve heyecanlı tutum zamanla kaybolmaya başlamıştı. Bazı eğitimcilerin, devletin kendilerine duyduğu güven ve halkın gösterdiği saygıdan faydalanarak görev yaptıkları köylerde çeşitli suiistimallere neden olmuşlardı. Bu tür olumsuz olayların duyulması bu teşkilata karşı bir tepkinin doğmasına neden olmuştur. Bazı öğretmenlerin çocukları okutmadıkları ve sadece özel işleri ile ilgilendikleri gerekçesi ile görevden alınmıştı. Eğitimcilerin, yeterince eğitilmeden köylere gönderildikleri ve hatta aday seçerken gerekli kriterlere uyulmadığı görülmüştü. Bazı mıntikalarda “adeta yalvararak adam bulunmakta” bu nedenle vasıfsız ve başıboş denecek adamlar kurslara çağırılmıştır. Köy ve şehirde hiçbir başarı gösteremeyen, eski öğretmen okullarında sınıfta kalıp işsiz kalmış olanlar gibi çiftçilik ve sanatla ilgisi olmayanlar, köylünün “haydi bu da bir iş sahibi olsun dediği soydan adamlar” eğitimci kurslarına alınmıştı¹¹⁰.

Köyde sosyal ve ekonomik değişmeyi modernleştirecek ve hızlandıracak tedbirlerle eğitimcinin köydeki faaliyeti desteklenmemişse, bu ağır görev eğitimci tarafından tek başına gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Eğitimci kursları kanununda belirtilen ve ekonomik ve teknik anlamda köyde gelişmeyi sağlayacak araçlar ve yardımlar, Ziraat Bakanlığı tarafından ve tümüyle köyde eğitimciye ulaştırılmamıştı.

Türkiye nüfusunun büyük kısmını oluşturan kırsal kesimin sosyal ve ekonomik alanlarda kalkınması hükümet için çok önemliydi. Köylünün daha iyi bir hayat seviyesine ulaştırılması, milli ekonomiye katkı yapar bir duruma getirilmesi, mevcut

¹¹⁰ Emin Soysal, **İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri**, Bursa 1945, s.3; Nephân Saran, **Köylerimiz**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1964, s.97.

imkanların güncellenmesi, atıl kaynakların faaliyete geçirilmesi, yeni imkanların araştırılması gerekliydi. Böyle bir amacı gerçekleştirmek -köyleri biran önce modern üretim ve yaşam tarzına kavuşturma isteğinin ürünü olarak Eğitim Kurşları kabul edilebilirdi. Ancak bu sistemden tam olarak yararlanabilmenin yolu, gerekli teçhizatın sağlanması olduğu kadar personel eğitiminin ciddiye alınması ve büyük görev yüklenen eğitimcilerin eksiksiz yetiştirilmesi idi. Eğitimcilerin köy kökenli adaylardan seçilmesi bu amaca ulaşmayı kolaylaştıracak bir unsur olsa da kendi başına yeterli değildi. Eğitimcinin görev yaparken desteklenmesi, okulun ve ailesinin maddi ihtiyaçlarının karşılanması yanı sıra eğitimcinin görev başında da bilgi birikimlerini artıracak, kişisel gelişmelerini tamamlamalarına yol açacak pedagojik yardımların yapılması gerekliydi. İzmir Kızıllı Köy Eğitim ve Öğretmen Okulu Müdürü Emin Soysal'a göre binlerce eğitimci adeta başıboş bir halde, ne yaptıkları ve ne ettikleri araştırılmamış ve kendileri ile ilgilenilmemişti. Öğretmenlerin kendi köyleri veya yakın köylere atanması prensip olarak kabul edilmişken tayinler gelişigüzel yapılmış, Eğitimciler, ilgili bakanlıkça yapılması vaat edilen yardımların artık işlemez hale gelmişti. Ziraat aletleri eksik olduğu gibi eğitimcilerin maaşları da düzgün verilememiş, bu nedenle eğitimcilerin işlerinden soğudukları ve görev yerlerini terk ettikleri gözlenmişti. Eğitimcilerin en çok okul ve enstitü binalarında çalıştırılmaları ile gündeme gelmişlerdi. Soysal'a göre bu amelelik görevi, eğitimciler bir şey öğretmemiş, görev yerlerine herhangi bir sanat bilgisine sahip olmadan dönmüşlerdi. Görevine bağlı ve samimiyetle çalışan eğitimciler de mali ve teknik imkânsızlıklar yüzünden işlerinden ayrılmak istemekteydiler. Yetenekli ve başarılı öğretmenleri meslekte tutmak mümkün olmamaktaydı. Eğitimcilerin, bilgi ve karakter sahibi olmaları, çalışma yönünden faydalı bulunanları aranmamakta, teşkilatın içindeki zararlı unsurların temizlenmemesi sisteme zarar vermişti¹¹¹.

Eğitim kursları kanununda yer alan ve eğitimcilerin görev yaptığı ilköğretim okullarında işleyemeyecekleri ve uygulayamayacakları konuları gezici başöğretmenlerin tatbik edilmesine karar verilmişti. Başöğretmenlerin 10-12 köylük bir bölgenin merkezinde oturmaları ve sıra ile bu köyleri gezerek eğitimcileri denetim altında tutmaları gerekmektedir. Ancak, başöğretmenlerin görev alanlarından uzak bir şekilde şehir ve kasabalarda oturmaları nedeniyle görevlerini

¹¹¹ Soysal, **İlköğretim Olayları...**, s.4-5.

hakkı ile yerine getiremedikleri görülmüştü. Başöğretmenler yol parası gibi eksiklikler nedeniyle işlerini yapamamakta, eğitimler de başıboş bırakılmaktaydılar.

Yetiştirilen eğitimlerle 1939–40 döneminde 3607 köye, faaliyetinin sona erdiği 1946–47 yılına kadar 8403 eğitimli ilkokul açılmış ve toplam 8.543 eğitim göreve başlamıştı. Okulsuz ve öğretmensiz köy bırakmama hedefini gerçekleştirme yolunda gösterilen bu çabalarla, nüfusları az, şehir ve kasabalardan uzak, yolların bile zor ulaştığı köylerde okuma yazma bilen insanların sayısı artmaya başlamıştı. Bu değişimde kuşkusuz tüm olumsuzluklara karşın fedakârca çalışan eğitimlerin çabalarının büyük payı vardı. Eğitim yetiştirme politikasının tam olarak köylüye faydalı olması ve köyde istenen değişimin daha çabuk ve sağlam bir şekilde gelişmesi için aşağıdaki şartlar sağlanmalıydı;

- Kurslarda adayların eğitime azami dikkat gösterilip, iyi yetiştirmeleri için her türlü araç ve gereç, teknik donanım eksiksiz temin edilmesi.
- Eğitimleri köylere tayin işlerinin düzenli ve bir prensip dâhilinde yapılması.
- Eğitimlerin görev yaptıkları köylerde, başöğretmenler tarafından sıkı ve düzenli bir şekilde denetlenmesi.
- Maaş ve diğer ödemelerin eksiksiz ve zamanında yapılması.
- Üretim araçları, çekim hayvanları, tohum vs. muntazam ve düzenli olarak temin edilmesi.
- Eğitmenin de içinde yaşadığı muhitin şartlarını dikkate alarak, köyün iktisadi durumunu öğrenmek için çaba göstermeli ve kendisine buna göre ayarlamalıdır. Kendini köye sevdirmek için çaba göstermeyen eğitmenin/öğretmenin başarılı olması mümkün değildir. Eğitimleri köylü ile münasebetleri anlayış ve sevgi hâkim olmalıydı¹¹².

Yukarıda belirtilen şartların gerçekleşmesi durumunda eğitimlerin, köy yaşamına daha fazla katkısı olacağı şüphesizdi. Yapılan harcama ve ortaya konan emekleri daha faydalı bir sonucu ortaya çıkardı.

Türkiye'ye eğitim üzerine araştırma yapmak üzere gelen Amerikalı eğitimci Kate Vofford, birçok köyde kalmış, öğretmen, öğrenci ve köylü üzerine veriler toplamaya çalışmıştı. Vofford, köy öğretmenleri ve köy halkı ile yaptığı

¹¹² Soysal, **İlköğretim Olayları...**, s.5-6; “Köy ve Öğretmeni”, **Köye Doğru**, S.31, İkteşrin 1941, s.3.

görüşmelerden çarpıcı sonuçlar elde etmişti. Araştırma yapılan köylerde öğretmene şu sorular sorulmuştur:

Tablo 33. Köy Öğretmenleri Hakkında Köy Halkıyla Yapılan Anketin Sonuçları¹¹³.

Sorular	Oy Sayısı
- Halk, okulu seviyor ve işbirliği yapıyor.	177
- Halk, okulu sevmiyor.	87
- Halk, okula karşı lakayttır.	273
- Halkın okul hakkında ne düşündüğünü bilmiyorum	47

Toplam 584 cevaptan 350 öğretmen halkın okulu sevmediğini, okul ile ilgili işlere lakayt olduğunu belirtmişti. Bu durum öğretmenin, kendisini köyde güvende hissetmediği sonucunu doğurmaktaydı. Öğretmenlikle ilgili her projede yer alan okul-halk, öğretmen-halk arasındaki mesafenin, soğukluğun ortadan kaldırılması düşüncesi bir türlü gerçekleşmemişti. Öğretmenin köyün içinden alınarak yetiştirilmesi bile istenilen yakınlığı sağlamamış, okul köyde medeniyet sembolü olarak görülmekten çok uzak kalmıştı. İyi bir köy okulu öğrenci, öğretmen ve köylünün köyle ilgili işlerde ortak hareket edecek bir teşkilata sahip olacaktı. Öğretmenlerin, yetişkinlerin meselelerin çözmeye yardımcı olmalıydı. Okulun, köyün sağlık merkezi ve modern hayatın simgesi olması isteniyordu. Ancak bu hedefe tam olarak ulaşıldığını söylemek mümkün değildi. Bu başarısızlıkta köy okullarında verilen eğitimin hayata dair olmamasının şüphe götürmez bir gerçektir¹¹⁴.

Eğitimin/öğretmenin niteliği konusunda, köylü ve muhtarların şikâyetleri, okuldaki eğitimin yetersizliği konusunda ittifak etmişlerdi; “köy çocukları kâfi derecede tahsil görmüyor, çocuk ilkokulda öğrendiğini kısa bir zamanda unutuyor,

¹¹³ Kate Vofford, **Türkiye Köy İlkokulları Hakkında Rapor**, Çev. Fatma Varış, Ankara: MEB Yayınları 1952, s.41–46. Ailelerin okula olan ilgisi konusunda yapılan benzer araştırma için bkz: Devlet Planlama Teşkilatı, **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması-Rapor I**, Ankara: DPT Yayınları 1970, s.170.

¹¹⁴ Kate Vofford, **Türkiye Köy İlkokulları Hakkında Rapor**, Çev. Fatma Varış, Ankara: MEB Yayınları 1952, s.41–46. Ailelerin okula olan ilgisi konusunda yapılan benzer araştırma için bkz: Devlet Planlama Teşkilatı, **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması-Rapor I**, Ankara: DPT Yayınları 1970, s.170.

çocuklarımız, okulda sayı saymayı öğreniyor, fakat okulu bitirdikten sonra sürüyü saymakla güçlük çekiyor...”¹¹⁵

Türk eğitimciler, köy okullarının eğitim programlarını hazırlarken ders programının köy hayatının ve çocukların ihtiyaçlarından doğmuş olmasına büyük önem vermelerine karşın uzmanlar müfredatın yetersiz olduğunu savunmuşlardı. Tek öğretmenli ve birleştirilmiş sınıflarda eğitim derslerin verimli geçmediği, öğretmenin her öğrenciye yeterince vakit ayıramadığı için öğrencide tam bir öğrenme eylemi gerçekleşmemekteydi. Tarım çalışmaları okulun hayatına tam olarak girmemişti. Vofford’a göre hemen hiçbir okulda bahçenin ekilmesine, tohumların biçilip tartılmasına dair aritmetik problemlerine rastlanmamıştı. Köy çocukları, okulda öğrendiklerini pekiştirebilmesi için, evde de basit bir işletme gibi toprakla ilgilenmeli ve hayvan beslemeliydi¹¹⁶.

¹¹⁵ Vofford, **age**, s.30.

¹¹⁶ **Age**, s.54-55.

3.KÖYLERİN SAĞLIK DURUMU VE KURUMSAL DÜZENLEMELER

3.1.Çocuk Ölümleri

Milli Mücadelenin zaferle kazanılmasından sonra cumhuriyet yönetimi, ülkede birçok soruna çözüm getirmek durumunda kalmıştı. Ülkenin sağlık konusundaki geri kalmışlığı, salgın hastalıkların yaygınlığı ve çocuk ölümlerinin önlenemez yükselişi bir an önce ele alınması gerekli sorunlardandı. Bu amaç için kurulan 2 Mayıs 1920’de kurulan Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, Vekil Dr. Adnan Adıvar başkanlığında bir çalışma programı hazırlamıştı. Bu program ilgili vekâletin bir an önce gerçekleştirmek istediği projeleri içermekteydi. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Devletin sıhhat teşkilatını genişletmek.
- Çok miktarda doktor yetiştirmek.
- Ebelerin sayısını köylere yetiyecek kadar çoğaltmak.
- Küçük Sıhhat Memurların sayısını ve bilgisini yükseltmek.
- Annelerin ve çocukların sağlıklarını korumak için doğum ve çocuk bakımevleri açmak.
- Verem Sanatoryumlarını çoğaltmak.
- Sıtma, Frengi, Trahom ve diğer sosyal hastalıklarla mücadele etmek¹¹⁷.

Cumhuriyet döneminin ilk Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam’dır. Bakanlık çalışmaları ilk aşamada merkez ve taşra teşkilatını güçlendirmeye çalışmıştı. Savaşlar nedeniyle bakımsız, bitkin bir şekilde kalan Türkiye’de, halkın felaket halini almış sağlık problemlerini çözmek gibi önemli bir sorunla karşı karşıya kalan Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, toplumsal kalkınmayı gerçekleştirmek ve sağlıklı nesiller yetiştirmek gerekli olan salgın hastalıklarla mücadeleyi ve hıfzısıhhayı yaygınlaştırmayı kendisine ana amaç edinmişti.

¹¹⁷ İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, **Cumhuriyetin ilk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları 1998, s.334.

Albert Eckstein'e göre, sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve halkın genel sağlık seviyesinin kötülüğü, sağlıklı bir nesil hedefini tehlikeye atmaktaydı. Salgın hastalıklara karşı geliştirilen ilkel çözüm önerileri ve batıl inançlar nedeniyle insanlar genç yaşta ölmekte veya yaşasalar bile normal ve sağlıklı bir insandan uzak bir görünüme sahip olmaktaydı. Sağlıklı bir nesil yetiştirme meselesi, köyleri göz önünde tutulmaksızın gerçekleştirilmezdi. Köy nüfusu, ülke nüfusunun yüzde 80'ini oluşturmaktaydı. Ancak nüfus artırımını sağlayacak sağlıklı doğumun ve çocuk bakımının hiç bilinmediği ve temizlik şartlarının hiç sağlanmadığı köyler bulunmaktaydı. Ülkenin nüfus sorunu doğumlar ve ondan daha önemli olan çocuk bakımı ve ölüm sorunlarıydı. Köylerde şehre göre daha çok doğum olmasına karşın doğum oranı ile uygun bir şekilde artan nüfus gözlenmemektedir. Buna neden olarak küçük yaştaki çocuklarda yüksek miktarda seyreden ölüm oranlarıydı. Türkiye'de çocuk ölümleri çeşitli sebeplerden kaynaklanmaktaydı. İlk sebep iklim ve beslenme şartlarının kötülüğü nedeniyle ortaya çıkan hastalıklardı. Diğer önemli neden ise bakımsızlıktı. Türkiye'de çocuk ölüm oranlarının yüksekliği ve yaygınlığı, yabancı araştırmacıların da dikkatini çekmişti. Albert Eckstein'in hazırladığı çalışmaya göre 1939 yılında Batı Anadolu bölgesinin 10 ilinde süt çocuklarının ölüm oranı ortalaması yüzde 21,4'dür. Bu oran çeşitli il ve köylerde yüzde 12-30 arasında değişmekteydi¹¹⁸.

Çocukların büyüme aşamasında en önemli dönem olarak 1-1,5 yaş kabul edilmektedir. Suat Selen, doğumda bu yaşa kadar anne sütü ile beslenen çocukların bundan sonra artık bulduğunu yiyen bir mahlûk olarak başıboş bırakıldığı gözlemlemiştir. Bu nedenle bir yaşından sonra çocuk ölümleri artış göstermekteydi. Çocuklar iyi beslenememekte ve kendilerini koruyamamaktaydı. Ölüm sebepleri arasında bağırsak hastalıkları ve kızamık gelmekteydi. Ayrıca büyükleri etkilemekle beraber sıtma da küçük çocukları ölüme götürmekteydi¹¹⁹.

1942 yılında yapılan ve Anadolu'da bir kasaba doktorunun defterinde kayıtlı olan hasta ölüm raporları baktığımızda çocukların yüksek ölüm oranlarını

¹¹⁸ Albert Eckstein, "Türkiye'de Nüfus Siyasetine ve İçtimai Hijyene Ait Meseleler ile Bunların Çocuk Hekiminin Vazifesi Noktai Nazarından Tetkiki", **Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi, 18 İlkteşrin 1938, Ankara Numune Hastanesi Konferans Salonu Zabıtları**, İstanbul 1939, s.24.

¹¹⁹ Suat Selen, "Bizde Doğum Meselesi ve Çocuk Ölümleri" **Çığır**, S.149, 1945, s.150-154.

doğrulamaktaydı. Buna göre en çok rastlanan çocuk ölüm sebebi ishal, sıtma ve bronşittir¹²⁰.

Tablo 34. 1942’de Anadolu’da Bir Kasaba Doktorunun Defterine Göre Hasta Ölüm Raporları¹²¹.

Hastalık	Adet	Yaş
Sıtma	11	2–8
Anterit(İshal)	9	0–7
Bronşit	7	0–7
Kızamık	2	2
Kaşeksi(Zayıflık)	3	0
Zehirlenme	5	0
Bağırsak Hast.	1	13
Diğer	6	0–13

Ülkenin her yerinde yaşayan çocukların mutlaka yaşadığı bir hastalık olan ishal ve bağırsak rahatsızlıkları özellikle yaz aylarında kendini daha çok göstermekteydi. Temiz bir içme suyundan mahrum, temizlik şartlarından uzak bir yaşamın sürdüğü bir ortamda hastalık mikrobunu ortadan kaldırmak mümkün değildi. İshal ve diğer hastalıkların en önemli sebebi içme suyunun temiz olmamasıydı. Hasan Tahsin’e göre, içme sularının kapalı yollardan getirilmemesi nedeniyle kirlenen suların içilmesi bilhassa çocukların hastalanmasına neden olmaktaydı. Bu tür sorunları yaşayan Sivas’ta Temmuz ve Ağustos aylarında ishale yakalanan çocukların sayısı oldukça fazlaydı. Bütün çocuklar hafif veya şiddetli olarak gıda yetersizliği ve ideal anlamda çocuk bakımının bilinmemesi nedeniyle bağırsak hastalıklarına maruz kalmaktaydı. Halk genelde çocukları için doktora müracaat etmediğinden veya doktora götürse bile hastalıktan korumanın şartlarını bilmediğinden hastalık ölümle sonuçlanmaktaydı. Hatta yeni doğan çocukların yarısından fazlası gıda yetersizliği nedeniyle ölmekteydi¹²².

¹²⁰ Fethi Hersekli, “Sağlık Meseleleri-Köylerimizde Ölüm Vakaları”, **Köye Doğru**, S.53, Eylül 1942, s.7.

¹²² Hasan Tahsin, **Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası**, İstanbul: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti 1932, s.311–312.

1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanununa göre, nüfusu 10 binden fazla olan belediyeler, çocuk sağlığını korumak amacıyla “süt çocuğu muayene ve müşavere evleri” ismi altında dispanserler açmakla yükümlü kılınmıştı. Ancak belediyeler ekonomik nedenlerle bu görevi yerine getirememiş sadece İstanbul Belediyesince Beşiktaş, Edirnekapı ve Üsküdar’da üç dispanser açılmıştı¹²³.

Çocuk ölümlerine sadece ishal ve bakımsızlık değil, sağlık hizmetlerinin yetersizliği de neden olmaktaydı. Anadolu coğrafyasında sıtmanın yaygınlığı bilinen bir gerçektir. Ankara’nın Bala ilçesi Karahamzalı Köyünde 1937 yılında dört çocuk kısa aralıklarla ölmüş ancak bu süre içerisinde hiçbir önlem alınmadığı anlaşılmıştır. 1935 yılında Emirler köyünde 15–25 yaş arasındaki 30 genç beyin hummasından ölmüş, haberdar edilen doktor iki ay sonra köye ulaşmıştı. Aynı dönemde Ankara’nın diğer ilçelerinde de durum farklı değildi. Haymana ilçesinin köylerinin susuz olması halkın sağlığını da olumsuz etkilemekteydi. Susuzluk nedeniyle ortaya çıkan olumsuz şartlar köylerin sağlık durumunu bozarak çocuk ölüm oranları ortalaması yüzde 45,5 bulmuştu¹²⁴.

3.2.Sıtma Mücadelesi

Türkiye’de en çok insan kaybına neden olan salgın hastalık sıtmadır. Sıtma nedeniyle birçok ocaklar sönmüş, köyler viran kalmıştır. Çok uzun bir süre etkisini gösteren ve ciddi anlamda bir tedavisine ulaşılamayan sıtmanın sebebi olarak bataklıklardan çıkan pis kokuların olduğu düşünülmüştü. Ancak daha sonra sıtmalıların kanlarından hareketle yapılan araştırmalara göre; hastalığa bir mikrobu neden olduğu anlaşılmıştır. Hastalığın bulaşabilmesi için hasta kanının sivrisinekler tarafından emilmesi ve yine bunlar tarafından sağlamların kanlarına aşılması gerekiyordu. Sivrisinekler bataklık yerlerde pek çok buldukları ve üredikleri içindir ki böyle yerlerde sağlam insanların bulunması durumunda hastalık kolayca sağlamlara geçer ve salgın başlamaktaydı. Lütfi Aksu’ya göre, kırsal kesimde sıtmayla karşı karşıya kalan köylüler öylesine bir çaresiz kalmışlardır ki doktor veya

¹²³ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü 1973, s.183-184.

¹²⁴ TC. Ziraat Bankası, **Ankara Çankırı Vilayetlerinde Yapılan Köy Etütleri Hülusalari**, Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Neşriyatı 1938, s.12–35.

herhangi bir sağlık-şifa eli uzatılmadığı için bileğine dđđümllediđi pamuk ipliğinden, türbelerin pencerelerine bez bağlayarak yatırların ruhanietinden istifade etmeye çalışmışlardı. Merkezden, taşraya gönderilmek istenen ilaçlar da gittiği yerlerde memur, mütegalibeler tarafından paylaşılmış, köylere ulaşmamıştı. Anadolu'nun bazı yerlerinde dđřünölen bayındırlık faaliyetleri de seferberlik nedeniyle unutulup gitmişti. Sıtma salgını 1924 yılında felaket boyutuna ulaşmış, az zamanda köylöleri, tarlalarında, yollarda yerlere terk ederek oraklarını, harmanlarını, yüz üstü bırakmışlar kasabalarda, şehirlerde fakir, zengin tüm halkı etkilemişti. Hatta bazı şehirlerde okullar, hastane gibi kullanmak durumunda kalınmıştı. Hemen her sahada faaliyetin, sıtma salgını nedeniyle kesintiye uğraması, birden bire gelen ölümler, öлке genelinde büyük bir korkuya neden olmuş ve telaş uyandırmıştı. Bu felaketten sonra harekete geçen Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, ilk olarak Ankara'da Babaharmani bataklığına kurutarak sıtma mücadelesine bařlamıřtı¹²⁵.

Sıtma tropikal ve subtropikal bölgelerin hastalığıdır. Aylık ortalama sıcaklığın 16 dereceden düşük olduğu alanlarda ve dönemlerde anofel sıtma parazitleri ürememektedir. Sıcaklığın 18–27 derecede olduğu alanlar ve dönemler anofel sıtma parazitleri için son derece uygun bir ortamdır. Diğer önemli bir faktör ise yağış ve havadaki nem oranıdır. Sivrisinekler hareket ederken çok su kaybetmektedir. Bu nedenle temmuz ve ağustos aylarında uzun mesafelere uçamazlar ve sıtmayı yayabilme etkileri azalmakta, Eylül ve ekim ayları, hem sıcak hem de nemli olduğu için sıtmanın yayılması bu aylarda daha kolay olmaktadır. Sıcak ve kuru aylarda sivrisineğin uçma uzaklığı 3 km'yi geçemezdi. Özel koşullarda uçma uzaklığı artmaktaydı. Belli yörelerde kuvvetli rüzgârlar bulunuyorsa bu uçuş uzaklıklarını daha da artırabilmekteydi¹²⁶. Anofel harekete geçince 3 km'lik bir alanda etkili olmaktadır. En fazla sıcak havalarda ve geceleri faaliyette geçiyorlar, gündüzleri ise buldukları yerlerde, kışa aylarında da ev, ahır, bodrum gibi kapalı ve loş yerlerde uyuşuk kalıyorlardı¹²⁷.

¹²⁵ Lütfi Aksu, **Malarya(Sıtma)-Tarihçe, Coğrafya, Türkiye'de Sıtma, Entomoloji, Bakteriyoloji, Biyoloji, Klinik, Patoloji, Tedavi, Mücadele ve Profilaksi**, Ankara 1943, s.26.

¹²⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin Tarihi" **Köktenci Modernitenin Ekonomi Politikasının Gelişimi II**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2004, s.123.

¹²⁷ Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, **Sıtma**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1939, s.1

Sıtma mikrobi taşıyan sivrisinek sağlam bir kimseyi sokarak sıtmayı aşılınca hastalık hemen başlamamakta ve aradan 9–17 günlük bir zaman geçmesi gerekliydi. Bu süre içerisinde vücuda yerleşen mikrop en fazla kemik iliklerine, dalağa, beynin ince damarlarına ve karaciğerlere yerleşmekteydi. Sıtmalı hasta zayıflar, kolları ve bacakları incelmekte, karnı şişerek biçimsiz bir görüntü almasına neden olmakta ve hastanın çalışmaması, yürüyememesi gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır¹²⁸.

Sıtmanın Türkiye’de de örnekleri bulunan aşağıdaki yedi farklı birikinti modeli bulunmaktadır. Bunlar:

- Nehirlerin ve göllerin, karların erimesiyle taşarak çevrelerindeki alçak arazileri doldurması ve kendi yataklarına çekilmesinin ardından uzun süre temelde kalan su birikintileri.
- Nehir deltalarında oluşan sürekli bataklıklar (Kızılırmak ve Yeşilirmak deltaları)
- Büyük nehirlerin yatakları yakınındaki alçak arazilerde, dağ eteklerinden kaynaklanan suların getirdiği sürekli bataklıklar (Söke ve civarı)
- Geçirimsiz zeminlerde yeraltı sularının yüzeye çıkması sonucu oluşan bataklıklar (Ankara ve Sincan civarı)
- Dağ sıraları ile deniz arasındaki alçak arazideki sürekli bataklıklar (İskenderun, Mersin ve Silifke)
- Pirinç tarımı, değirmenlere su vermek için şişirilen suların ve hendeklerin neden olduğu birikintiler ile köylerde hayvan sulaması için oluşturulan su toplama yerleri¹²⁹.

Su birikintilerinin sivrisinek sufrelerinin yetişmesine imkân sağlaması için 70 cm derinlikten az ve hareketsiz olması gereklidir.

Sıtma, en çok durgun su birikintilerini bulunduğu yerlerde, akarsu kenarlarında, kanalizasyon ve atık su teşkilatının olmadığı yerlerde olmaktadır. Birinci Dünya Savaşında ordu sağlık kuruluşlarının araştırmaları, ülkenin her yerinde sıtmanın varlığını göstermişti. Bu devirde yapılan kan muayenelerinde Samsun bölgesinde yüzde 70, Ordu’da yüzde 50, Toros tünellerinde çalışan işçilerde yüzde 50, Söke civarında yüzde 44 ve İstiklal Savaşında çarpışan askerlerde ise bu oran

¹²⁸ Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, **age**, s.4.

¹²⁹ Tekeli- İlkin, **Türkiye’de Sıtma...** s.124-125.

yüzde 40 civarındaydı. 1917–1925 yılları arasında ülke genelindeki çeşitli sağlık müdürlerinin raporlarında bildirilen sıtmalılı hasta oranları şu şekilde gerçekleşmişti:

Tablo 35. 1917-1925 Döneminde Türkiye Genelinde Sıtmalılı Hasta Oranı¹³⁰.

<u>Şehirler</u>	<u>Dalak Endeksi</u>
Ankara	40–90
Antalya	86
Balıkesir	82
Bingöl	60
Denizli	90
İstanbul	80
İzmir	72
Konya	70
Mardin	80
Malatya	25
Samsun	72
Seyhan	78
Trakya	30
Trabzon	68

1917 yılında III. Ordu Sağlık Heyetinden Miralay Tefik Salim Bey'in Yeşilirmak ve Kızılırmak deltası ve çevresinde yaptığı çalışmada kan endeksi, Ordu'da yüzde 68,5, Çarşamba'da yüzde 66, Samsun'da yüzde 72, Bafra'da yüzde 64 olarak tespit edilmişti. İstanbul'da sıtmanın yaygın olduğu bölge Çekmece Gölü civarıydı. Burada sıtmalılı oranı 1924'de yüzde 80 oranında saptanmıştı. Trakya'da ise sıtmanın en yoğun görüldüğü alanlar Ergene ve Meriç nehirlerinin çevresiydi. Antalya'da yayınlanan yerel bir gazetede, cumhuriyetin ilk yıllarında sıtma vakalarının Fenike'nin köylerinde yüzde 70,3, Elmalı'nın köylerinde yüzde 62,3, olarak yer aldığı görülmüştü. Ayrıca 1924 yılına kadar memleket hastanesine

¹³⁰Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl..., s.101–103.

müracaat eden hastaların üçte birinden fazlasının sıtma mikrobu taşıdığı anlaşılmıştı¹³¹. Ayrıca iki yıllık doğum ve ölüm istatistikleri de şu şekilde ortaya çıkmıştı:

Tablo 36. 1920-1921 Döneminde Antalya’da Doğum-Ölüm Oranları:¹³².

<u>Yıllar</u>	<u>Doğum</u>	<u>Ölüm</u>
1920	1299	2597
1921	1056	2684

Türkiye’de sıtmanın en yoğun yaşandığı bölgelerden biri de Silifke, Mersin ve Adana bölgesiydi. Silifke’den sonra Adana’yı içine alarak Osmaniye’ye kadar uzanan bölgede sıtma uzun yıllardır etkili olmaktadır¹³³.

Sıtma, yukarıda işaret edildiği gibi uygun iklim şartları bir araya geldiğinde ortaya çıkmakta ve kısa sürede yayılmaktaydı.(Yağış miktarı, nem oranı ve ideal sıcaklık) mesela 1936 yılı ilkbahar ve yaz devresi uzun senelerden beri yağışlı geçmiş olan Samsun bölgesinde ortadan kaldırılması mümkün olmayan geniş su birikintileri diğer taraftan da dış sıcaklıkların 20 derecenin üzerinde bulunması nedeniyle sivrisinek sufreleri kolayca çoğalmış ve yer yer sıtma salgınları başlamıştı. Ortaya çıkan sıtma salgınları, tarım işçilerini daha fazla etkilemişti. Seyhan bölgesinde tarım işçilerinin arasında başlayan salgın, kısa sürede halkın yaşadığı yerlere de ulaşmıştı. Bütün bölgelerde sıtmaya sebep olarak özellikle tarım işçilerinin sıhhi şartlardan uzak yaşamaları, Sıtma Mücadele Teşkilatından ziyade, büyük çiftliklerin patronlarının insafına kalmalarıydı. Çiftlikte kalan işçilerin cibinlik kullanması gerekirken, amelelerin ya damlarda ya da ahırlarda yatmaları nedeniyle sıtmanın salgın hale gelmesinin önüne geçilememekteydi. Ayrıca civar vilayetlerden Samsun, Manisa, Aydın ve Adana’ya çalışmak için giden amelelerin bir kısmı yollarda ve genellikle subaşlarında gecelediklerinden sıtmaya yakalanmaktaydı. Vücuda yerleşen sıtma mikrobu ile çalışmaya başlayan ve günde 15–16 saat aralıksız çalışan işçilerin yorgunluktan ve aldıkları gıdaların yetersizliği nedeniyle sonuç

¹³¹ Aksu, age, s.34.

¹³² Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl..., s.104.

¹³³ Tekeli- İlkin, Türkiye’de Sıtma..., s.127-130.

felaket olmaktadır¹³⁴. Samsunda 1935 (Mart-Birinciteşrin arasında) 33.970 sıtmalı tedaviye alınmış 1936 yılının aynı aylarında ise 49.588 sıtmalıya tedavi uygulanmıştır. Aydın'da 1935 (Mart-Birinciteşrin arasında) 45.957 kişiye karşın 1936 yılının aynı döneminde 63.702 kişi tedaviye alınmıştır. Seyhan'da 1935 yılının Mayıs ve Eylül ayları arasında 83.303 kişi sıtmaya yakalanmış, bu oran 1936'da 124.851'e ulaşmıştır. Sıtmanın salgın halinde hüküm sürdüğü mücadele mntıklarında mücadele tabipleri ve sıhhat memurlarının yoğun çalışmalarıyla tehdidi azaltmaya çalışmışlardır. 1935 yılında Samsun'da sıtmadan 8, 1936'da 39 kişi, Aydın'da 1935'de 10, 1936'da 30 kişi, Seyhan'da 1935 yılında 5, 1936'da ise 15 kişi sıtmadan ölmüştür¹³⁵.

Hasan Tahsin, 1929'da Sivas-Kayseri demiryolu inşaatında çalışan işçi ve mühendislerin, güzergâhın geçtiği bölge nedeniyle sıtmanın salgın haline geldiği bildirilmişti. Demiryolu hattı, Kızılırmak vadisinden geçmekteydi. Bu vadi birçok yerlerde bataklıklardan oluşmakta ve anofellerin gelişmesi için uygun bir ortam yaratmaktaydı. Ayrıca çevre köylerin arazilerinin de bataklık olması hastalığın daha fazla genişlemesine neden olmuştu. Bu nedenle sıtmaya yakalanmayan hiçbir amele ve mühendis kalmamıştı. Ancak Sivas Vilayetinde Sıtma Mücadele Teşkilatı bulunmamaktaydı. Hastalıkla mücadele sadece halka kinin dağıtmakla yapılmaktaydı. Dağıtılan kinin miktar itibariyle yeterli olmadığı gibi diğer çabalardan da istenilen derecede fayda elde edilememekteydi. Sivas'ın sıtmalı köylerinde hastalığa en çok kurban olanlar çocuklardı. Bunlar soluk toprak benizli ve karınları şişkin bir haldedirler. Bu çocuklar ölmemiş olsalar bile gerek ruhi gerek bedeni gelişimleri itibariyle çok geri kalmaktaydılar¹³⁶.

Şükrü Meral'e göre Tokatta söğüt ağaçları ile gölgelendirilmiş bağ ve bahçelerin bolluğu, tütün tarlalarının ve bilhassa pirinç çeltiklerinin çok zaman

¹³⁴ Seyhan(Adana) mntikasında bazı çiftlik sahiplerinin çalıştırdıkları amelelere kinin vermek istemeleri üzerine, bu gibi kişiler için zabıt tutularak, amelenin toplandığı ve yattığı yerlerin (sıtma) mücadele tabipleri ve sıhhat memurları tarafından sık sık ziyaret edilmesi ve sıtmalılardan muayene evlerine, ağır vakaların ise hastanelere taşınması istenmişti. BCA: 030.10.177.221.13/ 15 Kanunusani 1933.

¹³⁵ BCA: 030.10.277.221.13/14 Teşrinisani 1937.

¹³⁶ Tahsin, **age**, s.326-329.

sualtında bırakılarak gölcükler meydana getirmesi sivrisineklerin üremelerine pek elverişli bir ortam oluşturması nedeniyle sıtma yerleşik bir hastalıktır¹³⁷.

Iğdır bölgesinde yaşanan sıtma salgını o bölgede incelemelerde bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'dan, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine yazılan yazıda, bölgede sıtma nedeniyle çok sayıda çocuk ölümleri gerçekleştiği bildirilmekteydi. Bu ölümlerin dikkat çekici bir seviyeye yükseldiğini göstermekte ve bu bölge için sıtma mücadele teşkilatının kurulmasını istemekteydi. Ancak verilen cevapta bölgede Sıtma Mücadele Bütçesinin müsait olmadığı, mesafenin uzaklığı ve ahalinin kesif bulunmaması gibi nedenlerle mücadele teşkilatı kurulsa bile elde edilecek sonuçların memnuniyet verici olmayacağı belirtilmişti¹³⁸.

Mithat Saylam, Kırşehir vilayetinde sıtma mücadelesi yapılan köylerin birbirinden uzak olması ve her köyde teşkilat kurmaya imkân olmadığından tedavi ve sıtma mücadelesinin başarılı olmadığından bahsetmekteydi. Sıtmayı ortadan kaldırmak için köy çocuklarının toplayarak bir kursta yetiştirilmesini ve sıtma kolcusu olarak köylerinde çalıştırılması ve bu şekilde sıtmanın kontrol altına alınmasını tavsiye etmekteydi¹³⁹.

Ankara'ya bağlı Evedik Köyünde araştırma yapan Sadri Aran, çevre köylerin genellikle su kenarlarında kurulması nedeniyle, yaz aylarında köylerde tahammül edilemeyecek derecede sivrisinek olduğunu anlatmaktaydı¹⁴⁰.

Sıtma mücadelesi üç esasta yapılmaktaydı. Bu esaslar şöyle sıralanabilir:

- Kanlarında parazit bulunan insanları tedavi etmek ve bu parazit taşıyıcılardan başkalarına hastalık nakline mani olmak üzere bu hastaları anofellerin ısırmasından korumak.
- Anofellerin sağlam insanı ısırmalarına mani olmak.
- Anofellerin üremelerine mani olmak ve mevcutları imha etmek¹⁴¹.

¹³⁷ **Tokat Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası**, Yayına Hazırlayan: Şükrü Meral, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti 1938, s.170.

¹³⁸ BCA:030.10.177.220.17/30 Eylül 1930. Sıtmaya karşı alınmaya çalışan önlemlerin yetersizliği konusunda Fatsa'dan gönderilen bir yazıda şehirlerindeki sıtma salgınına karşı doktor istenmektedir. BCA:030.10.177.221/31 Ağustos 1936.

¹³⁹ Mithat Saylam, **Köylüler Arasında**, Kırşehir 1943, s.70–71; Anadolu'da yaptığı araştırmalarla bilinen Albert Eckstein, sıtma mücadelesi konusunda, her şeyden önce köylülerin sıtma konusunda eğitilmesini ve ne yapması gerektiğinin anlatılmasını önermekteydi. Ona göre halk ne kinin almakta ne de cibinlik kullanmaktaydı. Eckstein, **age**, s.25–26.

¹⁴⁰ Sadri Aran, **Evedik Köyü-Bir Köy Monografisi**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 1938, s.35.

Sıtmadan korunmak ve sıtmalı bir hastayı tedavi etmek için kullanılan tek bir ilaç vardı. O da kinindi. Kinin, hükümet tarafından fakir halka bedava dağıtılması için sıhhat memurlarına kinin komprimeleri gönderilmişti. Aksu, Sıtma Mücadele Teşkilatı bulunan yerlerde sıtma hekimleri, teşkilatı olmayan yerlerde hükümet, belediye ve hastane doktorları kendilerine müracaat eden her yurttaşı sıtma bakımından muayene etmeğe ve lazım gelen ilaçları vermekle yükümlü olduğunu belirtmişti. Sıtmayı kaldırmak işi, sıtmalıları tedavi etmenin yanı sıra diğer taraftan da sivrisineklerin köklerini kesmekle mümkün olacaktı. Bu amaçla vatandaşların küçük gölcükleri, durgun su birikintilerini, ağzı açık lağımları ve helâ çukurlarını, hatta su sarnıçlarını ve küpleri, tenekeleri özellikle ahır köşelerini kurutmak ve kapatmaları istenmişti. Kapatılması veya kurutulması mümkün olmayan yerlerde bulaşık çukurlarına, durgun havuz ve sulara mazot, ham petrol ve gaz yağı dökülmesi sivrisineklerin kırılması açısından çok faydalı olacaktı. Sivrisinekler geceleri faaliyette bulunduğundan sıtmalı mıntıklarında akşamdan sonra pencereleri açmamalı kapı ve pencerelere sık örgülü tel geçirmek, cibinliksiz yatmamak tavsiye edilmişti¹⁴².

Cumhuriyetin ilanının ardından sıtma ile mücadele konusu da daha bir ciddiyetle ele alınmaya çalışılmış ve bu konuda kanun ve talimatnameler çıkarılmıştı. Sıhhat Vekâleti, ilk önce Ankara, Afyon ve Adana mıntıklarında birer mücadele merkezi açmak suretiyle faaliyete başlamıştı. 1932 yılında Eskişehir, Konya, Bursa, Manisa, Kocaeli, Samsun, Antalya ve İstanbul mıntıklarında açılan mücadele merkezleri ile teşkilatın sayısı 11'e çıkarılmıştı. 1936–37 döneminde eklene Trakya, Balıkesir, Seyhan, Kayseri, Diyarbakır ile mücadele merkezlerinin sayısı 16'ya çıkarılmıştı. Her mücadele merkezi kendi mıntikasına bağlı köyleri, mıntıkanın genişliğine göre 5–10 şubeye ayrılmıştı. Bu teşkilata 150 kadar doktor, 400'den fazla sıhhat memurları görev yapmıştı. Sıtma Mücadele Teşkilatı, her sene Nisan ve Birinciteşrin aylarında olmak üzere iki defa kendi mıntıklarında oturanları genel muayeneden geçirmekle görevliydi. Bunların arasında ateşli olanlarla dalakları büyük olanlar hemen kinin tedavisine alındığı gibi şüpheli görülenler de kan

¹⁴¹ Aksu, **age**, s.189.

¹⁴² Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, **age**, s.5–8; “Sağlık: Sıtmadan Korunma Yolları”, **Köye Doğru**, S.6, Ağustos 1940, s.11.

muayenesine göre tedaviye alınmalıydı. Her sıtma şubesinde 5–10 yataklı dispanserler mevcut olduğu gibi ayrıca Adana’da 40 yataklı bir hastane bulunmaktaydı¹⁴³.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1926’da yayınladığı Sıtma Mücadele Talimatnamesi ile ülke içerisinde yürütülecek faaliyetlerin esasını belirlemişti. İlgili vekâletin uygun göreceği yerlerde mücadele heyetleri görevlendirilecekti. İlgili talimatnamede hastaya nasıl yaklaşılması gerektiği ve sıtmanın sebeplerinin ortadan kaldırılması ile ilgili açıklamalar yer almaktaydı. Buna göre kininin, sıtmalı mahallerde, kitle halinde çalışan ve toprak işleri nedeniyle sıtmaya maruz kalanlara, sıtmayla düzenli olarak mücadele eden köyler halkına ve mektep talebesine ve icap ederse memurlarına verilebilmekteydi. Çiftlik ve fabrika sahipleri, müteahhitler, şirketler, özel okul idarecileri ve on beş amele çalıştıran işletmeler, amele ve talebelerine yeterli miktarda ücretiz olarak kinin vermek zorunda tutulmuştu. Evlerinde tedavi olamayacak kadar ileri derecede sıtmalı olanların hastane ve dispanserlere kabul edilmesi ve ücretsiz olarak tedavilerinin yapılması kararlaştırılmıştı. Şiddetli bir sıtma nöbetinden sonra veya uzun süreli ve müzmin bir sıtmaya müptela olmakla kansız ve kuvvetsiz kalmış olanlara kuvvet komprimeleri dağıtılması konusu da sıtma talimatnamesinde yer almaktaydı. İlgili talimatnamede üzerinde durulan en önemli husus sivrisineklerin üremelerine yarayacak her türlü ortamın oluşmasına meydan vermemek ve mevcut olumsuzlukları en kısa zamanda ortadan kaldırmaktı. Sivrisinek mücadelesinde her durgun suyun izalesi gerekli ise de zorunlu ihtiyaç için temin edilen ve kullanılan suların gerekli şartları yerine getirmesi kaydı ile kullanılmalarına izin verilmekteydi. Haftada bir gün kurutulamayacak ve çeşitli sebeplerden dolayı petrol dökülemeyecek olan su depolarının, sarnıçların ve büyük fiçilerin ağızları, sivrisinek girmeyecek surette kapalı olmalıydı. Nehirlerden ve göllerden bahçelere, tarlalara değirmenlere harklar ve kanallar vasıtasıyla su ulaştırıldığında bu kanalların yeterli miktarda derin olmasına, etraflarında sızıntı olmamasına kenarlarının daima düz bulunmasına dikkat edilmeliydi. Kanalların

¹⁴³ Feridun Frik, **Türkiye Cumhuriyetinde Tıp ve Hıfzısıhha Hareketleri 1923–1938**, Leverkusen 1938, s.8. Tıp fakültesinden 1927 yılında ve onu takip eden yıllarda mezun olacak tüm doktorların sıra ile Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletinin uygun göreceği müesseselerde üç ay süre ile sıtma stajı yapması kararlaştırılmıştır. TC. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti, **Sıtma Mücadelesi Hakkında Neşredilen Kanun, Nizamname Talimatname ve Tamimler**, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti Neşriyatı 1942, s.7.

etrafındaki saz veya otların on beş günde bir temizlenmesi çok faydalı olacaktı. Kerpiç ve tuğla imal olunan merkezlerin, şehir, kasaba ve köylerden 3 km uzakta olması, toprakların su biriktirmeyecek şekilde hazırlanması veya kazılmış olması gerekliydi¹⁴⁴.

Talimatnameye göre, şehir ve kasabalarda bulunan okullar, amelelerin kalması için yapılan yurtlar, hastaneler, askeri kışlalar, oteller ve şimendifer idarelerine ait binaların pencere ve kapılarına sivrisineklerin girmesine mani olacak derecede ince tel örgülü tel kafeslerin yapılması gerekliydi. Ayrıca sıtma mücadelesi yapılan mıntikalarda yakacak olarak tezek imal edilmesi ve kullanılması yasaklanmıştı¹⁴⁵.

Sıtma ile yapılan mücadeleyi daha etkin bir hale getirmek için 13–14 Mayıs 1926 tarihinde sıtma ile mücadele konusunda yeni bir talimatname çıkârtılarak yeni uygulamalarla mücadelenin, sivrisineklerin yetiştiği mekânların ortadan kaldırılması ile başarıya ulaşması amaçlanmıştı. İlgili kanunda belirlenen hususlarda mücadele için halktan doğrudan destek ve katılım beklenmiştir. Önceki talimatnamelerde olduğu gibi sivrisinek oluşumuna meydan verecek su birikintilerine sebebiyet vermek yasaklanmıştı. Mevcut su birikintilerinden “küçük say” ile izalesi mümkün olabilenlerin imhası için bölge halkının çalışması kabul edilmişti. On beş yaşından aşağı ve altmış beş yaşından yukarı olanlar bu yükümlülükten hariç tutulmuştu. İzalesi mümkün olmayan bataklıkların, sıhhat itibariyle ıslah ve imhası zaruri olanlar, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin göstereceği lüzum üzerine ilgili dairelerce veya bu araziden istifade eden özel kuruluşlar eliyle ıslah olunması kabul edilmişti. Lağım ve umumi mecrası olmayan yerlerde helâ ve bulaşık suları için özel ve üstü kapalı çukurların yapılması mecbur tutulmuştu. Gübre ve sair atıkların uzun süre evlerin içinde veya avluların içerisinde bulundurulması ve sağlığa aykırı bir şekilde biriktirilmemesi istenmekteydi. İhtiyar meclisleri ve belediyeler, köy, kasaba ve şehir sınırları dâhilinde bulunan çeşme ayaklarına su birikintisi yapmayacak surette akıntı verilmesi gerekliydi. İzalesi uzun zaman gerektiren sıtma kaynaklarının

¹⁴⁴ Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, **13 Mayıs 1926 Tarih ve 839 Numaralı Sıtma Kanununun Sureti Tatbikine Dair Talimatname**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti 1933, s.1-5.

¹⁴⁵ **Sıtma Kanununun Sureti Tatbikine Dair Talimatname...**, s.8.

üç km çevresinde bulunan köylerin arazisi devletçe temin edilerek en yakın sıtmasız muhite naklolunması kararlaştırılmıştı¹⁴⁶.

Ülkenin çeşitli yerlerinde kurulan sıtma mücadele teşkilatının faaliyetlerine ve ilgili bakanlık tarafından çıkarılan ve ülke genelinde uygulanmaya çalışılması, kanundaki çabalara karşın sıtma mücadelesinde kısa ve orta vadede istenilen başarı gelmemiştir. Köye Doğru Dergisine göre, bazı köy ve kasabalarda küçük say mükellefiyeti ile ortadan kaldırılması mümkün olan su birikintilerinin dahi ortadan kaldırılmadığı, sulama kanallarının temizliğine yeterince dikkat edilmediği görüşüne varılmıştı. Sulama kanallarının temizliğine yeterince dikkat edilmediği, akıntısı yavaşlayan suda birikinti nedeniyle durgunlaşan ve yeni sıtma vakalarının baş gösterdiğine dair şikâyetler ulaşmıştı. Nemli ve sulak arazilerde, fenni ameliyeye rağmen sızıntı ve su birikintilerinin giderilememesi durumunda kökleri çok su emen okalıptüs, söğüt, kavak gibi fidanlarla ağaçlandırılması tavsiye edilmekteydi. Gezici sağlık memurlarının ve köy sağlık korucularının su birikintilerinin kurutulmasında helâ, lağım çukurları ile çeşme, kuyu, pınar, kanal ve değirmen yolu, bulaşık, su birikintileri ve akıntılarının düzenlenmesinde köylülere bizzat rehberlik yapması istenmekteydi¹⁴⁷.

Hükümetin sıtma mücadelesi konusundaki çabaları yetişmiş eleman yetersizliği, iyi çalışan ve ülke geneline yayılan bir teşkilat ağının olmaması nedeniyle istenilen başarı elde edilememiş ve hala sıtma konusunda şikâyetler gelmeye devam etmişti. Kırşehir'in köylerinde araştırma yapan Mithat Saylam, sıhhat memurlarının köylere yılda birkaç defa gittiğini ve onun faaliyetlerinin de tam bir fayda vermekten uzak olduğunu ifade etmişti. Ona göre yapılması gereken, doktor sayısını mümkün olduğu kadar artırmak ve kırsal alanda faaliyette bulunan müesseseleri birleştirmektir. Ayrıca daha önce de çeşitli ortamlarda sözü geçen köylerin birleştirilmesi düşüncesi, sağlık teşkilatların köylülere daha faydalı olması açısından yeniden gündeme getirmişti¹⁴⁸.

Sıtma salgınlarının önüne geçilebilmesi yapılması gerekli basit önlemlerin yapılmayışı da şikâyetlere sebep olmaktaydı. Ahmet Alkan'a göre, su birikintileri

¹⁴⁶ Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, **Sıtma Mücadele Kanunu**, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1933, s.1-4.

¹⁴⁷ "Sıtma ile Mücadele, Dâhiliye Vekâleti Tamimleri", **Köye Doğru**, S.13-14, Ocak 1941, s.10.

¹⁴⁸ Saylam, **age**, s.21-22.

için kullanılması zorunlu olan mazot satışlarının kolaylaştırılması önemli bir gelişme olacaktı. Ucuz ve bol miktarda kinine halkın ulaşabilmesi için bu ilaçların köy bakkallarına kadar gönderilmesi gerekliydi. Vatandaş, kinin ve enjeksiyon için sıtma mücadele merkezlerine kadar gitmeğe mecbur olmadan her sağlık merkezinde, her eczanede, her dispenserde sıtma tedavisi yapılabilmeliydi. Hastanelerde sıtma hastalarına, formalitelere gerek kalmadan muayene sonrasında kinin verilmeli ve “Sıtma Mücadelesine gidiniz diye bir sıhhiye memurunun merhametine ve şefkatine” gönderilmemeliydi. Sıtmalılar da bulaşıcı hastalıklar gibi sıhhiye memurlarınca sadece mücadele merkezlerinde değil, evlerde bile muayene edilebilmeliydi. Birçok sağlık memurlarının iğne yapmak için enjeksiyon ve iğne bulamadıkları görülmüştü. İlgili bakanlık sıtma tedavisi konusunda köy öğretmeni ile sağlık memurlarının işbirliği yapmasının da faydalı olacağı belirtilmişti¹⁴⁹.

Sıtma savaşı ile sıtma mikrobu tamamen yok edilmesi birbirinden farklı mücadeleler gerektirmekteydi. Sıtma savaşı bir program dâhilinde aşama aşama devam etmeli ve ülke genelinde sıtmaya elverişli ortamların ortadan kaldırılması ve halkın hastalıkla mücadele, temizlik alışkanlığı gibi konularda bilinçli olması çok önemliydi. Türkiye gibi geri kalmış ve kalkınma mücadelesi veren bir ülkede halkın yeterince bilince sahip olmadığı düşünülünce yapılan sıtma mücadelesinin birdenbire sonuç vermesi beklenmemeliydi. Nitekim Cumhuriyetin ilanından sonra artan bir şekilde sürdürülen sıtma mücadelesi çalışmaları, İkinci Dünya Savaşı yıllarında kesintiye uğramış ve sıtma bu dönemde yeniden canlanmıştı. Savaş koşullarında askeri birliklerin yer değiştirmesi, halkın ekonomik sıkıntı nedeniyle beslenme imkânlarının kötüleşmesi nedeniyle sıtmanın yaygınlaştığı görülmüştü.

3.3.Frengi-Verem Mücadelesi

Sıtmadan sonra Anadolu’da en yaygın hastalık frengidir. Frengi en çok cinsel yolla bulaşmakta ve genellikle hasta tarafından hastalık gizlendiği için tedavi olunmamakta, nesilden nesile yayılmaktaydı.

Frengi mikrobu, frengililerin yaralarının üzerinde kanlarına yayılmış olarak, kullandıkları bardak, mendil, ustura gibi eşyalarda bulunmakta, derinin üzerindeki

¹⁴⁹ Ahmet Alkan, “Niçin Sıtmanın Önüne Geçemiyoruz” **Bakış Mecmuası**, I, S.4, 1946, s.2.

sıyrık ve çatlaklardan içeri girmektedir. Ayrıca ağız, burun, dudak ve dudak içi derileri ile cinsel organlar, dil, traş yerleri, göz kenarları da mikrobun vücuda girmesine uygun yerlerdir. Frengi mikrobu vücuda girdikten 15–20 gün sonra bir yara ile kendini belli etmekte, üç aşamada kendini gösteren frenginin üçüncü aşaması en kötü bölümüydü. Yüzde ve vücutta çıkan yaralar nedeniyle insandan, herkesten kaçmakta ve hasta artık kendini ölüme hazırlamaktaydı. Çünkü mikrop, beyin, ilik ve sinirler üzerinde derin tahribat yapmaktaydı. Delilik, titremeler, el ve ayak tutmazlıkları, cinnet halleri hastalığın alametlerindendi. Frengi mikrobu ana karnındaki çocuğa da geçmekte, çocuğun beslenememesine ve düşmesine neden olmaktaydı. Çabuk bulaşan ve korkunç görünümüyle insanları ölüme sürükleyen frenginin çaresi bulunmaktaydı. İlk sivilce aşamasında tedavi altına alınan bir hastada vücuda girmiş bulunan mikrop ve yayılan mikrop öldürülebilmekteydi. Bu demek oluyor ki frengili hasta erken teşhis ve tedavi ile şifa bulmakta ancak hastalığın ilerlemiş vakalarında mikroplar vücuda yayıldıkları için tedavi uzun ve meşakkatli olmaktadır. Bu şekilde hastalar, bıkmadan usanmadan uzun süreli tedavi olmak zorundaydı. Bu şekilde frengi mikrobu vücuttan atılabilmekteydi¹⁵⁰.

Birinci Dünya Savaşından sonra giderek artan oranlarda yayılan frengi, bir zamanlar sadece Kastamonu Vilayetinde görülürken savaştan sonra Anadolu'nun hemen her tarafında hatta her köyünde bile frengiye rastlanmıştı. 1924 yılında Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesinde en az miktarda görülürken en fazla frengili hastaya Zonguldak, Sinop, Tokat, Karaman, Samsun, Ordu, Giresun, Kırşehir illeriydi¹⁵¹. Kırşehir'de frengi mikrobu taşıyanların oranı vilayet nüfusunun yüzde 8,5'ine ulaşmıştı. Urfa Vilayetinde bu oran yüzde 4 seviyesindeydi.

Sapançalı Hüseyin'e göre frengi fuhuş, savaş ve seferberlik döneminde çoğalmıştı. Tahsildar, Jandarma ve İaşe Memurlarının bu konuda payları büyüktü. Evinde erkek namına kimsesi kalmayan genç gelinler, maaş çıkartmak, maaş almak, zahire temin edebilmek, firari kocasını saklamak için bu memurlara kendisini teslim etmekteydi. Bu durumun yaygınlığı karşısında "hükümet ya resmi umumhane açmalı

¹⁵⁰ İsmail Hakkı Kutkam, **Frengi**, İstanbul. Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu Yayını 1937, s.3–20.

¹⁵¹ Sapançalı H.Hüseyin, **Karaman Ahval-i İctimaiyye Coğrafiye ve Tarihiyyesi**, Yayınlayan: İbrahim Güler, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1993, s.75.

yahud şiddetle mücadele edilmelidir” denilmiştir. Buna benzer olaylara Ankara’nın köylerinde de rastlanmaktaydı¹⁵².

Ankara’nın Kalecik Kaza merkezi, nahiye ve köylerinde frengi çok eskiden beri bilinen ve tanınan bir hastalıktı. Köylülerin geleneksel yöntemleri tercih etmesi, sağlık teşkilatının yetersizliği ve daha birçok sebeplerin de tesiriyle bu hastalıktan kurtulmak mümkün olmamıştı. Kalecik İlçesi Hasayaz Nahiyesi, Karahöyük Köyünde frengi tahribatı nedeniyle tedavi için ilçe merkezine 35–40 km’lik yolun yürünmesi, tedavinin devamı için zor gelmiş, ikinci randevuya gidilemediği için tedavi yarım kalmıştı. Yol uzaklığı, araçsızlık ve içtimai seviyenin yetersizliği ve ihmal frenginin etkinliğini sürdürmesine neden olmaktaydı¹⁵³.

Kırşehir’de seferberlikten sonra artış göstermeye başlayan frengi, Anadolu’nun her tarafında görülen fuhuş nedeniyle son derece yaygındı. Ancak Kırşehir’de frengi mücadelesi yapılmadığı ve hastane, dispanser gibi sağlık kuruluşları nedeniyle hastalık azalmamakta giderek artmaktaydı. Kırşehir’de hastalığa yakalanan ve zengin sınıfa mensup olanlar, tedavilerini şehir dışında yaptırmak isteseler de hastalığının çevrede duyulacağı endişesiyle hastalığını gizlemekteydiler. Fakir köylüler ise imkânsızlıklar nedeniyle hastalığını tedavi ettirememekteydiler¹⁵⁴.

Sivas Vilayetinde de frengili hasta sayısı çok fazla idi. 1926’da Kânunuevvel ayında başlayan frengi mücadelesi sadece Merkez, Hafik, Şarkışla’da devam ederken tespit edilenlerin sayısı 4.500 kişiyi geçmiş durumdaydı. Bu rakam Sivas nüfusunun yüzde 4’üne tekabül etmekteydi¹⁵⁵.

Şükrü Meral’e göre, Tokat’ta frengi, uzun yıllardır yerleşmiş ve kanıksanmış bir hastalık olarak kabul edilmişti. Tokat nüfusuna göre frengi oranı yüzde 1,75 (kadın), yüzde 1,25 (erkek) olmak üzere toplam yüzde 3’tü. İlçelere göre ise durum şu şekildeydi

¹⁵² Sapançalı H.Hüseyin, *age*, s.76–77.

¹⁵³ **Ankara Çankırı Vilayetlerinde Yapılan Köy Etütleri...** s.20.

¹⁵⁴ İbrahim İsmail, **Türkiye’nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası Kırşehri Vilayeti**, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Neşriyatı 1341(1925) s.55–56.

¹⁵⁵ Tahsin, *age*, s.330.

Tablo 37. Tokat ve İlçelerinde Frengili Hasta Oranları¹⁵⁶.

<u>İlçeler</u>	<u>Oran(Yüzde)</u>
Merkez	3,3
Zile	2,3
Erbaa	3,3
Niksar	3,5
Artova	2,8
Reşadiye	2,8

Türkiye’de frenginin tedavisi konusunda ilk ciddi girişim 1925 yılında Frengi Tedavi Talimatnamesinin yayınlanması ile başlamıştı. İlk frengi mücadele merkezleri Hafik(Sivas) ve Orhanlı(Bursa)’da açılmıştı. 1933’de Ordu, Çarşamba ve Düzce’de yeni merkezleri faaliyete geçirilmiş ve bu merkezlerin faydalı çalışmaları olumlu neticeler beklenmiş devam eden bu süreçte Zonguldak, Bartın, İnebolu, Bayburt, Tokat ve Orduda birer mücadele merkezleri daha açılmıştı. Bu teşkilata 1,5 milyon’a yakın başvuru yapılmış, 53.804 kişide frengi tespit edilmişti. 27.098 kişinin tedavisi tamamen bitirilmiş ve 25.706 kişinin tedavisi de devam etmekteydi. Frengi mücadelesi konusunda halkın bilinçlendirilmesi ve tedavinin önemini farkına varılması için Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından çeşitli broşürler yayınlanmıştı. Halkın anlayacağı dilde yazılan nasihat ve tavsiye niteliğindeki yayınlarda vatandaşlardan şüpheli bir durum ile karşılaştıklarında vakit geçirmeksizin, en yakın sıhhat müdürü veya hükümet tabibine müracaat etmesi istenmekteydi¹⁵⁷. Frengi tedavisinin uzun sürmesi nedeniyle tedavi aşamasında yeterince sabır gösterilmemesi nedeniyle hastalık vücuttan tam olarak atılamamaktaydı. Bu durumda hastalığın başıboş bırakılması yüzünden birçok aile faciaları yaşanmış, frengili bir nesil tehlikesi belirmiş, kontrolsüz evlenmeler birçok düşüklere neden olmuştu¹⁵⁸.

¹⁵⁶ Tokat Vilayeti Sıhhi ve İçtimai..., s.170–171.

¹⁵⁷ Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, **Zührevi Hastalıklar Müptelalarına Nasihatler ve Tavsiyeler**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1931, s.1.

¹⁵⁸ Frik, **age**, s.9–10.

Frenginin yaygınlığı bu şekilde ortaya çıkmış iken 1930 yılında uygulamaya konulan Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile devlet, salgın hastalıklar konusunda önleyici tedbirler alarak, hastalıkların yayılmasını durdurmayı ve sağlık teşkilatına etkinlik vermeyi amaçlamıştı. Zührevi hastalıklar da ilk amaç tedavi için müracaatta bulunan hastaların kayıt altına alınması meselesiydi. Frengi veya muadili bir hastalığa sahip olan herkesin tedaviye mecbur olduğu belirtilirken, hastalığa sahip olduğu ve etrafa yaydığından şüphe edilenlerin hastalığın bulaşıcılığını ortadan kaldıracak şekilde bir hastanede tecrit ve tedavi altına alınması hatta bu hususta vitamin kullanılması da tavsiye edilmişti. Halkından bir kısmının frengiye yakalandığı anlaşılan veya şüphe edilen mıntikalarda Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından mücadele heyetleri oluşturularak lazım gelen müesseselerin açılması kararlaştırılmıştı. Evlenecek erkek ve kadınların evlenmeden önce tıbbi muayene tabi tutulması uygulaması getirilmiş ve frengi, belsoğukluğu ve “yumuşak şankr, cüzzam ve marazı akliye” hastalıklara müptela olanların evlenmesi yasaklanmıştı. Eğer bu hastalıklardan esaslı bir tedavi sonrasında şifa bulduğuna ve etrafa bulaştırma tehlikesinin geçtiğine dair doktor raporu ibraz edilmedikçe bu kişilerin nikâhlanmaları kesinlikle kabul edilmeyecekti. Aynı şekilde sütannelik yapacak kadınların, zührevi hastalıklar, verem ve cüzzama müptela olmadıklarına dair doktor raporuyla mesleklerini yapmalarına müsaade olunması kararlaştırılmış ve bu raporların da her altı ayda yenilenmesi istenmişti. Gıda maddeleri satan veya temizlik ile ilgili meslekler icra edenler her üç ayda bir kendilerini muayene ettirerek bir sağlık raporu almaları gerekiyordu. Daha önce herhangi bir aşamada frengi, bulaşıcı verem ve cüzzam gibi hastalıklara müptela olmuş olanların bu meslekleri yapmaları yasaklanmıştı¹⁵⁹.

1933’de çıkarılan bir nizamname ile frengiye neden olan ve yaygınlık kazanan fuhuşu önlemeyi, mümkün değilse devletin kontrollünde sınırlamayı amaçlanmıştı. 12.11.1933 tarihli Bakanlar Kurulu nizamnamesine göre “fuhuş sebeble bulaşan zührevi hastalıkların yayılmasına mani olmak ve bu yüzden amme

¹⁵⁹ Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, **Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Kanun No: 1593, Kabul Tarihi: 24.4.1930**, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1933, s.26–27.

intizamının bozulmamasını temin ve fuhuşu murakabe eylemek üzere” zührevi hastalıklar ve fuhuşla mücadele komisyonları kurmuştu¹⁶⁰.

Verem, Türkiye’de ve dünyada bir döneme damgasını vurmuş tedavisi için uzun araştırmalar yapılmış ve kendisiyle mücadele edilen önemli bir sosyal hastalıktı. Halk arasında İnce Hastalık olarak bilinmekteydi. Disiplinsiz yaşantı, beslenme bozuklukları, kültürel yetersizlikler, kötü çevre sağlığı verem’in bulaşmasında yayılmasında önemli rol oynamaktaydı. Geçim sıkıntısı, gıdasızlık, uykusuzluk, yorgunluk, kasabalarda içki ve sefahat hayatı, köylerin rutubetli ve karanlık evler hastalığı hazırlayan sebeplerin başında gelmekteydi. Yayılmasına sebep olarak da cehalet ve hıfzısıhhaya uymayan davranışlardır. Veremlilerin, balgamları ile kirlenmiş, mendilleri, çamaşırlar, havlu ve yatak takımları, tabak, kaşık sigara ağızlığı gibi eşyalar dezenfekte edilmeden bir başkası tarafından kullanıldığında mikroplar çok kolay bir şekilde bir başkasına geçmekteydi. Veremlilerin, uluorta yerlere tükürerek ortaya bıraktıkları mikroplar, dış tesirlere karşı çok dayanıklı olmaları nedeniyle karanlık, tozlu rutubetli yerlerde uzun süre aylarca hatta senelerce yaşayabilmekteydi. Bulunduğu yerlerde vücuda girebilmek için müsait zaman ve vücut beklemekteydi. Mikrop, güneşli ortamlarda yirmi dakikadan uzun bir süre yaşayamamaktaydı. Hastanın çevresinde bulunanlarına miskin bir tevekkül ile düşünerek koruyucu tedbirlere önem vermeyerek hastalığın kolayca yayılmasına neden olmaktaydı. Verem tedavisi ve bakımı uzun, ciddi bir süreç almaktadır. Veremlilerin bol havalı, güneşli ortamlarda bulunması, beslenme ve temizlik konusunda da ciddi bir dikkate ihtiyaçları vardı¹⁶¹.

Veremin yaygınlığı konusunda Adana, Afyon, Ankara, Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Çorum, Diyarbakır, Eskişehir, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Kütahya, Manisa, Samsun, Tekirdağ olmak üzere 21 vilayet merkezinde yapılan araştırma ve istatistiklere göre her sene ortalama olarak 2.500 kişi veremden hayatını kaybetmekteydi. Bu rakamlar şehir merkezlerine aitti. Şehir ve köylerin ortalamasını bularak yapılacak bir tahminde on bin nüfusta 12 kişinin akciğer vereminden öldüğü kabul edilirse 18 milyonluk ülkede yılda 21.500 kişinin

¹⁶⁰ **Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi**, Ankara: Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü 1935.

¹⁶¹ “Köy Sağlığı-Veremden Korunma Yolları”, **İzmir’de Köycülük-Emirler ve Öğütler Dergisi**, S.3, Ağustos 1944, s.18; İsmail Hakkı Kutkam, **Köylüye Öğütlerim-Verem**, İstanbul: Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, 1937.

veremden öldüğünü kabul etmemiz gerekecekti. Veremden ölen her hastanın yanı sıra ortalama beş verem mikrobu taşıyan veremli bulunmaktaydı. Buna göre İstanbul'da 6.000, bütün memlekette 100.000 verem mikroplu hasta çevreye yayılmıştı. Bu hastaların, taşıdıkları mikroplar nedeniyle ya tamamen ya da kısmen iş yapmaktan mahrum olmakta ve böylece hem aileleri hem de memleket ekonomisi zarar görmekteydi. Ayrıca açık veremlilerin her biri çevreye yaydıkları mikroplar nedeniyle yeni veremlilere neden olmaktaydı¹⁶².

Verem ile mücadele konusunda 1923 yılında bakanlığın istek ve onayı ile İstanbul'da ilk Verem Savaş Dispanseri hizmete açılmıştı. Tespit edilen veremlileri bir yandan tedavi etmek ve bir yandan da toplumdaki tecrit etmek amacıyla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından 1924'de Heybeliada Verem Sanatoryumu açılmış, Haydarpaşa ve İzmir Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesinde ve diğer devlet, numune hastanelerinde imkânlar ölçüsünde Veremliler için yatak tahsis edilmişti¹⁶³. Verem Savaş Dispanserleri, talimatnamelerine göre veremli hastaları muayene, tedavi ve hastalığın bulaşmasına ve yayılmasına mani olmak için gerekli fenni tedbirleri almak, halkı veremden korumak için aydınlatıcı bilgiler vermekle görevliydi. Ailesinde verem hastası bulunanlar fakir sağlık durumları iyi olmayan ailelere korunma tarzlarını bilfiil öğretmekle yükümlüydü. Dispanser hemşireleri, fakir ailelerin evlerini düzenli olarak ziyaret ederek, aile fertleri arasında veremli olup olmadığının araştırılmasını yapmakla görevlendirilmişti. Aileyi, ziyaret eden hemşirenin veremin nasıl bulaştığı konusunda bilgilendirmesi ve tedavinin başarıya ulaşması için aileyi yönlendirmesi istenmekteydi. Dispanserde muayene edilen veremli veya verem şüphesi olan hastalara icap eden ilaçların ve ilaç gibi şifa veren gıdaların ücretsiz olarak verilmesi gerekliydi. Dispanser hemşireleri, hasta evlerinin bir sıra ile ziyaret ederek tavsiye edilmiş olan tedavi usullerine ne derece uyulduğunu tetkik etmeli, gördüğü eksiklikleri düzelterek, hastanın yakınları tarafından yapılması gereken temizlik, balgam imhası, odaların havalandırılması, hastanın yemeklerinin hazırlanması, yemek ve içme kaplarının temizlenmesi, çocukların ve büyüklerin veremden korunması, hastanın hareket ve dinleme usulleri gibi mevzuların ailenin en anlayışlı üyesine uygulamalı olarak gösterilmesi ve her ziyarette bu işlerin iyi yapılıp

¹⁶² Tevfik Sağlam, **Verem Savaşı**, İstanbul: Dördüncü Samsun Üniversite Haftasından Ayrı Bası 1944, s.12-13.

¹⁶³ **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...**, s.111.

yapılmadığı incelenmesi tavsiye edilmişti. Halkın verem ve tedavi yöntemi konusundaki bilgisi ne kadar çok artarsa mücadelenin başarısı da o kadar artacaktır. Bu amaca ulaşmak için her hastaya ve ailesine gerekli olacak her şey öğretilmeliydi¹⁶⁴.

Verem mücadelesi konusunda önemli bir gelişme 1927’de BCG aşısının Türkiye’de uygulanması ile başlamıştı. Koruyucu bir uygulama olan bu aşı ilk olarak veremli analardan doğan çocuklarla uygulanmaya başlanmıştı¹⁶⁵.

Umumi Hıfzısıhha Kanununda verem mücadelesi konusu da yer almıştı. Veremi kontrol altına almanın ilk yolu, hastaları tanımak onları kayıt altına almak ve tedavi altına almaktı. Veremli hastanın ikametgâhını değiştirmesi halinde, tedaviyi yürüten doktorun, hastanın gittiği mahaldeki sıhhiye dairesine haber vermekle yükümlüydü. Hastanın belirlenmesinin ardından, hastanın çevresinin temizliğine el atılmalıydı. Bu amaçla Verem veya hükümet tabibinin isteği ile veremlilerin evleri ve eşyaları ücretsiz olarak temizlenmeliydi. Bulaşıcı şekilde verem hastalığına müptela olduğu belli olan ve etrafındaki kişilere de verem mikrobunu bulaştırma şüphesi taşıyan kişilerin, en yakın bir müessesede tedavi altına alınması, meslek ve sanatları dolayısıyla küçük çocukların verem mikrobuna yakalanmalarına sebep olanlar meslek ve sanatlarını icradan men edilmişti. Veremli olduğu bilinenler evlenmeden önce şifa bulduğuna dair doktor raporu getirmediği evlilik işlemleri en az altı ay ertelenecekti¹⁶⁶.

Umumi Hıfzısıhha Kanununda bu şekilde belirtilen önleyici uygulamalara karşın Anadolu’da verem, tüm şiddetiyle devam etmekteydi. Sivas’ta verem hastalarını kayıt altına alma girişimi bulunmamakta idi. Hasan Tahsin’e göre bölgede verem ile mücadele için kurulmuş bir kuruluş olmadığı gibi, mevcut sağlık tesisleri de etrafa mikrop yayan veremlileri kabul etmemekteydi. Başboş kalan veremliler, buldukları evlerinde ve de sokaklarda hiçbir kısıtlamaya uğramadan ağızlarından basilileri etrafa yaymaktaydı. Bu durumda çocukların büyük tehlike altında olduğu anlaşılmaktaydı. Sivas ve çevresinde veremin yaygın olmasında halkın hıfzısıhhaya uygun olmayan ortamlarda yaşamalarının büyük etkisi vardı. Evlerin büyük

¹⁶⁴ Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, **Verem Mücadele Dispanserleri Talimatnamesi**, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1934, s.2–7.

¹⁶⁵ Aydın Ülken, “BCG’nin Türkiye’deki Gelişmesi” **Mediko-Sosyal Dergi**, II, S.15, Aralık 1962, s.45.

¹⁶⁶ **Umumi Hıfzısıhha Kanunu...**, s.26.

çoğunluğu iyi hava almamakta, ışık görmemektedir. Halk yaşamını, senenin büyük çoğunluğunu oluşturan kış aylarını güneş yüzü görmeden ve hiçbir temiz hava almadan karanlık odalarda geçirmektedir. Ayrıca gıda yetersizliği de veremin ortaya çıkmasına önemli bir etkendir. Yetersiz beslenen bir kişi de Koch Basililerinin çoğalması pek kolay olmaktadır¹⁶⁷. Sanatoryumlara ilk müracaat eden hasta sayısı 60 bin kişiydi. Bu rakam içinde 12 bin kan, balgam, idrar muayenesi yapılmış, 32 bin radiokospi, 11 bin radiografi yapılmıştı. Verem mücadelesini yürüten tesislerden Ankara’da, Bursa’da, Trabzon’da birer dispanser bulunmaktaydı. İstanbul’da ise beş adet dispanser mevcuttu. Heybeliada Sanatoryumunun yatak sayısı 260, Maarif Vekâletinin Validebağında kısmen ücretsiz, kısmen de ücretli 80 yataklı bir sanatoryumu ve 150 yataklı prevantoryumu, Milli Müdafaa Vekâletine ait Ayazağa’da 50 yataklı prevantoryum bulunmaktaydı. Haydarpaşa Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesinde Veremlilere ayrılan yatakların sayısı 50’ye çıkarılmıştı¹⁶⁸.

Kadri Raşit Anday’a göre kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm olan bu koruyucu uygulamaların kendi başına veremi önlemeye yetmediği görülmüştür. Bütün Türkiye’nin verem mücadelesi Ankara ve İstanbul’daki iki sanatoryum bulunmaktaydı. Bu tesisler de toplam elli yatak bulunduğunu vardı. Veremin yaygınlığına karşın yatak miktarının yetersizliği ortadadır. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin, tüm ülkeyi ilgilendiren yatak mevcudu miktarının artırılması gerekmektedir. Sanatoryuma ücretsiz olarak yatması gereken ve bunu raporlarla kabul ettirmiş bir hastaya 8–9 ay sonra sıra geldiği bilinmekteydi. Bu sürenin kısaltılması, hastanın tedavi edilmesi ve en kısa zamanda sağlığına kavuşması için çok önemliydi¹⁶⁹.

3.4. Sağlık Alanında Düzenlemeler

Türkiye’nin yetişmiş elemana olan ihtiyacı birçok konuda sıkıntılara neden olmuştu. Eğitim, teknik konular ve sağlık bu eksikliklerin en çok hissedildiği

¹⁶⁷ Tahsin, *age*, s.333.

¹⁶⁸ Sağlam, *age*, s.21.

¹⁶⁹ Kadri Raşit Anday, “Şehirlerde Çocuk Hıfzısıhhası, İctimai Çalışmalar Nüfus Siyasetimiz” **Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi 18 İkteşrin 1938**, VII. Ulusal Türk Tıp Kurultayı, İstanbul 1939, s. 7–8.

alanlardı. Türkiye’de sıhhat işlerinde çalışan eleman sayısı çok yetersizdi. İhtiyaca yetecek kadar doktor, ebe hemşire ve sıhhat memuru mevcut değildi. Bunlar olmadan sağlıklı nesil yetiştirme projesinin hedefine ulaşamayacağından en kısa sürede yetiştirilmesi gerekmektedir.

Celal Duru, doktor görmemiş binlerce köyün yanı sıra ülkenin birçok kasabasında bile doktor bulunmadığını ifade etmişti. Kasabaların ihtiyacının temin edilemediği bir aşamada köylere sıra gelmesi için çok uzun sürelerin geçmesi gerekeceğinden köylerin sıhhi durumuna bakmak için küçük sıhhat memurları görevlendirilmiş, ancak önemli sağlık sorunlarında ve bilhassa bulaşıcı hastalıklarda kazada görev yapan doktorun köylere gitmesi esas kabul edilmişti. Küçük sıhhat memuru yetiştirmek için biri İstanbul’da diğeri de Çorum’da olmak üzere iki okul açılmıştı. Sıhhat Memurları, mıntıklarındaki köyleri dolaşarak, köylerin sağlık durumlarını gözden geçirmek ve icap edenlere aşılarını yapmak görevlendirilmişti. Sıhhat memurlarının ve hükümet tabiplerinin sıhhiyecilik bilgilerini artırmak ve kendilerine mücadele metotlarını göstermek üzere Ankara Merkez Hıfzısıhha Mektebinde bu memurlar, kursa tabi tutulmaktaydı¹⁷⁰.

Türkiye’de yeterli miktarda ebe ve sıhhat memuru yetişinceye kadar köyleri sağlık imkânlarından uzakta bırakmamak için köyde yaşayan ve okuryazar köylülerde aşağıdaki şartlara sahip olanların kısa süreli kurslarda eğitildikten sonra kendi köylerinde Köy Sağlık Koruyucusu olarak memur edilmeleri kararlaştırılmıştı. Sağlık koruyuculuğu için aşağıdaki şartları sahip olanlardan seçilecekti:

- İlk tahsili bitirmiş olmak.
- 25 yaşından aşağı 40 yaşından yukarı olmamak.
- Askerlik vazifesini tamamlamış olmak.
- Askerlik hizmeti esnasında sıhhi vazife bulunduğunu kanıtlayanlardan ilk tahsili bitirmiş olma şartı aranmaz.
- Köy öğretmenleri tercihen kabul edilir¹⁷¹.

Köy Sağlık Koruyucuları vilayet ve kaza merkezlerinde altı haftalık bir kurs görmeleri kararlaştırılmıştı. Kurs programı dört ana esas bölümde toplanmıştır;

- Vücut bilgisi (Anatomi ve Fizyoloji)

¹⁷⁰ Duru, **age**, s.233.

¹⁷¹ **Köy Sağlık Korucuları Talimatı**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti 1937, s.1.

- Hıfzısıhha bilgisi, bilhassa köy hıfzısıhhasıyla ilgili bilgiler, su temizlik, pislik, gübre, lağım çukurları, meskenler, temiz gıdanın özellikleri.
- Mikrop bilgisi ve salgın hastalıklar.
- İlk yardım ve hastabakıcılık bilgileri¹⁷².

Köy Sağlık Korucusu, vazifesine başladıktan sonra köy yaşamını sağlık kuralları doğrultusunda düzenlemek için harekete geçecekti. Köylünün özel yaşamında kullandığı elbiselerden yiyeceklere kadar onlara en sağlıklılarını tavsiye etmeli, zararlı olanlardan sakınılması için gerekli açıklamaları yapmalıydı. Korucunun en büyük görevi, yapılacak ev ve çiftliklerin sağlıklı bir yaşama imkânı sağlayacak tipte olmasını temini için evlerin yapılışına nezaret etmeliydi. Gübrelıkların ve helâların, köy sağlığını tehdit etmeyecek şekilde ve fenni yapılmasını sağlamalıydı. Salgın hastalıklar konusunda da koruculara önemli görevler düşmekteydi. Korucu, insanlarda bulaşık ve salgın hastalıklara müptela olduğu anlaşılırsa hemen hükümete haber vererek ve kazadan hekim gelinceye kadar, hastanın yakınına bakıcısından başka kimsenin girmemesine müsaade etmeliydi. Salgın hastalıklardan tedaviye düzenli olarak devam etmeyenler varsa muhtarlık vasıtasıyla tedaviye gönderilmelerini temin etmek korucunun vazifesiydi. Her ölüm ve doğum vakasını kayıt altına almalı, köyde günü gününe vukuatları yazarak seyyar sıhhat memurlarının kontrolüne ulaştırmalıydı¹⁷³.

Ülke genelinde yeterli doktor bulunmadığı bir aşamada köylerin içinden çıkan, uyanık ve becerikli insanlar vasıtasıyla köyde asgari de olsa sağlık seviyesini tutturmayı amaçlanmıştı.

Hükümetin kırsal kesimdeki doktor sorununu çözmek, eldeki sınırlı sayıdaki doktorla daha çok köy nahiyeye ulaşmak için ortaya koyduğu seyyar tabipler temel olarak frengi, trahom ve verem gibi hastalıklarla mücadeleyi amaçlamaktaydı. Seyyar Tabipler, hastalıklara ait mücadele talimatlarıyla hareket etmekle yükümlü olacaktı. Bu nedenle tabiplerin esas vazifeleri köylerdeydi. Bu tabiplerin çalışma mntıklarında bir merkezi bulunacaktı. Tabip, her ayın beşinci günü merkezden köylere hareket ederek aralıksız on gün köylerde görev yaptıktan sonra ayın on dördüncü günü merkeze dönecekti. Beş gün merkezde kaldıktan sonra ayın yirminci

¹⁷² Köy Sağlık Korucuları..., s.2.

¹⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Muhittin Celal Duru, Köy Sağlık Korucularına Sağdıç, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938 ve Ek 41.

günü tekrar köye gidecek son günü tekrar merkeze gidecekti. Seyyar Tabipler, her ayın sonunda köylerdeki çalışmalarına ait rapor düzenleyerek kaza merkezlerinde hükümet tabibine, vilayet merkezlerin de ise Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlerine takdim edeceklerdi¹⁷⁴.

Seyyar Tabipler, köylerde fakir, zengin kendisine başvuran herkesi muayene mahallinde, yatan hastaları evlerine muayene ve tedavi etmekle yükümlüydü. Bu muayene ve tedaviler ücretsizdi. Tedavi ve muayeneden hiçbir şekilde ücret alınmayacaktı. Seyyar Tabiplerin köylerde bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmenin yanı sıra köy içme sularının tetkiki ve ıslah edilmesi, köy çamaşırılıklarının, köy içindeki ve etrafındaki bataklıkların ıslah ettirilmesi, köy okulunda okuyan öğrencilerin muayenesi ve pirinç ekilen yerlerde çeltik ve amelenin sağlık durumlarının araştırılması gibi görevlerle de yükümlüydü¹⁷⁵. Köylünün hayatını ve sağlığını korumak için çeşitli sıkıntılara katlanan ve zorlukları göze alan Seyyar Tabipler aynı zamanda köylüye, yaşamını kolaylaştıracak bilgileri öğretmekle yükümlüydü. Bu amaçla muayene veya tedavi esnasında ilgilere gerekli açıklamaları yapacak ve sohbet-hasbıhal tarzında konferanslar verecekti. Köylüye anlayacağı dilde ve mahallin icabına göre konular seçerek köylüye faydalı olmaya çalışacaktı¹⁷⁶.

Anne ve çocuk sağlığını korumak, sağlıklı bir nesil yetiştirmenin başlangıç noktasıdır. Köylü kadınların şehre gitmeye gerek kalmadan, ağır olmayan sağlık sorunlarını çözecek ve genel anlamda çocuk bakımının nasıl olması gerektiği konusunda anneye ve anne adaylarına yardımcı olacak ebe hemşireler yetiştirmek için 28.12.1937 tarihinde köylerde ebe istihdam edilmeleri için yeni bir uygulamaya gidilmişti. 3017 sayılı Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Teşkilat Kanununa göre açılan Köy Ebe Mekteplerinden (Balıkesir ve Konya) çıkan adayların mesleklerini köylerde icra etmeleri kararlaştırılmıştı. Ebeler, kendi köylerinde, müsait olmayanlar ise çevre köylerde istihdam edilecekti. Bu köylerin nüfusunun 4000'den fazla olmaması gerekmekteydi. Ebeler, köylerde sadece meslekleriyle meşgul olacaklar,

¹⁷⁴ Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, **Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname**, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti 1934, s.3.

¹⁷⁵ Seyyar Tabip, pirinç ekilen köylerde çeltik tarlalarını ve çalışan ameleleri görerek, çevrede sivrisinek sufreleri olup olmadığını, çalışan amelede sıtmanın varlığını, yaygınlığını, çeltik tarlasında amele yatıyorsa, gece kinin alınması, ikametgâh kapı ve pencerelerinin tel örgüleriyle kapalı tutulması gibi tedbirlerin alınması gibi durumları kontrol etmekle görevlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: **Seyyar Tabiplerin Vazifeleri...**, s.21.

¹⁷⁶ **Seyyar Tabiplerin Vazifeleri...**, s.22.

toprak işleriyle ilgilenmeyeceklerdi. Ebe hemşirelerin meşgul oldukları anne ve çocukların sıhhi vaziyetlerinde bir değişiklik görüldüğünden en kısa zamanda hükümet tabibine haber vererek ondan aldığı talimat uyarınca hareket edecekti. Köy ebelerine verilecek aylık ücretin miktarı on beş liradan aşağı olmayacaktı. Köy ebesinin kendi köyünde veya mesleğini yürüttüğü köyde meskeni yoksa özel idare veya köy sandıklarından kendilerine bir ikametgâh tahsis edilecekti¹⁷⁷.

Hilmi Nural'a göre, kırsal kesimde görev yapan köy ebelerinin sayılarının yetersizliği onlardan beklenen başarının elde edilmesini zorlaştırmaktaydı. Ebe bulunmayan bir köyde ani bir durum karşısında komşu köy veya nahiye merkezlerinden ebelerin üç beş saatten yolu at veya araba ile hastaya ulaşması zor olmakta, bilhassa kış aylarında kar geçit vermemekteydi. Bu durum karşısında mevcut ebe hemşire teşkilatının yanı sıra köylerde alınacak istekli ve becerikli kızların kısa bir süre iyi telkin ve terbiye ile yetiştirilerek bir sağlık ve içtimaiyat mürebbiyesi olarak köylere göndermek gündeme gelmişti. Köy Sağlık Kızı adı verilen bu proje ile üç veya beş senelik ilkokullardan mezun olan kabiliyetli köy kızlarının, vilayet merkezlerinde hastanelerde bir yıl süreli teorik ve pratik eğitim ile ebelik ve hastabakıcılık diplomasına sahip bir Köy Sağlık Kızı teşkilatı oluşturulmuştu. Sağlık kızları, hastanelerde eğitim alırken, yurt bilgisi, çocuk bakımı ve ev idaresi, mutfak işleri, biçki ve dikiş gibi bilgilerle donanmalıydı. Sağlık kızları köyde sadece ebe olarak değil, içtimai bir mürebbiye olarak görev yapacaktı¹⁷⁸.

Kırsal kesimde büyük tahribat yapan sıtmanın ortaya çıkmasında ve yayılmasında önemli bir etken olan su birikintileriyle üretimi yapılan çeltik tarımı sıtma ile mücadele uygulamaları kapsamında kontrol altına alınmaya çalışılmıştı. 23.6.1935'de çıkarılan ve Çeltik Ekim Kanunu ile ekimi yapılan ve yapılacak mahallerde valilerin, kazalarda ise kaymakamların başkanlığında bir çeltik komisyonu kurulması kararlaştırılmıştı. Komisyona, hükümet tabibi ve bir çeltik ekicisi de katılmaktaydı. Bu komisyon yetkisi dâhilindeki bölgede çeltik ekimini düzenlemeye yetkiliydi. Çeltik ekeceklerin komisyondan izin alması gerekliydi. Yağışlı ve kurak yıllara göre çeltik ekimine ayrılan alanların üreticilere göre tayin edilmesi, gereğinde parça ekim ve su nöbetlerinin düzene sokulması çeltik

¹⁷⁷ Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, **Köy Ebelerinin Vazifeleri ve Sureti İstihdamları Hakkında Talimatname**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti 1938, s.3-5.

¹⁷⁸ Mustafa Hilmi Vural, **Köy Sağlık Kızı**, İstanbul: Nural Köy Kütüphanesi 1943, s.6-12.

komisyonlarının yetkisi içindeydi. Komisyon kendisine verilecek dilekçeler üzerinde araştırmalar yaparak, dilekleri ilgili kanun hükümlerine uygun olanlara izin verecekti. Çeltik ekimi çok ve toplu yerlerde, tarlalara her on günde bir 48 saat süreyle susuz bırakılmalıydı (Kesik sulama). Böyle yerlerde çeltik komisyonları, her çeltik tarlasının suyunun ne zaman kesileceğini ve tekrar ne zaman verileceğini tespit ederek mutemet heyetlerine bildirecekti. Mutemet heyetleri, suların tespit edilen zamanlarda kesilmesinden sorumluydu. Çeltik ekimi yapmak isteyenler, her yıl komisyonlarca ilan edilecek ekim vaktinden en az üç ay önce tarlanın mevkiini, büyüklüğünü, bir sene önce ne ekildiğini, sulama için kullanılacak suyun nereden geçeceğini açıklayan bir dilekçe ile şehrin en büyük mülki amirine bildirmekle yükümlüydü. Verilen izin karşılığında üreticiden 20–60 kuruş alınması kararlaştırılmalıydı.

Kesik sulama uygulanan yerlerde çeltik tarlaları nahiye merkezleri ile köylerde elli, kaza merkezlerinde beş yüz, vilayet merkezlerinde bin metre uzaklıkta bulunmalıydı. Kesik sulama yapılmayan yerlerde ise çeltikçiler o civardaki köy, kasaba ve şehirlerle, sayfiyelerinden üç km uzaklıkta bulunmalıydı¹⁷⁹.

Çeltik kanunun en önemli kısmı, ameleleri sıtmadan koruyacak önlemlerin tamamlanması meselesiydi. Tarlada çalışan ameleler, kesik sulamaya tabi olan yerlerde elli metreden ve daimi sulamaya ayrılan yerlerde üç km'den yakında geceyi açıkta geçiremezlerdi. Bu mümkün olmadığı takdirde çeltik ekenler tarafından amele ve bekçilerin gecelemleri için döşemesi bir metre yüksekliğinde barakalar yapılmalıydı. Barakaların pencere ve kapılarına sivrisineklerin girmemesi için mazbut tel kafeslerin konulması ve yatakların cibinlikle çevrilmesi gerekiyordu. İşçilerin çeltik tarlalarında güneş doğmadan önce çalışmaya başlamaları yasaktı. Akşamları güneş batmadan bir saat önce serbest bırakılarak amelenin evlerine dönmüş olması ve tel kafeslerin kullanılması gerekiyordu¹⁸⁰. Bu konuda yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere ve çeltik komisyonunun kararlarını uygulamayanlara para cezası verilmesi kararlaştırılmıştı.

¹⁷⁹ “Çeltik Ekimi Kanunu, Kanun No:3039, Kanun Tarihi: 23.6.1935”, **Sıtma Mücadelesi Hakkında Neşredilen Kanun, Nizamnameler, Talimatname ve Tamimler, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti**, Ankara 1942, s.8–13.

¹⁸⁰ *Çeltik Ekimi Kanunu...* s.15.

Çeltik ekimi yapılan yörelerde komisyonlar kurarak üretim aşamalarını kontrol altına almanın temel amacı sıtma ile ilgili endişelerden kaynaklanmaktaydı. Ekilecek arazi hakkında komisyona bilgi istenmesi, tarlanın su ihtiyacının nereden ve nasıl karşılanacağına tam olarak belirlenmesi ve hatta tarladan çıkan atık suyun nasıl uzaklaştırılacağı dahi tespit edilerek, sivrisineklerin oluşmasına neden olan çevrede su birikintilerinin ortadan kaldırılması istenmekteydi. Ayrıca işçilerin geceyi geçirdikleri yerlerde sivrisineklerin zararlarından kurtulmaları için gerekli önlemlerin alınması için tavsiyelerde bulunulmuştu.

Ülke genelinde sıtma ile mücadele yapılması için oluşturulan Sıtma Mücadele Heyetlerinin yapmaları gereken köy ziyaretlerini zamanında gerçekleştirmedikleri, on beş günde yapmaları gereken köy muayene gezilerini iki veya üç ayda bir yaptıkları, bu nedenle kendisinden büyük beklentiler olan salgın hastalıklarla mücadeleden istenilen başarı ortaya çıkmamıştı. Bu durumda en büyük etken doktor sayısında beliren yetersizlikti. Ülke genelindeki kırk bin köye,

“...kırk bin doktor değil, yirmi bin değil, on bin değil belki beş bin doktor bile gönderemiyoruz. Çünkü doktor geç yetiştiği gibi yetişenleri de şehirlerde kalıyor. Gene bugün doktorlarımızın pek çoğu mecburi hizmetlerini ifa etmek üzere ancak merkezden uzaklaşabiliyorlar. Sonra bu hizmetlerini ifa edenlerin pek mühim bir kısmı soluğu derhal şehirlerde alıyor...”¹⁸¹.

Bu ifadelerin söylendiği 1943 yılında dahi köylerin sağlık sorunlarının çözümünde ilerleme sağlanamamış, kırsal kesimde sağlık tedbirlerinin uygulanmasını denetleyecek sağlık personelinin yetersizliği yaşanmaktaydı. Sıhhat teşkilatının unsurlarının köydeki faaliyetleri yetersiz kalması veya en kısa zamanda şehre dönmeye çalışan mecburi hizmet sahiplerine karşın, kırsal bölgelerin sağlık sorunlarının çözümüne yardımcı olması için şehirlerde memleket hastanelerde görev yapan sağlık personelinin gönüllü olarak, köy davasına hizmet etme düşüncesi ile köylere sağlık gezisi düzenlemesi istenmekteydi. Mesela Ankara’da dört adet memleket hastanesi bulunmaktaydı. Bu hastanelerin her biri günde iki şer doktor ve

¹⁸¹ Reşat Türkeş, “Köylerimizin Sağlık Meselelerinin Toplu Olarak Kotarmak İmkânları”, **Köye Doğru**, S.74, Temmuz 1943, s.8–14.

ilaçlı sıhhiye ekibiyle bütün Ankara köylerine ziyaretler düzenleyerek, köyün ve köylünün sıhhi durumlarını incelemesi, mümkün olan tedavilerinin ayakta yapılması bile büyük bir hizmet olarak değerlendirilecekti.

Zeki Nasır'a göre, hazırlanan salgın hastalıklarla mücadele programlarının istenilen seviyede başarı getirememesinde teşkilatın yetersizliğinin de büyük payı vardı. Köylerimizin çok dağınık yerleşmesi ve nüfusça seyrek olması nedeniyle buralarda esaslı bir sağlık teşkilatı kurmak çok zordu. Çünkü sağlık teşkilatına ayrılan para miktarı sınırlıydı. Bu engeli ortadan kaldırmak için 5–10 veya daha çok köyün bir birlik sayılarak sağlık işleri için birliğe gezici hekim, bir mektepli ebe, bir de sıhhat memuru koymak gerekliydi. Köyde muhakkak bir ecza dolabı olmalı, gereğinde hemen yardıma koşacak ilk yardım takımı kurulmalıydı. Köyün kahvesi veya muhtar odası haftanın iki günü sağlığa ve sağlığın nasıl korunacağına dair konuşmalara ayrılmalıydı. Bu amaçla köy odası ve kahvesinde köylünün göreceği yerlere yaprak yazı, risale, resimli levha, gibi faydalı, uyarıcı bilgilendiriciler asılmalı ve köy öğretmeni bu konularda sağlık işlerine yardımcı olmalıydı¹⁸².

¹⁸² Zeki Nasır, “Köylerimizin Sağlık İşleri” *Ülkü* II, S.7, Ağustos 1933, s.44.

Bölüm Sonu Değerlendirmesi

1930'ların Anadolu köylerinde yaşam, uygun olmayan fiziksel ortamlar, yetersiz beslenme, temizlik kurallarına riayetsizlik, salgın hastalıklarla iç içe geçmişti. Tek göz odada yaşam mücadelesi veren köylü ailesi otarşik bir köy ekonomisinde ürettiklerini tüketmekte, yetersiz ve uygun olmayan bir beslenme rejimi nedeniyle vücut sağlığı son derece dirençsiz kalmıştı. Temizlik ve hıfzısıhha adına her şeyin ters gittiği bir ortamda köylüler kısa sürede hastalanmaktan kendilerini alamıyorlardı. Bu aşamada, hurafelere ve tıp dışı yollara başvurmakta ve sağlığını koruma ve temizlik adına ne yapılması gerektiği bilinmemekteydi. Çünkü ülke genelinde yeterli sağlık personeli bulunmamaktaydı. Köylerde değil, birçok nahiyede bile doktor yoktu. Mevcut sağlık personelin fedakâr çalışmaları yetersiz kalmaktaydı. Hekim yetiştirmenin zor ve meşakkatli uzun bir süreç gerektirmesi, en kısa zamanda kırsal kesimin sağlık sorunlarını çözme konusunda adım atılma zorunluluğu köyler için sağlık alanında yeni düzenlemeler yapılmasını beraberinde getirmişti. Köyden alınan ve yetiştirilen personellerle köyde sağlık alanında ilerleme yapmayı temel alan bu politikayı, doktorların ve sıhhat memurlarının tamamlayıcı faaliyetleriyle desteklemesi amaçlanmış, ancak ülke genelinde köylerin dağınıklığı, nüfusun kesif olmaması, mesafelerin uzunluğu, yol ve araçların yetersizliği sağlık personelinin beklenen bu görevi yerine getirmelerini zorlaştırmaktaydı. Özellikle seyyar tabiplerin görevlerini yerine getirmeyerek, köylere gitmediklerine dair şikâyetler bilinmekteydi.

Köylerin fiziksel açıdan sağlıklı yaşama uygun olmaması¹⁸³, temizlik alışkanlığının yetersizliği, kötü ve düzensiz besleme salgın hastalıklara neden olmaktaydı. Halkı beslenme, vücut temizliği, barınma şartlarının modernize edilmesi gibi konularda bilgilendirmeden salgın hastalıklara karşı koymak imkânsızdı.

¹⁸³ Türkiye'nin batı illerinin (İzmir, Manisa, İstanbul, Trakya bölgesi) köylerinin, Anadolu'nun diğer kırsal yerleşim yerlerine göre daha müreffeh ve İdeal Cumhuriyet Köyü projesinde olduğu gibi gerçek anlamda ideal ve yaşamsal imkânlarla sahip olduğu bilinmekteydi. Ancak bu köylerinde sosyo-ekonomik açıdan diğerlerine göre daha güçlü olduğu ayrıca köy davasına inanmış idarecilere sahip olduğu unutulmamalıdır. Örnek köyler hakkında hazırlanmış bir liste ve köyler hakkında bilgi için bkz: "İzmir Vilayetinde Örnek Köyler", **İzmir'de Köycülük- Emirler ve Öğütler Dergisi**, S.6, İkinciteşrin 1944, s.31.

Hükümetin salgın hastalıklar konusundaki çabalarına karşın bütçe yetersizliği, para darlığı, yetişmiş eleman sıkıntısı nedeniyle istenilen sonuca ulaşamamıştı. Sınırlı miktarda dağıtılan kinin ve diğer ilaçlar, bataklık kurutma faaliyetlerine karşın, birkaç düzine çeltik sermayedarının elinde binlerce köylü ve bataklıkların ortasında çalışmakta ve sıtma nöbetleri içinde kırılmaktaydı. Uzun ve meşakkatli bir süreç gerektiren verem ve frengi tedavilerinde bir kısım sağlık ve bakım müesseselerinde yaşanan kaba ve sert muameleler, yetersiz muayeneler ve tedaviler, hastane ve yatak sayısının azlığı nedeniyle birçok kişi tedavisini yarıda bırakmakta, tam olarak iyileşmediği için döndüğü köyde hastalığı yeniden ortaya çıkmakta ve etrafa yaymaktaydı. Çocuk Esirgeme Kurumun, çocuk sağlığı konusunda hiçbir faaliyete girişmediği, sadece fakir ve kimsesizlere süt tozu dağıtmanın yanındaki faaliyetlerinin yetersizliği eleştiri konusu olmuştu¹⁸⁴.

Ülkede kurulan sağlık kurumları ve diğer uygulamalara karşın 1935'den sonra bürokrasinin giderek büyüyen ve hantallaşan yapısı nedeniyle sağlık alanında istenilen başarılar ulaşılamamıştı. Sağlık kurumları, tabelası, bayrak direği, nizamanelerine uygun şekilde hazırlanmış beyaz-gri badanalı duvarları, asık suratlı hademe ve müdürleri ile kapı önlerinde ve kuyrukta bekleyen vatandaşları ile tam bir devlet dairesi haline gelmişti¹⁸⁵.

Birçok bakımdan ihmal edilmiş bulunan köylerin ekonomik açıdan hayata açılması, siyasi olarak bilinçli ve ileri görüşlü bir vatandaş olarak ortaya çıkması, kırsal kesimin eğitim sorunlarını Cumhuriyet döneminde gündeme getirdi. Şehir yaşamından farklı olması konusunda II. Meşrutiyet döneminden beri çalışmalar yapılmaktaydı. Köylülerin eğitimi, şehirlerinkine daha farklı üretim ilişkileri nedeniyle farklı olmalıydı. Köyde eğitimin, köy hayatına göre düzenlenmedikçe köylülere faydalı olması mümkün değildi. Öyleyse Türkiye'de kırsal kesimin eğitim sorunu çözecek en önemli unsur derslerin konuları ve uygulamaları itibariyle köy hayatına ve üretim yapısına doğrudan doğruya bağlı ilk ve ilkokulların devamı niteliğinde okullar açılmasıydı. Ancak bu şekilde okulda alınan bilgilerin faydası görülebilir ve devamı istenebilirdi. Köy eğitiminin başarısında diğer bir unsur

¹⁸⁴ Kadri Raşit Anbay, "Şehirlerde Çocuk Hıfzısıhhası, İctimai Çalışmalar Nüfus Siyasetimiz" **Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi, 18 İlkteşrin 1938, Ankara Numune Hastanesi Konferans Salonu Zabıtları**, İstanbul 1939, s.5.

¹⁸⁵ "Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, VII, İstanbul: İletişim Yayınları, s.1722.

öğretmenin, köylü ile ilişkileriydi. Öğretmen köyle iyi ilişkiler kurmuşsa, kendisini ve görevini kabul ettirmişse, köydeki öğretmenlik görevinde başarılı olma yoluna girmiş demektir. Aksi durumda öğretmen köy yaşantısına uyum sağlayamamışsa başarının gelmesi çok zordu. Öğretmeni köyde rahatça görev yapmasını temin edecek maddi ve manevi imkânlar da çok önemliydi. Eğitimi en uzak köylere bile ulaştırma adına yapılan uygulamalar da bu başarı şartlarından ayrı tutulamamıştı. Kendisini köye sürülmüş veya köy kökenli olsa bile köye hapsedilmiş kabul eden eğitimci/öğretmen zamanında ve eksiksiz maaş alamama, sağlık ve sosyal imkânlardan ailesiyle beraber yararlanamama, eğitim, pedagojik konularda ve ilgili bakanlıklarca verilmesi vaat edilen teknik araçların yetersiz kalması gibi nedenlerle başarılı olamamıştı. Fedakâr ve iyi niyetli eğitimci/öğretmenlerin çabaları ile okuma yazma oranında artış görülmüşse de bu durum eğitim olanaklarının daha iyi gelişmiş olan yerler ile yakından ilgiliydi. Sosyo-ekonomik yönden gelişmişlik ile götürülen eğitim hizmetlerinin yoğunluğu arasında doğru orantı vardı. Daha yüksek gelişmişlik seviyesine sahip olan bölgelerin köylerinde okuryazar oranının daha yüksek olduğu bir gerçektir¹⁸⁶.

¹⁸⁶ Bu konuda bir örnek olarak orman içi ve kenarı köylerin okuryazar oranları karşılaştırılmıştır. DPT'nin yaptığı araştırmaya göre, orman içi köylerde okuryazar kadın oranı yüzde 17,5, erkek oranı yüzde 58,9, orman kenarı köylerde ise okuryazar kadın yüzde 17,1, erkek yüzde 62,2'dir. Her iki köy tipi arasında kadınların okuma yazma oranları bakımından fark olmasa da erkekler arasında orman içi köylerinde okuryazar erkek oranının daha düşük olduğu görülmektedir. Erkek nüfusta görülen farklılığın sebebi olarak orman köylerinin ulaşım imkânlarının ve okulun mevcudiyeti ile köyün şehre yakın olması, köylülerin şehre eğitim ve çalışma amacıyla gitmiş olmaları ile açıklanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Devlet Planlama Teşkilatı, **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, Rapor 3, Orman Köylerinin Sosyo-Ekonomik Durumu**, Ankara: DPT Yayınları 1971, s.99-101.

Sonuç

Araştırmamızın her bölümünün sonunda bölüm sonu değerlendirmesi bulunmaktadır. Bu nedenle araştırmanın sonunda yer alan sonuç bölümü genel bir değerlendirme içermektedir. Araştırma konumuza ilişkin daha kapsamlı yorumlar için bölüm sonu değerlendirmelerine başvurulmalıdır.

1930'lı yıllarda hükümetin tarım kesimini dönüştürme adına uygulamaya koyduğu projeler, bilinçli bir değişimin, bir modernleşme programının ürünüdür. Ülke ekonomisinin kalbi tarım kesimi olunca, bu sektör üzerine yükselecek olan ülkenin, gelişmesinin ve sağlam temeller üzerine oturabilmesinin daha modern bir köy hayatı ile mümkün olabileceğine inanılmış ve her açıdan bu amaca yönelik uygulamalar başlamıştır. Destekleme alımları, resmi kredi piyasası oluşturma çabaları, köy kalkınma projeleri, sağlık alanında yapılan düzenlemeler, köye uygun eğitim hazırlama ve öğretmen yetiştirme adına birbiri ardına yapılan tecrübeler ve uygulamalar birer tarımsal kalkınma projeleridir.

1929 Ekonomik Buhranı, Türkiye'de bir çok alanda milat olmuş ve yeni başlangıçların hareket noktası olarak değerlendirilmiştir. Yeni dönemde eskinin devamı politikalar uygulanmamış, ekonomi başta olmak üzere siyasi ve kültürel alanlarda radikal değişimler yaşanmıştır.

Devletin ekonomiye müdahalesinin bilinmediği, gündeme geldiğinde bile hiçbir tecrübesi yaşanmadığı için karşı çıkılan devletçi ekonomi, ferdin yapamayacağı işleri devletin yapması formülü ile uygulanmaya başlanmış ve özel sektörde ortaya konması mümkün olmayan sanayi kuruluşları gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte yapılan demiryolları, elektrik santralleri ve müteahhitlik hizmetleri ile özel sektörün gelişmesini sağlanmış, bir anlamda devlet onların elinden tutmuş, çeşitli imkanlar ile güçlenmelerinin önünü açmıştır. Yüksek gümrük duvarları ile korunmuş iç piyasada Teşvik-i Sanayi, Surprodüksiyon gibi düzenlemelerle kârları garanti altına alınmıştır. Buhran nedeniyle düşük hammadde ve işçi ücretleri de özel sektörün kârlarını artırmaları için uygun fırsatlar vermiştir. 1930'ların ilk yarısında en çok gelişme gösteren sektör, 1920'lerin aynı döneminden farklı olarak sanayi kesimi olmuştur. Gelişen sanayi, yeterli niteliklere sahip işgücü sorununu ortaya çıkarmıştır. İşletmelerin aradığı nitelikte işçi bulunamaması veya kısa sürede

yetiştirilememesi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında üretim beklentilerinin düşük düzeyde kalmasına neden olmuş, kapasiteler büyük olmasına karşın gerçekleşen üretim değerleri düşük kalmıştır. Orta Anadolu'dan tecrübeli ve iş bilen işçi temin edilmemesine ilave olarak, işçilerin topraklarını tamamen terk etmemiş başka bir deyişle, tarımda mülksüzleşme sürecinin yaşanmamıştır. İşçiler, işletmelerinde ekim işleminin tamamladıktan sonra boş kalacakları kış mevsiminde çalışmak için şehre, fabrikalara gitmişlerdir. Kış mevsimini şehirde geçirip, ailelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar para biriktirip vergi borçlarını ödedikten sonra hasat zamanı işten ayrılmışlardır. Kısa süreli çalışma süresi işçinin işi öğrenmesini ve çalışmanın verimli olmasını engellemiştir. Acemi işçilerin yanlış kullanımı nedeniyle makinelerin yıprandığı, hammadde ve diğer malzemeler israf edildiği, iş kazası riskinin arttığı gözlenmiş, bu nedenle de işletmelerin eğitim ve sosyal masraflarının arttığı, sonuç olarak da üretimin hatalı ve pahalı olması bu dönemin yaşanan sorunlarından olarak değerlendirilmiştir.

Devletin açıkça desteklediği özel girişimcilere karşın, köylülerin ürünlerin iç piyasadaki fiyat dalgalanmalarına çözüm getirilmeyişi, buna karşın tarımsal girdi ve diğer mamullerin fiyatlarının çok yüksek seviyelerde olması nedeniyle kırsal kesim sefalet ve fakirlik içinde kalmış ve hatta işletmesini kapatmak zorunda kalmıştır. 1 litre petrol almak için satılması gereken buğday miktarı 1927'den 1931'e giden süreçte iki kat artış göstermiş, aynı şekilde 1 kg şeker almak için de iki kat daha fazla buğday veya hububat satmak gerekmiştir. İç piyasaya üretim yapan şeker fabrikalarının yüksek satış fiyatları nedeniyle şeker, köylüler için ulaşılmaz bir nesne olarak görülmüştür. Üzerinden sanayiye kaynak aktarılan köylüler giderek içine kapanmıştır. Oysa ihracat için üretim yapan büyük üreticiler ekonomik krizlerden daha az etkilenmişlerdi. İhraç edilen tarımsal metanın buhrana daha fazla dayandığı bilinen bir gerçektir.

İthal ikamesini temel alan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının en önemli dayanağı tarımdan elde edilen hammaddeleri mamul mal olarak iç piyasaya vererek, ithalatı ortadan kaldırmak olarak düşünülmüştür. Ancak özellikle dokuma sektöründe, fabrikaların istediği uzunluk ve kalitede pamuk yetiştirilememesi, ithalatın azalmasına karşın tamamen bitirilemediği görülmüştür. Ayrıca şeker sanayinin istenilen verimlilik değerlerine ulaşamaması nedeniyle yerli şeker her

zaman ithallerinden çok pahalı olmuş ve tüketimin az olması nedeniyle ithalat devam etmiştir. Pamuklu dokuma sanayinde yerli üretim oranı yüzde 53,4, şeker sanayinde ise yüzde 60,5 olarak gerçekleşmiştir. Gümrük vergilerinden tamamen feragat etmek istemeyen hükümetin özellikle şeker ithalatına zaman zaman izin verdiği görülmüştür. İthal şekerin ucuzluğu sebebiyle halk arasında rağbet bulunduğu da gözlenmiştir.

Pamuk ve şeker sanayi için gereken hammaddelerin yurtiçinde temin edilme çabası, hammaddelerin kalite ve miktar bakımından üst seviyeye çıkarılması için hükümet tarımda reform programları uygulamıştır. Hammadde üretimini desteklemek için bilinçli olarak yüksek tutulan ürün fiyatlarından geniş arazilere sahip büyük çiftçilerin daha fazla yararlandıkları görülmüştür. Özellikle şeker sanayi için garantili alım uygulaması ve yüksek fiyat uygulaması bu politikanın sonucu olmuştur. Bu durum alım merkezlerin ülkenin tamamına yayılmadığı düşünüldüğünde garantili alımların tüccar ve aracılardan da yararına olduğu anlaşılmıştır.

Buhran sürecinde önemli ölçüde düşen tarımsal ürün fiyatları nedeniyle kendi kabuğuna çekilmek zorunda kalan küçük ve orta köylüler, dokuma endüstrisinin kurulması ile artan talebi karşılamaya başlamışlar ve yüksek pamuk alım fiyatlarıyla buhranın yaralarını sarma imkânı elde etmişlerdir. Diğer tarım ürünlerinin fiyatlarında da 1934'de düzelme görülmeye başlanmıştır. Yüksek satın alma fiyatı(özellikle şekerpancarında) ile köylülere kısmen refah ve alım gücü veren hükümet, mamül malların satış fiyatlarını bilinçli olarak yüksek tutarak ve sanayinin doğal müşterisi olan köylülerin üzerinden sanayi tesislerinin finansmanı için kaynak transferi yapmaya başlamıştır. Köylülerin piyasadan satın almalarında büyük yer tutan pamuklu bez ve kumaş sanayii, 1920'li yıllara göre imalat sanayi lehine olan iç ticaret hadlerinden yararlanmışlardır. Bu dönemde hükümetin diğer bir gelir kaynağı ise tekel gelirleri oluşturmuştur. Tuz, gaz, tütün, ispirto, şeker ve kibrit gibi halkın büyük çoğunluğunun kullandığı ihtiyaç maddelerinin tekel ürünlerinin yüksek fiyatı sanayinin finansmanına halk kitlelerinin büyük katkı yaptığını göstermiştir. Ekonomik kriz sonrasında açıklıkla karşı karşıya kalan Anadolu'da köylüsü bu ürünlerin tüketimi de azalmıştır. 1929'da tekel vergilerinin toplamı 47 milyon TL iken, 1934'de 34 milyon TL'ye ulaşmıştır. Arazilerin değeri buhran öncesine göre ¼

ve 1/5 oranında azalmasına karşın, vergiye esas tutulan değerler buhrandan önce saptandığı için ödenmesi gereken yüksek vergi meblağları üreticilerin iflasının ve işletmelerini kapatmalarının en önemli unsuru olmuştur. Ayrıca bu dönemde olağanüstü vergiler de yürürlüğe ihdas edilerek azalan bütçe gelirlerinin telafi edilmesi amaçlanmıştır. İktisadi Buhran Vergisi, Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi, Hayvan Vergisi ve Yol Vergisi gibi hizmetli, ücretli ve yoksul sınıfların ödediği vergilerle tüccar ve sanayici kesimin zararları karşılanmaya çalışılmıştır.

Tarım kesimini ekonomik açıdan kalkındırmak ve sanayiye devamlı ve sağlam bir biçimde hammadde üreten bir kaynak haline getirmeyi amaçlayan uygulamalar başarılı kabul edilmemiştir. Buğday Mubayaası Kanunu, Kredi Kooperatifleri, Makineleşme çabaları, uygulamadaki hatalar, projelerin köy ve üretim gerçeklerine uygun hazırlanmayışı, köy davasının farkında olmayanlar tarafından yapılan yanlış uygulamalar, projelerden köylülerin yararlanmasını önlemiştir. Bu tür kırsal modernleştirme girişimleri, özellikle büyük çiftçilerin daha kolay yararlanacağı şekilde hazırlanmış, uygulama aşamasının her safhasında küçük üreticiler için çeşitli zorluklar çıkmış, yapılan girişimlerin varlığı sorgulanır hale gelmiştir. Buğday Mubayaası Kanunundan yararlanmak için üreticinin en yakın alım merkezine ulaşması gerekmiştir. Alım merkezleri ise demiryolu güzergahlarında idi. Demiryollarından uzakta yaşayan ve mali iktidarsızlığı nedeniyle mahsulünü alım merkezlerine taşıyamayan üretici, kendine en yakın pazarda buğdayını resmi fiyatın çok altına satmaktan başka bir çaresi kalmamıştır. Ayrıca resmi fiyatın 1934'den itibaren serbest piyasa fiyatının da altına düşerek buhranın etkilerini azaltma konusunda üreticilere istenilen refah seviyesini köylüye sağlamadığı anlaşılmaktadır. Alım merkezleri, silo sorunu nedeniyle artırılmamış, depo imkanı olmayan şehirlerde buğdayın saklanması büyük sıkıntılara neden olmuştur. Uygulamadan yararlanamayan küçük köylüler adı geçen kanunu finanse etmek için getirilen ve tüm ülkede uygulanan Buğdayı Koruma Vergisini(Un vergisi) vermek zorunda kalmışlardır. Yani yararlanamadıkları kolaylıkların vergisini ödemişlerdir. Ziraat Bankası, ilgili kanun uyarınca 1932-1937 döneminde toplam üretimin yüzde üçünü piyasaya çıkarılan buğdayın yüzde on beşini, ülke genelinde üretilen toplam buğdayın yüzde yirmi üçünü satın almıştır.

Köy ülkenin tek zenginlik kaynağı olarak görülünce ekonominin ayağa kalkması ve devletin caydırıcı bir güç olarak ortaya çıkması için köylerin hareket noktası olması istenmiştir. Sanayi kültürünün olumsuz etkilerinin Türk toplumunun kendine has özelliklerini bozmaması ve devletin varlığını sürdürebilmesi için gerekli zenginliği köy ve tarımdan çıkarılması zorunlu görülmüştür. Anadolu'nun tarımsal kapasitesi sınırlı olduğuna göre çözüm de bu imkanlardan en iyi şekilde yararlanmaktan geçtiği düşünülmüştür. Bu nedenle 1930'ların Türkiye'sinde yoğun bir şekilde hissedilen Köycülük İdeolojisi, köyden beklenen ekonomik amacı gerçekleştirme hedefinden ortaya çıkmıştır. Büyük bir görev aşkı ve istek ile köy yaşamını dönüştürmeyi amaçlayan aydınların, köycüler başarılı olmamışlardır. Modern, sağlıklı bir yaşam için gerekli unsurları köye kazandırmayı amaçlayan bazı girişimlerin amacına ulaştığı görülmüş ancak hareketin çıkış noktası olan aydın-köylü ikiliğini ortadan kaldırma girişimleri, eski üslup ve tavırların devam etmesi nedeniyle başarılı olamamış, köylünün yaşamını dönüştürecek uygulamaların maddi refah olmadan kabul görmeyeceğinin anlaşılmasını gibi nedenlerle sonuç olumsuz olmuştur.

Üreticilerin işletmeleri için gerekli olan işletme, çevirme ve donatma kredilerini murabahacılara gitmeden ucuz faiz ve uygun ödeme koşulları ile karşılaması için kurulan Kredi Kooperatiflerinin kuruluş amaçlarını bir kenarda bırakarak üreticileri zor durumda bırakan uygulamaları ile tepki çekmiştir. Arazi sahipleri için tapu, kiracılar ve ortakçılar için kira sözleşmesi gibi belgeleri şart koşan, elindeki toprakları belgeleyemeyen ihtiyaç sahibi üreticilerin nakit para için murabahacılara gitmekten başka çareleri kalmamıştır. Kooperatife, ihtiyacı olan para için ortak olmaya çalışan köylülerin, borçlandığı paranın dörde biri duhuliye parası olarak kooperatifte kalmakta ancak faiz, aldığı paranın tümü üzerinden işlemektedir. Kooperatiflerden önce üreticilerin kredi için başvurabildikleri tek resmi örgüt olan Ziraat Bankası, yapısal değişim geçirdiği 1937 yılına kadar köylülerin ihtiyacını karşılamak yerine banka kârını korumayı esas alan uygulamalarda bulunmuş, bu amaçla da daha fazla kâr edeceği mntikalarda şube sayısını artırmıştır. Ticari tarım yapılamayan yerlerde bulunan az sayıdaki banka şubeleri de dağıttıkları kredi oranlarını minimuma düşürmüş, bir yıl vadeli verilen krediler de üreticinin derdine derman olmaktan öte miktarın düşüklüğü nedeniyle banka ile borçluluk ilişkisi hiç

bitmemesine neden olmuştur. Bu durum sıkıntılı dönemlerde daha fazla hissedilmiş üretici bu durumda ihtiyacı olan nakit parayı, serbest kredi piyasasından karşılamıştır. Satış kooperatiflerinin fiyat belirleme politikası, hasat zamanı borçlarını kapatmak için satmak zorunda olduğu mahsulünün değerini korumamasına hizmet etmemiştir. Fiyatların belli bir seviyede kalması, üreticinin değer fiyatla mahsulünü satması için kurulan satış kooperatifleri, zamansız fiyat belirleyince ihtiyaç sahibi üretici, peşin para ile hazır bekleyen tüccara satmak zorunda kalmış, fiyatların yükseldiği aylara kadar bekleyememiştir. Kredi kooperatiflerinin 1930-1940 sürecinde verdikleri kredilerin miktarı istikrarlı bir biçimde artmasına karşın, tahsilat oranlar düzensiz bir seyir takip etmiştir. 1931'de yüzde otuz dört, 1936'd yüzde elli beşe yükselmiş, 1939'da tekrar düşüş sürecine girmiş ve son yılların en düşük değeri olan yüzde otuz sekize inmiştir.

Beslenme, barınma, salgın hastalıklardan korunma, gibi konularda kırsal kesimi dönüştürmek için hazırlanan örnek köy projeleri, sağlık konusunda kurumsal düzenlemeler(Köy Sağlık Koruyucusu, Köy Sağlık Kızı gibi) ve salgın hastalıklardan korunmak için projeler hazırlanmıştır. İyi niyetli bu tür girişimlerin başarılı olabilmesi için yeterli sayıda yetişmiş eleman sıkıntısı en başta, hazırlanan projeleri başarı şansını azaltmıştır. Ülke genelinde yeterli sağlık personeli bulunmamaktaydı. Köylerde değil, birçok nahiyede bile doktora sahip değildi. Mevcut sağlık personelin fedakâr çalışmaları yetersiz kalmaktan öteye gitmemiştir. Hekim yetiştirmenin zor ve meşakkatli uzun bir süreç gerektirmesi, en kısa zamanda kırsal kesimin sağlık sorunlarını çözme konusunda adım atılma zorunluluğunu bir araya getirince köyler için sağlık alanında yeni düzenlemeler yapılmasını mecbur bırakmıştır. Köyden alınan ve yetiştirilen personellerle köyde sağlık alanında ilerleme yapmayı temel alan bu uygulamaların, doktorların ve sıhhat memurlarının tamamlayıcı faaliyetleriyle desteklemesi amaçlanmıştır. Ancak ülke genelinde köylerin dağınıklığı, nüfusun yoğun olmaması, mesafelerin uzunluğu, yol ve araçların yetersizliği sağlık personelinin beklenen bu görevi yerine getirmelerini zorlaştırmıştır. Ayrıca seyyar tabiplerin görevlerini yerine getirmemeleri, köylere tedavi maksadıyla gitmediklerine dair şikâyetler bitmemiştir. Ayrıca her şeyden önemlisi halkın bilinçsizliği, uygulamaların denetlenememesi nedeniyle başarısızlık, görülen kısmı başarılarla

karşın daha baskın olmuş, özellikle salgın hastalıkların 1939'dan sonra tekrar artış eğilimine girdiği görülmüştür.

Köy yaşamını modernleştirmeyi amaçlayan hükümetlerin, kırsal eğitimi ihmal etmeleri düşünülemezdi. Köylülerin eğitimlerinin farklılığı II.Meşrutiyet döneminden itibaren tartışılmıştır. Köylülerin eğitimi, şehirlerinkine daha farklı üretim ilişkileri nedeniyle farklı olması istenmiştir. Köyde eğitimin, köy hayatına göre düzenlemedikçe köylülere faydalı olması mümkün değildi. Bu durumda Türkiye'de kırsal kesimin eğitim sorunu çözecek en önemli unsur, derslerin konuları ve uygulamaları itibariyle köy hayatına ve üretim yapısına doğrudan doğruya bağlı bir okul sistemi olmuştur. Şehir okullarının farklılığı köyde istenen başarının gelmesi için yeterli görülmemiş, öğretmenin de köy yaşamının içselleştirmiş, sorunların farkında olması istenmiştir. Aksi durumda kendisini köye sürülmüş veya köy kökenli olsa bile şehirde yaşamaya alıştığı için kendisini köye hapsedilmiş kabul eden eğitmen/öğretmen zamanında ve eksiksiz maaş alamama, sağlık ve sosyal imkânlardan ailesiyle beraber yararlanamama, eğitim, pedagojik konularda ve ilgili bakanlıklarca verilmesi vaat edilen teknik araçların yetersiz kalması gibi etkenler başarısına engel olarak görülmüştür. Bu tür olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve köyden ve köylüden istenen gelişmeyi göstermesinin yolu, köyün sorunlarını öğrenerek yetişmiş, sıkıntıların kaynağını iyi gözlemlemiş bir öğretmenin tamamen köyde sağlanacak maddi imkanlarla, pratik eğitim ağırlıklı olarak verildiği bir eğitim geçmekte olduğu sonucuna ulaşılmış, aksi durumların zaman ve emek kaybı olacağı düşünülmüştür.

Kaynakça

I- Kitap ve Makaleler

Abdullah ZİYA; Köy Mimarisi, **Ülkü**, S.7, Temmuz 1933.

_____ ; “Köy evleri Proje ve Yapıları İçin Toplu Rapor”, **Arkitekt**, V, S.7–8, 1935.

_____ ; “Halkevi Trakya Göçmen Evleri Proje Müsabakasında Kazanan Eserin Raporu” **Arkitekt**, V, S.7–8, 1935.

Acun, Niyazi; **Ziraat Tarihimize Bir Bakış: Toprak Mahsulleri Ofisi ve Kuruluş Gayeleri**, İstanbul: Sinan Matbaası 1947.

Akçetin Elif; “Anatolian Peasants in the Great Depression 1929–1933” **New Perspectives on Turkey**, Fall 2000, Vol: 23.

Akdağ, Mustafa; **Türkiye'nin İçtimai ve İktisadi Tarihi I**, Ankara: Barış Yayınları 1999.

_____ ; **Celali İsyancıları 1550–1603**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları 1963.

_____ ; “Genel Çizgileriyle XVIII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi IV**, S.6–7, 1966.

Aker, Cavit; **İnkılâbımız Hakkında Köylüye Öğütler**, Muğla: Muğla Vilayeti Köy Bürosu Yayınları 1936.

Akıltepe Habil, Sabri Malkoç, İhsan Molbay; **Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Ziraatı**, Ankara: Mars Matbaası 1964.

Aksu Lütfi; **Malarya(Sıtma)-Tarihçe, Coğrafya, Türkiye’de Sıtma, Entomoloji, Bakteriyoloji, Biyoloji, Klinik, Patoloji, Tedavi, Mücadele ve Profilaksi**, Ankara 1943.

Akşit, Bahattin; **Teknolojik Gelişimi Sosyolojik Ölçüt Alan Diyalektik Bir Yaklaşım Açısından Türkiye’de "Azgelişmiş Kapitalizm" ve Köylere Girişi**, Ankara: ODTÜ Öğrenci Birliği Yayınları 1967.

Aktan Reşat; **Türkiye’de Ziraat Mahsulleri Fiyatları**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1955.

_____ ; “Zirai Makineleşme Hadisesinin Ekonomik Analizi” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, IX, S.1, 1954.

_____ ; “Zirai İstihsalde Makine Kullanılması” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, IX, S.1, 1954.

Akyüz, Yahya; **Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri 1849–1940**, Ankara 1978.

Ali Süreyya; “Kemalist Türk Köyü” **Karınca**, S.5, Birinci teşrin 1934.

_____ ; “Cumhuriyetten Evvel Köy, Cumhuriyetten Sonra Köy”, **Karınca**, S.3, Ağustos 1934.

Âli İktisat Meclisi; **Âli İktisat Meclisi Raporları**, Ankara: Âli İktisat Meclisi Umumi Katiplik Neşriyat Serisi, 1932.

Alkan, Ahmet; “Niçin Sıtmanın Önüne Geçemiyoruz” **Bakış Mecmuası**, I, S.4, 1946.

- Alpay, Mehmet Nuri; **Köy Davamız ve Köyün İçyüzü**, Ankara 1982.
- Anday, Kadri Raşit; “Şehirlerde Çocuk Hıfzısıhhası, İçtimai Çalışmalar Nüfus Siyasetimiz” **Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi 18 İlkteşrin 1938**, VII. Ulusal Türk Tıp Kurultayı, İstanbul 1939.
- Ankara Vilayeti Ziraat Raporu**; Ankara: Birinci Köy ve Kalkınma Kongresi Yayını 1938.
- Ankara Vilayet Hususi Muhasebe Köycülük Bürosu; **Köy Kalkınması: 1938 Yılı Programı**, Ankara 1938.
- Apak, Kemalettin, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın; **Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, İzmit: Selüloz Basımevi 1952.
- Aran, Sadri; **Evedik Bir Köy Monografisi**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 1938.
- Arıcan, Ahmet; **Köy Kanunu ve Köyle İlgili Kanunlar**, Konya: Yeni Kitap Basımevi 1949.
- Arıkan, Zeki; “Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Bekir Kütükoğlu’na Armağan**, İstanbul 1991.
- Aruoba, Çelik; “Tarımda Geleneksel Geçimlik Kesim, Büyüklüğü, Yapısı, İşleyişi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXVIII, S.3–4, 1973.
- Atasagun, Yusuf Saim; **Türkiye’de Zirai Kredi Kooperatifleri**, İstanbul 1940.
- _____ ; **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888–1939**, İstanbul 1939.
- _____ ; **Türkiye’de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası**, İstanbul 1943.
- _____ ; “Kredi Kooperatiflerini Niçin Kuruyoruz” **Kooperatif Dergisi**, S.18, Haziran 1947.
- _____ ; “Satış Kooperatiflerini Niçin Kuruyoruz” **Kooperatif Dergisi** S.1, Ocak 1946.
- _____ ; “Tarım Satış Kooperatiflerimizde ve Birliklerde Aksayan Taraflar ve Düzeltme Çareleri” **Kooperatif Dergisi**, S.9, Eylül 1946.
- _____ ; “Tarım Kredi Kooperatiflerinin Aksayan ve Noksan Tarafları ve Düzeltilmesi Çareleri VI”, **Kooperatif Dergisi**, S.23, Kasım 1947.
- _____ ; “Tarım Satış Kooperatiflerimizde ve Birliklerde Aksayan Taraflar ve Düzeltme Çareleri IV” **Kooperatif Dergisi**, S.12, Aralık 1946.
- _____ ; “Tarım Kredi Kooperatiflerinin Aksayan Tarafları ve Düzeltilmesi Çareleri V” **Kooperatif Dergisi**, S.22, Ekim 1947.
- _____ ; “Satış Kooperatifleri Hangi Şekillerde Çalışır” **Kooperatif Dergisi**, S.5, Mayıs 1946.
- _____ ; “Tarım Kredi Kooperatiflerinin Aksayan Tarafları ve Düzeltme Çareleri-Kredi Verme İşleri”, **Kooperatif Dergisi** S.24, Aralık 1947.
- _____ ; “Kredi Kooperatiflerini Niçin Kuruyoruz II”, **Kooperatif Dergisi**, S.19, Eylül 1947.
- _____ ; “Ziraat Politikamızın Meseleleri-Zirai Donatım İşlerimiz Nasıl Yürütülmeli” **Türk Ekonomisi**, S.11, 1944.
- (Atay)Falih Rıfkı; **Yeni Rusya**, İstanbul 1931.
- _____ ; **Moskova-Roma**, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi 1932.
- _____ ; “İnkılâp İdealleri-Bizim Köy”, **Kadro**, S.18, Haziran 1933.

Avcıoğlu, Doğan; **Türkiye'nin Düzeni**, I, İstanbul: Tekin Yayınevi 2001.

Aydemir, Şevket Süreyya; **İkinci Adam**, I-II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

_____ ; **Cihan İktisadiyatında Türkiye**, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931.

_____ ; **İnkılâp ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

_____ ; “İş Kanunu Cemiyetin Temel Kanunlarından Biridir” **Kadro**, S.31, Temmuz 1934.

_____ ; “Plan Mefhumu Hakkında”, **Kadro**, S.5, Mayıs 1932.

_____ ; “Şeker İstiklali ve 160.000 Ton Türk Şekeri”, **Kadro**, 11, İkinciteşrin 1932.

_____ ; “Türkiye’de Köyleri Birleştirme Hareketi”, **Tan**, 28 Şubat 1937.

_____ ; “Orta Yaylada Modern Bir Kombina Numunesi, Atatürk Orman Çiftliği” **Tan**, 17 Ocak 1937.

_____ ; “Orta Anadolu Yaylasında Stepler Makineleşince, Memleket İçinde Bakımsız Toprak Kalmamalıdır” **Tan**, 24 Ocak 1937.

Aydın Gençlerinden Ziya Gökalp; “Köylü Irkımızın Köküdür”, **Yeni Asır**, 18 Kânunuevvel 1930.

Aydoslu Said; “Köylü ve Köylü Ekonomisi”, **Ülkü**, S.27, Mayıs 1935.

Barkan, Ömer Lütfi; **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri**, Ankara, Devlet Basımevi 1939.

_____ ; “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **Türkiyat Mecmuası**, X, İstanbul 1953.

_____ ; “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, **Bellekten**, XXXIV, S.136, 1970.

_____ ; “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, **Tanzimat I**, İstanbul 1999.

Balıkesir İlbaylığı Köy İşleri Bürosu; **Köy İşleri Beş Yıllık Çalışma Programı**, Vilayet Matbaası, Balıkesir 1935.

Başar, Ahmet Hamdi; **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**, İstanbul 1945.

_____ ; **İktisadi Devletçilik I**, İstanbul 1931.

_____ ; “Türkiye’nin Yeni Sanayi Himayesi”, **Kooperatif**, I, S.1, Teşrinievvel 1932.

Başar, Haşmet; **Bursa’da Tarımsal Yapı Değişikliği ve Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Sorunları Üstüne Bir Araştırma**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları 1980.

_____ ; **Türkiye’de ve Dünyada Kooperatif Kuruluşlarının Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları 1983.

Baydar, Ertuğrul; “Aşarın Kaldırılması(Belgeler)” **Maliye Dergisi**, S.34, Temmuz-Ağustos 1978.

Berkes, Mediha; “Köyde Yaşayış” **Yurt ve Dünya**, S.30, Haziran 1943.

_____ ; “Köyde Kadının Durumu”, **Yurt ve Dünya**, S.21, Sontişrin 1942.

_____ ; “Köyde Sağlık”, **Yurt ve Dünya**, S.32, Ağustos 1943.

Berkes, Niyazi; **Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları 1942.

Beşikçi, İsmail. **Doğu Anadolu’nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller**, İstanbul:Yurt Kitap Yayın 1969.

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi; **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, İstanbul: Ziraat Vekâleti Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Neşriyatından 1938.

Birkan Selahattin; **Türkiye’de Devletçilik: Bağımsızlık ve Refah, Liberalizm: İstismar ve Kölelik**, İstanbul 1950.

Birtek, Faruk-Çağlar Keyder; “Türkiye’de Devlet-Tarım İlişkileri 1923–1950”, **Birikim** S.22, 1977.

“Bol ve İyi İstihsal Meselesi, Milli İktisadın Kuvvetlenmesi Her Vatandaşın Bir Davası Olmalıdır” **Köye Doğru**, S.1, Mayıs 1940

Boran, Behice Sadık; **Toplumsal Tarih Araştırmaları(İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)**, Ankara: TTK 1945.

Boratav, Korkut; **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul: Gerçek Yayınevi 1974.

_____ ; **Türkiye İktisat Tarihi 1908–2002**, Ankara: İmge Yayınları 2004.

_____ ; **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara: İmge Yayınları 2004.

_____ ; **100 Soruda Gelir Dağılımı, Kapitalist Sistemde, Türkiye’de, Sosyalist Sistemde**, İstanbul: Gerçek Yayınevi 1972.

_____ ; “1923-1929 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Değerlendirilmesi” **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu 14-16 Ocak 1977**, İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları 1978.

_____ ; “Türkiye Tarımının Yapısı İle İlgili Bazı Gözlemler” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXVII, S.3, 1973.

_____ ; “Küçük Üreticilikte Bölüşüm Kategorileri” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXVII, S.4, 1971.

“Buğday Koruma-Kemal Zaim Bey’le Mülakat”, **Ülkü**, S.19, Eylül 1934.

“Buğday Satın Alma İşleri-Ziraat Bankası Umum Müdürü Kemal Zaim Bey’in Mecmuamıza Beyanatı”, **Karınca-Türk Kooperatifçilik Cemiyetinin Aylık Mecmuası**, S.3, Ağustos 1934.

Bulutay, Tuncer, Yahya Sezai Tezel, Nuri Yıldırım; **Türkiye’nin Milli Geliri 1923–1948**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974.

Cantek Levent; “Köy Manzaraları: Romantizm ve Gerçekliğin Düalizmleri”, **Toplum ve Bilim**, S.88, Bahar 2001.

Cumhuriyet Halk Partisi; **On Beşinci Yıl Kitabı**, Ankara 1938.

_____ ; **Denizli Halkevi Köycüler Komitesi Köylerde**, Birinciteşrin, Denizli: Yeni Basımevi 1937.

_____ ; İzmir Halkevi Köycülük Kolu, **Umumî Meclisçe 937 Yılı Toplantısında Kabul Edilen İzmir İli Köylerinin Kültür Bakımından Beş yıllık Kalkınma Programı**, İzmir: İzmir Halkevi Köycülük Kolu Neşriyatı 1937.

_____ ; Kırşehir Halkevi Başkanlığı, **Köy Tetkikleri**, Kırşehir Basımevi, Kırşehir 1939.

Cin, Halil; **Mülk Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşmesi**, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1987.

Coşar, Nevin; **Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926–1950)** İstanbul: Bağlam Yayınları 2004.

Çalgüner, Cemil, **Türkiye’de Hububat Ekonomisi**, Ankara 1954.

- Çeçen, Anıl; **Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri**, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları 2000.
- Çetin, Türkan; "Cumhuriyetin İlk yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, II, S.4-5, 1994-1995.
- "Çorlu Kazasında Muratlı Nahiyesi Tarım Kredi Kooperatifi", Karınca S.49-50, Temmuz-Ağustos 1938.
- Demirkan, Selahattin; **Celâliye Köyü**, İstanbul 1940.
- _____ ; **Küçük Çekmece Köyü**, İstanbul 1941.
- _____ ; **Köy Kalkınması Hakkında Rapor**, Ankara: Ziraat Vekâleti Yayınları 1938.
- _____ ; "Türkiye'de Köy Evleri", **Köye Doğru**, S.13-14, Ocak 1941.
- Derin, Haldun; **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul 1940.
- Devlet İstatistik Enstitüsü(DİE); **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmesinin 50.Yılı**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları 1973.
- _____ ; **Sanayi Sayımı 1927**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları 1969.
- _____ ; **Milli Eğitim Hareketleri 1927-1966**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları 1967.
- Devlet Planlama Teşkilatı(DPT); **Tarımsal Destekleme Politikasının Esasları**, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları 1971.
- _____ ; **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması-Rapor 1**, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları 1970.
- _____ ; **Kalkınan Türkiye 1923-1968**, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları 1969.
- Dewey, John; **Türk Maarifi Hakkında Rapor**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 1952.
- Dietz , Johann Friedrich; **Köy: Bir Eğitim Topluluğu Olması Bakımından**, İstanbul 1946.
- Diriltin, Muhittin; "Kredi Kooperatiflerinden Beklediklerimiz" **Kooperatif Dergisi** S.17, Mayıs 1947.
- Divitçioğlu, Sencer; **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, Ankara: Ar Yayın Dağıtım 1998.
- Dokuz, Mehmet; "Halkevlerinde Köycülük" **Köye Doğru**, S.15, Şubat 1941.
- Duru, Muhittin Celal; **Köy Sağlık Korucularına Sağdıç**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti 1938.
- _____ ; **Sağlık Bakımından Köy ve Köycülük**, Ankara: CHP Yayınları 1941.
- Dülger, Bahadır R.; "Köyün Gücü", **Ülkü**, S.37, Mart 1936.
- Eckstein, Albert; **Köylerdeki Sıhî Şartlar, Köylünün Sıhî Vaziyeti Hakkında Bilhassa Çocuklar Nazarı İtibara Almak Üzere Yapılan Tetkikata Ait Mütalâa**, İstanbul: Anadolu Kliniği, 1938.
- _____ ; "Türkiye'de Nüfus Siyasetine ve İçtimai Hijyene Ait Meseleler ile Bunların Çocuk Hekiminin Vazifesi Noktai Nazarından Tetkiki", **Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi, 18 İkteşrin 1938, Ankara Numune Hastanesi Konferans Salonu Zabıtları**, İstanbul 1939.
- Effimiadiş, Yorgaki; **Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye**, İstanbul 1935.

- Ekrem, T.; **İktisadi Buhran Hakkında Düşüncelerim ve Gördüğüm Çare**, İstanbul 1932.
- Eldem, Vedat; **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara: TTK Yayınları 1994.
- _____ ; **Türkiye’de Sanayileşme Hareketi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1948.
- Emrence, Cem; “Politics of Discontent in the Midst of the Great Depression: The Free Republican Party of Turkey(1930)” **New Perspectives on Turkey**, Fall 2000, 23.
- Ersan, Fasih; **Orta Anadolu Ziraatının İnkişafı ve Köy Kalkınması İçin Gereken Tedbirlerle Bu Mıntıkada Yapılabilecek 200 Teknik Hareketleri**, Ankara 1938.
- F.Osman; “Muallimlerin Mesken Bedelleri” **Muallimler Mecmuası**, S.38–39, Nisan-Mayıs 1935.
- Faroqhi, Süraiya; **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, Çev: Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1993.
- Falke, Friedrich; **Köylünün Mahiyeti ve Türkiye’de Köylü İktisatlarının Teşkiline Ait Temel Hatlar**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 1935.
- Frik, Feridun; **Türkiye Cumhuriyetinde Tıp ve Hıfzısıhha Hareketleri 1923–1938**, Leverkusen 1938.
- Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi**, Ankara: Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü 1935.
- Gedikoğlu, Şevket; **Niçin Eğitim Kurşları ve Köy Enstitüleri**, Ankara: İdeal Matbaası 1949.
- _____ ; **Kemalist Eğitimin İlkeleri Uygulamalar**, İstanbul: Çağdaş Yayınları 1978.
- Gevgili, Ali; **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar**, İstanbul: Bağlam Yayınları 1989.
- Göçer, İsa; “Kombinalar Teşkilatının Faaliyeti” **Türk Ekonomisi**, S.43, 1943.
- Gökgöl, Mirza; **Türkiye Buğdayları**, İstanbul: Tarım Bakanlığı İstanbul-Yeşilköy Tohum Eğitim Enstitüsü 1935.
- Günçer, Enver; “Köy Yolları” **Köye Doğru**, S.110, Kasım 1945.
- Güneş, Turan; **Türkiye’de Buğdayın Ekonomik Bünye Analizi**, Ankara 1965.
- Güney, Fuat; **Büyük Davalarımızdan Köylerimiz ve Köycülük**, Balıkesir 1938.
- Güran ,Tevfik; **19. yy Osmanlı Tarımı**, İstanbul: Eren Yayınları, 1998.
- _____ ;“Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Kredi Politikasının Gelişmesi 1840–1910” Ankara: **Uluslar arası Mithat Paşa Semineri Edirne 8–10 Mayıs 1984**, 1986.
- _____ ; “Tanzimat Döneminde Tarım Politikası (1839–1876)” Ankara: **Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071–1920) Kongresi Tebliğleri**, Editör: Osman Okyar 1980.
- Güray, Atıf -Vahdi Yurtmen; **Buğday Krizinde Türkiye**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 1937.
- Güray, Rıza; **Türkiye Şeker Sanayii ve Şeker Pancarı Tarımı**, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı 1968.
- Hacızade Mirza; “Buğday Fiyatlarının Tanzimi” **Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, Ankara 1931.
- Hakkı, Fadıl; **Zirai Kredi**, Ankara 1933.

- Hatipoğlu, Şevket Raşit; **Türkiye’de Zirai Buhran**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 1931.
- _____ ; **Türkiye Ziraatında Hububatın Yeri ve Ehemmiyeti**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 1937.
- _____ ; “Türkiye’de Yerli Endüstri ve Hammadde Meselesi”, **Dönüm**, S.39, Mart 1936.
- _____ ; “Ziraatımızda İşletme Şekilleri” **Dönüm**, S.41, Mayıs 1936.
- _____ ; “Ziraatımızda Kâhyalar İdaresi” **Dönüm**, S.42, Haziran 1936.
- _____ ; “Ziraatımızda Ortakçılıkla İşletme” **Dönüm**, S.43, Temmuz 1936.
- _____ ; “Türkiye’de Buğday İstihsalatı”, **Dönüm**, S.25, Temmuz 1934.
- _____ ; “Türkiye’de Buğday İstihsalatı II”, **Dönüm**, S.27, Eylül 1934.
- _____ ; “On Yılda Türkiye Ziraatı”, **Dönüm**, S.16, Ekim 1933.
- Hersekli, Fethi; “Sağlık Meseleleri-Köylerimizde Ölüm Vakaları”, **Köye Doğru**, S.53, Eylül 1942.
- Hershlag, Zvi Yehuda; **Turkey The Challenge of Growth**, Leiden: E.J. Brill 1968.
- _____ ; **Turkey: An Economy in Transition**, The Hauge: Van Keulen 1958.
- Hines, Walker D.; **Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933–1934**, Ankara: Köy Öğretmeni Basımevi 1936.
- Hüsnu, Suat - Tahsin Tola-İsmail Hakkı; **Köycülüğümüzün Temelleri**, İstanbul 1935.
- İhsan; **Sağlık Bakımından Köy Kurulunun ve Köylünün Ödevleri**, İzmir: İzmir Vilâyeti Köy Bürosu 1936.
- İktisat Vekâleti Konjonktür Servisi; **Türk Çiftçisinin İstihsal ve Geçinme Vaziyeti-1936 Zirai Anketinin Mukayeseli Neticeleri Kısım I.Orta Anadolu**, Ankara: İktisat Vekâleti 1938.
- İlkin Selim; “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası” **Köktenci Modernitenin Ekonomi Politikasının Gelişimi II**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2004.
- “İlköğretim ve Eğitim Meselesi” **Kültür Bakanlığı Dergisi**, S.20–1, Sonkanun 1937.
- İnan, Afet; **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, 1933**, Ankara: TTK 1972.
- İnkılâp Türkiyesinde Köy**, İzmir 1938.
- (İnönü)İsmet; “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” **Kadro**, S.22, Teşrinievvel 1933.
- İslamoğlu, Huri -Çağlar Keyder; “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı -Bir Öneri” **Toplum ve Bilim**, S.1, 1977.
- Issawi, Charles; **The Economic History of Turkey 1800–1914**, Chicago: The University of Chicago Press, 1986.
- “İstanbul Pamuklu Mensucat Sanayi Raporu”, **1930 Sanayi Kongresi, Raporlar-Kararlar-Zabıtlar**, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1931.
- İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi; **Cumhuriyetin ilk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları 1998.
- “İstatistikler ve Köyde Maarif”, **Dönüm**, S.4, Ağustos 1932.

İzdem Ekmel; “Halkı Besleme ve Giydirme” **Muğla Halkevi Dergisi**, S.5, Temmuz 1937.

İzgör, A.Süreyya; Giresun Çayır Köyü, **Ülkü**, S.32, Birinciteşrin 1935.

İzmir Vilayeti; **5 Yıllık Köycülük Kalkınma Programı 1935**, İzmir: Vilayet Matbaası 1935.

“İzmir Vilayetinde Örnek Köyler”, **İzmir’de Köycülük- Emirler ve Öğütler Dergisi**, S.6, İkinciteşrin 1944.

“Kadro Derdi”, **Öğretmenin Sesi**, S.37–38, 1 Birinciteşrin 1936.

Kandemir, Selahattin; **Türk Kadını Köylü Kadını**, İstanbul: Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, 1936.

_____ ; “Köy Kalkınma Meseleleri, Zirai Makineleşme Başlıyor”, **Köye Doğru**, S.5, Ağustos 1940.

_____ ; **Köy Kalkınması Hakkında Rapor**, Ankara: Ziraat Vekâleti Yayınları 1938.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, İstanbul: İletişim Yayınları 1999.

Kasaba, Reşat; **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi-Ondokuzuncu Yüzyıl**, İstanbul: Belge Yayınları 1993.

Kaynak, Muhteşem; “Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Eklemlenme Sürecinde Osmanlı Demiryollarına Bir Bakış” **Yapıt**, S.5, 1984.

Kazgan, Gülten; **Türk Ekonomisinde Krizler (1929–2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2005.

_____ ; “Türk Ekonomisinde 1927–1935 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler” **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu 14–16 Ocak 1977**, İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları 1978.

Kemal Turan; “Antalya’nın Solak Köyü”, **Ülkü**, III, S.18, Ağustos 1934.

Kepenek, Yakup; **Gelişimi Üretim Yapısıyla ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Savaş Yayınları 1984.

Kerestecioğlu, Şeyda Ziya; “Bizde Ziraat Aletleri Meselesi”, **Dönüm**, S.29, Kasım 1934.

Kerwin Robert W.; “Türkiye’de Devletçilik 1933–1950” **Türkiye’de Devletçilik**, Derleyen: Nevin Coşar, İstanbul: Bağlam Yayınları 1995.

Kesebir, Şakir; **İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor**, TBMM Azasına Mahsustur, Ankara: TBMM Matbaası 1930.

Keyder, Çağlar; **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları 2000.

_____ ; **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, 1923–1929**. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1982.

_____ ; “Türkiye’de Ortakçılık Döngüsü ve Küçük Köylü Mülkiyetinin Pekişmesi”, **Yapıt**, S.11, 1985.

_____ ; Faruk Birtek, “Türkiye’de Devlet-Tarım İlişkileri 1923–1950” **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 1983.

Kılıçbay, Mehmet Ali; **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**, Ankara: Teori Yayınları 1985.

Kıraç, A. Numan; **Orta Anadolu İçin Yeni Ziraat Metotlarının Ehemmiyeti ve İstihsal Masrafını Ucuzlatmak Çareleri**, İstanbul: Ziraat Vekâleti Neşriyatı 1938.

Kırşehir Halkevi Başkanlığı; **Köy Tetkikleri**, Kırşehir 1939.

Kip, Ergün, “Türkiye’de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hadleri”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**, Ankara: Yurt Yayınları 1988.

Koçak, Cemil; **Umumi Müfettişlikler 1927–1952**, İstanbul: İletişim Yayınları 2003.
Koçer, Hasan Ali; **Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848–1967)**
Ankara 1967.

_____ ; “Türkiye’de Köy Eğitimi”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, VII, S.1-4, 1974.

Kolaç, Bedrettin; “Cumhuriyet Dönemi Hububat Politikaları (1923–1950)” İstanbul: **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi** 1999.

Kurmuş Orhan; **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Ankara: Savaş Yayınları 1982.

_____ ; “1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler” **ODTÜ Gelişme Dergisi-Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı**, 1978.

Köprülü, Fuat; **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.

Köy Eğitimcileri İçin İkinci Yıl Öğretim Kılavuzu, İstanbul: Ziraat ve Maarif Vekillikleri Köy Eğitmeni Yetiştirme Kursları Neşriyatı, 1939.

Köy Eğitimcileri ve Enstitüleri Kanunu ile Bu Kanunlarda Sözü Geçen Diğer Kanunlar, Köy Öğretmenleri Tekaüt Sağlık ve İçtimai Yardım Sandıkları Nizamnamesi, Derleyen: Harun Ergin, İstanbul 1946.

“Köy Kalkınmasının İlk Hedefi: Köyde Sağlam, Düzenli ve Geliri Çok Köy İdaresi Kurmaktır”, **Köye Doğru**, S.15, Şubat 1941.

Köy Muallimi Nuri; “Kütahya’da Alayund Köyü”, **Ülkü**, S.8, Eylül 1933.

“Köy Sağlığı-Veremden Korunma Yolları”, **İzmir’de Köycülük-Emirler ve Öğütler Dergisi**, S.3, Ağustos 1944.

Köy Sağlık Korucuları Talimatı, Ankara: Sihat ve İçtimai Muavenet Vekâleti 1937.

“Köy Dükkânlarında Temizlik-Köy Sağlığı”, **Köye Doğru**, S.22, Haziran 1941.

“Köy Evleri”, **Köye Doğru**, S.103, Mayıs 1945.

“Köy Evleri”, **Köye Doğru**, S.16, Şubat 1941.

“Köyde Kültür” **Öğretmenin Sesi**, S.37, Birincikanun 1936 .

“Köy ve Öğretmeni”, **Köye Doğru**, S.31, İlkteşrin 1941.

“Köy Öğretmen ve Eğitmeni Yetiştirme İşi”, **Ülkü** S.46, Birincikanun 1936.

Köy Okulu ve Binası, İstanbul: Tarım ve Kültür Bakanlıkları Köy Eğitmeni Yetiştirme Kursları Neşriyatı 1937.

“Köy Okullarımızın Durumu ve Köy Okullarımızın Hususiyetleri”, **Kültür-İzmir**, S.58, 15 Teşrinisani 1936.

“Köylülerimiz Kabzımallar Elinde Nasıl İstismar Olunuyor?”, **Kooperatif Dergisi**, S.9, 1946.

Köymen, Nusret Kemal; **Köy Kalkınması II: Köycü Gençler**, İstanbul 1952.

_____ ; **Halkçılık ve Köycülük**, Ankara: Tarık Edip ve Şeriki Kütüphanesi 1934.

_____ ; **Köycülük Programına Giriş**, Ankara: Tarık Edip Kütüphanesi 1935.

_____ ; **Türk Köyünü Yükseltme Çareleri**, Ankara: Çankaya Matbaası 1935.

_____ ; **Cemiyet Teşkilatlanmasında Köy ve Şehir Yahut Devletçiliğin Esasları**, Ankara: Tarık Edip Kütüphanesi 1939.

- _____ ; **Köycülük Bilimi**, İstanbul: Güven Basım ve Yayınevi 1964.
- _____ ; **Köycülük Esasları**, Ankara: Tarık Edip Kütüphanesi 1934.
- _____ ; “Köy Tarım Demek Değildir” **Ülkü**, S.28, Haziran 1935.
- _____ ; “Sanayileşmemiz Üzerine Düşünceler” **Ülkü**, S.37, Mart 1936.
- _____ ; “Parti Programında Köycülük” **Ülkü**, S.29, Temmuz 1935.
- Kuruç, Bilsay; **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Ankara: Bilgi Yayınevi 1987.
- _____ ; **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, I, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi 1988.
- _____ ; **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, II, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi 1993.
- Kutkam, İsmail Hakkı; **Köylüye Öğütlerim-Verem**, İstanbul: Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu 1937.
- _____ ; **Frengi**, İstanbul: Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu Yayımı 1937.
- “Kuvvetli Bir Köy İdaresi Kurmak, Köy Davasını Yarı Yarıya Halletmektir” **Köye Doğru**, S.1, Mayıs 1940.
- Küçük, Yalçın; **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, İstanbul: Tekin Yayınevi 1978.
- _____ ; **Türkiye Üzerine Tezler I**, İstanbul: Tekin Yayınevi 2005.
- Küçükömer, İdris; **Düzenin Yabancılaşması-Batılılaşma**, İstanbul: Bağlam Yayınları 2003.
- M.Tuğrul; “Köy Öğretmenliği”, **Ülkü**, S.118, Ağustos 1946.
- “Maarife Acıyoruz”, **Muallimler Mecmuası**, S.9, 30 Mayıs 1923.
- Mağden, Ragıp Ziya; **Ziraî Kombinalar**, Ankara: Güney Matbaacılık 1949.
- Makal, Mahmut; **Bizim Köy**, Ankara: Bizim Köy Yayınları 1970.
- Manisa Vilayeti 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı**, 1933.
- “Manisa Tarım Kredi Kooperatifi”, **Karınca** S.49–50, Temmuz-Ağustos 1938.
- Masar, İlhami; “Türkiye Ziraatının Makineleşme Meselesi” **Türk Ekonomisi**, S.16 1944.
- Mehmet Saffet; “Köycülük Nedir”, **Ülkü**, S.5, Temmuz 1933.
- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti; **Birinci Köy ve Ziraat Kongresi**, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1931.
- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi**, İstanbul: İ.Ş. Matbaası 1929.
- Muallim Nuri; “Köy Nasıl Kurtulacak”, **Dönüm**, S.2, Temmuz 1932.
- _____ ; “Köy Mektebi” **Dönüm**, S.3 Ağustos 1932.
- Müller Karl; **Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütaleane**, İstanbul: Vakıf Gazetesinin Karilerine Hediyesi 1930.
- Mülayim Ziya Gökalp; “Zirai Kooperatifçiliğimiz ve İstikbali Hakkında Düşünceler”, **Karınca**, S.271, Temmuz 1959.
- _____ ; “Zirai Satış Kooperatifleri” **Karınca**, S.268, Nisan 1959.
- Nafiz, İlhami; “Şeker Sanayimiz” **1930 Sanayi Kongresi Raporlar-Kararlar-Zabıtlar**, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1931.
- Nasır, Zeki; “Köylerimizin Sağlık İşleri” **Ülkü**, II, S.7, Ağustos 1933.

Nasuhi, Cevdet; “Zirai Kooperatifçiliğimiz” **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1931.

Nizami, Suheyp; “Zirai Kredi Kooperatifleri Nasıl Doğdu, Nasıl Büyüdü?” **Karınca**, S.2, Temmuz 1934.

Noviçev, A.D.; **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi**, Çev: Nabi Dinçer, Ankara: Onur Yayınları 1979.

Nuri Timur; “Muncusun Nahiyesi”, **Ülkü**, S.22 Ağustos 1934.

Ordu İlbaylığı; **Yeni Kurulacak Köyler ve Sıhhi Evler**, Ordu: Ordu İlbaylığı 1938.

Orta Anadolu İçin Ziraat Metotları, Ankara: Ziraat Kongresi Neşriyatı 1938.

Orta Anadolu Kuru Ziraatı, Ankara: Ziraat Vekâleti Neşriyatı 1938.

Orta Anadolu Çiftliği İçin Derhal Alınması Lâzım Mükün Olan Tedbirler, İstanbul: Ziraat Vekâleti 1938.

Ortaylı, İlber; **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001

Osman Nuri; “Haymananın Ahırlıkuyu Köyü”, **Ülkü**, III, S.17, Temmuz 1934.

_____; “Ahırlıkuyuköyü”, **Ülkü**, S.15, Ocak 1932.

Ozan, Hüseyin Avni; **Reaya ve Köylü: Feodalite Reayası Bugünkü Köylü Tiplerine Nasıl Tahavvül Etti?** İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları 1941.

“Öğretmen Okulu Nasıl Çalışıyor? Gaye ve Faaliyeti” **Kültür-İzmir**, S.69, 1 Mart 1938.

Ökçün, Gündüz; **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1971.

Önder, İzzettin; “Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanılan Vergi Politikası” **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**, İstanbul: Yurt Yayınları 1988.

_____; “Aşarın Kaldırılması ve Tarım Kesimine Uygulanılan Vergiler” **75 Yılda Köylerden Şehirlere, Bilânço 98**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1999.

Öney, Hakkı; **Köy Ülküsü**, Köy İşleri Beş Yıllık Çalışma Programı, Balıkesir: Balıkesir İlbaylığı Köy İşleri Bürosu 1936.

Özbek, Nadir; “Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları 1932–1937” *Toplum ve Bilim*, S.96, Bahar 2003.

Özelmas, Ekrem; **Devletçilik ve Türkiye’deki Tatbikatından Sümerbank**, Ankara: Sümerbank Yayınları 1963.

Özkaya, Yücel; **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, Ankara: TTK, 1994.

Öztürk, Cemil; **Atatürk Döneminde Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK, Ankara 1996.

Palamut Mehmet E.; “Aşar ve Düşündürdükleri” **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.XIII, Prof. Dr. S.F. Ülgener’e Armağan, İstanbul 1987.

Pamuk, Şevket; **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005.

_____; **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914**, İstanbul: İletişim Yayınları 2005.

“Pamuklu Mensucat Sanayi Encümeni Raporu” **1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar**, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1931.

(Peker)Recep; **Cumhuriyet Halk Fırkası Programlarının İzahı**, Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası 1931.

Pekin; Fuat, **Silolarımız**, Ankara: Ziraat Vekâleti Neşriyatı 1938.

Pelvanoğlu, Sefer; 317 Sayılı Yeniköy Tarım Kredi Kooperatifi, **Karınca** S.43, İkincikanun 1938.

- Pesendi Mehmet; **Ortakçı Destanı**, Kütahya: Mustafa Hakkı Basımevi 1930.
- Quataert, Donald; **Osmanlı İmparatorluğu 1700–1922**, İstanbul: İletişim Yayınları 2004.
- _____ ; “Limited Revolution: The Impact of the Anatolian Railway on Turkish Transportation and the Provisioning of İstanbul”, **Business History Review**, LI, 1977.
- Rathman, Lothar; **Berlin - Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, Çev: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul 1982.
- Rozaliyev, Y.N.; **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri**, Çeviren: Azer Yaran, Ankara: Onur Yayınları 1979.
- Roemer, Th. - G.Blohm; **Türkiye Pancar Ziraatı Hakkında Rapor ve Türkiye Şeker Fabrikalarına Ham Madde Tedarikinin Devamlı Surette Temini Zımında Teklifler**, İstanbul 1938
- Rüknettin Fethi (Olcaytuğ); **Doğu Köylerinde Tetkikler**, İstanbul: Çağır Kitabevi 1938.
- Sağlam, Tevfik; **Verem Savaşı**, İstanbul: Dördüncü Samsun Üniversite Haftasından Ayrı Bası 1944.
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı; **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü 1973.
- “Sağlık: Sıtmadan Korunma Yolları”, **Köye Doğru**, S.6, Ağustos 1940.
- Saka, Remzi; **Türkiye Kooperatifçilik Siyaseti**, İstanbul 1943.
- Sakaoğlu, Necdet; **Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.
- _____ ; “Mültezimlerin Aşar Toplama Yöntemleri”, **Tarih ve Toplum**, S.25, 1986.
- “Samsun Kooperatifleri Arasında” **Karınca** S.5, Birinciteşrin 1934.
- Saran, Nephani; **Köylerimiz**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1964.
- Saylam, Mithat İzzet; **Köylüler Arasında**, Kırşehir 1943.
- Selen, Suat; “Bizde Doğum Meselesi ve Çocuk Ölümleri” **Çığır**, S.149, 1945.
- Sencer, Muzaffer; **Türkiye’de Köylülüğün Maddi Temelleri : (Üretim Güçleri ve Mülkiyet İlişkileri Açısından)**, İstanbul: Ant Yayınları 1971.
- _____ ; **Osmanlı Toplum Yapısı**, İstanbul: Ant Yayınları 1969.
- _____ ; “Türkiye’de Köye Yönelme Hareketleri” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, S.17–18, 1962–1963.
- “Sıhhi Köy Evi Planı”, **Köye Doğru**, S.19, Mayıs 1941.
- Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti; **Köy Ebelerinin Vazifeleri ve Sureti İstihdamları Hakkında Talimatname**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1938.
- _____ ; **Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1934.
- _____ ; **Köy Sağlık Korucuları Talimatı**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1937.
- _____ ; **Verem Mücadele Dispanserleri Talimatnamesi**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1934.

_____ ; **Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Kanun No: 1593, Kabul Tarihi: 24.4.1930**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1933.

_____ ; **Sıtma Mücadele Kanunu**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1933.

_____ ; **13 Mayıs 1926 Tarih ve 839 Numaralı Sıtma Kanununun Sureti Tatbikine Dair Talimatname**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1933.

_____ ; **Sıtma**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1939.

_____ ; Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, **Zührevi Hastalıklar Müptelalarına Nasihatler ve Tavsiyeler**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1931.

“Sıtma ile Mücadele, Dahiliye Vekâleti Tamimleri”, **Köye Doğru**, S.13–14, Ocak 1941.

Silier, Oya; **Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi(1923–1938)** İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları 1981.

_____ ; “1930’larda Devletçilik ve Dış Ticaret” **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, VI, 1976.

Sirer, Reşat Şemsettin; **Birinci Maarif Şurası**, Ankara: Maarif Vekâleti 1942.

Soysal, Emin; **İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri**, Bursa 1945.

_____ ; **Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü**, Bursa 1943.

SSCB Bilimler Akademisi, **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi**, İstanbul 1979.

Stajyer Hâkim Yalçın; “Kadınhanı Köylüsü Nasıl Borçlandı” **Ülkü**, II, S.12, İkincikanun 1934.

Suat Hüsnü- Tahsin Tola-İsmail Hakkı; **Köycülüğümüzün Temelleri**, İstanbul 1935.

Suvla, Refii Şükrü; “Dünyada ve Türkiye’de Buğday Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, IV, S.1, 1943.

Sümerbank Kanunu, Ulus Basımevi, Ankara 1934.

Şanda, Hüseyin Avni-Halit Güteryüz, **Türkiye’de Sanayinin İnkişafı**, İstanbul: İstanbul Sanayi Birliği Yayınları 1937.

“Şeker Encümeni Raporu”, **1930 Sanayi Kongresi Raporlar-Kararlar-Zabitlar**, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1931.

Şenkoş Nebi; “Tarım Kredi Kooperatiflerinde Ortakların Derdi”, **Karınca** S.116, Ağustos 1946.

_____ ; *TC Ziraat Bankasına Bağlı 197–492–494 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifi*, **Karınca** S.43, İkincikanun 1938.

Şentürk, Recep; **Türk Sosyolojisinde ve Cumhuriyet Döneminde Köy Tartışmaları**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997.

Tahir Hayrettin; “İnkılâp ve Köy” **Kadro**, S.20, Ağustos 1933.

Tahsin, Hasan; **Sivas Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası**, İstanbul: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, 1932. Ankara

Tankut, Hasan Reşit; **Köylerimiz Bugün Nasıldır, Dün Nasıldı, Yarın Nasıl Olmalıdır**, Ankara 1939.

Tanoğlu, Ali; **Ziraat Hayatı I-Orta İklim Memleketlerinde Ziraat**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942.

Tariş İncir, Üzüm, Pamuk, Zeytin-Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri Tarihi, İzmir: Tariş Yayınları 1993.

Tekben, Şerif; **Canlandırılacak Köy Yolunda**, Akçadağ 1947.

“Teftiş Meselesi” **Muallimin Sesi**, S.5, 15 Teşrinisani 1934.

Tekeli, İlhan -Selim İlkin; **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1977.

_____ ; **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara: ODTÜ Yayınları 1982.

_____ ; “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: Modernleşme Çabaları” **Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2004.

_____ ; “Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma” **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S.14, 1987.

_____ ; “Türkiye’de Sıtma Mücadelesinin Tarihi” **Köktenci Modernitenin Ekonomi Politikasının Gelişimi II**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2004.

Tezel, Yahya Sezai; **Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

_____ ; “1923-1938 Döneminde Türkiye’nin Dış İktisat İlişkileri” **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu 14-16 Ocak 1977**, İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları 1978.

Timur, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Yayınları 1997.

_____ , **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Ankara: İmge Yayınları 2001.

Tokat Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası, Yayına Hazırlayan: Şükrü Meral, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti 1938.

Tokdemir, Ertuğrul; **Türkiye’de Tarımsal Yapı, (1923–1933)**, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları 1988.

Tonguç, İsmail Hakkı; **Köyde Eğitim**, İstanbul: Devlet Basımevi 1938.

_____ ; **Canlandırılacak Köy**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1947.

_____ ; **Köy Eğitiminin Mahiyeti, Prensipleri ve Teşkilatının Esasları, Ülkü**, S.67, Eylül 1938.

Topçuzade Nazmi; “İncirlerimizin Rekabet Mücadelesi” **Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, Ankara 1931.

Toprak, Zafer; **Türkiye’de Milli İktisat (1908–1918)** Ankara:Yurt Yayınları 1982.

_____ ; “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları 1978.

Tökin, İsmail Hüsrev; **Türkiye’de Köy İktisadiyatı**, İstanbul: İletişim Yayınları 1990.

_____ ; **Türkiye’de Zirai Kredi Kooperatif Hareketi**, Ankara 1932.

_____ ; “Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri” **Kadro**, S.3, Mart 1932.

_____ ; “Toprak Rantı”, **Kadro**, S.4, Nisan 1932.

_____ ; “Milli Kurtuluş Devletçiliği” **Kadro**, S.19, Temmuz 1933.

_____ ; “Türkiye’de Hububat Siyaseti”, **Türk Ekonomisi**, S.1, 1944.

_____ ; “Buğday İşine Bir Bakış”, **Kadro** S.30, Haziran 1934.
_____ ; “İç Pazar Meselesi”, **Kadro** S.33, Eylül 1934.
_____ ; “Köyün Hangi Tip Kooperatife İhtiyacı Var” Ankara: **Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, 1931.
(Tör) Vedat Nedim; “İktisatta İstiklal”, **Kadro**, S.22, Teşrinievvel 1933.
_____ ; “Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti” **Kadro**, S.11, İkinciteşrin 1932.
_____ ; “Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına 1” **Kadro**, S.1, İkincikanun 1932.
_____ ; “Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevver Mukavemeti”, **Kadro**, S.21, Eylül 1933.
_____ ; “Değişen Cihan Münasebetleri içinde Türkiye” **Kadro**, S.5, Mayıs 1932.
_____ ; “Bizde Hususi Teşebbüs’ün Zaferi” **Kadro**, S.13, İkincikanun 1933.
_____ ; “Pamuk Sanayi, Pamuk Ziraatı de İnkılâp İstiyor” **Kadro**, S.30, Haziran 1934.
Trakyalı Ali Galip; “Köylü” Ülkü, S.10, İkinciteşrin 1933.
Tuksavul, Muammer; **Doğudan Batıya ve Sonrası**, İstanbul 1981.
Turgay, Necati; **Tarla Ziraatı**, İstanbul: Kültür ve Tarım Bakanlıkları Köy Eğitmeni Yetiştirme Kursları 1937.
_____ ; **Türkiye’de Pamuk Yetiştirilmesi, Endüstrisi, Ticareti**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi 1947.
Turgay Zekeriya; “Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatiflerinin İnkişafı Meselesinin Tetkiki”, **Karınca** S.118 Ekim 1946.
_____ ; “Köylerimizin Sağlık Meselelerinin Toplu Olarak Kotarmak İmkânları”, **Köye Doğru**, S.74, Temmuz 1943.
Türkeş, Reşat; “Köylerimizin Sağlık Meselelerinin Toplu Olarak Kotarmak İmkânları”, **Köye Doğru**, S.74, Temmuz 1943.
Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü; **1930 İstatistik Yıllığı**, Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı 1930.
_____ ; **1929 Dış Ticaret İstatistikleri**, Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı 1929.
_____ ; **İstatistik Yıllığı 1929, II**, Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı 1929.
T.C. İktisat Vekâleti; **Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii Hakkında Verilen Sovyet Mütchassısları Tarafından Verilen Rapor**, Ankara 1933.
Türkiye Cumhuriyeti; **Köy Kanunu**, İstanbul Vilayeti Köy Bürosu, İstanbul: Zerafet Basımevi, 1939.
_____ ; **Köy Kanunu Köyle İlgili Kanunlar: T.B.M. Meclisi Yargıtay ve Danıştay Kararları**. Konya 1949.
Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı; **Köy Mektepleri Programı**, İstanbul: Bakanlık 1938.
Türkiye Cumhuriyeti Maliye Vekâleti Varıdat Umum Müdürlüğü; **İktisadi Buhran Vergisi Kanun ile İzahnamesi ve Merbutları**, Ankara: Damga Matbaası 1931.

- TC. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, **Sıtma Mücadelesi Hakkında Neşredilen Kanun, Nizaname Talimatname ve Tamimler**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti 1942.
- T.C. Ziraat Bankası; **Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888–1938**, Ankara: Ziraat Bankası Yayınları 1938.
- T.C. Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü; **2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ve Ana Mukavelenamesi**, İstanbul: Ziraat Bankası Yayınları 1936.
- T.C. Ziraat Vekâleti; **Pamuk İşleri Çalışma Raporu**, Ankara: Ziraat Vekâleti Yayınları 1938.
- _____ ; **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma: Kongresi Neşriyatı 1938.
- _____ ; **Ankara Çankırı Vilayetlerinde Yapılan Köy Etütleri Hülasaları**, Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Neşriyatı 1938.
- _____ ; **Ziraat Alet ve Makineleri ve Vasıtaları Raporu**, Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Tarihsiz.
- _____ ; **Çiftçilikte At Kullanılması ve At Miktarının Artırılması Hakkında 28 Mart 1931 Tarihli Mütihassıs Raporu**, Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Neşriyatı 1938.
- _____ ; **Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları**, Ankara: Ziraat Vekâleti Neşriyatı, 1939.
- Türkiye Zirai Ekonomi Derneği; **Tarımsal Ürünlerde Destekleme Fiyat Politikası**, İstanbul 1975.
- Tütengil, Cavit Orhan; **100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları**, İstanbul: Gerçek Yayınevi 1983.
- Uçar, İsmail; **Köy Öğretimi ve Öğretmenleri Hakkında Görüşlerim**, Kayseri 1956.
- Ulunay; "Ziraat Kooperatifleri" **Kooperatif Dergisi**, S.23 Kasım 1947.
- Us, Asım; "Bize Nasıl Köy Öğretmeni Lazım" **Kültür Bakanlığı Dergisi**, S.20-1, Sonkanun 1937.
- Uyar, Hakkı -Türkan Çetin; "Tek Parti Yönetiminde Köylüye Yönelik Propaganda-Yurt Gazetesi" **Toplumsal Tarih**, S.1, 1994.
- Ülken, Aydın; "BCG'nin Türkiye'deki Gelişmesi" **Mediko-Sosyal Dergi**, II, S.15, Aralık 1962.
- Ünsal, Behçet; "Sincan Köyü Planı", **Arkitekt**, X, S.1-2, 1940.
- Varlık, M.Bülent; "Ahmet Hamdi Başar'da Buğday Meselesi", **Ekonomik Yaklaşım-Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları**, II, S.6, 1981.
- _____ ; "1930–1940 Arasında Türkiye'de Tarımsal Kooperatifler Üzerine Bir Deneme" **Ekonomik Yaklaşım**, I, S.3, 1980.
- Vasıf; "Dokumacılık Raporu", **1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar**, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1931.
- Velidedeoğlu, Turan Veldet; **Türkiye Şeker Sanayi 1926–1976**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Ankara 1979.
- Veinstein, Gilles; "Ayan de la Region d'İzmir et Commerce du Levant(Deuxime Moitie du XVIIIe Siecle)" **Etudes Balkaniques**, XII, 3, 1976.
- Vofford, Kate; **Türkiye Köy İlkokulları Hakkında Rapor**, Çev. Fatma Varış, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1952.
- Vural, Hilmi; "Vilayet ve Kaza Köy Büroları Nasıl Kuruldu" **Köye Doğru**, S.30, 1941.

- _____ ; **Köy Sağlık Kızı**, İstanbul: Nural Köy Kütüphanesi 1943.
- Walker, D. Hines; **Türkiye'nin İktisadi Bakımından Umumi Bir Tetkiki, 1933–1934**, İstanbul 1936.
- Weniger, Christiansen; **Türk Ziraat Veriminin Başka Memleketlerle Mukayesesi**, Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Tarihsiz.
- _____ ; **Türk Ziraat Siyasetinin Esas Meseleler Hakkında Düşünceler** Çev: Vamık Tayşi, Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayınları 1938.
- Wilson, Howard E. -İlhan Başgöz; **Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk**, Ankara: Dost Yayınları 1974.
- “YanlıŞ Gidişin Sonu Gelmeyecek mi?” **Muallimin Sesi**, 15 Kânunuevvel 1934.
- “Yeniden Kurulacak Köylerde Nazara Alınması Gereken Genel Sağlık Şartları Hakkında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince Hazırlanan Talimatname”, **Köye Doğru**, S.23–24, Temmuz 1941.
- Yerasimos Stefanos; **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, III, Çev: Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları 1992.
- 72 Sayılı Tarım ve 15 Numaralı Uurla Üzüm Tarım Satış Kooperatif Direktörü, **Karınca** S.49–50.
- Yıldırak, Nurettin; **Köy Toplumunda Kadın**, Ankara 1987.
- Yıldırır, Özlem; “İzmir’de Kooperatifçilik 1923–1950”, İzmir: **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi** 1994.
- Zhukovsky, P; **Türkiye’nin Zirai Bünyesi(Anadolu)**, Tercüme Edenler: Celal Kıpçak, Haydar Nouruzhan, Sabir Türkistanlı, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı 1951.
- Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü; **Zirai Tetkik ve Araştırma Müesseseleri Raporu**, İstanbul: Ziraat Vekâleti Neşriyatı 1938.
- Zirai Tetkik ve Araştırma Müesseseleri; **Zirai Tetkik ve Araştırma Raporu**, İstanbul: Ziraat Vekâleti Neşriyatı 1938.

II- Arşiv Belgeleri Bibliyografyası (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-BCA)

Cleveland ve Akala cinsi pamukların Amerika Birleşik Devletlerinden ithal edilmesi için Ziraat Vekili Muhlis Erkmen tarafından Baş Vekâlete yazıyla müracaat edilmiş ve ithalat için döviz permisi istenmiştir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA) 030.18.01.02.41.92.5/30 Aralık 1933.

Kurulacak mensucat fabrikalarının ihtiyaç duyduğu yüksek kaliteli pamukların üretilmesi için Adana bölgesindeki üretim alanının genişletilmesi için 22.000 TL'ye 13.000 dönüm arazinin kiralanarak en kısa zamanda pamuk tarımına açılması ve üretimde 19.000 TL'lik ziraat makine ve aletleri kullanılması Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır. BCA: 030.18.01.02.45.39.17/2 Haziran 1934.

İktisat Vekâletinin, 1936–1937–1938 yılı şeker üretim miktarlarının 65 bin ton seviyesine göre ayarlanmasına dair raporu BCA: 030.18.01.02.67.66.12/3 Ağustos 1936 ve 030.18.01.02.66.57.8/ 13 Aralık 1937.

Elde edilen buğdayın düzenli ve mevsimin ihtiyaçlarına uygun olacak şekilde piyasaya çıkarmak için depo ve silo gibi muhafaza tesislerinin mutlaka yapılması ve köyleri kasabalara ve demiryolu hatlarına, istasyonlarına bağlayan yolların en kısa zamanda yapılarak kış mevsiminde bile kamyonların çalışmasının temin edilmesi hakkında Alî İktisat Meclisi'nin hazırladığı rapor. BCA: 030.10.26.152.10(Tarihsiz)

Buğday Mubayaa Merkezlerinin sayısının zamanla artırılmasına karşın, ülkenin çeşitli şehirlerinden gelen ve kendi yöreleri için mubayaa merkezleri kurulmasına dair istekler CHP'nin müfettiş raporlarına yansımaktadır. Yozgat ve Mardin'den gelen bu tür istekler için bkz: BCA: 490.01.514.2062.1/12 Mayıs 1938 ve BCA:490.01.726.485.1/22 Şubat 1936.

Şimendifer güzergâhında olmayan yerlerde bulunan buğday üreticilerinin mahsullerinin, en yakın şimendifer istasyonuna kadar olan ve Ofis, mahalli hükümet ve belediyenin ortak olarak tespit edecekleri yerlerde nakliye bedeli noksanı ile mubayaa edilmesi 19 Eylül 1939 tarih ve 2/11971 no'lu kararname ile kabul edilmiştir. BCA: 030.18.01.02.88.91.15/19 Eylül 1939.

Camilere buğday depo edilmesi konusunda Diyarbakır Vilayetinin isteği ve karşı cevap yazıları için bkz: BCA:030.10.192.316.9/8 Nisan 1936; Çankırı Vilayetinin isteği ve karşı cevap yazıları için bkz: BCA:030.10.192.318.1/20 Ekim 1939.

Kayseri'de Buğday Koruma Karşılığı Kanununu protesto eden kadınların yaptığı nümayiş hakkında. BCA: 030.10.104.626.24/14 Haziran 1934.

Çorum İskilip ve Bolu Mudurnu'da Buğday Koruma Karşılığı Kanununu protesto eden nümayiş hakkında. BCA: 030.10.104.676.24/ 3 Temmuz 1934.

1932 yılında Diyarbakır, Van, Mardin, Hakkâri, Muş, Elaziz, Siirt ve Urfa'da gerçekleşen buğday fiyatları hakkında BCA: 030.10.69.457.15/1932.

Buğday alımları ile ilgili olarak hükümetçe yapılan masraflar hakkında: BCA: 490.01.25.122.2.(Tarihsiz)

Orta Anadolu'da gerçekleşen buğday fiyatları hakkında: BCA: 030.10.160.127.6/ 1–7 Teşrinisani 1935.

Konya ve Mersin'de gerçekleşen buğday fiyatları hakkında: BCA: 030.10.161.131.4/16 Eylül 1937.

İstanbul'da buğday fiyatları: BCA: 030.10.184.269.4/16 Haziran 1938.

Yunus Nadi'nin buğday fiyatlarının yükseltilmesi için önerdiği pahalı ekmek fiyatı projesi hakkında: BCA: 030.10.135.969.2/2 Mart 1932.

Ziraat Vekâleti tarafından hazırlanan ve Buğday Satışları ve Buğday Vaziyeti Hakkında Rapor, BCA: 030.10.184.269.4/6 Temmuz 1938.

1931–1932 sezonunda yaşanan kuraklık nedeniyle üreticilerin mahsul alamadığı, buhranın da etkisiyle tütünden de ellerine para geçmediği, İzmir Urla, Çeşme, Kemalpaşa, Seferihisar'ın köylerinde açlık başladığı Urla'dan Bağcı Hasan ve arkadaşları tarafından şikâyet edilmiş ve Kızılay'dan yardım talep edilmiştir. BCA: 030.10.184.266.10/13 Ocak 1932.

Bayazıt Vilayetine bağlı Tuzluca kazası ahalisinin memurin ve jandarmanın un ve buğdaysızlık yüzünden sıkıntı çektikleri, ahalinin bir kısmının ot ile gıdalarını temin ettikleri, kışın şiddetli olması nedeniyle, ahali tohumluklarını tüketmiş ve açlık tehlikesi başladığına dair. BCA: 030.10.184.269.2/10 Mayıs 1933.

İktisadi buhran nedeniyle Eskişehir Vilayetinin İsmetpaşa Nahiye merkezinde ve köylerde açlığa meskûn muhacirler bulunduğu dair. BCA:030.10.120.858.7/13 Mayıs 1933.

Kuraklık yüzünden açlığa maruz kalan (Artvin) Şavşat Pınarlı Köyünde Hilal-i Ahmer yetkililerinin tetkikatının uzaması nedeniyle Tufan oğlu Battal ve Mehmet oğlu Rızanın açlıktan öldükleri ve aile efradının açlıktan ot yediklerine dair. BCA:030.10.184.266.12/20 Haziran 1934.

Tirebolu'nun Buğdalızir(?) Köyünde dört köylünün açlıktan öldüğüne dair Hilal-i Ahmer Merkezine gönderilen yazı. BCA:030.10.120.858.5/27 Mayıs 1930.

Konya köyleri, çiftçilerine 358 ton, Ankara'nın Polatlı kazası köyleri için 160 ton tohumluk buğday verilmesi, Çubuk kazası köylerinin tohumluk ihtiyaçlarının temini, Kars Vilayeti, Posof kazası çiftçilerine geçen yıl verilen tohum borçlarının gelecek yıla ertelenmesi, yine gerekli buğdayların verilmesi hakkında kararname. BCA:030:10.18.01.02.53.26.6/9 Nisan 1933.

Sıtmaya karşı alınmaya çalışılan önlemlerin yetersizliği konusunda Fatsa'dan gönderilen bir yazıda şehirlerindeki sıtma salgınına karşı doktor istenmektedir. BCA:030.10.177.221/31 Ağustos 1936.

Iğdır ve çevresinde Sıtmanın yaygınlığı ve Fevzi Paşanın bu amaçla bölgede Sıtma Mücadele Merkezi kurulması hakkında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine gönderdiği yazı. BCA:030.10.177.220.17/30 Eylül 1930.

Sırma Mücadelesi yapılan Aydın, Seyhan, Samsun Vilayetlerinde sıtmalı ve tedavi edilen hasta miktarları. BCA: 030.10.277.221.13/14 Teşrinisani 1937.

Seyhan(Adana) mıntıkasında bazı çiftlik sahiplerinin çalıştırdıkları amelelere kinin vermek istememeleri üzerine, bu gibi kişiler için zabıt tutularak, amelenin toplandığı ve yattığı yerlerin (sıtma) mücadele tabipleri ve sıhhat memurları tarafından sık sık ziyaret edilmesi ve sıtmalıların muayene evlerine, ağır vakaların ise hastanelere taşınması istenmiştir. BCA: 030.10.177.221.13/ 15 Kanunusani 1933.

Kırklareli Saylavı Dr. Fuat Umay'ın hazırladığı Yardım Tarlaları Projesine ilişkin kanun teklifi. BCA: 030.10.4.21.10/ 3 Kanunuevvel 1936.

Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik Paşanın Köy Kalkınma Bankası kurulması hakkında raporu. BCA: 030.10.73.477.5/ 24 Nisan 1936.

Sağlıklı ve yaşanabilir bir köyün sahip olması gereken özellikleri hakkında Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik tarafından örnek gösterilen bir proje. BCA: 030.10.73.477.5/24 Nisan 1936.

III-Diğer Resmi Belgeler(Düstur 3.Tertip)

“Cünha ile Mahkûm Eşhasın Ziraatla İştigal Etmek Üzre Tahliyeleri Hakkında Kararname” 26 Nisan 1338, Kanun No: 1525, **Düstur 3.Tertip**, III, 23 Nisan 1336–28 Şubat 1337.

“Ziraatta Müstamel Olup Hariçten İthal Edilecek Mevaddın Gümrük ve İstihlak Resmine Dair Kanun” 12 Nisan 1339, Kanun No: 329, **Düstur 3.Tertip** XI, 14 Teşrinisani 1929–15 Teşrinievvvel 1930, Ankara 1930.

“Ziraat Makinelerinde ve Ziraatta İstimâl Olunan Mevad-ı Müştâile ve Muharrike ile Müstahzarat-ı Kimyeviye Rûsumu Hakkında Kanun” 22 Şubat 1926, Kanun No:752, **Düstur 3.Tertip**, VII, 4 Teşrinisani 1341–27 Teşrinievvvel 1926.

“Ziraat Makinelerinde Kullanılan Mevaddı Müşteile Hakkındaki 757 ve 1527 Numaralı Kanunlara Müzeyyel Kanun” 10 Haziran 1930, Kanun No: 1710, **Düstur 3. Tertip**, XI, 14 Teşrinievvel 1929–15 Teşrinievvel 1930, Ankara 1930.

“5 Nisan 1341(1925) tarihli ve 601 sayılı Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun” **Düstur 3. Tertip**, VI, Teşrinisani 1340- Teşrinievvel 1341, Ankara 1934.

“Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu” 19 Nisan 1341 Kanun No:633, **Düstur 3. Tertip**, VI, Teşrinisani 1340-Teşrinievvel 1341, Ankara 1934.

“Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu”, 16 Mayıs 1929, Kanun No:1447, **Düstur 3. Tertip**, X’un devamı, Teşrinisani 1928-Teşrinievvel 1929, Ankara 1934.

“Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun” 20 Şubat 1930, Kanun No: 1567, **Düstur 3. Tertip**, XI, 14 Teşrinisani 1929–15 Teşrinievvel 1930, Ankara 1930.

“Devlet Sanayi Ofisi Teşkili Hakkında Kanun”, 3 Temmuz 1932, Kanun No:2058, **Düstur 3. Tertip**, XIII, Teşrinisani 1931- Teşrinievvel 1932, Ankara 1932.

“Gümrük Tarifesi Kanunu” 1 Haziran 1929, Kanun No:1499, **Düstur 3. Tertip**, X, Teşrinisani 1928-Teşrinievvel 1929, Ankara 1934.

“Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu”, 28 Mayıs 1929, Kanun No: 1470, **Düstur 3. Tertip**, 1928–1929, Ankara 1934.

“Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun”, 21 Teşrinievvel 1935, Kanun No:2834, **Düstur 3. Tertip**, XVI, Teşrinisani 1934-Teşrinievvel 1935.

“Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” 21 Teşrinievvel 1935, Kanun No: 2836, **Düstur 3. Tertip**, XVI, Teşrinisani 1934-Teşrinievvel 1935.

“Pulluk Kanunu”, Kanun No:1797, 26 Mart 1931, **Düstur 3. Tertip**, XII, Teşrinisani 1930-Teşrinievvel 1931, Ankara 1931.

“Hükümetçe Ziraat Bankasına Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun”, 3 Temmuz 1932, Kanun No: 2056, **Düstur 3. Tertip**, XII, Teşrinisani 1931-Teşrinievvel 1932, Ankara 1932.

“Buğday Koruma Karşılığı Kanunu”, 30 Mayıs 1934, Kanun No: 2466, **Düstur 3. Tertip**, XV, Teşrinievvel 1933-Teşrinisani 1934, Ankara 1934.

“Toprak Mahsulleri Ofisinin(TMO) Kuruluşuna Dair Kanun” Temmuz 1938, Kanun No:3491, **Düstur 3. Tertip**, XIX, Teşrinievvel 1937-Teşrinisani 1938, Ankara 1956.

“Çeltik Ekimi Kanunu, Kanun No:3039, Kanun Tarihi: 23.6.1935”, **Sıtma Mücadelesi Hakkında Neşredilen Kanun, Nizamnameler, Talimatname ve Tamimler**, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Ankara 1942.

“Mezarlıklar Hakkındaki Nizamnamenin Meriyete Vaz’ına Dair Kararname, 1 Temmuz 1931, Kararname No: 11410, **Düstur 3. Tertip**, XIII, Teşrinisani 1931-Teşrinievvel 1932, Ankara 1932.

“Yol Mükellefiyetlerinden Alınacak Maarif Vergisi Hakkında Kanun”, 15 Mayıs 1930, Kanun No: 1618, **Düstur 3. Tertip**, XI-2, 14 Teşrinisani 1929-15 Teşrinievvel 1930, Ankara 1930.

Ek 1: Birinci Sanayi Planında Yer alan Sektörler ve Alt Şubeleri¹⁸⁷

Sektörler	Lira
Dokuma-Mensucat	
Pamuk	18.538.000
Kendir	1.700.000
Kamgarn	1.650.000
Kâğıt	
Selüloz	1.025.000
Kâğıt	3.709.000
Sunî İpek	490.000
Demir	
Demir	10.000.000
Bakır	550.000
Kükürt	300.000
Sömikok	1.000.000
Porselen	
Şişe ve Cam	1.250.000
Porselen	800.000
Kimya	
Hamızı Kükürt	550.000
Süperfosfat	400.000
Sutkostik ve klor	1.410.000
Eğitim harcamaları	500.000
Toplam:	43.953.000

¹⁸⁷ Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul 1940, s.94.

Ek 2:Pamuklu Dokuma Sanayi Alanında Faaliyet Gösteren Özel Girişimciler ve Faaliyetleri¹⁸⁸ - 1930–1940

<u>Fabrika</u>	<u>Üretim(Ton)</u>	<u>Pamuk İhtiyacı(Ton)</u>	<u>Tezgâh Sayısı</u>	<u>Üretim Kıymeti(TL)</u>
Şark Sanayi	1.284	1.700	288	5.448.687
Pamuklu Mens.	2.824	3.500	609	15.260.000
Rasim Dokur	926	1.550	190	2.962.000
Ömer Şefik	365	500	66	361.000
Milli Mensucat	2.382	2.860	300	-
Erceyiş	170	250	20	289.220
Çukur(o)va-Tarsus	2.928	4.768	-	-
—Mersin	823	-	-	-
Veliç	252	350	-	-
Yedikule	1.482	1.500	-	-

Ek 3: İzmir ve Çevresinde Faaliyet Gösteren Çırçır Fabrikalarının Listesi¹⁸⁹

	<u>Adet</u>		<u>Adet</u>
İzmir Merkez	2	Sarayköy	1
Tire	1	Menemen	1
Torbalı	1	Manisa	1
Bayındır	3	Kasaba(Turgutlu)	3
Nazilli	7	Salihli	1
Aydın	1	Akhisar	1
Yenipazar	1	Kırkağaç	7
Bozdoğan	2	Bergama	2
Söke	1	Soma	2

Toplam:44

¹⁸⁸ Necati Turgay, *Türkiye’de Pamuk Yetiştirilmesi, Endüstrisi, Ticareti*, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, Ankara 1947, s.103.

¹⁸⁹ “İzmir Raporu”, *1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara 1931, s.43.

Ek 4: Türkiye’de Pamuk Üretimi-Ton¹⁹⁰

Yıllar	Rekolte	İç Tüketim	İhraç
1925	63.313	10.023	56.000
1926	48.342	3.244	45.098
1927	61.763	3.531	58.232
1928	49.425	6.245	43.186
1929	95.196	8.494	86.702
1930	84.254	14.245	69.829
1931	85.154	14.042	71.112
1932	36.656	19.848	16.808
1933	43.449	16.430	17.019
1934	102.315	15.893	86.422
1935	116.940	23.993	93.742
1936	114.048	30.278	83.770
1937	130.659	23.937	106.722
1938	122.760	24.848	97.102
1939	117.449	26.267	91.102

Ek 5: Adana Borsasında Satılan Pamuk Miktarları ve Fiyatları¹⁹¹

Yıllar	Yıllık Ortalama Fiyat(Kg)	Satılan Pamuk(Balya) ¹⁹²
1925–26	59.53	33.654
1926–27	51.62	33.840
1927–28	72.23	245.220
1928–29	65.09	148.025
1929–30	55.71	125.075
1930–31	37.45	176.620
1931–32	26.61	48.820
1932–33	34.59	73.260
1933–34	31.31	100.050
1934–35	38.22	148.420
1935–36	37.22	108.380
1936–37	41.39	136.905
1937–38	31.78	143.410
1938–39	35.29	128.100

¹⁹⁰ Turgay, *Türkiye’de Pamuk Yetiştirilmesi...* s.106.

¹⁹¹ Aynı yerde.

¹⁹² Bir balya 200 kg pamuktan oluşmaktadır.

Ek 6: Sümerbank Tarafından Kurulan ve İşletilen Dokuma Fabrikalarının Kullanacağı Pamuk İhtiyacı¹⁹³

<u>Fabrikanın ismi</u>	<u>Pamuk Miktarı(Kilo)</u>	<u>Pamuk Elyafı(Mm)</u>	<u>Pamuğun Cinsi</u>
Bakırköy tevsii Cleveland	750.000	25/27	İzmir ve
Ekstra Kombi(Malatya)	1.150.000	28/30	Cleveland
	200.000	18/22	Adana yerli
Kayseri	1.600.000	18/22	Adana yerli
	3.900.000	24/26	İzmir veya
Cleveland			
Nazilli	2.200.000	24/26	İzmir veya
Cleveland			
	1.000.000	25/27	Cleveland
III. Kombina(Ereğli)	1.350.000	28/30	Cleveland
	1.600.000	25/26	İzmir
	110.000	22/24	İane
	150.000	18/20	Adana yerli
Toplam:	13.010.000		

Ek 7: Sümerbank Tarafından Kurulan ve İşletilen Dokuma Fabrikalarının Kullandığı Pamuk Miktarları-Ton¹⁹⁴

<u>Yıllar</u>	<u>Miktar</u>
1933	10.703
1934	14.213
1935	16.500
1936	17.864
1937	19.400
1938	22.274
1939	28.000

¹⁹³ İnan, *Devletçilik... Raporlar*, s.27.

¹⁹⁴ Turgay, *Türkiye'de Pamuk Yetiştirilmesi...* s.107.

Ek 8: Pamuk İpliği ve Pamuklu İthalatı-Ton¹⁹⁵

Yıllar	Pamuklu	İplik	Toplam
1923	21.618	3.477	25.095
1924	22.248	3.894	26.142
1925	25.237	4.166	29.403
1926	25.770	4.759	30.529
1927	20.113	3.929	24.041
1928	19.373	3.702	23.075
1929	22.933	4.324	27.257
1930	14.292	2.625	16.977
1931	17.549	3.353	20.922
1932	13.673	3.487	17.160
1933	13.172	3.313	16.485
1934	11.256	4.240	15.496
1935	13.620	2.891	16.511
1936	10.318	2.971	13.289
1937	11.971	6.401	18.372
1938	12.185	6.342	18.527
1939	8.759	4.250	13.009

Ek 9: Özel Sektörün Kullandığı Pamuk Miktarları-Ton¹⁹⁶

Yıllar	Miktar
1933	5727
1934	1680
1935	7493
1936	12414
1937	4537
1938	2574
1939	-1733

¹⁹⁵ Turgay, *Türkiye'de Pamuk Yetiştirilmesi...*, s.109.

¹⁹⁶ Aynı eser, s.107.

Ek 9: Cleveland ve Acala Ziraatını İnkııaf Ettirmek İçin Ziraat Vekâletince Yapılan Saf Tohum Tevziatı¹⁹⁷

<u>Sene</u>	<u>Cleveland</u>	<u>Acala</u>	<u>Toplam</u>
1935	127.000	24.000	151.000
1936	1.185.000	135.000	1.320.000
1937	986.000	823.000	1.809.000
1938	342.880	372.367	715.247
1939	1.079.403	1.028.444	2.107.847

Ek 10: 1932 Yılından Beri Pamuk Tarımından Elde Edilen Ortalama Randımanlar¹⁹⁸

<u>Sene</u>	<u>Hektardan Alınan Pamuk Lifi(Kilo)</u>
1932	128
1933	173
1934	192
1935	249
1936	204
1937	202
1938	192(Tahmini)

Ek 11: Pamuk Liflerinin Ticari Uzunlukları¹⁹⁹

<u>Kalınlık</u>	<u>Mm</u>	<u>Belli Başlı Tipler</u>
Kalın	9–13	in-Hindistan Pamukları
Sert-Kalınca	13–22	Hind Pamuğu-Türkiye Yerlisi
Orta	22–28	Amerikan Upland, Brezilya, Rusya
İnce	28–34	Uzun Lifli Upland, Peru, Yüksek
Brezilya		
Pek İnce	34'den Yukarı	Tanguis, Pima, Sea Iceland

¹⁹⁷ Turgay, *Pamuk ve Türkiye'de Ziraatı*, s.71.

¹⁹⁸ Turgay, *age*, s.291.

¹⁹⁹ *Aynı eser*, s.356.

Ek 12: Türkiye'nin Çeşitli Pamuk Bölgelerinde Hektardan Alınan Ortalama Randımanlar²⁰⁰

<u>Bölge</u> <u>Hektar)</u>	<u>Varyete</u>	<u>Ziraat Usulü</u>	<u>Lif</u>	<u>Randımanı(1 Kg-1</u>
Seyhan ve İçel	Cleveland	Kuru		200
Seyhan ve İçel	Yerli	Kuru		180
Ege	Acala	Yaz sulaması		400
Ege	Yerli	Yaz sulaması		350
Ege	Acala	Kuru		250
Ege	Yerli	Kuru		225
Antalya	Acala	Yaz sulaması		350
Marmara ve Trakya	Acala	Kuru		150
Marmara ve Trakya	Yerli	Kuru		125
Sakarya ve Kızılırmak	Acala	İlkbahar ve yaz sulaması		350
Sakarya ve Kızılırmak	Yerli	İlkbahar ve yaz sulaması		250
Malatya-Elazığ-Diyarbakır	Cleveland	İlkbahar ve yaz sulaması		275
Gaziantep-Hatay	Cleveland	Kuru		160
Gaziantep-Hatay	Yerli	Kuru		140
Gaziantep-Hatay	Cleveland	Yaz sulaması		350
İğdır	Rus	İlkbahar ve yaz sulaması		300
Orta Anadolu	Yerli Dağ	Kuru		60

Ek 13: Pamuk Yetiştirme Planına Göre Bölgelere Göre Hedeflenen Üretim Miktarları²⁰¹

1935

<u>Çeşit</u>	<u>Mıntıka</u>	<u>Hektar</u>	<u>Ton</u>	<u>Balya</u>
Cleveland	Adana	4.500	765	3.825
Acala	Ege	50	20	100
Acala	Sakarya	430	215	1.075
Acala ve diğer	Muhtelif	-	-	-
Toplam		4980	1.000	5000

1936

<u>Çeşit</u>	<u>Mıntıka</u>	<u>Hektar</u>	<u>Ton</u>	<u>Balya</u>
Cleveland	Adana	30.600	5.202	26.010
Acala	Ege	860	344	1.720

²⁰⁰ Turgay, *Pamuk ve Türkiye'de Ziraatı*, s.292.

²⁰¹ T.C. Ziraat Vekâleti, Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü, *Pamuk ve Pamukçuluk Hakkında Raporlar*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1936, s.133-134.

Acala	Sakarya	2.500	1.250	6.250
Acala ve diğer	Muhtelif	-	-	-
Toplam		33.960	6.796	39.460

1937

<u>Çeşit</u>	<u>Mintika</u>	<u>Hektar</u>	<u>Ton</u>	<u>Balya</u>
Cleveland	Adana	35.500	6.011	30.055
Acala	Ege	14.898	5.965	29.887
Acala	Sakarya	6.000	3.000	15.000
Diğer	Çeşitli	50	17	88
Toplam		56.248	14.993	74.970

1938

<u>Çeşit</u>	<u>Mintika</u>	<u>Hektar</u>	<u>Ton</u>	<u>Balya</u>
Cleveland	Adana	35.300	6.011	30.055
Acala	Ege	14.898	5.965	29.827
Acala	Sakarya	6.000	3.000	15.000
Diğer	-	860	301	1.505
Toplam		57.058	15.277	76.387

Ek 14: İzmir ve Bölgesinin Pamuk Kapasitesi²⁰²

	<u>Ziraat Sahası(Dönüm)</u>	<u>Balya</u>	<u>Saf Pamuk Üretimi/Kg</u>	
		<u>Randıman/Kg</u>		
Aydın	73.932	14.204	2.840.800	38
Denizli	13.711	4.113	822.000	60
İzmir	38.075	9.518	1.903.000	50
Manisa	39.705	8.075	1.615.000	40

Ek 15: Yıllara Göre Pamuklu Dokuma Üretimi ve Nüfus Başına Düşen Pamuklu Dokuma Miktarı²⁰³

<u>Yıllar</u>	<u>Nüfus/Milyon</u>	<u>Toplam Üretim/Ton</u>	<u>Nüfus Başına</u>
			<u>Kg/ortalama</u>
1930	14.448	20.953	1.45
1931	14.756	25.147	1.70
1932	15.071	23.740	1.57

²⁰² Pamukçuluk Hakkında Raporlar... s.33.

²⁰³ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma" ODTÜ Gelişme Dergisi, S.14, 1987, s.5.

1933	15.392	25.491	1.66
1934	15.721	27.160	1.73
1935	16.046	27.196	1.69
1936	16.350	28.838	1.76
1937	16.631	34.341	2.06
1938	16.916	37.004	2.18
1939	17.369	35.173	2.02

Ek 15: Türkiye'nin Şeker Pancarı Üretimi²⁰⁴

Seneler	Çiftçi	Ekilen ²⁰⁵	İşlenen ²⁰⁶
1926	-	329	4.710
1927	6.664	3.990	34.913
1928	10.179	4.919	27.931
1929	12.444	4.642	53.518
1930	12.709	8.020	88.182
1931	16.980	13.345	158.509
1932	22.753	14.858	178.281
1933	36.806	24.965	499.275
1934	64.740	32.470	384.716
1935	56.425	21.148	334.177
1936	49.953	22.606	409.980
1937	55.545	26.746	325.186
1938	49.185	21.022	274.598
1939	72.088	35.098	628.161

Ek 16: Türkiye'de Şeker Üretimi, İthalat Değerleri-Ton²⁰⁷

Seneler	Üretim	İthalat	Tüketim	Nüfus Başına Tüketim/Kg
1926	573	62.971	63.385	4,7
1927	5.162	61.514	62.720	4,5
1928	4.280	63.474	67.902	4,8
1929	7.944	68.588	70.604	4,9
1930	13.074	63.291	70.672	4,8
1931	22.649	44.343	66.149	4,4
1932	27.307	29.336	56.504	3,7
1933	65.086	17.756	51.712	3,3
1934	58.663	3.719	52.566	3,3

²⁰⁴ Habil Akıltepe, Sabri Malkoç, İhsan Molbay, *Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Ziraatı*, Mars Matbaası, Ankara 1964, s.83.

²⁰⁵ Ekilen pancar sahası hektar olarak belirtilmiştir.

²⁰⁶ İşlenen pancar miktarı, ton olarak belirtilmiştir.

²⁰⁷ Akıltepe ve diğerleri, *Türkiye Şeker Sanayi...*, s.85

1935	53.827	2.179	61.550	3,8
1936	65.886	20.933	72.215	4,3
1937	51.575	13.967	90.312	5,3
1938	42.526	59.208	97.465	5,6
1939	94.508	23.528	100.621	5,7

Ek 17: Uşak Şeker Fabrikasının Pancar Kullanım Oranları ve Kampanyaları²⁰⁸

Seneler	Çiftçi	Ekilen ²⁰⁹	İşlenen ²¹⁰	Kampanya Süresi/Gün
1926	-	-	1.263	-
1927	3.364	1.567	7.947	46
1928	6.367	2.378	9.293	49
1929	8.303	2.420	23.173	63
1930	8.597	4.886	31.181	74
1931	11.606	5.370	55.292	100
1932	12.442	5.272	69.702	113
1933	13.703	6.608	97.695	166
1934	18.618	5.441	102.239	140
1935	8.777	2.690	-	Kampanya yapmamıştır.
1936	5.339	1.974	29.508	44
1937	10.430	3.988	36.912	52
1938	6.802	2.853	36.911	51
1939	16.871	7.231	77.693	85

Ek 18: Uşak Şeker Fabrikasının Şeker Üretimi-Ton²¹¹

Seneler	Pancardaki Şeker Oranı ²¹²	Kristal Şeker	Küp Şeker
1926	18,4	114	-
1927	16	808	-
1928	17,4	1.288	-
1929	18	3.210	-
1930	19,1	4.930	-
1931	19,3	8.650	-
1932	19,2	11.170	-
1933	19	9.670	5.479
1934	18,2	10.244	4.982
1935	-	-	-
1936	20,2	3.788	1.267
1937	19,3	4.102	2.167
1938	18,2	2.866	3.233
1939	18,6	7.478	5.443

²⁰⁸ Akıltepe ve diğerleri, *Türkiye Şeker Sanayi...*, s.30.

²⁰⁹ Ekilen pancar sahaları hektar olarak belirtilmiştir.

²¹⁰ İşlenen pancar miktarı, ton olarak belirtilmiştir.

²¹¹ Akıltepe ve diğerleri, *Türkiye Şeker Sanayi...*, s.31.

²¹² Pancardaki şeker oranı yüzde olarak belirtilmiştir.

Ek 19: Alpulu Şeker Fabrikasının Pancar Kullanım Oranları ve Kampanyaları²¹³

Seneler Süresi/Gün	Çiftçi	Ekilen ²¹⁴	İşlenen ²¹⁵	Kampanya
1926	-	500	3.447	16
1927	3.000	3.449	26.984	56
1928	3.812	3.642	18.197	40
1929	4.141	3.001	30.345	56
1930	4.112	4.895	57.002	99
1931	5.374	8.745	103.218	102
1932	10.311	11.484	108.578	94
1933	14.388	14.184	318.424	248
1934	20.365	12.698	61.297	61
1935	17.929	7.167	119.935	89
1936	15.781	7.282	92.584	79
1937	14.242	7.570	65.768	56
1938	12.867	8.053	46.779	48
1939	18.305	12.271	168.502	114

Ek 20: Alpulu Şeker Fabrikasının Şeker Üretimi-Ton²¹⁶

Seneler	Pancardaki Şeker Oranı ²¹⁷	Kristal Şeker	Küp Şeker
1926	16,2	459	-
1927	19,8	4,354	-
1928	20,9	2,992	-
1929	18,9	4,734	-
1930	18,0	8,144	-
1931	17,6	11,947	2,052
1932	18,7	12,770	3,367
1933	15,3	22,680	15,133
1934	16,3	4,395	3,126
1935	18,0	15,316	3,257
1936	17,0	9,820	4,243
1937	18,6	10,046	-
1938	20,5	4,834	3,189
1939	18,2	18,901	5,902

²¹³ Akıltepe ve diğerleri, *Türkiye Şeker Sanayi...*, s.35.

²¹⁴ Ekilen pancar sahası hektar olarak belirtilmiştir.

²¹⁵ İşlenen pancar miktarı ton olarak belirtilmiştir.

²¹⁶ Akıltepe ve diğerleri, *Türkiye Şeker Sanayi...*, s.36.

²¹⁷ Pancardaki şeker oranı yüzde olarak belirtilmiştir

Ek 21: Eskişehir Şeker Fabrikasının Pancar Kullanım Oranları ve Kampanyaları²¹⁸

Seneler	Çiftçi	Ekilen ²¹⁹	İşlenen ²²⁰	Kampanya Süresi/Gün
1933	8.715	4.818	83.157	75
1934	20.518	11.399	161.378	127
1935	14.786	7.208	113.047	71
1936	15.882	8.968	155.503	95
1937	17.456	10.260	129.277	76
1938	11.931	6.584	90.584	51
1939	15.653	8.710	179.530	96

Ek 22: Eskişehir Şeker Fabrikasının Şeker Üretimi-Ton²²¹

Seneler	Pancardaki Şeker Oranı ²²²	Kristal Şeker	Küp Şeker
1933	18,6	6.641	5.483
1934	19	8.344	18.184
1935	19,4	11.212	7.538
1936	18,9	13.957	10.819
1937	18,7	14.333	6.028
1938	17,3	6.040	6.986
1939	17,8	14.750	11.487

²¹⁸ Akıltepe ve diğerleri, *Türkiye Şeker Sanayi...* s.38.

²¹⁹ Pancar ekilen sahalar, hektar olarak belirtilmiştir.

²²⁰ İşlenen pancar miktarı, ton olarak belirtilmiştir.

²²¹ Akıltepe ve diğerleri, *Türkiye Şeker Sanayi...* s.39.

²²² Pancardaki şeker oranı yüzde olarak belirtilmiştir

Ek 23: Turhal Şeker Fabrikasının Pancar Kullanım Oranları ve Kampanyaları²²³

Seneler	Çiftçi	Ekilen ²²⁴	İşlenen ²²⁵	Kampanya Süresi/Gün
1934	5.239	3.111	59.623	53
1935	14.933	5.602	101.065	82
1936	12.951	5.586	132.205	82
1937	13.135	6.349	92.229	58
1938	12.151	6.288	100.406	57
1939	16.386	9.533	202.436	105

Ek 24: Turhal Şeker Fabrikasının Şeker Üretimi-Ton²²⁶

Seneler	Pancardaki Şeker Oranı ²²⁷	Kristal Şeker	Küp Şeker
1934	18,7	2.817	6.571
1935	19,3	7.419	9.085
1936	19,4	11.696	10.296
1937	19,1	5.870	9.070
1938	18,3	4.100	11.306
1939	18,3	8.620	21.927

Ek 25: Şeker Pancarı ile Çiftçi, Arazi ve Rekolte Değerleri²²⁸

Sene	Çiftçi	Arazi/Hektar	Pancar Rekoltesi/Ton
1926	954	5.420	4.278
1927	6.664	39.900	34.931
1928	7.179	49.190	27.490
1929	12.444	46.420	53.518
1930	12.709	89.200	88.183
1931	15.980	133.450	158.510
1932	22.753	148.580	178.278
1933	36.803	249.650	499.276
1934	64.740	324.700	384.717
1935	56.425	211.476	334.047
1936	49.953	226.057	409.892
1937	55.545	267.458	324.173
1938	49.185	210.223	274.598

²²³ Akıltepe ve diğerleri, *Türkiye Şeker Sanayi...* s.42.

²²⁴ Pancar ekilen sahalar, hektar olarak belirtilmiştir.

²²⁵ İşlenen pancar miktarı, ton olarak belirtilmiştir.

²²⁶ Akıltepe ve diğerleri, *Türkiye Şeker Sanayi...* s.43.

²²⁷ Pancardaki şeker oranı yüzde olarak belirtilmiştir.

²²⁸ Turan Veldet Velidedeoğlu, *Türkiye Şeker Sanayii 1926-1927*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları, Ankara 1979, s.33.

1939 72.088 350.977 628.161

Ek 26: Birim Alana Düşen Pancar Verimi ve Şeker Miktarları²²⁹

<u>Seneler</u>	<u>Pancar Rekoltesi/Dönüm</u>	<u>Şeker/Dönüm/Kg</u>
1926	872	106
1927	875	129
1928	558	87
1929	1152	171
1930	988	147
1931	1187	170
1932	1199	184
1933	1199	261
1934	1184	181
1935	1579	255
1936	1813	291
1937	1212	193
1938	1306	202
1939	1789	269

Ek 27: Türkiye’de Yıllara Göre Şeker Fiyatları, 1 Kg Şekerin Toptan Satış Fiyatı²³⁰

<u>Yıllar</u>	<u>Kristal</u>	<u>Küp</u>
1926	34,75	38,75
1927	46.60	49,80
1928	37	44
1929	35	43
1930	37	41
1931	39	41
1932	40	42
1933	36,75	39,5
1934	36,75	39,5
1935	36,75	39,5
1936	25	28
1937	25	28
1938	25	28
1939	25	28

²²⁹ Velidedeoğlu, age, s.36.

²³⁰ Thomas Geerdes, *Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi*, Çeviren: Cihad Gököğlu, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı, Ankara 1966, s.149.

Ek 28: 1927–1939 Yılları Arasında Türkiye’de Buğday Fiyatları Endeksi²³¹

Yıl	Fiyat Endeksi
1927	96
1928	107
1929	98
1930	75
1931	48
1932	58
1933	59
1934	55
1935	64
1936	55
1937	57
1938	52
1939	52

Ek 29: Ziraat Bankasınca Satın Alınan Buğday Miktarının Üretim Değerleri İle Karşılaştırması²³²

Yıllar	Üretim/Ton	Piyasa Sunulan	Banka	Üretim/Banka	Piyasa/Banka	
	Piyasa/Üretim					
1932	1.742.220	530.727	22.476	1	4	30
1933	2.404.091	536.098	159.376	7	30	22
1934	2.442.350	606.517	124.867	5	21	25
1935	2.469.000	610.618	22.253	1	4	27
1936	3.467.961	591.585	110.563	3	19	17
1937	3.324.431	676.716	101.867	3	15	29
1932–1937	15.650.211	3.552.256	541.393	3	15	23

Banka: Piyasaya sunulan buğday’ın Ziraat Bankası tarafından mubayaa edilen miktarını göstermektedir.

Üretim/Banka: Ziraat Bankasının, toplam üretimden yüzde ile ifade edilen miktarda mubayaa ettiği buğday oranı.

Piyasa/Banka: Piyasaya çıkarılan buğdayın, Ziraat Bankası tarafından ne miktarda alındığının yüzde olarak ifadesi.

Piyasa/Üretim: Piyasaya çıkarılan buğdayın, toplam üretimin yüzde kaçını oluşturduğunu göstermektedir.

Ek 30: İstanbul Borsasında Buğday Fiyatları/1–7 Teşrinisani 1935²³³

Buğday çeşidi Fiyat/Krş

²³¹ Aktan, *age*, s.89.

²³² Nadir Özbek, “Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları 1932–1937” *Toplum ve Bilim*, S.96, Bahar 2003, s.231.

²³³ BCA:030:10.160.127.6

Polatlı	10.75
Ekstra Beyaz	10.50
Kızılca	9.25
Sert	8

Ek 31: Ege Bölgesinde Gerçekleşen Buğday Fiyatları/1–7 Teşrinisani 1935

<u>Buğday çeşidi</u>	<u>Fiyat/Krş</u>
Yerli Yumuşak	7,75
Sert	7,25
Mersin	7,25

Ek 32: Orta Karadeniz Bölgesinde Gerçekleşen Buğday Fiyatları/ 1–7 Teşrinisani 1935

<u>Buğday çeşidi</u>	<u>Fiyat/Krş</u>
Sivas	7-8
Amasya 1.çeşit	8.40-8.65
2.çeşit	7.75-8
3.çeşit	7.25-7.50
Tokat	6-7.66
Çorum	7.70
Çorum çavdarlı	6.50

Ek 33: Türkiye’de 1925–1938 Döneminde Üretilen Buğday Miktarları²³⁴

<u>Yıllar</u>	<u>Ton</u>
1925	1.075.000
1926	2.469.000
1927	1.333.000
1928	1.641.000
1929	2.718.000
1930	2.586.000
1931	2.992.000
1932	1.835.000
1933	2.671.000
1934	2.713.000
1935	2.521.000
1936	3.859.000
1937	3.620.000
1938	4.370.000

²³⁴ Haldun Derin, *Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul 1940, s.161.

Ek 34: Çeşitli Ülkelere Göre Buğday Tarımından Hektar Başına Alınan Verim.(1934–1940)²³⁵

	Buğday Verimi(Kental)
Türkiye	8,2
Yeni Zelanda	20,2
Almanya	21,5
Belçika	25,8
Bulgaristan	11,5
İtalya	14

Ek 35: 1928–1929 Döneminde Afyonkarahisar ve Konya Borsalarında Buğday Yaşanan Fiyat İstikrarsızlığı²³⁶

Aylar	Konya(Beyaz Buğday)		Aylar	Afyonkarahisar	
	1928	1929		1928	1929
2.Kanun	14	21	2.Kanun	13	16
Şubat	16	21	Şubat	13	17
Mart	16	21	Mart	16	18
Nisan	18	22	Nisan	19	19
Mayıs	20	22	Mayıs	19	19
Haziran	22	21	Haziran	18	19
Temmuz	19	17	Temmuz	17	15
Ağustos	17	15	Ağustos	15	13
Eylül	20	14	Eylül	15	13
1.Teşrin	21	14	1.Teşrin	17	12
2.Teşrin	22	13	2.Teşrin	16	12
1.Kanun	21	13	1.Kanun	17	11

Ek 36: Ziraat Bankası Teşkilatının Dağıttığı Ödünç Paralara Ait Tahsilât Nispetleri²³⁷

Yıllar	Ödünç Paraların Tutarı	Yıl İçinde Tahsilât	Ödeme	Nispeti
	(Milyon)	(Milyon)	%	
1923	6,8	0,9	14	
1924	19,6	4,2	21	
1927	27,9	10,6	38	

²³⁵ BCA:030.10.185.274.16

²³⁶ *İstanbul Ticaret ve Sanayii Odası Mecmuası*, S.1, 1930, s.?: Ayrıca bkz: Cemil Çalgüner, **Türkiyede Hububat Ekonomisi**, Ankara 1954, s.172-178.

²³⁷ Yusuf Saim Atasagun, *Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası*, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s.226.

1930	40,7	14,3	35
1933	34,7	10,1	28
1934	30,8	7,5	24
1935	49,6	20,7	41
1937	41,7	12,7	30
1938	35,8	10,1	28
1939	37,9	10,5	27
1940	41,8	14,8	35

Ek 37: Kredi Kooperatiflerinin Ortaklarına Verdikleri Kredilerin Tahsilât Nispetleri²³⁸

Yıllar	Ödünç Paraların Tutarı	Yıl İçinde Tahsilât	Ödeme Nispeti
	(Milyon)	(Milyon)	%
1930	3,5	1,5	44
1931	7,5	2,6	34
1932	12,5	4,9	38
1933	14,6	5,5	38
1934	16,5	6,7	40
1935	18,4	7,7	41
1936	17,8	9,9	55
1937	20,9	8,7	41
1938	22,7	10,6	46
1939	22,4	8,7	38
1940	26,1	11,2	42

Ek 38: Yıllara Göre Türkiye’de Faaliyet Gösteren Resmi Kredi Kooperatifleri ve Ortak Sayısı²³⁹

Yıllar	Koop. Sayısı	Koop. Köy Sayısı	Ortak Sayısı
1929	65	-	4.319
1930	191	558	20.170
1931	341	1.437	34.070
1932	590	2.345	52.733
1933	653	2.475	60.853
1934	661	2.550	63.936
1935	668	2.309	67.333
1936	568	2.368	61.716
1937	591	3.638	101.716

²³⁸ Atasagun, *Türkiye’de Zirai Borçlanma...*, s.226.

²³⁹ Atasagun, *Türkiye’de Zirai Kredi...*, s.63.

1938	586	3.847	114.383
1939	567	4.123	127.732
1940	543	4.437	138.126

Ek 39:Kırklareli Saylavı Dr. Fuat Umay'ın 3.12.1936 tarihinde TBMM'ye verdiği, Türk Köylüsünün Genlik Düzeyinin Yükselmesi İçin Köylerde Yardım Tarlaları Vücuda Getirilmesi Hakkında Kanun Teklifi²⁴⁰.

Madde 1: Her vilayet merkezinde, köylerimizin bayındırlığı, köylülerimizin kültür, sağlık ve sosyal işlerini tanzim ve temin için valinin reisliği altında sağlık ve sosyal müdürü, maarif müdürü, ziraat müdürü, mühendis ve daimi encümeninden iki üyeden mürekkep bir (yardım heyeti) teşkil olunur. Heyetin ikinci reisi sağlık ve sosyal müdürdür.

Madde 2: Yardım heyetinin kaza ve nahiyelerde alakadar kimselerden mürekkep kulları vardır. Köylerde, ihtiyar heyetleri yardım heyetlerinin tabii üyeleridir.

Madde 3: Yardım heyeti, vilâyet dâhilindeki köylerin bayındırlığı ve köylülerin bilgi seviyesini yükseltmekle mükelleftir. Bu mükellefiyet şu şekilde yapılır;

A-Mektep yapmak

B-En zeki çocuklar arasından seçeceği kız ve erkek çocukları talimatı dairesinde okutarak bunları köyde muallim olarak yahut köy işlerinde kullanmak.

C-Köye temiz su getirmek

D-Köyün havasını bozabilecek su birikintilerini kaldırmak

E- Köy içindeki yolları yapmak

F- Köyü imece ile ağaçlamak, köy civarında ormancıklar vücuda getirmek

G-Fakir gençleri evlendirmek

H-Köylüler için müşterek Mıntıka Ziraat Mektebi yapmak.

İ- Müşterek ebe, doktor getirmek, dispanser ve ilaç evi açmak.

L- Doğum evi açmak

M-Müşterek hamam yapmak

N-Köylerde kimsesiz ve kendilerini geçindirmeyecek derecede ihtiyar ve sakatlara bakım evi açmak

O- Köy ve köylülerin diğer sağlık ve sosyal işlerini görmek

²⁴⁰ BCA: 030.10.4.21.10/ 3.12.1936.

Madde 4: Yukarıdaki maddelerde gösterilen işler köyün ihtiyacına göre yardım heyeti tarafından sıraya konur ve yürütülür.

Madde 5: Köy parası ile okutulan çocuklar köyünde yahut köy ihtiyar heyetlerinin muvafakatleri ile ve becayış suretiyle yakın bir köyde en az beş sene oturmağa mecburdurlar.

Madde 6: Üçüncü maddede gösterilen işleri başarmağa karşılık olmak üzere köylerde her ev başına bir dönüm (yardım tarlası) ekilmesi mecburidir.

Madde 7: Yardım tarlasının hazırlanması, ekilmesi ve veriminin sonu alınması imece suretiyle yapılır.

Madde 8: Bin Dönümden fazla arazisi olan çiftliklerde ekilen her üç yüz dönümüne karşı bir dönüm (yardım tarlası) ekilerek verimi yardım heyeti emrine verilir. Verimin tutarını yardım heyeti, çiftliğe ve yahut en yakın köy işlerine karşı kullanır.

Madde 9: Yardım tarlasına oranın en verimli tohumu atılır, bunu yardım heyeti belli eder.

Madde 10: Yardım heyetinin lüzum göreceği nahiye ve kasaba merkezlerinde de yardım tarlası usulü tatbik olunabilir.

Madde 11: Yardım tarlasının mahsulü köy ihtiyar heyeti tarafından satılarak parası köy namına milli bir bankaya yatırılır.

Madde 12: Yardım tarlası yapmağa el verişli fazla arazisi olmayan köyler kiracılık, odunculuk, kömürcülük gibi işlerle ev başına bir dönümün verimini para olarak köy ihtiyar heyetine verirler.

Madde 13: Köy halkının ekseriyetinin kararı ile yardım tarlası ekmeyerek, kendi mahsullerinden köyün evi adedi kadar dönüm verimi köy ihtiyar heyetine verebilirler. Bu verimin o yerin en verimli miktarından olması şarttır.

Madde 14: Yardım tarlasının tutarının yüzde 90'ı köy işletmelerine sarf olunur. Yüzde 10 yardım heyetinin izni ile hizmet için harcanabilir.

Madde 15: Yardım tarlasının tutarının köy işlerinden başka bir yere sarfı yasaktır.

Madde 16: Yardım tarlası veriminin parası yardım heyetinin kararı ve köy ihtiyar heyetinin kararı ile harcanır. Bu paranın iyi tutulmamasından yahut başka bir yere harcanmasından ve gaybindan ihtiyar heyeti ayrı ayrı şahsen mesul ve kendi paraları ile ödemeğe mecbur tutulurlar.

Madde 17: Bu kanuna karşı hareket edenlerden beş liradan yüz liraya kadar hafif para cezası alınır, tekerrüründe iki ay hafif hapis cezası verilir.

Ek 40: Trakya Vilayeti Beş Yıllık Kalkınma Programı²⁴¹

Kültür

- Çevre duvarlı, cins ve verimli tavuk kümesli, 3–4 dönüm örnek bahçeli okul(Nüfusuna ve finans durumuna göre)
- Küme okulunun yatı yeri(pansiyon)
- Öğretmen evi(Köyün büyüklüğüne göre 1–2)
- Okuma odası, Kitabevi
- Köy sineması, projeksiyon, radyosu, konferans salonu
- Köy Kahve ve gazinosu
- Erkek kadın kıyafetleri ve köy yapı(mimari) tipi (köy birlikleri etnografya müzesi)

Sağlık ve Sosyal

- Hasta reviri ve köyün büyüklüğüne veya köy birliklerine göre buğu sandığı
- Zaif çocuklar yurdu(yaz obaları)
- Kabirlik(Sağlık şartlarına göre)
- Köy hamamı ve duş yeri
- Genel ayakyolu(kadın erkek ayrı ve köyün büyüklüğüne göre 1–2)
- Kanalizasyon veya fenni çukurlar
- Küçük bataklıkların kurutulması
- Kapalı su örüsü(demir borulu ve künkli)
- Su deposu
- Çeşmeler (Akarsuyu olmayan yerlerde artiziyen-Trakya derdidir)
- Beton bilezikli, demir kapaklı kuyu ve tulumba
- Küçük çocuklar için spor alanı(kinder garten)
- Gençler spor alanı
- Köy parkı(köyün büyüklüğüne göre 1–2 ve su havuzları)
- Türk Hava Kurumu, Kızılay ve Çocuk Esirgeme kurumları
- Gençler birliği
- Avcılar kurumu
- Temizlik çöp arabası ve çöp kutuları, temizlik ahır(köyün ağaçlarının sulanması)

Bayındırlık

- Elektrik merkezi(köyün büyüklüğüne ve ihtiyaçlarına göre)
- Han veya otel
- Telefon santrali, telefon örüsü(Erikson veya Siemens)
- Cumhurluk alanı
- Heykel yeri
- Anıt yeri
- Söndürge(itfaiye)

²⁴¹ BCA: 030.10.73.477.5/24.4.1936.

- Hükümet konağı veya karakol, köy odası
- Konuk odası
- Bütün yolların ağaçlanması(köyün giriş ve çıkış yolları ve meydanları)
- Fırın yeri, köye gelir veren birkaç mağaza
- Belediye(Eğer köy bir uray merkezi ise)
- Köyden başka köylere giden yolların belgi(işaret)leri ve istimplâk ile yavaş yavaş köy yol ve sokaklarına düzen verilmesi
- Garaj ve köyün müşterek kamyoneti
- Posta kutusu
- Köy harita ve krokisi(topograf heyetleri ve zabıtlar köylerin bugünkü ve gelecekteki durumunu 30 ile 100 lira arasında sade fakat çok düzenli yapmaktadır. Bununla köyün planı çerçevesinde olur. Küçük büyük belediyeler gibi bu da yükümseldir.)

Tarım ve Ekonomi

- Zahire loncası
- Hal
- Çarşı
- Kanara
- Panayır veya pazaryeri
- Yel değirmeni
- Fabrika(yağ, un, çığit, susam, hızar bıçkı gibi) Tuğla ve kiremit ocakları
- Örnek ağıllı fenni süt ve inek ahır
- Örnek mandıra(Köy adına demirbaş)
- Koza fırını ve mihnak(Köy veya çevre köyleri birliği adına)
- Kredi ve satış kooperatifi kurağı
- Alım satım kooperatifi deposu, tarım avadanlıkları, makine, kalbur makinesi ot saman balya makinesi ve benzerleri, arıcılık petek makinesi ve avadanlıkları ve benzerleri
- Cins boğa, at, merkep, koç damızlıkları için örnek ahır ve aşım durağı(köyler veya köy birlikleri için)
- Fenni nalbant (Ordudan belgeli usta, birkaç köy birleşerek)
- Cins tavuk, tavşan durağı
- Fenni arıcılık durağı
- Cins tohumluk ambarı(seleksiyon)
- Cins damızlık örnek fidanlığı
- Köy koruculuğu açmak
- Verimsiz köylerde yapma gübre(Köy veya birlik adına)

Ek 41: Köy Sağlık Korucuları Talimatı²⁴²

I-Sağlık Korucularının Seçimi

1-Sağlık koruculuğu için aşağıdaki vasıfları haiz olanlar seçilir.

- A) İlk tahsilini bitirmiş olmak
- B) 25 yaşından aşağı, 40 yaşından yukarı olmamak
- C) Askerlik vazifesini ifa etmiş olanlar tercih olunur. Askeri hizmeti esnasında sihhi vazifelerde bulunduğunu tevsik edenlerden ilk tahsili bitirmiş olması aranmaz.
- D) Köy öğretmenleri tercihen kabul edilir.

2- Birkaç köye müşterek bir sağlık korucusu seçilir ve tayin kaymakamlar tarafından yapılır.

II. Sağlık Korucu Kursları

1-Sağlık korucuları vilayet veya kaza merkezinde altı haftalık bir kurs görürler ve kurslar her defasında Vekâletten sorulur.

2-Sağlık korucuları kursunun programı aşağıda yazılmıştır:

- A) Muhtasar teşrih ve fizyoloji
- B) Hıfzısıhha Bilgisi
- C) Mikroplar ve Salgınlar
- D) İlk ve acele tedavi ve hastabakıcılık bilgileri

III. Sağlık Korucularının Vazifeleri

1- Köy içersinde sivrisineklerin üremesine sebep olabilecek su birikintilerini kurutmak

2- Kapalı yoldan içecek su getirilmesi ve çeşme yapılması, eğer içilen sular kapalı geliyorsa yolunda delik deşik bırakılmaması, mezarlıktan veya gübrelikten geçiyorsa yolunun değiştirilmesi hususlarını temine çalışmak ve mutlaka içecek suları tahlil edilmek üzere numune alıp göndermek

3- Köylerdeki kuyuların ağızlarına bir arşın yüksekliğinden bilezik yaptırmak ve ağızlarının kapalı olmasına dikkat etmek.

4- Evlerdeki ahırların evden ayrı yapılması, yani dışarı çıkarılması ve içine hayvan almamak için hiç değilse ahırın evin bitişiğine yaptırılması ve ev ile ahır arasında bir müstakil duvar bulunması hususlarının temini.

5-Köyün her evinde üstü kapalı helâ yaptırılması ve münasip bir yerine umumi bir helâ inşa ettirilmesi.

²⁴² Muhittin Celal Duru, *Köy Sağlık Korucularına Sağdıç*, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Neşriyatı, Ankara 1938, s.152.

- 6- Pencerelerden ve kapılardan çirkef suları atılmayarak evlerden akacak pis suların kuyu, pınarı çeşme sularına karışmayacak şekilde ayrıca akıp gitmesi
- 7-Köylerde evlerin etrafının ve sokaklarının temiz tutulması, her eve kendi önünün süpürttürülmesi.
- 8- Çeşme, pınar başlarında gübre, süprüntü bulundurulmayıp daima temiz tutulması.
- 9- Köyün süprüntü ve gübrelerinin köyden uzakça ve yol üstü olmayan sapa, rüzgâr altı yerlerden bire yere taşıtılması ve herkese o mahalde ayrı ayrı gösterilmesi.
- 10- İnsanlarda bulaşık ve salgın hastalık olursa hemen hükümete bildirmek ve kazadan hekim gelinceye kadar hastanın yanına bakıcılardan başka kimsenin girmesine müsaade etmemek
- 11-Görünür bir yerde yarası olup da frengi şüphe edilenleri mahrem olarak hükümet tababetine bildirmek ve kayıtlı bu gibi hastalardan tedaviye muntazaman devam etmeyenler varsa muhtarlık vasıtasıyla tedaviye gönderilmelerini temin etmek.
- 12- Köyde çürümüş, kokmuş meyve ve sair sıhhate muzır şeyler bırakmayıp köyden dışarıya götürüp imha ettirmek
- 13- Köyde münasip bir yerde umumi bir çamaşırılık yaptırmak
- 14- Köyde münasip bir yerde umumi bir hamam yaptırmak
- 15- Köyde aynı yerde hamamın bitişiğinde bir buğu sandığı yaptırmak
- 16- Sıhhat memurlar tarafından yapılan aşılardan tutmayanlarının ve aşından kaçmış olanların isimlerini tespit ederek ihbar etmek
- 17- Her ölüm ve doğum vakasını yazacak birer defter tutmak.
- 18- Çocuklar için köyde oyun bahçeleri vücuda getirmek
- 19- Köyün haricinde etrafı duvarla çevrilmiş bir mezarlık yaptırmak
- 20- Köy ecza dolabı yaptırmak.
- 21- Birinci doğumlarda dama zorlukla doğuran gebelerin doğumlarının doğum evince yapılması için gönderilmesini temine çalışmak
- 22- İki yaşına kadar çocuklarda yeşil ishal ve başka suretle hastalık görüldüğü günde çocuk bakım evine gönderilmesini becermek
- 23- Sahipsiz köy köpeklerinin öldürülmesi
- 24- Hayvanlar arasında salgına yüz tutan görülürse en yakın baytar idaresine haber vermek.

Ek 42: Yol Mükellefiyetinden Alınacak Maarif Vergisi Hakkında Kanun²⁴³

Madde 1: Bütçelerinde maarife tahsis olunmuş, varidatı maarif hizmetlerine kafi gelmeyen vilayetlerin meclis-i umumileri bu masraflara karşılık olmak üzere şose ve köprüler kanunu mucibince yol parası ile mükellef olanlardan üç yüz kuruş vergi tarh ve cibayetine mezundurlar.

Madde 2: mükellefiyetlerini şose ve köprüler kanunu mucibince bedenen ifa edenler maarif inşaatında ve maarif inşaatı olmayan yerlerde idare-i hususiye inşaatında azami dört gün müddetle çalıştırılabilirler.

²⁴³ “Yol Mükellefiyetlerinden Alınacak Maarif Vergisi Hakkında Kanun”, 15 Mayıs 1930, Kanun No: 1618, **Düster 3. Tertip**, XI-2, 14 Teşrinisani 1929-15 Teşrinievvel 1930, Ankara 1930, s.402.

Özgeçmiş

1978 yılında Tokat Zile’de doğdum. Lisans derecemi 2000 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden, Yüksek Lisans derecemi ise Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden aldım. 2004 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora programına kayıt yaptırdım.